

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

TÓTH SÁNDOR MÁTÉ

***„BELGRÁD! SOK VITÉZ LELKEKNEK /
FELEJTHETETLEN ÁRA / A CSÁSZÁRI CÍMEREKNEK /
HELLYT ENGEDSZ UTOLJÁRA!”***

**BELGRÁD 1789-ES VISSZAFOGLALÁSÁNAK EMLÉKEZETE A
NEOLATIN IRODALMI HAGYOMÁNYOK TÜKRÉBEN**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ:
DR. HABIL. LÁZÁR ISTVÁN DÁVID
EGYETEMI DOCENS

SZEGED
2019

TARTALOMJEGYZÉK

PRAEAMBULUM.....	4
I. Irodalmi köntösbe rejtett történelem(?) – Neolatin szövegek mint a (poszt)modern történetelmélet előfutárai	11
II. A keresztény Európa kapuja: Belgrád (Nándorfehérvár) a török háborúk forgatagában – történeti áttekintés.....	27
1. Belgrád katonai és szimbolikus jelentősége az 1739-es belgrádi békéig	29
2. II. József török háborújának előzményei és lényegesebb hadmozdulatai Belgrád ostromáig.....	38
2.1. A császár és a cárnő: a Habsburg külpolitika orosz orientációja	39
2.2. A háború nyitánya és Alvinczy tábornok 1787-es kísérlete Belgrád visszafoglalására	47
2.3. Az 1788-as és az 1789-es év fontosabb katonai eseményei Belgrád tervezett ostroma, valamint Laudon tábornagy hadjáratai tükrében.....	51
3. Belgrád 1789-es ostroma és visszafoglalása.....	59
4. Győzelmi ünnep és új külpolitikai irány: Laudon diadalmenetétől a szisztovói békekötésig.....	65
III. Belgrád 1789-es ostromának és visszafoglalásának visszhangja a magyarországi neolatin irodalomban	72
1. Egy népszerű téma feldolgozása Csokonai Vitéz Mihálytól Tertina Mihályig: válogatás a magyar nyelvű, illetve a magyarországi neolatin irodalom II. József török háborújára reflektáló kisebb műveiből	85
1.1. Válogatás II. József török háborújának magyar nyelvű recepciójából	85
1.2. Válogatás II. József török háborújának latin nyelvű recepciójából	98

1.3. Eposzi igény és <i>panegyricus</i> -jelleg: Tertina Mihály Laudon tábornagy pesti ünnepi átvonulására írt <i>Carmen epicum</i> ának fontosabb jellemzői és gondolati-tartalmi elemei	112
2. Antik költői hagyomány és történetírás: Pray György <i>Taurunum</i> című kiseposza	126
2.1. A <i>historiographus regius</i> titkos császári megbízása: a <i>Commentariusok</i> mint a <i>Taurunum</i> forrásai	128
2.2. Történet(tudomány) és/vagy fikció: Belgrád várának viszontagságai hexameterekben és lábjegyzetekben elbeszélve	134
3. Laudon tábornagy és Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete Joachim Hödl latin disztichonjaiban	161
3.1. Joachim Hödl a misszionárius, plébános és neolatin versköltő: kísérlet egy elfeledett 18. századi jezsuita portréjának megrajzolására	161
3.2. <i>Belgradi ac Hungariae conversiones...</i> című elégiagyűjtemény szerkezete és felépítése	173
3.3. <i>Urbs Belgradum et Dux Loudon</i> : A déli végek sokat szenvedett úrnője és hős megmentője Joachim Hödl elégiagyűjteményének első könyvecskéjében.....	184
CONCLUSIO	212
BIBLIOGRÁFIA	214
APPENDIX.....	230
A) A dolgozatban tárgyalt művek táblázatos összefoglalása.....	230
B) <i>Taurunum Auspiciis Iosephi II. Aug. recuperatum</i> . Poemation a Georgio Pray concinnatum	232
C) Ioachimi Hödl <i>In provincia Temesiensi animarum curatoris Musa Werschetzensis Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans</i> . Libellus primus: <i>Belgradum expugnatum</i>	256

PRAEAMBULUM

Értekezésünk egy igen nagy közéleti és irodalmi visszhangot kiváltó történeti eseménynek, II. József török háborújának (1787–1790), valamint Belgrád (Nándorfehérvár) harmadik és egyben utolsó visszafoglalásának (1789) neolatin irodalmi recepcióját vizsgálja, amely a *latinitas* hagyományait követő kultúra utolsó nagy magyarországi (illetve kelet-közép európai) periódusának 1770–1820 közé tehető virágkorára esett. Amellett, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben jelentős előrelépésekről beszélhetünk, sajnos a mai napig e 18–19. századi korszak a legkevésbé feltárt időszaka a neolatin irodalom magyarországi történetének. Így nem meglepő, hogy a neolatin irodalmi hagyományokat követő szövegeket illetően sok vonatkozásban alapkutatásokról beszélhetünk, hiszen a dolgozatban is bemutatott latin nyelvű szövegek jelentős része nem rendelkezik modern kiadással, illetve a modern szakirodalom is nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott velük.

Munkánkban összesen tizenhárom latin nyelvű művet tárgyalunk, amelyek közül néhány alkotás háttérének, illetve a témánk előzményeinek vizsgálatához elengedhetetlen volt további, szintén a modern feldolgozást nélkülöző latin szövegeket bevonni. Emellett témánk reprezentálására kitekintésként további kilenc, némely esetben csak korabeli nyomtatványként elérhető magyar nyelvű költeményt mutatunk be. Dolgozatunk középpontjában a témát feldolgozó, két legjelentősebb latin nyelvű munka, nevezetesen Pray György *Taurunum* című kiseposza (1789) és az ekkor a bánáti Versecen élő Joachim Hödl elégiagyűjteményének (1792) hét elégiát tartalmazó első könyve áll. Emellett kiemelhetjük még Tertina Mihály *Carmen epicum* (1790) című művét, amelyről viszont azért szólunk rövidebben, mivel e munka már rendelkezik monografikus feldolgozással, illetve (részben saját gondozásban) modern szövegkiadással. A szövegeket a bécsi *Österreichische Nationalbibliothek Handschriften und alten Drucken*, az *Országos Széchényi Könyvtár*, a *Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, valamint a grazi *Karl-Franzens-Universität Universitätsbibliothek*, és a szintén grazi *Steiermärkische Landesbibliothek* állományaiban leltük meg, vagy éppen az ott folytatott kutató-gyűjtő munka során figyeltünk fel rájuk. Továbbá Pray György letisztázott, de kéziratban maradt *Commentarius*aihoz, amelyek a *Taurunum* című kiseposzának történeti forrásai, a bécsi *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*ban, valamint a *Magyar Országos Levéltár*ban juthattunk hozzá. A dolgozatunk szövegében idézett latin nyelvű szövegekről minden esetben vagy fordítást, vagy szoros tartalmi ismertetést adunk.

Mivel az évek folyamán bebizonyosodott, hogy a témában megjelent (egyébként nagy mennyiségű) kiadványokat a műfaji sokszínűség is jellemzi, így muszáj volt műfaji szűkítést tennünk a vizsgált szövegeket illetően. Így a dolgozat tárgyát csak az epikus és a lírai alkalmi költemények képezik. Továbbá, mivel a dolgozat nem egy konkrét műre vagy szerzőre koncentrál, hanem egy áttekintő, további kutatásokat megalapozó feladatot tűzött ki célként, így az értekezés terjedelmi korlátaira, valamint jellegére való tekintettel nem bocsátkozhatunk a tárgyalt művek részletes filológiai elemzésébe. A szerkezeti és tartalmi ismertetésen túl a következő téziseket helyeztük a vizsgálat középpontjába.

Először is azt (illetve annak okát is) szeretnénk igazolni, hogy a vizsgált korszakban II. József török háborúját valóban olyan kiemelt érdeklődés, és szinte példátlan lelkesedés kísérte, amely nemcsak egy doktori dolgozatban való feldolgozást, hanem később – akár az itt meghatározott irányvonalakon való – további kutatást is indokoltá tesz. Mindez persze nem meglepő, hiszen Belgrád hadtörténeti és szimbolikus szerepe a magyar és az európai történelemben ismeretes mint a keresztény Európa déli kapuja. A 15. századtól a vár sikeres védelme, illetve visszafoglalása a kereszténység megóvásának, bukása pedig a Bécset és Nyugat-Európát fenyegető pogány veszélynek szimbólumává vált.

Másodszor úgy gondoljuk, e művek legtöbbje nemcsak az irodalomtörténészek érdeklődésre tarthat számot, hanem sok esetben a történészek számára is releváns adatokat tartalmaznak, tehát történelmi forrásokként is kezelhetők. Ezt a feltevésünket a reflexív költészet tulajdonságaival, a történelemoktatás helyzetével, szerzőink történelmi és aktuálpolitikai-közéleti tájékozottságával, valamint a tudományágak differenciátlanságával indokoljuk. Ennek vizsgálatát az is aktuálissá teszi, hogy a (poszt)modern irodalom- és történetelmélet is élénken foglalkozik a *mikrotörténelem* tárgyán belül az irodalmi szövegek és a történelmi szövegek viszonyával.

Végül pedig figyelmet érdemel e munkák történelemszemlélete, azaz az egyes műveket és szerzőiket mennyire jellemez a Habsburg-hű (*aulikus*), a *nemzeti*, illetve az a *nemzeti-aulikus* szemlélet, amely szerint a Habsburg uralkodók mint nemzeti királyok uralkodnak Magyarországon, azonban nemzeti voltuk nem származásukban keresendő, hanem Magyarorszáért véghez vitt tetteikben, amelynek fontos része a középkori Magyar Királyság fénykorát idéző pogányellenes harcok a kereszténység védelmében. Úgy gondoljuk, e művek sokkal inkább még e történelemszemléleti dimenzióban mozognak, a felvilágosodás hatása, illetve a felvilágosult uralkodói eszmény nem játszik releváns szerepet e műveknél.

Az értekezés I. fejezetében, egy rövid irodalomtörténeti áttekintés után, témánk elméleti háttérét alapozzuk meg, azt a kérdést a középpontba állítva, hogy e vizsgált szövegek,

amelyekre alapvetően mint irodalmi alkotásokra tekintünk, kezelhetőek-e (tudományos) történelmi szöveggént. Úgy gondoljuk, amit a modern történetelmélet a történelmi szöveg irodalmiságában, illetve az irodalmi szöveg történetiségében, történelemhez való viszonyában keres, az a neolatin szövegeknek nemcsak a narratológiájában van jelen, hanem a szövegezésben is, sőt, amennyiben járulnak hozzá magyarázó jegyzetek, tovább erősítik a történetírói narrativitást. Mindemellett körbejárjuk még a *reflexív-önreflexív* költészet kérdéskörét, illetve a *litterae* fogalmának 18. századi értelmezését.

A II. fejezet történeti kontextusát képezi a III. fejezetben vizsgált szövegeknek. Dolgozatunknak nem feladata a várostromok bemutatása, katonai, stratégiai elemzése, új hadtörténeti eredmények publikálása, azonban úgy gondoljuk, hogy az értekezés közel negyedét alkotó áttekintés mindenképpen szükséges és elengedhetetlen az 1789-es belgrádi győzelem jelentőségének és a feldolgozott szövegeknek a megértéséhez. A magyar szakirodalom II. József török háborújával – főként hadtörténeti szempontból – monografikus mélységben utoljára csaknem nyolcvan évvel ezelőtt foglalkozott, míg az osztrák szakirodalomban mintegy száz évre kell visszanyúlni. Fejezetünkben – kifejezetten a feldolgozott szövegek megértéséhez szükséges eseményeket, személyeket, adatokat helyezve a középpontba – az azóta megjelent magyar és külföldi tanulmányokra, könyvrészletekre is hivatkozva foglaljuk össze a vár történetét, különös tekintettel a törökellenes harcok során játszott szerepére.

A II.1. fejezet az 1739-es belgrádi békéig tekinti át Belgrád történetét. Röviden kitérünk a vár stratégiai jelentőségére, majd Belgrád szimbolikájának kiindulópontját, Hunyadi János 1456-os győzelmének jelentőségét vázoljuk. Az ostrom részletesebb bemutatását azonban mellőzzük, hiszen Belgrád történetének talán ez a legjobban feldolgozott fejezete, viszont utalunk a legfrissebb szakirodalomra. Az alfejezetben nagyobb szerepet kap az 1688-as és az 1717-es ostrom, mivel ezekre az irodalmi recepcióban is többször visszautalnak. Az alfejezetben még megtalálható az ostromokat vezető győztes hadvezérek, II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Savoyai Jenő rövid biográfiája, hiszen a Hunyadiak mellett rájuk is gyakran találunk utalásokat. Az alfejezetet az 1739-ben kötött belgrádi béke zárja, amellyel Belgrád ismét török fennhatóság alá kerül egészen II. József török háborújáig.

A II.2. fejezet három részben mutatja be az 1789-es ostrom közvetlen előzményeit. A II.2.1. fejezet II. József és II. Katalin szövetségénél időzik el. Véleményünk szerint a török háborút megelőző bő húsz év diplomáciai lavírozásainak és gyakran változó érdekszövetségeinek végigvezetése mindenképpen szükséges ahhoz, hogy megértsük II. József orosz orientációját és az újabb török háborút kiváltó indítékokat. A II.2.2. fejezet

Alvinczy József keveset emlegetett ostromkísérletét mutatja be, míg a II.2.3. fejezet az 1788-as és az 1789-es hadjáratok év azon eseményeit foglalja össze, amelyek következtében a belgrádi ostrom későbbi főszereplőjét, Laudon tábornagyot a császár visszahívja a szolgálatba, majd több kisebb vár sikeres ostroma után (amely győzelmekre szintén számos alkalommal történik utalás) megkapja a főparancsnokságot. Ebben az alfejezetben röviden kitérünk Laudon életrajzára, valamint többször utalunk Coburg tábornagy és a galíciai hadtest sikereire is, amelyekről szintén gyakran esik szó a feldolgozott szövegekben.

A II.3. fejezet Belgrád ostromát mutatja be, a II.4. fejezetben pedig három olyan esemény kerül a középpontba, amelyekre (az adott mű pontos keletkezési idejétől függően) szintén gyakran történik utalás a tárgyalt költeményekben. Nevezetesen Laudon tábornagy a belgrádi győzelmet ünneplő pesti diadalmenete, a török háború során elfoglalt területek visszaadását ratifikáló porosz-osztrák reichenbachi egyezmény, valamint a törökökkel kötött szisztovói béke, amellyel Belgrád történetének utolsó magyar (illetve császári) fennhatóság alatt töltött időszaka zárul le.

A III. fejezet adja dolgozatunk gerincét, terjedelmét tekintve több mint felét. A fejezetben bemutatott művek áttekintését az értekezés végén mellékletként elhelyezett táblázatos összefoglaló segíti. A III.1. fejezetben rövid válogatást adunk a magyar nyelvű, illetve a magyarországi neolatin irodalom II. József török háborújára reflektáló kisebb műveiből, bizonyítva ezzel az 1789-es belgrádi ostrom irodalmi recepciójának gazdagságát. A III.1.1. fejezetben az ismertebb – és feldolgozottabb – már magyarul verselő szerzők (Csokonai Vitéz Mihály, Baróti Szabó Dávid, Szentjóbí Szabó László, Fazekas Mihály, Virág Benedek) mellett például Gvadányi Józsefnek egy, ismereteink szerint modern kiadással nem rendelkező művénél idézünk el hosszabban, amely fontos lépcsőfokot jelent, mintegy átmenetet képez a témában írott latin és magyar nyelvű költemények között. A III.1.2. fejezetben hasonló válogatást nyújtunk a neolatin irodalmi hagyományokat követő költeményekből (például Simonchich Ince, Radlinger János, Hannulik János, Michael Denis), míg III.1.3. fejezetben Tertina Mihály *Carmen epicum*-át mutatjuk be. A fentebb már említett okok miatt a művet csak röviden, alfejezetként tárgyaljuk, azonban téziseinket a középpontba helyezve felhívjuk a figyelmet a mű fontosabb jellegzetességeire, illetve olyan, eddig nem hangsúlyozott tartalmi elemet is vizsgálunk, mint például az *indigenatus* és a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet viszonya.

A III.2. fejezetben Pray György *Taurunum* című kiséposzát vizsgáljuk. Bár Pray György élete és munkássága viszonylag jól ismert, mind a *Commentarius*-ok több száz oldalnyi kéziratos szövege, mind a *Taurunum* című kiséposz a mai napig kiadatlan és feldolgozatlan.

A III.2.1. fejezetben – mintegy a *Taurunum* előtörténeteként, valamint forrásaként – foglaljuk össze a titkos császári megbízás, illetve a *Commentariusok* keletkezésének történetét, annak körülményeit, valamint összefoglaljuk e kötetek fontosabb ismérveit. A III.2.2. fejezetben foglalkozunk a kiséposz szerkezeti és formai felépítésével, valamint áttekintjük a költői főszöveg lényegesebb tartalmi elemeit. Nagyobb hangsúlyt kapnak viszont a lábjegyzetek, amelyek segítségével megpróbáljuk illusztrálni Pray György munkamódszerét, valamint áttekintést adni a kiséposzhoz használt forrásokról, illetve bizonyítani a kapcsolatot a *Commentariusok* és a *Taurunum* között.

Végül a III.3. fejezetben Joachim Hödl elégiagyűjteményével, illetve értekezésünk témájának szempontjából releváns elégiáival foglalkozunk. Mivel a szerző és elégiagyűjteménye szinte teljesen ismeretlen a szakirodalom számára, ezért a III.3.1. fejezetben megkíséreljük felvázolni Hödl életútját. Mindaddig csupán a Backer–Sommervogel-féle lexikon (illetve az ennek adatait átvevő Szinnyi József lexikona) szolgált néhány, részben bizonytalan adattal, valamint műveinek felsorolásával. Bár továbbra is maradtak homályosabb, kevesebb adattal rendelkező életszakaszok, az elmúlt években jelentősen sikerült bővítenünk Hödl biográfiáját, melyhez részben maga a költő szolgáltatott információkat (a tárgyalt elégiagyűjtemény második könyvének záró, *Epistola ultima* című elégiájában, valamint egy későbbi, a campoformioi békének örvendő művének bevezetőjében), részben a grazi jezsuita gimnázium regiszterei, illetve LUKÁCS László SJ katalógusai segítettek. Legújabban pedig SZILAS László SJ 2016-ban digitális formában kiadott lexikona szolgált néhány fontos, eddig ismeretlen adattal. A III.3.2. fejezetben az elégiagyűjtemény szerkezeti és formai felépítésével foglalkozunk, amely egy sajátos ovidiusi formát (illetve pontosabban egy, a 18. század elejére jellemző, a heroida-eposzokat követő vergiliusi-ovidiusi formát) tár elénk. Alaposabban megvizsgálva azonban számos kérdés merül fel a kötetkompozíció tekintetében, néhány elégia elhelyezése, illetve a harmadik könyv látszólagos különállósága miatt. Értekezésünk témája tekintetében az első könyv hét elégiája a releváns, amelyekkel a III.3.3. fejezetben foglalkozunk. A versek részletes értelmezésével a szorosabb tartalmi ismertetésen túl bemutatjuk, hogy Hödl hogyan követi az ovidiusi, illetve az antik hagyományokat, milyen, a neolatin hagyományoknak megfelelő költői eszközöket, képeket használ, illetve rámutatunk a fontosabb hasonlóságokra és különbségekre a Pray-féle szöveggel. Továbbá kitérünk történelemszemléletére, valamint arra, hogy a műből az irodalmi eszközök lefejtésével milyen történelmi eseménysort ismerhetünk meg, ezeket az eseményeket hogyan súlypontoszza, illetve hatásukra miként reagál.

Dolgozatunkban a hivatkozásoknál az Irodalomtudományi Intézet 2018-ig érvényben lévő cíMLEÍRÁSÁT alkalmazzuk. Mivel az értekezés számos fejezetének részleges vagy teljes kidolgozása ennek érvényessége alatt készült, utólag már nem módosítottunk. Azért, hogy a fejezeteken való munka során, illetve a részben kritikai észrevételekből származó módosításoknál, kiegészítéseknél elkerüljük az egyes bibliográfiai tételek többszörös cíMLEÍRÁSÁT, értekezésünkben ezeket végig rövidítve használjuk. E tételek az értekezés végén lévő *Bibliográfiában* egyértelműen beazonosítható módon, teljes bibliográfiai adatokkal megtalálhatóak, néhány, a hivatkozások során fel nem tüntetett szakirodalommal együtt. A klasszikus ókori művekre a lábjegyzetekben a *The Oxford Classical Dictionary* rövidítés-jegyzéke alapján utaltunk, ahol magyar fordítást (is) használtunk, ott a fenti módon megadtuk a műfordítást tartalmazó kötet bibliográfiai adatait.

Értekezésünk felvezetésének utolsó sorait a köszönetnyilvánításnak szeretnénk szentelni. Először is családomnak szeretnék köszönetet mondani. Szüleimnek, hiszen sok más mellett tőlük tanulhattam meg a humaniorák által őrzött hagyományok és értékek tiszteletét és szeretetét, kiváltképp édesapámnak, Tóth Sándor Attilának, akinek – maga is e hivatás elkötelezettjeként a tudományos élet már magasabb grádicsait járva – példája, útmutatásai, tanácsai vezérfonalként szolgáltak e dolgozat elkészítésében is. Továbbá testvéremnek és sógornőmnek, hiszen velük együtt volt teljes az a nyugodt, támogató családi háttér, amely egy ilyen munka elkészítéséhez legalább annyira nélkülözhetetlen, mint a szakmai segítségnyújtás.

Ez utóbbiért tisztelettel és hálával tartozom a „szegedi neolatin műhelynek”, amelynek előbb speciális képzés formájában graduális hallgatóként, majd a doktori képzés hallgatójaként lehettem a tagja. A sors úgy hozta, hogy e műhely mindhárom meghatározó oktatója e dolgozat elkészülését hosszabb-rövidebb ideig felügyelte, amellet, hogy mindegyikük végig támogatója, segítője volt tudományos törekvéseimnek. Szörényi László professzor úrnak, dolgozatom első témavezetőjének szakmai segítségnyújtásáért és az oktató-kutató munkában tanúsított példamutató emberi hozzáállásáért nem lehet elég hálásnak lennem. Hasonlóképpen sok szakmai segítséget, tanácsot kaptam Lázár István docens úrtól, aki az értekezés utolsó fázisában vette magára a témavezetői teendőket, valamint Kasza Péter docens úrtól, aki még e munka alapjául szolgáló latin szakos szakdolgozatomnak volt a témavezetője, és azóta kíséri, segíti munkámat. Továbbá szintén köszönöm azoknak a (neo)latinista-bölcsész kollégáknak, egykori (PhD-)hallgatótársaknak, akik az évek során szakmai rendezvényeken és informális beszélgetésekben egyaránt hasznos észrevételeket fogalmaztak meg, sőt többen közülük a doktori eljárás egyes szakaszaiban is aktív feladatot

vállaltak. Szintén jelentős köszönet illeti az értekezéssel kapcsolatban adott tanácsaiért és észrevételeiért Pintér Márta Zsuzsanna professzor asszonyt.

Kutatásaimat az évek során több ösztöndíj is segítette. A Tempus Közalapítvány fiatal kutatóknak szóló bécsi *Collegium Hungaricum* ösztöndíjának köszönhetően két alkalommal, összesen három hónapot tölthettem a Császárvárosban, ahol nem végezhettem volna kellően eredményes munkát a Bécsi Magyar Történeti Intézet mindenkori munkatársainak segítségével. Grazba a *Campus Hungary* rövid tanulmányútra szóló, két hétre elnyert ösztöndíjával juthattam el, ahol a fogadóintézmény (*Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Geschichte, Südosteuropäische Geschichte und Anthropologie*) részéről Mag. Dr. Barbarics-Hermanik Zsuzsa nyújtott segítséget.

Végül, de a legkevésbé sem utolsó sorban köszönöm mindazoknak a civil élethez, a bölcsész-tanári pályához, illetve munkahelyemhez, a szegedi jogi karhoz köthető barátoknak, kollégáknak, egykori tanítványoknak, akik az évek során érdeklődéssel és biztatással, méltányolva, támogatva és segítve viszonyultak tudományos munkámhoz.

I. IRODALMI KÖNTÖSBE REJTETT TÖRTÉNELEM(?) – NEOLATIN SZÖVEGEK MINT A (POSZT)MODERN TÖRTÉNETELMÉLET ELŐFUTÁRAI

A neolatin irodalom történetében kiemelt hely illeti meg a kelet-közép-európai régiót, ezen belül is hazánkat, hiszen sajátos történelmi és politikai helyzetünk miatt nálunk tart legtovább a hagyományosan Petrarcától datálható, a latin *humanitas*ra épülő műveltség hatása. Míg Nyugat-Európában a literalizáció nyelvi-műveltségi folyamatainak köszönhetően jóval előbb, már a 17. század végén visszaszorul (de nem tűnik el teljesen), a török befolyás alól felszabadult, a Habsburg Birodalomba betagozódott (bár teljesen soha be nem olvadt) Magyar Királyság területén egészen a 19. század közepéig érezteti hatását. Elég arra gondolnunk, hogy a magyar nemzeti nyelv hivatalos nyelvként csak 1844-ben lép a latin helyébe (1844:II. tc.). Noha már a 16. században Magyarországon is megjelennek a törekvések a nemzeti nyelvű irodalmi alkotások létrehozására, a visszalatinosodás hullámszerűen előretörő jelensége a *humanitas* reneszánsz utóhatásaiként a neolatin irodalom számára újabb és újabb virágzó periódusokat hoz létre.

Első felívelő szakasznak az itáliai korareneszánszt (*trecento*) tekinthetjük, amely az érett reneszánsz időszakában (*quattrocento*, *cinquecento*) érkezik el a csúcspontjára. A következő kiemelkedő periódust a 17. század második felére tehetjük, ahol már a neolatin hagyományok a barokk *eruditio* szolgálatában állnak. Ugyan vitatott, hogy valóban beszélhetünk-e erről a második felívelő szakaszcsoportról és virágkoráról, hiszen a latinnal együtt a nemzeti nyelveknek is előretörését figyelhetjük meg, például Franciaországban. Egyrészt azonban főként azokon a területeken, ahol az ellenreformáció nem jelenik meg, továbbra is a latin marad az elsődleges nyelv, ahol pedig kifejti hatását, ugyan a nemzeti nyelvet illik már használni a katolikusoknál is (már csak azért is, hogy fel tudják venni a versenyt a protestáns felekezetek anyanyelvi istentiszteletével), de ugyanakkor – a jezsuita képzésnek köszönhetően – jelentősen megerősödik a latin nyelv oktatása. Hasonló a helyzet Magyarországon is. Kétségtelen ugyan, hogy a 17. század olyan kiemelkedő (katolikus, tehát nem protestáns) szerzőinek művei szólaltak meg már magyar nyelven, mint például Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelme*, vagy Gyöngyösi István versei, amelyek valóban megkerülhetetlenek a magyar nyelvű irodalom történetében. Ugyanakkor, ha már csak maradunk dolgozatunk fő témájánál és megnézzük az 1683–1699 közötti törökellenes felszabadító háborúk kapcsán megjelenő alkalmi költeményeket, már megállapíthatjuk, hogy a korszakban markánsan jelen van a latin nyelvűség is. Ráadásul Zrínyinek és kortársainak a nyelvezetével bő száz esztendőre

megtorpan fejlődésében a magyar nyelv, és egyrészt a 18. század második harmadától e nyelvhasználat avíttysága járul hozzá egy ismételt visszalatinosodási hullámhoz, másrészt pedig a század utolsó harmadában a nyelvújítás mozgalmának éppen Zrínyiék nyelvét kell majd a megfelelő literalizációs szintre emelniük.¹

Ugyanis, míg Nyugat-Európában a 17. század végével a *latinitas* virágkora le is zárható, addig Magyarországon egy harmadik felívelő szakaszról (egy újabb visszalatinosodásról) is beszélhetünk a 18–19. században. Ennek oka tehát a fentebb már említett történeti-politikai tényezők mellett (illetve részben ennek következményeként) az, hogy a magyar nyelv fejlettségében még mindig elmaradt attól a szinttől, hogy – a *grammatica* és a *copia verborum* által meghatározható – nemzeti literalizáció (egyedüli) eszközévé válhasson, vagyis a tudomány és az irodalom nyelveként működhessen, továbbá a kommunikációnak olyan területein is szerephez juthasson, mint például az államélet. Felívelő szakaszát körülbelül az 1720-as évektől datálhatjuk, amikor egyrészt megjelenik a szabályosan a vergiliusi modellt követő honfoglalási eposz, amelyet mindenekelőtt a jezsuiták, mellettük pedig a piaristák művelnek, valamint az ovidiusi mintát követő költészet, amelynek legjellemzőbb témája a *metamorphosis* lesz. A latin nyelvű líra mindeközben más úton jár, főként a piaristák által művelt későmanierista formajátékokkal találkozhatunk.²

A 18. század közepétől az olasz Árkádia Akadémia hatására a formák klasszicizálódásával a neolatin hagyományokat követő irodalom megújul, amely a művek mennyiségére is jótékony hatást tesz, és elvezet e periódus virágkorához, amelyet az 1770–1820 közötti évtizedekre helyezhetünk. Ugyanakkor ebben a fél évszázadban a neolatin hagyományokat követő költészetnek olyan eszmei-kulturális áramlatokkal, hatásokkal, jelenségekkel kell már együtt léteznie, mint például a felvilágosodás, vagy a nemzeti és az aulikus (Habsburg-hű) szemléletmód viszonya, amelynek további sajátos színezetet ad a nemesi-rendi érdekek érvényesítése (amely hol az uralkodó érdekeibe, hol a nemzeti érdekebe ütközik). Továbbá a nyelvújítás mozgalma, amely során a magyar nyelv is eléri a nemzeti literalizációhoz szükséges fejlettségi szintet. Így a latin nyelvnek ezekben az évtizedekben kettős szerepe lesz. Egyrészt továbbvivője annak az európai gondolkörnek, amely a Nyugat-Európához való felzárkózást jelentette, még akkor is, ha már a latinnak e téren olyan élő nemzeti nyelvvel kellett felvenni a versenyt, mint a felvilágosodás hatására a műveltség nyelveként előretörő francia, sőt bizonyos területeken, például a nemzetközi diplomáciai és magánlevelezésben

¹ Vö. például Szörényi László és Tóth Sándor Attila elemzését e periódusokról: SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 5–9; TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 17, 20–27.

² SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 9; TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 11–14, 27.

már alul is marad vele szemben. Másrészt segíti a nemzeti nyelv fejlődését pajzsként védve (főleg 18. század utolsó évtizedeiben) a már lassan felzárkózó, de néhol még bárdolatlanabb, fejletlenebb magyar nyelvet a némettel szemben, sőt kiegészítve és támogatva segíti a nemzeti nyelvű irodalom és a nemzeti identitástudat fejlődését.³ Elég csak arra gondolnunk, hogy – paradox módon – például az 1790/91-es országgyűlésen latin nyelven születik törvény (1790/91:XVI. tc.) a magyar nyelv védelméről, annak oktatásáról és ápolásáról, miközben biztosítja a Karokat és a Rendeket, hogy a nyilvános ügyekben az idegen nyelv (azaz a német) használatát mellőzni fogják, a díkaszteriális ügyekben pedig meghagyják továbbra is a latin nyelvet.⁴

Mindemellett persze olyan nézetek is napvilágot látnak (például Bessenyei Györgynél vagy Pápay Sámuelnél), amelyek ugyanúgy idegennek bélyegzik a latint, mint bármelyik más élő idegen nyelvet, és ugyanúgy károsnak tartják a magyar nemzeti nyelv fejlődésére nézve.⁵ Sőt – bár sokak képviselték azt a véleményt is, hogy a latin államnyelv megtartása a soknemzetiségű ország összetartása miatt is fontos,⁶ mégis – már a 18. század végén akadnak a magyar államnyelvnek is szószólói, akik ebben a latin nyelvet látják a legnagyobb akadálnak (például Báróczi Sándor, akinek a nézeteit később Széchenyi István is osztotta 1835-ös *Hunnia* című munkájában, bár később, éppen a nemzetiségi kérdés miatt, revideálta álláspontját).⁷ Mégis, ebben a sok tekintetben átmeneti, és számos ellentmondással küzdő,

³ SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 9; TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 17, 27–28.

⁴ Igaz, az 1792:VII. tc. már kedvezményeket tesz a magyar nyelv használatának szempontjából egyebek mellett a díkaszteriális ügyekben is, amelyet az 1805:IV. tc. megerősít, illetve tovább bővít – persze mindezt még mindig latin nyelven teszi. Az 1806-os *Ratio Educationis* is továbbra is nagy hangsúlyt fektet a latin nyelv tanítására (39. §). Lásd MÉSZÁROS, i. m., 245.

⁵ TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 28.

⁶ E tekintetben (is) érdemes egy pillanatra még visszatekintenünk az 1777-es *Ratio Educationis, De necessitate linguae Latinae pro variis Ditionum Hungaricarum incolis* című, 101. §-ára, amely a szent szövegek és a klasszikus auctorok olvasása mellett a következőkben látja a latin nyelv szükségességét: 1. *Quod leges omnes, ac jura Patriae latine sint conscripta.* 2. *Quod Regiae constitutiones pene omnes, mandata item, ac responsa Regia ad varia Regni Dicasteria, et quosvis Magistratus transmissa, hoc eodem sermone sint concepta.* 3. *Quod hoc eodem pertractentur negotia omnia in cunctis Regni Consiliis ac Tribunalibus, in generalibus Comitatum conventibus, et judicariis conseffibus, in Magistratum civilium Senatibus, rebusque aliis ad jus dicendum potissimum pertinentibus.* 4. *Denique, quod linguae huius usus quodammodo jam nativus et domesticus sit redditus, cum illius adminiculo tot dissimiles in Regno nationes facilius sese mutuo intelligere, et commercium inter se exercere queant.* Mészáros István fordításában: *A latin nyelv szükségessége Magyarország lakosai számára.* 1. *Latin nyelvű az összes hazai törvény és rendelkezés szövege.* 2. *Ezen a nyelven szövegezik szinte az összes királyi határozatot, a királyi utasításokat és válaszokat az ország különböző főhatóságaihoz és összes hivatalához.* 3. *Ezen a nyelven tárgyalnak minden ügyet az országgyűléseken és a kormányhivatalokban, a megyék közgyűlésein és a bírósági ülésein, a polgári hatóságok bizottságaiban és sok más ügyben, főképpen a jogszolgáltatás keretei közé tartozókat.* 4. *Végül pedig ennek a nyelvnek a használata már szinte anyanyelvűvé vált, segítségével az ország oly sok különböző nemzetisége könnyebben meg tudja magát kölcsönösen érteni, könnyebben tud kapcsolatot találni egymással.* Lásd MÉSZÁROS, i. m., 75. Ugyan az 1790-es évektől – ahogy a 4. lábjegyzetben is jeleztük – az 1-3. pontok jelentősége változik, de például dolgozatunk témájának időszakában még teljes mértékben helytálló a tanügyi rendelet megfogalmazása.

⁷ SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 10–11.

rendkívül bonyolult viszonyokat mutató időszakban a klasszikus műveltség, a *humanitas* művelődési eszménye, valamint az évszázados tradíciók tovább éltetik a latint, és megmarad az igény (főként az alkalmi költemények esetében), hogy latin nyelven szólaljanak meg, sőt szükségét érzik annak is, hogy latin nyelvű műveiket összegyűjtve és kötetekbe rendezve kiadják.⁸

Mindeközben már számos latin versíró ugyanúgy használja anyanyelvét is, tehát *bilingvis* költőkké válnak (például Révay Miklós, Rájnisi József, Baróti Szabó Dávid, de említhetnénk a dolgozatban tárgyalt két osztrák születésű szerzőt, Joachim Hödl és Michael Denist is, akik szintén egyaránt alkotnak latin és német nyelven), így az 1780-as évek végétől egyre inkább jellemzővé válik a kétnyelvű (latin és nemzeti nyelvű) költészet.⁹ A bemutatott időszakban tehát egyszerre találunk még latin nyelven verselő, a neolatin irodalmi hagyományokat követő szerzőket, már nemzeti nyelven megszólaló (bár sokszor még a *studia humanitatis* iskolarendszerében tanult ismereteket és szabályokat alkalmazni próbáló) költőket, és két nyelven alkotó poétákat. Természetesen egyre inkább haladunk a nemzeti nyelvű költészet irányába, azonban a neolatin hagyományokat követő irodalom e kései virágkorának (végső) hanyatlása csak az 1820-as évektől, az egységes magyar nemzeti nyelv megerősödésével és a nemzeti romantikák megjelenésével indul meg, azonban ezt is inkább visszaszorulásként jellemezhetjük, hiszen azt sem állíthatjuk, hogy a romantika korában teljesen eltűnne, művelése viszont a 19. század közepére anakronisztikussá válik. Ezekben az utolsó évtizedekben már inkább azt a jelenséget figyelhetjük meg, hogy nemzeti nyelven született – szélesebb körű, nemzetközi olvasóközönségnek szánt – műveket fordítanak latinra, mintsem hogy a latin nyelvűség, vagy a kétnyelvűség dominálna. A latint használó („modern neolatin”) szerzők már elveszítik kapcsolatukat a neolatin irodalmi hagyományokkal, illetve a korábban mindig, akár Petrarcaig számon tartott, mintaként szolgáló elődökkel, és inkább a nemzeti nyelvű hazai és világirodalommal kommunikálnak.¹⁰

A neolatin hagyományokat követő (alkalmi) költészetnek a történeti-politikai témák feldolgozása, a jelenre, és annak előzményire való reflektálás mindig fontos tárgykörét

⁸ TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 28–29. Balogh Piroska hivatkozott monográfiája is sokat foglalkozik a latin mediátori szerepével a 18. század végén, különös tekintettel a latin nyelvű újságírára. Lásd, BALOGH, i. m., 115–292, különösen *A nyelvkérdés és a latin újságírás paradoxonai a 18. század végén* című fejezetet: Uo., 204–230. Balogh egyrészt a latin tudományközvetítő szerepét emeli ki, másrészt összetartó, közösségformáló funkcióját a területiális elven alapuló *hungarus*-identitással rendelkező (nem magyar anyanyelvű) értelmiség és polgárság között.

⁹ SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 9; TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 28–29.

¹⁰ SZÖRÉNYI, *A magyarországi neolatin...*, i. m., 9–10; Uő, *A neolatin irodalom utolsó...*, i. m., 186–188; TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 28–29.

képezte, legyen szó akár epikus művekről, akár elégikus versformájú költeményekről, vagy éppen színpadra szánt (iskola)drámákról. A 18. században, illetve 18–19. század fordulóján (magában foglalva a latin nyelvűség utolsó nagy fellángolásának, virágkorának fentebb jellemzett időszakát is) azonban jelentősen megnőtt azoknak a munkáknak a száma, amelyekben a szerzők jelenük történéseire, azaz az aktuális politika kiemelkedő eseményeire (csaták, békekötések, ünnepségek), illetve személyeire (uralkodók, hadvezérek, főúri családok tagjai, közéleti szereplők) reflektálnak. E művekből egyrészt képet kaphatunk a latinul tudó, valamilyen szintű latinos műveltséggel rendelkező értelmiségi réteg nézeteiről, véleményeiről, valamint általában a bel- és külpolitika napi eseményeiben való jártasságuknak fokáról. Másrészt azonban e szerzők legtöbbször megcsillogtatják történelmi műveltségüket, tanulmányaik során megszerzett ismereteiket például egy-egy esemény, helyszín előtörténetének (vagy ezek bizonyos részleteinek) elbeszélésével, vagy akár történelmi személyek párhuzamba állításával. Ez a költő szándékától, ismereteitől függően megjelenhet akár csak néhány utalás erejéig a költői főszövegben vagy bővebben, tudományos szöveggént a főszöveget kiegészítő lábjegyzetekben. Így e szövegek nem nélkülözik a történeti-politikai utalásokat, adatokat sem, amelyek így a történészek figyelmére is érdemessé válhatnak.

Persze felmerül a kérdés, vajon egy-egy korszak (például esemény, személy) alaposabb megismeréséhez, árnyalásához – a „klasszikus történelmi forrásokhoz” képest – e verslábakba szedett, poétikai és rétorikai eszközökkel felékesített szövegek mennyire nyújtanak megbízható és felhasználható adatokat. Vajon e költemények tartalmának valós elemeit mennyire torzítja el a költői szubjektum, a költészetelméleti szabályoknak, illetve a klasszikus (neolatin) hagyományoknak való megfelelés, valamint a szerző (költő) történelmi – forráskritikai – ismereteinek esetleges hiánya/hiányossága? Tapasztalhatunk-e a 18. század során bármiféle változást a történelemhez, valamint a történelmi forrásokhoz való viszonyban a forrásgyűjtő és forráskritikus, már a professzionális történetírás felé mutató szemlélet megjelenésével, illetve az egyes tudományágak differenciálódásának megkezdődésével, vagy eme, a *latinitas* szellemében írt munkák egy avítt, már letűnt formai és tartalmi eszmény utóhatásának tekinthetőek?

Az alábbiakban a neolatin hagyományokat követő (alkalmi) költemények néhány fogalmi elemének, illetve alapvető jellemzőjének tisztázásával e kérdésekre próbálunk választ találni. Annyit azonban már most megelőlegezünk, hogy véleményünk szerint e szövegek számos érdekes és értékes történelmi adalékot, adatot rejtenek, amelyekről akár a latin nyelvűség, akár az „irodalmi köntös” miatt vétek lenne lemondani. Utóbbit illetően hipotézisünket véljük

alátámasztani az elmúlt néhány évtized azon történetelméleti írásaiban is, amelyek a történelmi és az irodalmi szöveg narratológiájával, valamint a *mikrotörténelem* fogalmi-tartalmi elemeinek meghatározásával foglalkoznak. E munkák ugyanis nem zárják ki, hogy a (szép)irodalmi szándékkal létrehozott szövegből lehet levonni történeti következtetést, sőt a 19–20. század regényirodalmának (mikro)történelmi forrásértékére hívják fel a figyelmet. Ne szaladjunk azonban még ennyire előre!

A 18. század a latin *humanitas* szellemében született alkalmi költészetének helyes értékelése, e szövegek jelentőségének és erényeinek megtalálása mindig nehéz feladatnak bizonyul és számos kérdést vet fel. Az irodalmárok általában poétikailag értékelik alul e műveket, vagy legalábbis alacsonyabb rangúnak tartják őket *reflexív* voltak miatt. A reflexivitás e versek esetében nem jelent mást, mint hogy a költő kitekintve önmagából a körülötte lévő mikro-, esetleg makrovilág történéseire objektívan reagál. A szerző valamilyen eseményt, történést, személyt – legjobb tudása szerinti – költői eszközökkel helyez tágabb környezetbe, amely során magasztalva és általánosítva megteremti költészetbeli – mitológiai – párhuzamait. Ennek tükrében a versek inspirációja lehet akár egy-egy hallott vagy olvasott értesülés, beszámoló, hír, sőt újsághír is. Merényi Oszkár Berzsenyi Dániel verseinek kritikai kiadásában például rendre kimutatta, hogy a kor eseményeire reflektáló versek mögött újságok hírei állnak, vagyis a téma a lapokban is megjelent.¹¹ E korszak pedig bőven szolgáltatott ilyen jellegű hírekkel, hiszen a Habsburg Birodalom történetének e századában alig találunk néhány békés esztendőt.¹² Így a hadi események közül jellemző témák lesznek a török háborúk, az örökösödési háborúk, majd a század végétől a napóleoni háborúk csatái, valamint a Napóleon ellen a nemességet fegyverbe szólító nemesi *insurrekciók*. A személyek közül természetesen az uralkodói ház tagjaival, valamint hadvezéreikkel, például Savoyai Jenő, Hadik András, Gideon Laudon, Josias Coburg herceg vagy Alvinczy József alakjaival találkozhatunk a leggyakrabban. A fontos eseményeket illetően pedig kiemelhetjük a háborúkat záró békéket, országgyűléseket, koronázási ceremóniákat, uralkodói vagy főúri családok házasságkötéseit, gyászszertartásait, vagy például a Szent Korona Bécsbe vitelét, majd 1790-es visszahozatalát Budára, illetve VI. Pius pápa 1782-es bécsi látogatását.¹³ Ezen

¹¹ BERZSENYI Dániel *összes művei I. Költői művek*, szerk. MERÉNYI Oszkár, Budapest, Akadémiai, 1979. Lásd például A' felkölt Nemességhez című versnél a *Magyar Kurír* híreit. Uo., 277.

¹² Erre tipikus példánk lehet Tertina Mihály *Carmen epicuma*, amely az általa szerkesztett és írt *Ephemerides Budenses* című latin nyelvű lap hasábjain jelent meg – és amelyről később (III.1.3. fejezet) részletesebben is szólni fogunk.

¹³ E témák irodalmi recepciója szintén a mai napig feldolgozatlan, vagy csak részben feldolgozott. Messzemenően a teljesség igénye nélkül példaként említhetjük e témákra Ubertino CARRARA *De profligato ad Tibiscum Magno Turcarum Sultano ab armis Leopoldi I. Invictissimi Imperatoris. Epicinium* [sic!] című, az 1697-es zentai csatáról és Savoyai Jenőről szóló munkáját, melyről lásd SZÖRÉNYI, *Ubertino Carrara...*, i. m.;

eseményekről, személyekről egyrészt a latinul tanuló és tudó réteg minden tagja rendelkezett valamilyen szintű információval a híradásokból vagy akár személyes tapasztalata, ismeretsége okán, és tisztában volt politikai és/vagy történeti jelentőségével. A versszöveg alkotója ebben az esetben mediátori (közvetítői), magyarázó szerepet vállal, amely elsősorban személyek, események magasztalásában nyilvánul meg, ezzel biztosítva maradandóságukat.

Ezzel szemben fejlettebbnek tekintik az *önreflexív* költői attitűdöt, amelynél a poéta már önmagának, illetve belső világának megmutatására törekszik, valamint mikro- és makrokörnyezetének eseményeit saját szubjektumán keresztül igyekszik bemutatni. Tény, hogy mai (szép)irodalom-felfogásunknak a lírai én hiánya ellentmond, de egyrészt érdemes megfontolnunk a herderi történelemfilozófiának azt az általánosan elfogadott megállapítását, miszerint egy kor költői eszményét a maga helyén és idején kell vizsgálni, nem a modernitás felől. Másrészt azért nem mondhatjuk egyértelműen, hogy e reflexív irányt követő költemények híjával lennének a humánumnak, hiszen – bár vitathatatlan, hogy szebb és humánusabb, ha környezetének eseményeit önreflexív, pszichikai módon, vagyis lelki emelkedettségben megélve, a költő szubjektuma is a versszöveg részévé válik – az emberi viszonyrendszerek tekintetében ugyanúgy megfogalmaznak szubjektív gondolatokat, érzéseket, ítéleteket. Ugyan a magyarországi irodalomnak ebben az eleve átmenti időszakában (a 18. század utolsó harmadában), amikor a reflexív latin nyelvű munkák irányából az önreflexív nemzeti nyelvű költemények felé haladunk, találunk már példát az önreflexivitás (horatiusi) jegyeit mutató latin nyelvű művekre is (mint ahogy a már nemzeti nyelven megszólaló, de az antik hagyományokra építő barokk klasszicizmust követő költeményekre is akad precedens¹⁴). A 18. század neolatin hagyományokat követő műveinek többsége azonban – a 16–17. századhoz hasonlóan – megmarad reflexív voltánál, és a hexameteres, valamint

TÓTH S. M., *Prima fac ut..., i. m.*; továbbá a grazi egyetem promotorának, Marcus HANSIZnak VI. (III.) Károly I. török háborújának témáját feldolgozó, *Annus primus belli Turcici* című kiadványát; vagy éppen a század végéről VÁLYI NAGY Ferencnek az 1797-es nemesi *insurrectióra* írt *Ad Nobiles Hungaros, quum Anno 1797 contra Gallicum exercitum Insurrectio Nobilium pararetur* című latin nyelvű költeményét.

¹⁴ Erre remek példa a már magyar nyelven verselő Gvadányi Józsefnek a Belgrád-témában írt fiktív beszélgetése, amelyet a későbbiekben részletesebben is bemutatunk. Érdekességképpen megemlítenék azt is, hogy Gvadányi, aki társadalmi helyzetétől függetlenül mindig szívesen fogadta a segítségért, tanácsért hozzá forduló versírással próbálkozó leveleit, a Komárom városában élő Fábián Julianna költőnőnek (1765–1810) azt javasolja, hogy először a komáromi földrengés témáját verselje meg, ugyanis a történeti téma feldolgozása első grádicsa lehet a költői fejlődésnek. Ugyan e dolgozat keretén belül arra nincs mód, hogy kettőjük irodalmi levelezésének elemzésébe fogjunk, azonban felhívnánk rá a figyelmet, hogy levélváltásuk a valóság és a fikció poétikai értelmezéséhez jelentős adatokat tartalmaz. A valóság és a fikció e keveredésének módszere természetesen megfigyelhető lesz a *Nándor Fejér Várnak meg vétele...* című munkában is.

már az antik irodalomban is sokféle témát megszólaltató disztichonos versformánál, a költők pedig inkább fordulnak mikrokozmoszuk eseményei, személyei, mint önmaguk felé.¹⁵

Ugyanakkor a történészek inkább sorolják e munkákat a szépirodalmi művek közé lebecsülve forrásértéküket. Vajon e költemények mint történelmi források valóban kevesebbet érnek, mint például akár az ókori, akár a humanista történetírók munkái csak azért, mert hexameterben, disztichonban vagy esetleg más versmértékben vannak megfogalmazva, valamint a szövegek fel vannak ékesítve poétikai és rétorikai eszközökkel?¹⁶ Ha Arisztotelész *Poetikájának* IX. könyvére hivatkozunk, akkor semmiképpen, mivel Arisztotelész szerint „A történetíró és a költő ugyanis nem abban különböznek, hogy versben vagy nem versben beszélnek [...], hanem abban különböznek, hogy az egyik megtörtént dolgokat mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek.”¹⁷ Hasonló gondolatot olvashatunk Quintilianusnál is, aki *Szónoklattanában* azt mondja, hogy „A történetírás ugyanis igen közel áll a költészethez, mondhatni prózában írott költemény, melynek célja az elbeszélés, nem pedig a bizonyítás.”¹⁸ Valamint lehetséges-e, hogy a jezsuita, piarista, vagy éppen a honorácior értelmiséghez tartozó neolatin szerzők el tudnak tekinteni a *studia humanitatis* iskolakultúrájában megszerzett történeti, történelmi ismereteiktől, amelynek rendkívüli alaposságához – bár a korábbi századokban sem, de főleg – a 18. század első felétől nem férhet kétség, hiszen (elsőként a jezsuita iskolákban) éppen ebben az időszakban válik szisztematikussá a történelem oktatása.

Bár a *humanitas* tárgyai között már a jezsuiták *Ratio studiorum*ában is szó esett a grammatika, a poétika és a rétorika mellett a históriáról is, de önálló tárgyként még nem találkozhattunk vele. Tudjuk, hogy a történelem önálló iskolai tárgyként Magyarországon a protestáns iskolák óratervében jelent meg a 17. század második felében. A rendszeres történelemtanítás bevezetésének látványos lépését mégsem a protestánsok, hanem a jezsuiták tették meg, amikor 1735-ben Franz Molindes grazi rektor, az osztrák-magyar rendtartomány főnöke új szabályzatot vezetett be *Instructio privata...* címmel, amely több újítást írt elő,

¹⁵ TÓTH S. A., *Latin humanitas, neolatin poézis I/1...*, i. m., 18–20. Tóth Sándor Attila ugyanitt még bővebben értekezik a reflexív és az önreflexív költői attitűd 18. századi neolatin hagyományairól.

¹⁶ E kérdés újra és újra felmerül a 18. századi neolatin hagyományokat követő műveknél. Legutóbb Tóth Sándor Attila nyújtott remek szintézist a kor irodalomfelfogását és e művek vizsgálatának, értelmezési szintjeinek lehetőségét illetően Tertina Mihály költészetét tárgyaló monográfiájának zárófejezetében: TÓTH Sándor Attila, *Összefoglalás: Litterae absconditae, azaz: Rejtőzködő irodalom – Rejtőzködő tudomány (a neolatin versköltészet – újabb – sajátosságai Tertina Mihály latin nyelvű költeményei alapján)* = T. S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 299–312. Érvrendszerével egyetértve, továbbá – főként a Belgrád-téma művei kapcsán – közös gondolkodás útján jutva el némely következtetésekre szorosan követjük gondolatmenetét.

¹⁷ Arist. Po. IX. A magyar fordítást lásd: ARISZTOTELÉSZ, RITOÓK, i. m., 45. Idézi még TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 308.

¹⁸ Quint. Inst. X, 1, 31. A magyar fordítást lásd: QUINTILIANUS, ADAMIK i. m., a Tizedik könyvet fordította SIMON L. Zoltán, 656. Idézi még TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 310.

köztük a történelem oktatását, melynek következtében e tantárgy bekerült a jezsuita oktatási rendbe. E tény növelte a történelemnek mint szaktudománynak, valamint a história segédtudományainak művelését is (amelyben szintén első helyen találjuk a jezsuitákat). A történelem tanításának 18. századi fordulata, valamint a történetírás fellendülése eredményezte, hogy a poétai osztályban és a versköltészet gyakorlatának különböző szintjein a költők történelmi ismereteiket is használva gyakran fordultak történelmi tárgyú témák megverseléséhez. Így nem véletlen, hogy az e témákat feldolgozó latin nyelvű művekre főként a *jezsuita hatás* jellemző, hiszen azzal, hogy a jezsuiták élen jártak a történelemoktatásban, együtt járt az is, hogy magas színvonalú történelemkönyveket, oktatási segédanyagokat állítottak össze. Így azok a katolikus diákok is, akik nem a jezsuita képzésben vettek részt, jezsuita tankönyveket használtak.¹⁹

Joggal merülhet fel persze a kérdés, hogy a dolgozatunk középpontjába állított történelmi esemény időszakában mennyire beszélhetünk jezsuita hatásról, hiszen a rend 1773-as feloszlata óta mintegy másfél évtized telik el II. József török háborújáig. Valóban, a 19. század második évtizedében (1814) visszaállított rend már egy merőben új történelmi-szellemi közegben találja magát, és bár szellemi befolyásuk továbbra sem jelentéktelen, annak régi fényét már nem sikerül helyreállítani. Az 1780/90-es években azonban még aktívan működtek azok az egykori rendtagok, akik még 1773 előtt kaptak jezsuita képzést – csak példaként gondoljunk akár Szerdahelyi György Alajosra (1740–1808) vagy éppen Pray Györgyre (1723–1801). Ugyan az iskolai katedrák java részét elveszítik, de tankönyveik továbbra is használatban maradnak, többek között az oktatási feladatokban még nagyobb teret nyerő piaristák is változatlanul az jezsuita tansegédleteket használnak. A rend egykori tagjai pedig egyházi méltóságokban, esetleg főúri udvarokban működve tovább exjezsuitaként is a feloszlata előtti szellemiséget képviselik, amelyre a felvilágosodás Kelet-Közép-Európában számos ellentmondásba ütköző eszméje nem hatott, illetve csak annyira, amennyire (látszólag paradox módon) a *latinitason* alapuló kultúra segítette az anyanyelvi-nemzeti kultúra fejlődését, felzárkózását, amelynek még évtizedekig egy szerves részét képezte. Ugyan a 18. század utolsó harmadában már meghatározó a neoklasszicizmus új szellemi iránya is, azonban ez az erősen töredékes ógörög auktorok felé forduló, a németes klasszikán alapuló irányzat a protestáns felekezetek szellemiségében mutatható ki, míg az (ex)jezsuiták megmaradtak a latin (nyelvű) *humanitas* a *barokk klasszicizmus* vagy *klasszicizáló barokk* jegyeit mutató eszményénél. Véleményünk szerint tehát II. József török háborújának időszakában

¹⁹ A jezsuiták történelemtanításáról és képzési rendszerük sajátosságairól részletesebben lásd TÓTH S. A., *Eruditio...*, i. m., 18–46, 57–78.

változatlanul beszélhetünk jezsuita hatásról, annak ellenére, hogy a rend formailag nem létezik.²⁰

Visszatérve a történelemoktatás és a történelmi tárgyú költemények kapcsolatára, meg kell jegyeznünk azt is, hogy a neolatin hagyományokat követő költészetnek olyan képviselői is akadnak (a dolgozatunkban vizsgált szerzőink között is), akik nemcsak tanulmányaikra hagyatkozhattak, hanem maguk is tudós-tudományos szinten foglalkoztak történelemmel. Szörényi László Pray György alkalmi költészetét vizsgálva éppen a *Taurunum* című, dolgozatunkban is tárgyalt kiseposzról írja, hogy „*alig egyéb megverselt történelemnél*”.²¹ Szörényi e megjegyzése ugyan költészetileg – Pray más költői munkáihoz viszonyítva – elmarasztalóan szól az exjezsuita történetíró kiseposzáról, azonban e félmondat is éppen tézisünket igazolja. Így azt a kérdést is szükséges megfontolnunk – folytatva a gondolatsort –, hogy az iskolai képzésben megszerzett tudáson túl vajon képesek-e – például Pray György esetében – akár több évtizedes kutatómunkát figyelmen kívül hagyni, ha éppen verses formában szólnak. Egyáltalán felmerül-e, felmerülhet-e bennük a kérdés, hogy a tudományos és az irodalmi-művészi szöveg kategóriáiban gondolkodjanak saját munkájukról, vagy a különböző szövegtípusok együttes használata – ha tetszik szimbiózisa – teljesen természetes számukra? E kérdések megválaszolásához mindenképpen figyelembe kell vennünk, mit is jelentett valójában egy 18. századi neolatin irodalmi hagyományokat követő szerző számára az irodalom, azaz a *litterae* fogalma.

A reneszánsz által felújított *litterae*-fogalom Cicero szóhasználatán alapul, amely alatt az antik rétor egyaránt értette az írást, valamint az írásművek összességét.²² Szili József alaposan körüljárja Az *irodalomfogalmak rendszere* című munkájában a *litterae* szóval jelzett irodalomfogalmat, és egyetért abban Kenyeres Imre A *magyar irodalomtörténet-írás fejlődése a XVIII. században* című munkájában tett megállapításával, hogy a reneszánsz hagyományon alapuló 18. századi humanista értelmezésben a *litterae* irodalomfogalmát a tudománnyal és a tudományossággal egyaránt azonosítják, tehát nem tesznek különbséget a tudományos és a költői (vagy fogalmazhatnánk anakronisztikusan úgy is: szépirodalmi) mű között.²³ Tudjuk persze, hogy éppen ez az a korszak (a 18. század utolsó évtizedei, a 18–19. század fordulója), amikor e *polyhistorikusnak* nevezett irodalomfogalom a humán tudományok differenciálódásával és a nemzeti nyelv előretörésével felbomlásnak, szakosodásnak indul.

²⁰ A neolatin irodalom helyéről a nemzeti kultúrában lásd TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, II/1...*, i. m., 11–29. Ezen belül a kelet-közép európai felvilágosodás eszmeiségének és a neolatin irodalomnak a viszonyáról *Uo.*, 27–29.

²¹ SZÖRÉNYI, *Pray György költészete...*, i. m., 135.

²² Lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 301.

²³ Lásd SZILI, i. m.

Mindeközben a göttingeni egyetem szellemében a két fő tudóstípusból, a teológusból és a jogászból kialakul a tudós két modern típusa is: előbbiből az irodalmár filológus, az utóbbiból az államtudós, majd az államtudósról leválva a történész.²⁴ Ez a változási folyamat azonban inkább már a nemzeti nyelvű irodalomban lesz tetten érhető, míg a *latinitas* hagyományait követő költészet (utolsó nagy virágzását élve a 19. század első feléig) – bár nem mondhatjuk, hogy az új hatások semmiféle nyomot nem hagynak, de – továbbra is meg fog maradni a differenciálatlan, a *humanitast* követő *litterae*-felfogás mellett. Ami egyrészt azt fogja jelenteni, hogy a költő számára kevésbé lesz fontos a *poézis* mint költés, kitalálás, másrészt pedig a megalkotott szöveget két szempontból is tudós (vagy akár tudományos) szövegnek tekinthetjük. Egyrészt szövegalkotás szempontjából, hiszen a költő a versszöveget a poétika és a rétorika szabályai, illetve azoknak tudománya szerint alkotja meg, alkalmazva a klasszikus hagyományokat követő neolatin költészet eszköztárát, másrészt tartalmi szempontból, hiszen megtörtént eseményekről beszél, amelyet meghatároz a latin műveltség, a *humanitas eruditiója*, és témáját is tudós módjára elemzi, értelmezi a versíró.²⁵ Persze ezek a szövegek általában nem mentesek a fiktív elemektől (a fentebb említett klasszikus költői eszköztárát alkalmazva például elvont vagy földrajzi fogalmak megszemélyesítésével, mitológiai utalásokkal, isteni beavatkozásokkal találkozhatunk), sőt sokszor a szubjektív gondolatoktól, ítéletalkotástól sem, de ha lefejtjük a költői eszközöket, mindenképpen egy valós eseményt elbeszélő, vagy legalábbis azon alapuló történeti szöveget kapunk. Azonban sok esetben a versszöveg kevésnek bizonyul, hogy a költő tudós módjára kifejtse és elemezze a témát, éppen ezért számos alkalommal találkozhatunk rövidebb-hosszabb (láb-, vagy vég-) jegyzetekkel, azaz egy tudományos vagy tudós (vagy tudóskodó) prózai szöveggel, amelyben értelmezik és magyarázzák a versszöveg fogalmi-tartalmi rendszerét. E prózai szövegek a versszöveg kiegészítőjeként, vele szerves és megbonthatatlan egységet alkotva teszik teljessé a *litterae polyhistorikus* felfogásában készített művet. E jegyzetek a 18. század végén már nem pusztán a történetírói hagyomány narratív szövegei, hanem a Göttinga szellemében működő történettudós forráskutatáson és forrásértelmezésen alapuló munkái, melyek értékes (és érdekes), általában történelmi, földrajzi, hely- és családtörténeti, biográfiai, filológiai szövegek.²⁶ A neolatin irodalmi hagyományokat követő költemények e darabjaiban tehát gyakran a szöveg két szintjét (poétikai-tudományos vers- és tudományos prózai szöveg) figyelhetjük meg. Mindezek alapján állapítsuk meg azt a tézist, hogy a főszövegek is, de

²⁴ Lásd DÜMMERTH, *i. m.*, 352–353.

²⁵ TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 302–303.

²⁶ *Uo.*, 303, 306–307.

különösen (amennyiben vannak) a kiegészítő jegyzetek – persze, mint mondtuk, ezek egysége nem megbontható – (akár komoly) forrásértékkel rendelkezhetnek és kezelhetőek történelmi forrásokként.

Az irodalmi alkotások történelmi szöveggént való kezelése, értelmezése, (történeti) forrásértékének vizsgálata nem tekinthető előzmények nélkülinek. E kérdés ugyanis nemcsak a klasszikus szerzőknél, valamint a neolatin hagyományokat követő szövegeknél merülhet fel, hanem a (poszt)modern irodalom- és történelemelméletet is élénken foglalkoztatja az irodalmi alkotásnak mint történelmi szövegnek az értelmezési lehetőségei.²⁷ Hayden White *A történelem terhe* című monográfiája e problémakör felvetésében és tárgyalásában mindképpen alapvető gondolatokat fogalmazott meg. White szerint ugyanis az irodalom fogalma nem a történelem és a fikció, illetve a tény és a képzelt ellentétén alapszik, hanem egyszerre van jelen a mitikus (mítoszi, tehát a kitalált történetre alapuló) és a történelmi (a valós történetre alapuló) tudat. Eszerint tehát, amikor a történelmi műben megjelenik a mitikus cselekményszerkezet, akkor már egy kevert műfajról beszélhetünk.²⁸ E gondolatiságba kitűnően beilleszthetők az értekezésünkben vizsgált, az arisztotelészi-quintilianusi elmélet, illetve a reflexivitás-önreflexivitás rendszerében értelmezett latin nyelvű alkotások narrativitása is. Persze e jegyek különböző mértékben lesznek felfedezhetőek az egyes műveknél, hiszen például az adott szöveg műfaja, terjedelme, a kiegészítő-magyarázó lábjegyzetek alkalmazása jelentős mértékben befolyásolják és meghatározzák a szerző lehetőségeit.

White gondolatébresztő munkája számos reakciót, illetve továbbgondolást eredményezett. Ezek közül a monográfiák közül érdemes még kiemelni Paul Ricoeur munkáját, aki egyebek mellett a történelem és a fikció kereszteződését vizsgálta,²⁹ illetve a magyar recepcióból a már csak az elméletiségen túllépő, a gyakorlatban való bemutatásra is kísérletet tévő Kisantal Tamást. Kisantal ugyanis egyik tanulmányában arra vállalkozott, hogy az irodalmi alkotást mint történelmi szöveget elemezze Kurt Vonnegut *Az ötös számú vágóhíd* című regényét. Leszögezi ugyan, hogy nem azt szeretné vizsgálni, hogy a regény egyes állításai mennyiben felelnek meg a valóságnak, hanem azt szeretné bemutatni, hogy az adott szöveg formális-narratív jegyei mennyiben árulkodnak egy bizonyos történetiségképről.³⁰ Kisantal elemzés-kísérlete mindenképpen előremutató, ugyanakkor a kérdést leszűkíti voltaképpen a történetírás és a regény műfajainak viszonyára. Ez teljes mértékben érthető,

²⁷ Itt is lásd Tóth Sándor Attila gondolatmenetét: TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 308–312.

²⁸ WHITE, i. m., 68–142, különösen 70.

²⁹ RICOEUR, i. m., 353–372.

³⁰ KISANTAL, i. m., 75–101.

hiszen a 19-20. század epikus irodalmának más jellemző műfajai, illetve az önreflexív lírai műfajok aligha kínáltak lehetőséget ilyen vizsgálatra. Dolgozatunk e fejezetének gondolati alapján azonban talán nem nehéz belátnunk, hogy amit a történelemelmélet a 20. században csak a regényben talált meg, az a neolatin hagyományokat követő irodalomnak viszont számos műfajában jelen van, és kézenfekvő bizonyítékot szolgál az eddig nehezen bizonyítható tételeknek.

Az irodalmi szövegekben rejlő történelmi adatokra felfigyeltek a mikrotörténelem irányzatának képviselői is. A (poszt)modern történelemelmélet e feltörekvő irányzatát követők előszeretettel emelik be forrásaik közé a (szép)irodalmi szövegeket is, hogy a makroszemlélet mellett „mikroszkopikus vizsgálattal” olyan apró, de jelentős eseményekre, jelenségekre hívják fel a figyelmet, amelyek árnyalhatják, kiegészíthetik, befolyásolhatják múltunk megismerését.³¹ Noha magával a mikrotörténelem, illetve a mikroelemzés fogalmával már az 1950-es, '60-as években is találkozhatunk, a mikrotörténelmi nézőpont professzionális irányzattá az 1970-es években alakult, programját pedig fokozatosan a *Quaderni Storici* című folyóirat köré tömörülő olasz történészek egy csoportja dolgozta ki. Nincs könnyű dolgunk azonban, ha a mikrotörténelem fogalmi elemeit próbáljuk meghatározni, ugyanis a munkáikat mikrotörténelemként meghatározó történészek különböző módon értelmezik a mikrotörténelem fogalmát, hol szűkebben, hol tágabban határozva meg, hogy mi tartozhat ezen irányzat vizsgálati tárgyához. Konszenzusról a mai napig nem beszélhetünk, az elmúlt körülbelül negyven esztendőben számos tanulmány és monográfia született, amelyek foglalkoztak (illetve próbálkoztak) a mikrotörténelem fogalmának történeti-elméleti áttekintésével, meghatározásával.³²

Már az olasz mikrotörténelem-írás talán két legmeghatározóbb alakja, Giovanni Levi és Carlo Ginzburg között sem beszélhetünk teljes konszenzusról a mikrotörténelem tárgyát illetően, noha mindketten a szűkebb értelmezés hívei. Levi a mikrotörténelem legfontosabb ismérvének a megfigyelés léptékének lekicsinyítését és a dokumentumok intenzív vizsgálatát tartja, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy e vizsgálati módszer nem az apró dolgok elemzését, hanem a dolgok aprólékos elemzését takarja.³³ Egyrésről érthető Levi különbségtétele, másrésről úgy gondoljuk, e két elem nehezen elválasztható egymástól. Ez jól lemérhető azokban a reakciókban, továbbgondolásokban is, amelyet Giovanni Levi nézetei

³¹ A magyar szakirodalomban legutóbb Tóth Zsombor alkalmazta a mikrotörténelem elemzési módszereit Cserei Mihály életútjának és életművének vizsgálata során. Lásd TÓTH Zs., *i. m.*, több vonatkozásban, különösen 53–81.

³² Lásd például Sziujártó M. István összegző monográfiáját: SZIJÁRTÓ M., *A történelem...*, *i. m.*

³³ LEVI, *i. m.*, 127–129. Vö. MEDICK, *i. m.*, 53–57; SZIJÁRTÓ M., *A történelem...*, *i. m.*, 36–80.

szültek, hiszen elemzési módszere leginkább a történeti antropológiában talált követőkre, a legtöbb kritikát pedig éppen az *Alltagsgeschichte* ellenzőitől kapta, amelyet elvileg a fenti mondatokkal ő maga is elutasított.³⁴ A dokumentumok alapos elemzésére építő vizsgálata során azonban aligha kerülhette el az „apró dolgokat”, már amennyiben nem akart makroelemzésbe bocsátkozni. E dokumentumközpontú, illetve forrásközpontú, alapos elemzést kívánó módszerrel nem nehéz párhuzamot találnunk a 18. század formálódó professzionális történeti kutatásaival.

Bár az aprólékos vizsgálattal Carlo Ginzburg is egyetért, ő egyáltalán nem zárkózik el attól, hogy az általa írt mikrotörténelem, legalább rokonságba hozható legyen az *Alltagsgeschichte* által vizsgált mindennapok történelmével.³⁵ A kettőjük közötti véleménykülönbségben azonban valószínűleg az játszik a meghatározó szerepet, hogy míg Levi inkább társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítésben igyekszik alkalmazni a mikrotörténelem vizsgálati módszereit, addig Ginzburg sokkal inkább a kultúrtörténeti vonalat képviseli.³⁶ Persze e szétválasztás visszavetítése semmiképpen sem indokolt a neolatin hagyományokat követő műveknél, hiszen az éppen csak a differenciálódás folyamatában lévő történelemtudomány további, résztudományokra való differenciáltságáról aligha beszélhetünk. Tehát például *Taurunum* című kiseposzánál Pray György sem gondolkodott azon, hogy az olvasóval éppen hadtörténeti, gazdaságtörténeti, diplomácia-történeti stb. információt oszt meg, csupán (többnyire) okleveles forrásokra, fennmaradt levelezésre, más, hiteles(nek tartott) történetírók munkáira alapozva a narratív szövegbe fontosnak és/vagy érdekesnek gondolt történeti adatokat épített bele.

Mindezeket figyelembe véve nyitva áll a kérdés, hogy vajon a (például a dolgozatunkban is tárgyalt) neolatin szövegek részben vagy egészben megfelelnek-e azoknak a vizsgálati szempontoknak, amelyet a mikrotörténelmi irányzat képviselői alkalmaznak. Vajon szerzőink mikrokörnyezetükre reagálva – a 20–21. századi értelemben – „mikrotörténelmet írtak-e” (vagyis a neolatin hagyományokat követő versekben milyen mértékben találunk a mikrotörténelem vizsgálati tárgyának megfelelő adatokat)? Ha csak a társadalomtörténet, illetve a történeti antropológia rendszerében vizsgáljuk a kérdést, akkor igenlő válaszuk meglehetősen gyenge lábakon állna, bár utóbbira valószínűleg könnyebben találhatnánk példát. De vajon csak a társadalmi szerveződés kereteiben (falu, család, illetve maga az

³⁴ MEDICK, *i. m.*, 57.

³⁵ GINZBURG, *i. m.*, 81–97.

³⁶ Érdekes Fenyves Katalinnak és Simon Zoltán Boldizsárnak az a tanulmánypárja, amelyben éppen Levi és Ginzburg mikrotörténelem-fogalmainak több olyan jegyével is vitatkoznak, amelyek mentén a két történész saját munkáikat is meghatározza. Ezek azonban mind olyan önreflexív jegyek, amelyek vizsgálata a neolatin műveknél semmiképpen sem releváns. Vö. FENYVES, *i. m.*; SIMON, *i. m.*

individuum) értelmezhetjük a mikrotörténeti vizsgálatot? Vajon Levi, Ginzburg és követőik rendszere és módszere nem alkalmazható ugyanúgy (mikro)eseményekre is?

A neolatin szövegekben, sőt, a már nemzeti nyelvű, de még az önreflexivitás jegyeit nem, vagy alig mutató műveknél is akár már a költői főszöveg több olyan apró történeti információt rejthet, amelyekkel a makroszemléletű feldolgozásoknál nem találkozhatunk. Tertina Mihály például (nem meglepő módon – mint majd szólunk róla –) egy újság tudósításnak pontosságával verseli meg Laudon tábornagy pesti diadalmenetét, vagy említhetjük Gvadányi József költeményét is, amely a fiktív elemek mellett sok apró valós mozzanatot (mikroelemet) is leír Belgrád ostromával kapcsolatban.

Azoknál a munkáknál pedig, amelyeknél a lábjegyzetekkel egészítik ki a költői főszöveget (Tertinánál is van ugyan, de nála kevesebb a történeti vonatkozás) még nyilvánvalóbb a mikrotörténeti adatok jelenléte. Természetesen a 18. századnak a *latinitas* hagyományit követő szerzőinek nem az a céljuk, hogy mikrotörténelmet írjanak, hanem a közlési módnak választott műfaj sajátosságaiból adódóan nincs módjuk egy-egy téma makroszintű feldolgozására, így mikroadatokkal jellemzik és írják körül azokat. Sőt ezekben a jegyzetekben már mikroadatokat tartalmazó konkrét forrásokat is közölhetnek. Így e neolatin művek, amellet, hogy számunkra forrásokká válnak, egyben mediációs szerepet is betöltenek. A dolgozatunkban vizsgált szövegek közül erre a legjobb példa mindenképpen Pray György *Taurunum* című kiseposza. Pray kiseposzának jegyzeteiben átfogó ostromleírásokat, életrajzokat, történeti áttekintéseket aligha találunk. Ezzel szemben például egy-egy csata vagy ostrom néhány olyan apró mozzanatáról tájékoztatja az olvasót, amelyeket átfogó hadtörténeti monográfiákban aligha találunk meg, vagy éppen a mű szereplőinek (például Hunyadi Jánosnak, Kinizsi Pálnak, Pálffy Jánosnak, vagy éppen Laudonnak) a figuráját, jellemét biográfiájuk néhány apró elemével rajzolja meg.³⁷ De hasonló módszert figyelhetünk meg akkor is, amikor éppen Belgrád vagy a melléktartományok történetének egy-egy korszakához csak egy levél- vagy oklevélrészletet kapcsol.

Persze felmerülhet a kérdés, vajon milyen és mennyi mikroelem szükséges ahhoz, hogy működjön az „*argumentum a minori ad maius*” módszere, tehát, hogy az apró momentumokból kapjunk képet az egészről. Itt azonban már belép a költői szubjektum, hiszen ő dönti el, hogy milyen információkat tart fontosnak, érdekesnek, elégségesnek, illetve milyen szándékkal, céllal írja a művet.

³⁷ Pray hasonló mikrotörténeti eseményeket emel ki az életrajzokból, mint amiket Tóth Zsombor vizsgál Cserei Mihály életútjában.

Véleményünk szerint tehát a mikrotörténelem vizsgálati módszere alkalmazható e szövegeknél, és nem kevésbé végzünk mikroelemzést, illetve keresünk történeti mikroelemeket, mint amikor például egy kereskedőcsalád életén keresztül próbáljuk megismerni egy adott korszak gazdasági viszonyait.

Mielőtt azonban rátérnénk II. József törökök elleni háborúja irodalmi recepciójának egyes darabjaira, szeretnénk összefoglalni e költemények történelmi háttérét, egyrészt meghatározva azokat a történelmi hagyományokat, amelyek miatt e téma kiemelt érdeklődésre számíthatott mind az irodalmi feldolgozás, mind a befogadó közönség részéről, másrészt összegyűjtve azokat a történeti elemeket (történelmi eseményeket, személyeket), amelyek e recepció költői szövegeinek valós elemeit képezik.

II. A KERESZTÉNY EURÓPA KAPUJA: BELGRÁD (NÁNDORFEHÉRVÁR) A TÖRÖK HÁBORÚK FORGATAGÁBAN – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Dolgozatunknak nem feladata a várostromok részletes bemutatása, katonai, stratégiai elemzése, új hadtörténeti eredmények publikálása, vagy éppen azoknak a képeknek az értékelése, amelyek egyes hadtörténeti eseményekről vagy hadvezérekről, történelmi személyekről élnek akár a (modern) történetírásban, akár a közvéleményben – sőt éppen sokszor ezek misztifikálása, idealizálása képezi az alapját egy-egy költői képnek, párhuzamnak.³⁸ Véleményünk szerint azonban az 1789-es belgrádi győzelem jelentőségének, valamint Belgrád szimbolikájának és a neolatin költők által is választott téma fontosságának megértéséhez mindenképpen szükséges és elengedhetetlen, hogy szövegeinket történelmi kontextusba helyezve rövid áttekintést adjunk Belgrád történetéről, különös tekintettel a török elleni harcokban játszott szerepéről.

Belgrád (Nándorfehérvár) Hunyadi János (1407 k. –1456) elhíresült 1456-os diadala után került a figyelem középpontjába, és a keresztény Európa-szerte nemcsak stratégiai, hanem szimbolikus jelentősége is felértékelődött, mint a keresztény Európának a pogány törököt (ekkor még) távol tartó kapuja. Ezt követően a Belgrád elvesztése vagy visszaszerzése – ha stratégiai szempontból változott, csökkent is a szerepe, és az európai figyelem lanyhult is – mindig lélektani, szimbolikus jelentőséggel bírt. Belgrádnak az országhoz tartozása, az emlékezetekben aranykorként élő, erős és független – anakronisztikus szóhasználatkal élve – *nemzeti* mátyási államot jelképezte, amely szorosan összefonódott a keresztény (azaz a katolikus) kultúrával, valamint annak védelmével – szembeállítva ezzel a protestáns, a pogány törökkel össze-összekacsintó Erdéllyel is. A Habsburg uralkodók, illetve környezetük tudós tagjai (köztük számos jezsuita, vagy jezsuita képzésben részesült, jezsuita tankönyvekből tanuló) felismerték az ebben rejlő lélektani, propagandisztikus lehetőséget és megpróbálták Belgrádot is felhasználni ahhoz, hogy – véleményünk szerint – a mátyási ideált a Habsburg uralkodók céljait szolgáló hűséges (aulikus) alattvalói magatartással összeegyeztessék.³⁹

³⁸ Ilyen például Hunyadi János hadvezéri és politikai képe is, amelyet a modern történetírás képviselői már igyekeznek objektívabban szemlélni, árnyalni. Vö. KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig...*, i. m., 11–30.

³⁹ E *nemzeti-aulikusnak* nevezhető történetiszemléleti vonulatról (amely a három részre szakadt Magyarország Habsburg fennhatóságú Magyar Királyság országrészéből indult ki, és a 18. században segítette az immáron csaknem teljesen visszafoglalt Magyar Királyság betagozódását a Habsburg Birodalomba, elfogadtatva a Habsburg-házi királyokat mint idegen uralkodókat) a neolatin szövegek kapcsán még szólni fogunk. Érdekességként megjegyezzük, hogy Molitor Ferenc József-monográfiájában magyarul idéz egy, a császárnak tulajdonított mondatot: „*Kiveszem Mátyást a magyarok szájából*”, azaz József császár Mátyás idealizált alakja helyébe szeretett volna lépni. Az azonban nem derül ki, Molitor milyen forrásból idézte az uralkodó szavait.

Mielőtt azonban a művek kapcsán alaposabban megvizsgálánk és értelmeznénk ezt az általunk *nemzeti-aulikus*nak nevezett szemléletmódot, dolgozatunk e fejezetében röviden áttekintjük Belgrád történetét, különös tekintettel a törökellenes harcok eseményeire, majd szintén vázlatosan, de némileg részletesebben szólunk II. József (német-római császárként 1765–1790, magyar királyként 1780–1790) török háborújának közvetlen előzményeiről, eseményeiről, és következményeiről. A korábbi ostromokkal szemben, valamint a francia és a belga forradalmi események árnyékában ugyanis mindeddig kevesebb figyelmet kapott mind a magyar, mind az európai történetírásban, még a nagyobb összefoglaló monográfiák is jó esetben csak néhány oldalon említik meg József császár törökök elleni vállalkozását. (A német nyelvű szakirodalom valamivel gazdagabb, de még az osztrák történeti munkák alapján is kevésbé feldolgozott témának mondhatjuk például I. Lipót vagy III. Károly hadjárataihoz képest.) A témában a történészek leginkább a külpolitikai manőverekre, elsősorban az osztrák–orosz szövetségnek a bemutatására⁴⁰ helyezik a hangsúlyt, illetve, kiemelve a háború irreálisát és hiábavalóságát, József hadi és külpolitikai kudarcaként értékelik vállalkozást, amely ráadásul nemcsak a belga válság⁴¹ kezelését akadályozta, hanem a magyar nemességgel való törekeny viszonyt is negatívan befolyásolta. Valóban, az egykor szép sikereket elért, de az 1780-as évekre elaggott tisztikar többször megmutatkozó tehetetlenségének, valamint a szisztovói békének ismeretében nehéz lenne vitába szállni azzal, hogy e hadjáratok anyagi és emberáldozataikhoz képest kevés eredményt tudtak felmutatni, mégis egyértelmű vereségről is hiba volna beszélni. Kevesen térnek ki ugyanis az eseménytörténet részletes(ebb) bemutatására, árnyalására, ahol azért Hunyadi János vagy éppen Savoyai Jenő sikereit megidéző részeredményekkel találkozhatunk, valamint a II. József korai halálával trónra kerülő II. Lipót (1790–1792) eltérő (megfontoltabb) külpolitikájának hatására. E dicsőségek a (többek között latin nyelvű) irodalmi recepcióban is tetten érhetőek, árnyalva ezzel a korabeli közvélemény negatívként jellemzett hangulatát vagy éppen az ezt befolyásolni szándékozó propaganda hatását, amelyben kulcsszerepet játszik Belgrád több évszázados szimbolikája.

Lásd MOLITOR, *i. m.*, 318. Molitor munkájában – a szakirodalomban szinte egyedülként hangsúlyozva, amely talán monográfiájának olvasmányosabb stílusa, népszerűsítő szándéka miatt lehet – kiemeli Belgrád visszafoglalásának ünneplését is, említés szintjén felhívja a figyelmet a négy belgrádi győzelem közötti párhuzamra, illetve a Hunyadi mellé felsorakozó császári hadvezérekre, azonban részletes kifejtésbe nem bocsátkozik. A szerző ezzel akarva-akaratlanul ágyaz meg e *nemzeti-aulikus* szemléletet követő neolatin szövegek hátterének. Lásd *Uo.*, 351.

⁴⁰ Legutóbb Michael Hochedlinger forrásközpontú monográfiája tekintette át József török háborújának időszakában a Habsburg Birodalom külpolitikai–diplomáciai történetét, hosszan kitérve az előzményekre is. Azonban az egyébként kiváló munkában a háború had- és eseménytörténete a háttérbe szorul (akárcsak a szintén központi kérdésként tárgyalt belga válságé): HOCHEDLINGER, *Krise und Wiederherstellung...*, *i. m.*, vonatkozó fejezetek, különösen 106–109, 120–122, 168–172.

⁴¹ A forrongó Osztrák–Németalföldről lásd BENEDIKT, *i. m.*, 214–236.

1. BELGRÁD KATONAI ÉS SZIMBOLIKUS JELENTŐSÉGE AZ 1739-ES BELGRÁDI BÉKÉIG

Belgrád Európa egyik legrégebbi városa, a Duna és a Száva találkozásánál, ahol már a Kr. e. 3. században kelta törzsek telepedtek meg. Tőlük származik a város első ismert neve is, *Singidunum*, amelyet a római hódítók is megtartottak. A város nemcsak a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence határán feküdt, hanem a keleti és a nyugati kultúra találkozásánál is, ezzel együtt állandó csatározások színhelye volt. A Magyar Királyság első alkalommal 1071-ben foglalta el a várost, ettől kezdve hol magyar, hol bizánci fennhatósággal találkozhatunk egészen 1204-ig, amikor is a keresztes hadaktól dúlt Bizánc elveszíti balkáni befolyását. Az új déli ellenfél a 13. században Bulgária lett, azonban tartós eredményeket nem sikerült elérnie a déli végeken. A várost IV. Béla (1235–1270) az újonnan alapított Macsói bánság központjává tette, majd fia, V. István (1270–1272) jegyajándékként adta lánya, Katalin férjének, Dragutin István szerb királynak (1276–1282), majd macsói bánnak (1282–1316). Ekkor került a város először szerb fennhatóság alá. Ez legközelebb 1334 és 1355 között ismétlődött meg, majd Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) adta 1403-ban a Macsói bánságot hűbértokként Lazarević István szerb fejedelemnek (1389–1427). A török terjeszkedése miatt azonban szüksége volt a várra a védelmi vonal kiépítésében, így 1426-ban visszavette (illetve a tatari szerződés szerint Lazarević önként ajánlotta fel).⁴²

Hamarosan bebizonyosodott, hogy Belgrád nemcsak része, hanem kulcsfontosságú erődtámasza a déli végvárrendszernek. Bár a vár sem nagyobb, sem erősebb nem volt, mint a védvonal többi tagja, viszont kulcsfontosságú ponton feküdt. A Duna és a Száva találkozási pontja ugyanis egy olyan terület volt a török számára, amelyet feltétlenül az ellenőrzése alatt kellett tartania, hogy biztosítani tudja népes serege ellátását, amely csak szárazföldi úton nem volt megoldható. A szállítások egy részének elvégzésére szükség volt vízi útvonalakra is, az észak felé, végső célként Bécsbe tartó török csapatoknak elsősorban a Dunára. Belgrád azonban nem adta könnyen magát. 1440-ben és 1456-ban is ellenállt a török ostromnak. A Tallóci János várkapitány nevéhez kapcsolható, szintén győzelmet hozó 1440-es ellenállás megbújva az 1456-os diadal árnyékában (Laudon 1789-es sikeréhez hasonlóan) Belgrád történetének kevésbé ismert és – a legutóbbi időkig⁴³ – kellően fel nem dolgozott fejezeteihez tartozott, hiszen az 1456-os győzelem mind Magyarországon, mind Európában a török elleni

⁴² A vár középkori katonai-stratégiai szerepéről, átépítéseiről legutóbb Szabó Pál adott részletes összefoglalót: SZABÓ, *i. m.*, 42–46, 54–57; lásd még BÁCS, *i. m.*, 22–38.

⁴³ SZABÓ, *i. m.*, különösen 142–160. Lásd még LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 99; a Hermann-féle hadtörténet csak az 1456-os győzelemmel foglalkozik.

harcoknak egy komoly fordulópontját jelentette, hiszen ez a diadal mintegy hetven évre megtörte török addigi intenzív északi terjeszkedését. Mindez természetesen meglehetősen leegyszerűsített, misztifikált, ennélfogva nem teljesen igaz konklúziója a nándorfehérvári diadalnak, hiszen az oszmán hadsereg rendkívüli regenerálódó képességgel bírt, Mehmed szultán hamar újjászervezte a hadseregét, amely már 1458-ban újra a határvidéken pusztított. A szultán azonban okult a nándorfehérvári kudarcból, és a törökök évtizedekre letettek arról, hogy újabb koncentrált támadást indítsanak, főleg a megerősített Nándorfehérvár ellen. Helyette inkább – Hunyadi Mátyás (1458–1490) minden igyekezete ellenére végleg bekebelezve a balkáni ütközőállamokat, többek között Boszniát és Szerbiát, kelet felől pedig Havasalföldet – másodlagos hadiutakat kiépítve több kisebb betöréssel igyekeztek gyengíteni a magyar határvédelmet, miközben szép lassan számos olyan stratégiai fontos pontot foglaltak, amelyek kiváló hídfőállásoknak bizonyultak egy majdani, például Nándorfehérvár ellen vezetett újabb ostrom során. Az viszont tény, hogy sok más körülmény mellett Mátyás és II. Mehmed szultán (1444–1446, 1451–1481) az 1440–50-es évekhez képest megváltozott módszerei Magyarországot és Nyugat-Európát több évtizedre mentesítették a közvetlen török invázió veszélye alól. Bár a Hermann-féle hadtörténet vonatkozó fejezetének szerzői óvnak attól, hogy misztifikáljuk a nándorfehérvári diadalt, mi e dolgozatban most mégis megengedjük magunknak, hiszen a későbbi századokban éppen ez az idealizált győzelem képezte az alapját az 1456-os nándorfehérvári események, valamint a Hunyadiak nevével fél évszázadra összefonódó Magyar Királyság szimbolikájának. A győzelem és következményei aktuális objektív megítélésről pedig a hivatkozott szakirodalom legfrissebb darabjaiból tájékozódhatunk.⁴⁴

A 16. században újra megélénkült a török mozgolódás, azonban II. Lajos (1516–1526) országa már nem tudta megfékezni a török haderőt, és Oláh Balázs várkapitány 1521 augusztusában feladni kényszerült a várat.⁴⁵ Belgrád elvesztése fontos mérőföldkönek bizonyult abban a folyamatban, amely a középkori Magyar Királyság bukásához és az ország három részre szakadáshoz vezetett. Belgrád csaknem 170 évet töltött a török félhold

⁴⁴ SZAKÁLY, *i. m.*, 50–58; LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 106–110; legújabban HERMANN, *Magyarország hadtörténete I...*, *i. m.*, 264–271; a szerzők intését lásd: *Uo.*, 274. Hunyadi János hadművészetéről és Mátyás török politikájáról legújabban szintén a Hermann-féle hadtörténet első kötetében olvashatunk: *Uo.*, 250–254, 271–276. Az 1456-os nándorfehérvári diadalnak legfrissebb monografikus feldolgozása CSEH, *i. m.*

⁴⁵ LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 153–155; HERMANN, *Magyarország hadtörténete I...*, *i. m.*, 353–356; SZAKÁLY, *i. m.*, 13–18. Szakály szerint „a magyar állam- és hadseregvezetés 1521-ben minden hibát elkövetett, amit egyáltalában elkövethetett”, tehát a mohácsi vész csak egy újabb következménye volt az országban uralkodó állapotoknak, amely azonban az uralkodó elvesztését is magával hozta.

fennhatósága alatt, mire 1683-ban, Bécs sikertelen ostromával⁴⁶ a vár számára is kedvezően fordult a török hadszerencse, és bár hosszú távon nem bizonyult tartósnak az eredmény, a következő bő száz évben háromszor ünnepelheték Belgrád bevételének fényes diadalát.

Megállapíthatjuk, hogy az 1789-es ostromot irányító Laudon tábornagynak sem csak az 1456-os diadal szolgált példaként, hanem a korábbi visszafoglaló ostromoknál a hagyomány szintén kiemelt egy-egy, a Hunyadi-féle hősideálnak megfelelő hadvezért, akik bátorságuk, fortélyuk, sőt nem egyszer különbségük miatt joggal tarthattak igényt a közvélemény figyelmére, szimpátiájára. A vár 1688-as visszafoglalásának hadvezére II. Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelem⁴⁷ volt. Miksa fejedelem elsősorban kicsapongó életmódjáról és mindig a legújabb divatot követő öltözködéséről volt híres, amire még a csatateren sem mulasztott el ügyelni. Jellegzetes égszínkék ruhájáról a törökök csak kék választófejedelemnek nevezték. Kegyeenceivel állandó résztvevője volt a müncheni és a velencei báloknak, hangversenyeknek, színházi előadásoknak – persze inkognitóban. Voltak éjszakák, hogy kisebb vagyonokat veszített szerencsejátékon, titkon pedig abban reménykedett, hogy egy olyan pápa ül majd Szent Péter trónjára, aki hajlandó elválasztani feleségétől, Mária Antóniától, Lipót császár első házasságából származó lányától, akitől mielőbb szabadulni szeretett volna. A szerelmi kalandokat azonban nem vetette meg, még Eleonóra császárnét, Lipót harmadik feleségét, a későbbi I. József (1705–1711) és VI. (III.) Károly (1711–1740) császárok édesanyját is sikerült magára haragítania, amikor egyik udvarhölgyét elcsábította.

Volt azonban egy terület, amellyel Miksa ellensúlyozni tudta az életmódjáról, valamint politikai és magánéleti kudarcairól keringő szóbeszédeket. Fő szenvedélye ugyanis a hadviselés volt, a legnagyobb gyönyörűséget az okozta neki, ha a csatateren lehetett. Személyes bátorsága, vakmerősége valóban követendő példa volt katonáinak, azonban a seregek vezetésén túl egyéb szervezési feladatokkal, a háborúk terheivel nem törődött, ezeket a gondokat meghagyta a vezérkarának, illetve alattvalóinak. A törökök elleni háborúban elért sikerei nagy dicsőséget hoztak neki, Európában törökverőként emlegették. Többek között fontos szerepet játszott Érsekújvár bevételében, de Buda visszafoglalásánál is találkozhatunk

⁴⁶ A Bécs felmentésében kiemelkedő III. Sobieski János hőstettei szintén gazdag, főleg latin és olasz irodalmi recepcióval rendelkeznek, melyek közül a Bécs 1683-as ostromát megörökítő alkalmi költeményekről Bronisław Biliński ad részletes áttekintést: BILIŃSKI, *i. m.* Sobieski az e témában megjelent rölapokon is kiemelt helyet kapott: G. ETÉNYI, *Közzétett sikerek...*, *i. m.*, 676. Ubertino Carrara, az Árkádia Akadémia első nemzedékének egyik tagja (pásztori nevén Eudosso Paentino) Sobieski 1668-as, a törökök, tatárok és kozákok feletti győzelmének szentelt egy költeményt *Carmen in victoriam de Scythia et Cosacis sub auspiciis III. mi et Exc. mi D. Ioannis Sobieski Supremi marescalci et ducis exercituum Regni Poloniae* címmel. Lásd SZÖRÉNYI, *Politikai iskoladráma...*, *i. m.*, 125.

⁴⁷ VARGA J., *i. m.*, 172–176.

a nevével. Ő maga katonai sikereit a München melletti schlessheimi kastély festményein örököltette meg.

1687 végére alig több mint fél tucat vár maradt török kézen. A császár és a Haditanács az 1688-as hadjárat legfőbb céljának Belgrád visszafoglalását tűzte ki. Amikor Lotharingiai Károly (1643–1690) egészségi állapotára hivatkozva visszautasította a főparancsnoki megbízást – bár szeptemberben mégis váratlanul megjelent a csatatéren, némi hatalmi villongást okozva a hadvezetésben az ostrom egyik döntő pillanatában –, Miksa Emánuel maga kérte, hogy a sereg élére állhasson. Már az nagy katonai bravúr volt, hogy szinte az ellenség szeme láttára Thököly Imre török elhárító egységeivel szemben seregével átkelt a Száván. Az ostrom első részében Miksa Henrik kölni választófejedelem tüzérségéé volt a főszerep. A kedvező alkalom a vár bevételére szeptember 6-án, mintegy háromheti ágyúzás után jött el. Az ostromlók több falszakasznál is aknákat robbantottak, sőt ez olyan szerencsésen sikerült, hogy a törmelék feltöltötte a várárok egy részét. A behatoló csapatok azonban a vártól erősebb és elszántabb ellenállásba ütköztek. A császári csapatok már-már hátrálni kezdtek, de ekkor újra eljött Miksa fejedelem ideje. Lovagi erényeinek és bátorságának megcsillogtatásával kivont karddal előre vágatott buzdítva katonáit. Őt magát is nyíllövés érte, azonban véres vértben a katonák élén küzdő fejedelem látványa még tovább tüzelte az ostromlókat, így végül Ibrahim basa feltétel nélkül megadta magát Miksa Emánuelnek. Természetesen nem hallgathatjuk el mások mellett Aeneas Caprara (1631–1701) tábornagy és Badeni Lajos, avagy Türken Louis (1655–1707) csapatainak hathatós támogatását sem, mégis a dicsőség – főleg a közvélemény szemében – a belgrádi hadműveleteket irányító bajor főparancsnokot illette.⁴⁸

A győzelmek láttán túlzottan magabiztos Lipót császár (1657–1705) háborús politikájának köszönhetően azonban nem bizonyult tartósnak az eredmény. Bár a törököket érzékenyen érintette a súlyos vereség, korántsem volt akkora csapás számukra, mint azt a császári udvar gondolta. A Porta ugyan jobbnak látta befejezni a háborút, tartva a Balkánra benyomuló császári seregektől, Lipót viszont olyan irreális békefeltételeket támasztott, hogy a béketárgyalások kudarcba fulladtak.⁴⁹ Az időhúzás a törököknek kedvezett, és a császáriaknak rá kellett döbbernük, hogy a balkáni területeket egyelőre nem tudják megtartani, így a déli határt kell megerősíteniük. Azonban már erre sem maradt elég idő, a török sereg gyorsan rendezte sorait. Az új török nagyvezír, Köprülü Musztafa ijesztő tempóban nyomult előre,

⁴⁸ A Belgrád környéki hadműveletekről és az ostromról részletesen lásd SUGÁR, *i. m.*, 208–224; VARGA J., *i. m.*, 172–180; továbbá EMBER, HECKENAST, *i. m.*, 87–89; LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 318; SÁRA, *i. m.*, 324.

⁴⁹ A korabeli propaganda egyenesen úgy fogalmazott, hogy az út a császári seregek számára már nyitva áll Konstantinápolyig. Lásd G. ETÉNYI, *Közzétett sikerek...*, *i. m.*, 675.

ráadásul több irányból indítottak támadásokat. Választani kellett, vagy Belgrádot és térségét védik, vagy Erdélyt. Végül Belgrádot hagyták sorsára, ahová Szendrő várának elfoglalásával szabaddá vált az út. 1690 októberében Belgrád várában újra a török rendezkedhetett be. Bár 1693-ban Charles Eugène de Croÿ tábornagy vezetésével a császári szövetséges csapatok megkísérelték újra visszafoglalni a várat, az elhibázott ostromterv és a hatalmas emberveszteség később kemény fejtörést okozott az Udvari Haditanácsnak, hogy megfelelő magyarázatot találjon a kínos kudarca.⁵⁰ Belgrád tehát továbbra is a törökök kezén maradt, sőt egyelőre le is mondtak a császáriak a további ostromkísérletről. Mégis az 1699-es karlócai béke aláírásakor végül csak a Temesközt és a Szerémség egy részét nem sikerült visszafoglalni, így alapvetően pozitív mérleggel ért véget a háború a császár és – amennyiben az oszmán uralom alól való felszabadulást tekintjük célnak – a magyarok számára.⁵¹

A törökök egyelőre kimerültek, de nem tudtak belenyugodni csaknem az összes magyarországi terület elvesztésébe. 1714-ben háborút kezdtek Velence ellen a dél-görögországi moreai (peloponnészoszi) területek visszaszerzéséért. 1715 májusában török követ érkezett Bécsbe, hogy biztosítsák a császárt a Porta barátságáról, egyúttal semlegességét kérjék. Velence azonban szintén Károly császár támogatását kérte, aki lehetőséget látva a török kézen maradt magyar területek visszahódítására, készséggel segített. A törökök éppen erre számítottak, és a karlócai béke megszegésére (a határok sérthetetlensége) hivatkozva hadat üzentek a Habsburg Birodalomnak. Arra a látszatra azonban elmulasztottak ügyelni, hogy éppen ők voltak azok, akik a békében rögzített határvonalat ténylegesen először átlépték. Az Udvari Haditanács – melynek elnöke, egyben a Habsburg Birodalom legtekintélyesebb hadvezére ekkor már Savoyai Jenő volt – hadműveleti tervei szerint egy Bosznián át küldött és Dalmáciában egyesített sereggel kívánt támogatást nyújtani, további célként pedig Havasalföld, Belgrád és Temesvár visszafoglalását tűzte ki. Savoyai mindezekből Belgrád visszafoglalását tartotta a legsürgetőbbnek. E tervekből szépen kirajzolódik az a nagyszabású elképzelés, amely a Porta európai területeit, majd végül Konstantinápolyt a Birodalom részévé kívánta tenni, és amellyel I. Lipót is már próbálkozott. Sőt Károlynak még az a körülmény is kedvezett, hogy ugyanebben az évben meghalt XIV. Lajos francia király is, így a franciák beavatkozásától sem kellett tartani. Így 1716-ban a

⁵⁰ SUGÁR, *i. m.*, 235–255, 304–315; VARGA J., *i. m.*, 198–208, 220–224; LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 320, 323.

⁵¹ A karlócai békeműről lásd SUGÁR, *i. m.*, 405–413; VARGA J., *i. m.*, 257–264; BARTA, *A kétfejű sas...*, *i. m.*, 15–20; NAGY, *i. m.*, 387–394. Nagy László szerint már XIV. Lajos 1688-as támadásával, valamint Köprülü Musztafa 1691-es kudarcával (zalánkeméni csata) egyértelművé vált, hogy a háborút a *status quo* alapján fejezik be, mivel a nyugati front mellett a császári szövetséges csapatok nem lesznek képesek a Balkán felé terjeszkedni, ugyanakkor a török sereg is gyengének bizonyul ahhoz, hogy a magyarországi elvesztett területeit visszaszerezze. Azonban csak Savoyai Jenő 1697-es zentai győzelme mozdította ki a holtpontonról a háborút és ültette a feleket tárgyalóasztalhoz.

Habsburg Birodalom és Velence szövetséget kötött, majd Savoyai Jenő tábornagy vezetésével megindult III. Károly első török háborúja.⁵²

Savoyai Jenő⁵³ (Eugen von Savoyen; 1663–1736) francia főnemesi családból származott, apai ágon rokonságban állt a Bourbonokkal, anyja, a római bárói családból származó Olympia Mancini pedig a XIV. Lajos nevelésében, uralkodói jellemének kialakításában is fontos szerepet játszott Mazarin bíborosnak volt unokahúga. Savoyai Jenő édesanyja a Napkirály első szerelmeként (sokáig szeretőjeként, ami sok szóbeszédre is adott okot a későbbi hadvezér származását illetően) kezdetben jelentős befolyással rendelkezett az udvarában, azonban később különböző intrikák miatt kegyvesztetté vált, 1680-ban még Párizst is el kellett hagynia. Savoyai Jenő, aki ötödik gyermekként a legifjabb volt a testvérek között, már gyerekkora óta katonai dicsőségről álmodozott, és minden vágya az volt, hogy beállhasson a király seregébe. Azonban az alacsony termetű és vézna ifjút, aki egész megjelenésével inkább derűtséget keltett, mint tekintélyt parancsolt, nem találták megfelelőnek a katonai pályára, és inkább a papi hivatást javasolták neki. Ehhez az életmódhoz persze semmi kedve nem volt, így 1683-ban elhagyva Franciaországot Habsburg Lipót császárnak ajánlotta fel szolgálatait.

Bátyja, Lajos herceg, aki szintén a császári seregekben harcolt, éppen akkor esett el a törökök elleni küzdelemben, amikor Jenő hátat fordított szülőföldjének. Savoyai rögtön kérelemmel folyamodott Lipóthoz, bízva rá bátyja dragonyosezredét. Erre egyelőre nem kapott engedélyt, arra azonban igen, hogy önkéntesként részt vehessen Bécs védelmében. Ez is elégnek bizonyult, hogy megcsillogtassa kiemelkedő katonai tehetségét, és rögtön vértesezredesi rangot kapott. A katonai ranglétrán egyre feljebb emelkedve részt vett a párkányi csatában, 1684-ben és 1686-ban Buda ostrománál, sőt 1688-ban bajor Miksa Emánuel oldalán harcolt Belgrád felszabadításánál. 1689 után a nyugati hadszíntéren szolgált. 1697-ben már mint a magyarországi hadsereg főparancsnoka tért vissza a török frontra. Először Péterváradot védte meg, majd 1697-ben Zentánál⁵⁴ döntő vereséget mért a török hadakra. A karlócai béke után sem pihenhetett. A spanyol örökösödési háború kitörésekor Lipót újra harcba hívta és kinevezte az udvari haditanács elnökévé. Az évek során csapataival Európa különböző hadszínterein bukkant fel. Pozsonynál Rákóczi felkelői ellen vonult, majd innen a német hadszíntérre ment, ahol Höchstadtnál fényes győzelmet aratva megakasztotta a franciák előrenyomulását. Csaknem Itália teljes területéről kiszorította a franciákat, majd a

⁵² SUGÁR, *i. m.*, 417–422; ODENTHAL, *i. m.*, 13–22.

⁵³ Savoyai Jenő életéről, pályafutásáról a mai napig Max Braubach ötkötetes monográfiájából tájékozódhatunk a legrészletesebben: BRAUBACH, *i. m.* Monográfusai közül szintén kiemelhetjük TROST, *i. m.*; továbbá lásd még VARGA J., *i. m.*, 245–246; NAGY, *i. m.*, 274–292.

⁵⁴ A zentai győzelem neolatin recepciójának egyik kiemelkedő darabját szintén az árkádiai Ubertino Carrarának köszönhetjük. Erről lásd SZÖRÉNYI, *Ubertino Carrara...*, *i. m.*; TÓTH S. M., *Primae fac ut...*, *i. m.*

Németalföldön aratott fényes győzelmeket. Sikerei elismeréseként III. Károly 1714-ben Osztrák Németalföld helytartójává nevezte ki.⁵⁵

A török háború⁵⁶ kitörésekor Savoyai Jenő ismét dicsőséget dicsőségre halmozott. 1716 augusztusában döntő vereséget mért Péterváradnál a török seregre, sőt a nagyvezír is elesett a csatában. Miután októberben Musztafa pasa feladta Temesvárt, jelentős erőket összevonva Savoyai Jenő Belgrádot kerítette körül. 1717. június 15–16-án kelt át a Dunán és anélkül, hogy a védők bármit is tettek volna, néhány nap alatt kiépítette az ostromgyűrűt, amely egy esetleges felmentő sereg ellen is védelmet tudott nyújtani az ostromlóknak. Július 22-én elkezdte lövetni a várat, mégpedig a leggyengébb, a Duna felőli oldalon, amelyre a védők egyáltalán nem számítottak. Azonban minden alapos előkészület ellenére csaknem keresztülhúzta Savoyai számításait, hogy a vártnál sokkal nagyobb török had érkezett a város megsegítésére. A hadiszerencse azonban ismét Savoyai Jenő mellé állt. Egy volt kurucnak, Vékony Jánosnak köszönhetően, akit a török táborból küldtek a védőkhöz, nemcsak a török sereg létszámáról kaptak fontos információkat, hanem még a támadás pontos időpontját is megtudták. Savoyai ekkor a dolgok elébe ment. Lerohanta a török táborát és Khalil pasa felmentő serege felett véres győzelmet aratott, mire Belgrád őrsége is megadta magát. A csatában maga Savoyai és egykori tanítványa, legkiválóbb tisztje, Pálffy János (1741–1751 között Magyarország nádora) is megsebesült. A vár újra keresztény kézre került, a törökre mért csapás pedig sokkal jelentősebb volt, mint az 1688-as győzelem idején. Savoyai Jenőt egész Európa ünnepelte. Ugyan Konstantinápoly elfoglalása továbbra is csak vágyálom maradt, Károly elégedett lehetett az eredménnyel. Az 1718. július–augusztusban Pozserovácon megkötött béke értelmében egyéb kedvező eredmények mellett Havasalföldnek az Olt folyótól nyugatra eső része, valamint Szerbia Niš várától 30 km-rel északra eső részei is a Habsburg Birodalomhoz kerültek, sőt Bosznia rovására is kisebb területekkel gazdagodott a Birodalom.⁵⁷

1736 és 1739 között került sor Károly második török háborújára. A harcokba a Habsburg Birodalom Oroszország oldalán kapcsolódott be egy 1726-os szövetségi szerződés alapján, miután a szultán csapatai 1736-ban megtámadták a cári birodalmat. Ugyanebben az évben halt

⁵⁵ Az 1714-ben megkötött rastatti béke után Savoyai Jenő végül 1716 és 1724 között viselte a helytartói tisztséget, azonban e kinevezés csak formális volt Jenő számára, a tényleges feladatokat a savoyai herceg megbízásából Hercule-Louis Turinetti, Priè márkija látta el: BENEDIKT, *i. m.*, 9–82.

⁵⁶ EMBER, HECKENAST, *i. m.*, 363–365; MARCZALI, *Mária Terézia...*, *i. m.*; 154–166; SUGÁR, *i. m.*, 423–480, különösen 455–475; LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 410; SÁRA, *i. m.*, 349–352; GONDA, NIEDERHAUSER, *i. m.*, 104; ROIDER, *Austria's Eastern...* *i. m.*, 38–57; ODENTHAL, *i. m.*, 24–132, különösen 84–121; TROST, *i. m.*, 236–262, különösen 254–262.

⁵⁷ EMBER, HECKENAST, *i. m.*, 363–365; MARCZALI, *Mária Terézia...*, *i. m.*; 154–166; SUGÁR, *i. m.*, 455–476; 481–490; ZACHAR, *i. m.*, 93–106.

meg 71 éves korában Savoyai Jenő. Nagy meglepetésre azonban a helyére Károly császár nem alvezérét, az elődjéhez méltó katonai képességekkel rendelkező Pálffy Jánost nevezte ki, hanem újdonsült vejét, Mária Terézia (1740–1780) férjét, Lotharingiai Ferencet (német-római császárként 1745–1765) bízta meg a hadsereg vezetésével.⁵⁸ Károly arra számított, hogy veje – aki a lengyel örökösödési háborúban kötött egyezmények értelmében⁵⁹ (ekkor még leendő) apósa utasítására le kényszerült mondani családi birtokairól és jelenleg a toszkán nagyhercegi címére lehetett a legbüszkébb – hadi sikerekkel tudja bizonyítani rátermettségét és növelni tekintélyét. A hadvezéri képességek azonban nem tartoztak Ferenc erényei közé, és – a Savoyai Jenőnek és a sértettségében visszavonult Pálffy Jánosnak stratégiai zsenialitását nélkülöző osztrák vezérkarnak is köszönhetőn – seregei kudarcot kudarcra halmoztak. A törökök lépésről lépésre foglalták vissza az 1716–1718 között elfoglalt területeket. Az 1737-es hadjárat évben a tényleges vezényletet Friedrich Heinrich Seckendorf tábornagra bízta. A kudarcokat Niš várának elvesztése tetőzte be, miután Josef Lothar Königsegg tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke, személyesen utazott a hadszíntérre, hogy átvegye a főparancsnokságot és rendet tegyen. 1738-ban azonban az ő vezetése alatt sem fordult a hadiszerencse, a törökök az 1739-es évre már Temesvár és Belgrád visszafoglalást tűzték ki célként. Az 1739-es hadjárat év főparancsnoka, Oliver Wallis tábornagy, miután Grocka és Pancsova is elesett, seregével visszahúzódott a július 26-án megkezdett belgrádi ostrom elől, így gyakorlatilag komolyabb ellenállás nélkül engedve át a várat a töröknek. Ugyan az oszmánok így elálltak az ostromtól, az 1739. szeptember 18-án megkötött belgrádi béke értelmében a császáriaknak át kellett adniuk Belgrád várát. Így gyakorlatilag a Temesi Bánság kivételével Savoyai Jenő korábbi hadjáratainak minden eredménye elveszett.⁶⁰

⁵⁸ Borus József megjegyzi, Pálffy előrehaladott életkora és magyar származása miatt sem látták volna szívesen az udvari körök a hadsereg főparancsnokaként: LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 412.

⁵⁹ A lengyel örökösödési háborút (1733–1738) ugyan csak 1738-ban zárta le a bécsi békeszerződés, de 1736-tól már csak tárgyalások folytak, tényleges hadműveletekre nem került sor. A békeszerződés területfelosztásra vonatkozó főbb kitételei már 1736 során kirajzolódtak: egyéb feltételek mellett Párma, Piacenza és Toszkána Habsburg, míg Nápoly és Szicília (újra) spanyol fennhatóság alá kerül, a francia érdekeltségű Lotharingiát pedig XV. Lajos francia király apósa, Leszczyński Szaniszló kapja kárpótlásképpen azért, hogy lemond lengyel trónigényéről a Habsburgok által támogatott II. Frigyes Ágost szász választófejedelem (lengyel királyként III. Ágost) javára. Lásd ZACHAR, *i. m.*, 112–115; HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, *i. m.*, 37–38; POÓR, *Az osztrák örökösödési...*, *i. m.*, 40–41.

⁶⁰ Rédvay Istvántól részleteiben ismerhetjük meg az 1736–1739 között zajló török háború eseményeit: RÉDVAY, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első (1737.) hadjárat év...*, *i. m.*; UŐ, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A második (1738.) hadjárat év...*, *i. m.*; UŐ, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A harmadik hadjárat év I–II...*, *i. m.* Utóbbi tanulmányban részletesen olvashatunk az 1739-es belgrádi ostromról és Wallis „célnélküli bolyongásáról” a fősereg élén, valamint a belgrádi béke tartalmáról: Uo., 136–140; 141–147. Lásd még EMBER, HECKENAST, *i. m.*, 367–369; MARCZALI, *Mária Terézia...*, *i. m.*, 182–190; LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 412–413; HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, *i. m.*, 36–40; SÁRA, *i. m.*, 352–353; GONDA, NIEDERHAUSER, *i. m.*, 108; ROIDER, *Austria's Eastern...*, *i. m.*, 71–89; ZACHAR, *i. m.*, 121–131.

A Török Birodalom északi határa ismét a Duna–Száva vonala lett, a legfájóbb pont talán mégis a Hunyadi János által megvédett, II. Miksa Emánuel és Savoyai Jenő által visszaszerzett Belgrád ismételt elvesztése volt. A magyarok és a keresztény Európa tehát újra a kapuk előtt (sőt a kaput elfoglalva) tudhatta a pogány törököt, Károly császár pedig e fontos stratégiai pontot elveszítve ismét félretehetette apja dédelgetett balkáni terveit.⁶¹

⁶¹ A szakirodalom keleti tervként vagy görög tervként is emlegeti.

2. II. JÓZSEF TÖRÖK HÁBORÚJÁNAK ELŐZMÉNYEI ÉS LÉNYEGESEBB HADMOZDULATAI BELGRÁD OSTROMÁIG

A Habsburg császárok balkáni terve, ezzel együtt Belgrád visszafoglalásának gondolata utoljára II. József uralkodása alatt merült fel. Természetesen a Magyarország, illetve a Habsburg Birodalom had- és/vagy eseménytörténetét összefoglaló munkák,⁶² valamint II. József vagy a főparancsnoki tisztelet viselő tábornagyok (Lacy, Hadik András, vagy a Belgrád ostromát is vezénylő Laudon) életútját feldolgozó monográfiák⁶³ nem tudják említés nélkül hagyni József török háborúját, de a hadjáratok és ostromok részleteivel – az utóbbi száz évben – mindössze két kiváló magyar hadtörténész foglalkozott.⁶⁴

Rédvay István – akinek az 1736–1739-es háború alapos bemutatását is köszönhetjük, folytatva kutatásait – az 1940-es években a *Hadttörténelmi közlemények* című folyóirat hasábjain indított tanulmányorozatában az addigi és azután következő munkákat jócskán meghaladó részletességgel mutatta be József török háborúját, és értékelte a hadjáratok előzményeit és eseményeit. Azonban a történelem megint – mint azt majd lentebb látni fogjuk – nem kedvezve Laudon tábornagynak közbeszólt, ugyanis a világháború miatt szünetelő folyóiratban csak három tanulmány jelent meg. A vélhetően az 1789-es hadjáratit évet, ezzel együtt a háborút, egyben Laudon legnagyobb diadalát jelentő belgrádi ostromot bemutató befejezés már nem készült el.⁶⁵

Zachar József, a 18. század hadtörténetének remek szakértője és kutatója, a század kiemelkedő európai hadtörténeti eseményeiről készített összefoglaló, inkább ismeretterjesztő jellegű monográfiát, azonban egy-egy kiemelkedő jelentőségű csatát, ostromot precíz

⁶² Lásd például MARCZALI, *Mária Terézia...*, i. m., 444–467.; LIPTAI, BORUS, i. m., 424; HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, i. m., 93–95; ROIDER, *Austria's Eastern...*, i. m., 169–188; EMBER, HECKENAST, i. m., 1105–1108. Az osztrák szakirodalomban József török háborújának hadtörténeti szempontú feldolgozását a legrészletesebben még mindig Oskar Criste a József uralkodása alatt (római királlyá választásától [1764]) viselt háborúkat feldolgozó, ám frissnek már nem mondható monográfiájában olvashatunk: CRISTE, i. m., 145–225.

⁶³ II. Józsefről lásd például GUTKAS, i. m., 445–448; BIBL, i. m., 265–291; a 20. században magyar nyelven (is) megjelent József-monográfiákban szintén találunk érdekes gondolatokat a török háborúról alkotott képhez, lásd például FEJTŐ, i. m., 355–369; MOLITOR, i. m., 306–355. Mind Fejtőnél, mind Molitornál inkább az osztrák–oroszl szövetség, a császárnak a magyar rendekkel való viszonya, illetve József egészségi állapotának romlása kerül előtérbe, mint a háború eseménytörténete. Lacy tábornagról lásd: KOTASEK, i. m., 168–185; Hadik Andrásról lásd például MARKÓ, *Futaki Gróf...*, i. m., 292–302. Laudon 19. századi monográfusa, Wilhelm Edler von JANKO után (*Laudon's Leben*, Wien, Gerold Verlag, 1869.) a 20. században – mindmáig utoljára – Franz Pesendorfer dolgozta fel átfogóan a tábornagy életét: PESENDORFER, i. m., 210–228.

⁶⁴ A század eleji hadtörténeti szempontú munkák közül Criste monográfiája mellett kiemelhetjük még Theodor Ritter von Stefanović-Vilovsky tanulmányát: STEFANOVIĆ-VILOVSKY, i. m.

⁶⁵ RÉDVAY, *II. József török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 1–28, 179–200; Uő, *II. József török háborúja (1788–1790) III...*, i. m., 1–34.

részletességgel ismertet. E munkában a harmadik osztrák–török háborúról szintén kapunk egy rövid áttekintést, Belgrád 1789-es ostromáról viszont – némileg kiegészítve ezzel Rédvay csonkán maradt tanulmányorozatát – részletesen olvashatunk.⁶⁶

Rédvay és Zachar rámutattak arra, hogy a török háború eseményei között számtalan érdekes epizódot találhatunk, éppúgy eredményes ostromokat, mint a császári sereg gyenge pontjaira rámutató kudarcokat. A hadjáratok során pedig olyan kiváló hadvezérek mutathatták meg (ismét) tehetségüket, mint Josias Coburg herceg (1737–1815),⁶⁷ a napóleoni háborúkban is jelentős szerepet vállaló Alvinczy József tábornagy (1735–1810), aki egy sikertelen megszállási kísérlet vezetése után maga is részt vett Belgrád 1789-es visszafoglalásában, valamint a pályája során általában vetélytársaival szemben alulmaradó, sokáig mellőzött Gideon Laudon tábornagy.⁶⁸

2.1. A császár és a cárnő: II. József külpolitikájának orosz orientációja⁶⁹

Bő tíz évvel Belgrád ostroma előtt még esély sem látszott arra, hogy a Habsburg Birodalom és Oroszország a közeljövőben szövetségre lépjen. A Poroszország és a Habsburg Birodalom

⁶⁶ ZACHAR, *i. m.*, 241–249.

⁶⁷ Friedrich Josias szász-coburgi-saalfeldi herceg a német-római császári sereg tisztje, 1789-től, a Martinieştinél kivívott győzelem után tábornagya. Coburg hercege (ahogy a szakirodalomban általában találkozunk nevével) a hétéves háborútól a napóleoni háborúig szolgált a Habsburgokat. Életének legújabb összefoglalását lásd HAMMERICH, Helmut R., *Reichsgeneralfeldmarschall Prinz Friedrich Josias von Sachsen-Coburg-Saalfeld 1737-1815. Eine biographische Skizze*, Potsdam 2001.

⁶⁸ Azért nem állíthatjuk, hogy Laudon érdemeit figyelmen kívül hagyta volna az utókor. A hivatkozott életrajzi monográfiák mellett például a bécsi Mária Terézia téren 1888-ban átadott Mária Terézia-szobor mellékalakjai közül Leopold Joseph von Daun (1705–1766), Ludwig Andreas von Khevenhüller (1683–1744) és Otto Ferdinand von Abensperg und Traun (1677–1748) mellett – legifjabbként a felsorolt hadvezérek között – csak Laudon kapott egészalakos lovas szobrot, míg például Lacy vagy Hadik csak kisebb alakban, domborműként szerepelnek az emlékművön. A bécsi Hadtörténeti Múzeum (Heeresgeschichtliches Museum) szintén adózik Laudon emléke előtt, külön vitrin őrzi a tábornagy több személyes tárgyát, fölötte pedig Siegmund L'Allemand (1840–1910) Laudon kunersdorfi győzelméről (1759) készült monumentális festménye helyezkedik el. Ezek az emlékek azonban inkább az osztrák szempontból sokkal nagyobb hangsúlyt kapó hétéves háború (1756–1763) győztes hadvezére, mint a csak magyar, illetve József balkáni tervei szempontjából fontos belgrádi győztes előtt tisztelegnek (bár tény, hogy egy másik vitrin az 1789-es belgrádi ostromnak is számos tárgyi emlékét őrzi, ott sem feledkezve meg Laudonról).

⁶⁹ Erich Donnert tanulmánya lényegre törő, mégis alapos áttekintést nyújt József és Katalin kapcsolatáról egészen József haláláig: DONNERT, *i. m.* E mellett az eseménytörténetet az alábbi munkák alapján foglaltuk össze: EMBER, HECKENAST, *i. m.*, 1041–1043; MARCZALI, *Mária Terézia...*, *i. m.*, 444–446; Uő, *II. József első...*, *i. m.*; FEJTŐ, *i. m.*, 221–228.; RÉDVAY, *II. József török háborúja (1788–1790) I–II...*, *i. m.*, 15–20; SÁRA, *i. m.*, 402–403; GUTKAS, *i. m.*, 216–219, 441–444, ZACHAR, *i. m.*, 241; MOLITOR, *i. m.*, 169–175, 267–273; BIBL, *i. m.*, 123–125, 225–236; CRISTE, *i. m.*, 135–139; HOCHEDLINGER, *Krise und Wiederherstellung...*, *i. m.*, 106–109, 120–122; Uő, *Das Ende der Ära...*, *i. m.*, 127–122; KUNISCH, *Der Aufstieg neuer Großmächte...*, *i. m.*, 78–89; SCHLITTER, *i. m.*, 24–31; ROIDER, *Austria's Eastern...*, *i. m.*, 151–168; Uő, *Kaunitz, Joseph II...*, *i. m.* Megjegyezzük, hogy az osztrák szakirodalom a mai napig nem hagyja figyelmen kívül a korszak jeles 19. századi kutatójának, Adolf Beernek a munkáját: BEER, Adolf, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag–Leipzig, 1883.

között dúló bajor örökösödési háború (1778–1779) során II. (Nagy) Katalin cárnő (1762–1796) az osztrák szövetséges Franciaországgal együtt a közvetítő szerepét vállalta, azonban az elhúzódó tárgyalások és az eredmény nélküli fegyveres megmozdulások hatására kilátásba helyezte, hogy Poroszország mellett fegyveresen is fellép. Pedig József, akit még 1765-ben német–római császárrá koronáztak, és Kaunitz kancellár már fontolgatták a diplomáciai puhatolózást Oroszország irányába.⁷⁰ Ugyanis a császár és az államférfi több lehetőséget látott egy orosz szövetségben, mint Franciaországban – amelynek megnyerése szintén Kaunitz diplomáciai bravúrja volt 1756-ban – a legfőbb riválisnak (és József szemében egyben példaképnek) tartott II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) ellen. Frigyes azonban, felbátorodva Oroszország támogatásán, súlyos diplomáciai hibát követett el. Szövetség megkötését javasolta Poroszország, Oroszország, Svédország és Törökország között. Katalin és minisztere (valamint kegyence), Patjomkin herceg azonban éppen Törökország ellen keresett szövetségest, hogy a török–orosz háborút (1768–1774) folytatva végleg felszámolja az Oszmán Birodalom európai uralmát.⁷¹ A cárnő látta, hogy Frigyes és az ő érdekei ezúttal nem fognak közös nevezőre jutni, így nem számíthat a poroszok támogatására törökországi terveiben. József és Kaunitz izgatottan figyelték a fejleményeket, amelyek egy újabb orosz–porosz szövetséggel fenyegettek, míg a Habsburg Birodalom csak a meggyengült Franciaországot tudhatta maga mellett, így egyként lélegeztek fel, amikor maga Patjomkin kezdeményezett találkozót a császár és a cárnő között.

József és Kaunitz orosz orientációját hosszú évek diplomáciai fordulatai eredményezték, amelyben nem kis szerepet játszottak az uralkodóknak – József mellett 1780-ig Mária Teréziának mint társuralkodónak – és a külügyekért felelős kancellárnak személyes érzelmei is. Mária Terézia, ugyan Szilézia elvesztését sosem bocsátotta meg Frigyesnek, az erkölcsileg is rossz hírben álló II. Katalin cárnőtől még inkább intette fiát – talán nem alaptalanul. Kaunitz, bár büszke volt a több évszázados Bourbon–Habsburg ellentét kibékítésére, az 1770-es évekre ő is látta, hogy XV., majd XVI. Lajos Franciaországának barátsága nem sok előnnyel kecsegtet, így új, erősebb szövetséges után kell néznie. A kancellár szemében azonban mindig is a poroszok voltak a legfőbb ellenség, így rendíthetetlenül elzárkózott attól, hogy Frigyesel bármiféle szövetség megkötésében is közreműködjön. József ugyanakkor – bár tartott is tőlük – mind Frigyes militarista államára, mind a szintén felvilágosult Katalin

⁷⁰ Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz (1711–1794) Mária Terézia külügyi tanácsadója. 1753-ban udvari és államkancellárrá nevezték ki, így a bécsi udvar egyik legbefolyásosabb embere lett. 1764-ben német birodalmi hercegi címet kapott. Politikájáról lásd H. BALÁZS, *i. m.*, 60–74; KUNISCH, *Der Aufstieg neuer Großmächte...*, *i. m.*; HOCHEDLINGER, *Das Ende der Ära... i. m.*

⁷¹ A török–orosz háborúról bővebben lásd ZACHAR, *i. m.*, 227–230.

felfelé ívelő birodalmára csodálattal nézett. Szóltak volna még érvek egy, a törökökkel kötött szövetség mellett is, azonban ez annyira ellentmondott volna a Habsburg hagyományoknak, hogy birodalom szerte, de főként a magyar rendek körében hatalmas felháborodást váltott volna ki. Így Oroszország maradt a közös nevező József és Kaunitz elképzeléseit illetően, azonban először Katalinnak is el kellett jutnia arra az álláspontra, hogy terveihöz a Habsburg Birodalom az egyetlen hajlandóságot mutató szövetséges.

II. Katalin és II. Frigyes 1764-ben kötött szövetségét a Habsburg Birodalom aggódva figyelte, főként, amikor beavatkoztak Lengyelország belpolitikájába. A Habsburgoknak ekkor ugyanis Lengyelország függetlensége volt az érdeke. Törökországnak szintén semmi jót nem ígért Katalin külpolitikája, a Porta tudta, hogy csak idő kérdése, hogy Oroszország az ő rovásukra folytassa terjeszkedését. Így a háború elé mentek és 1768-ban maguk üzentek hadat. A sorozatos orosz győzelmeket Frigyes sem nézte jó szemmel, attól tartott, szövetségese lassan fölé nő, így – József legnagyobb öröme – 1769-ben a Habsburg Birodalom felé kezdett tapogatózni, sőt még egy Európára kiterjedő lehetséges oroszellenes szövetség képét is felvázolta a Habsburg uralkodónak. Az ifjú császár sokáig hitt is benne olyannyira, hogy francia szövetségeseiről szinte megfélemlített – Franciaország meglepve, értetlenül állt a Habsburg szövetséges előre nem egyeztetett porosz közeledése előtt.⁷² Kaunitzban ekkor merült fel az a gyorsan elhessegetett gondolat, hogy a Habsburg Birodalom inkább Törökország oldalán (semmint a poroszokén) avatkozzon be a háborúba a növekvő orosz befolyás ellensúlyozására.

A tervek és hiedelmek azonban egy csapásra szertefoszlottak, amikor néhány hónappal az osztrák–porosz találkozó után Frigyes megerősítette szövetségét Oroszországgal. Hosszas feszült helyzet után Kaunitz úgy döntött, fordít külpolitikája kerekén, és 1772-ben – a Habsburg Birodalom érdekében ezúttal rövid ideig eltűrve, hogy a poroszokkal kerül egy oldalra – Lengyelország felosztásában Poroszország és Oroszország mellé állt. A három ország szövetsége nem tartott sokáig, mivel a bajor örökösödési háborúban újra kiéleződtek az ellentétek Poroszország és a Habsburg Birodalom között. Az újabb háború tapasztalatai végleg bebizonyították, hogy Franciaország nem tud számottevő segítséget nyújtani a Habsburgoknak, így az 1756 óta jelentősen meggyengült szövetséges helyett újat kellett keresni. A választék nem volt nagy. Mivel Frigyesrel hosszú távon lehetetlennek bizonyult az együttműködés, Anglia pedig az európai erőegyensúly fenntartásának politikáját követve semmiféle területváltozással járó szándékot nem volt hajlandó támogatni, legfőképpen nem a

⁷² Erről bővebben lásd WERTHEIMER, *i. m.*

balkáni térségben, voltaképpen Oroszország volt az egyetlen nagyhatalom, amely szóba jöhetett.

II. József és II. Katalin első találkozására még Mária Terézia életében, 1780-ban került sor. A két uralkodó kölcsönösen igyekezett jó benyomást tenni egymásra, mindkettőjük sokat várt a szövetségtől. Végül az óvatos tapogatózások egyelőre fél sikert hoztak. A megkötött szerződés garantálta a két birodalom kölcsönös integritását, mindemellett a Habsburg Birodalom elismerte Oroszország Törökországgal szembeni eddigi hódításait, sőt vállalta, hogy ha Törökország megszegi az 1774-es török–oroszbékeszerződést, fegyveresen is kész fellépni. Katalin biztosítékot szeretett volna arra is, hogy József a jövőbeli hódításait is garantálja, azonban leszögezte, hogy nem hajlandó támogatni abban az esetben, ha Poroszország vagy Lengyelország kárára kívánja a Habsburg Birodalom területeit gyarapítani. Katalin ezzel egyértelműen megszabta a Habsburg hódítás irányát: a cárnő a Balkánon volt hajlandó osztozkodni, így kényszerítve kétfrontos háborúba a törököket. Azonban Kaunitz számított erre a javaslatra és azt tanácsolta Józsefnek és az osztrák részről a tárgyalásokat bonyolító Cobenzl követnek, hogy Katalin krími törekvéseinek támogatásáért és az esetleges Törökországgal szembeni fegyveres fellépés garanciájáért ragaszkodjanak a Poroszország elleni támogatáshoz. A kérdésben nem sikerült dűlőre jutni, így végül kölcsönös semlegességben állapodtak meg mind Frigyesel, mind a szultánnal szemben. Ennek ellenére mindkét fél elégedetten vált el egymástól.

Mária Terézia 1780-ban bekövetkezett halála után már anyja rosszallása sem befolyásolhatta Józsefet, és még ugyanebben az évben újra találkozott Katalinnal. Szerződést ugyan most nem kötöttek, viszont a cárnő Nagy Frigyesel sem hosszabbította meg az 1772-ben nyolc évre kötött megállapodást. II. Frigyes már nem tudta megakadályozni József és Katalin további közeledését, aminek egy 1781-ben megkötött újabb szerződés lett a végeredménye. Ebben a két uralkodó ismét garanciát vállalt egymás területi integritásának biztosítására, valamint megállapodtak Törökországgal szemben, amely értelmében József kész teljes haderejét a Porta ellen indítani, ha az megtámadja Oroszországot.

Oroszország nyilván tisztában volt vele, hogy csak idő kérdése, amíg az 1774-es békével megszügyenülő Törökország újra mozgósít. Az esetleges, ámde valószínű török háború Oroszországot a Fekete-tenger teljes északi partvidékének megszerzésével kecsegtette, míg Józsefnek – mindössze – az 1739-es belgrádi békében elvesztett területek visszacsatolását ígérte. Az apja egykori hibáját kiköszörölni akaró és Nagy Frigyeshez hasonló hadvezéri babérokra vágyó császárt azonban már ennyi is lázba hozta, és a szövetséget a bécsi udvarban

vegyesen fogadó vélemények ellenére is tervétől eltántoríthatatlan volt. Mint tudjuk, már ez a feladat is meghaladta serege erejét.

Kaunitz hasonlóan megingathatatlan volt az orosz szövetség kérdésében, és akkora elánnal vetette bele magát a munkába, mint szűk harminc évvel azelőtt a francia–osztrák szövetség megszervezésénél. Meg volt győződve arról, hogy ha Katalint támogatják nagyszabású tervében, nem fordulhat elő, hogy a Habsburg Birodalom nyereség nélkül maradjon. A várható területszerzésről egy 1783. július 11-én kelt államiratban adta elő a nézeteit, amelyben a már sokat tapasztalt államkancellár Nyugat–Európa reakciójára is gondolt. Véleménye szerint a törökök különböző szerződösszegései miatt a belgrádi béke voltaképpen érvénytelen, így a Habsburg Birodalom bármiféle területszerzéssel járó fegyveres fellépése a törökök ellen nem más, mint a pozsareváci béke helyreállítása és nem új terület szerzése. Sőt az lenne a legjobb, ha Franciaország – akit egyébként osztrák szövetségese megint elfelejtett beavatni a terveibe – mint közvetítő lépne fel a Habsburg Birodalom és Törökország között, ezzel is legitimálva a nyugati hatalmak felé a Habsburg Birodalom területi igényeit.⁷³

A szövetség kipróbálására kis híján sor került, amikor Katalin a Porta zúgolódására, miszerint a Krím-félszigetet függetlenítették Törökországtól, egyszerűen bekebelezte. József már készen állt a mozgósításra, azonban a török diplomácia egyelőre, elviselve az újabb tüskét, engedett. Közben József és Katalin Törökország felosztásáról is megegyezett. József Havasalföldre, Viddinre, Orsovára, Belgrádra, valamint az ekkor a Velencei Köztársasághoz tartozó Dalmáciára tartott igényt.⁷⁴ 1784-ben József és Kaunitz egy másik, Savoyai Jenő óta dédelgetett tervet is Katalin elé tárt támogatását kérve, nevezetesen Bajorország megszerzését Osztrák–Németalföldért cserébe. Katalin úgy gondolta, a csereüzlet erősíti helyzetüket Poroszországgal szemben, ugyanakkor lényegi hatalmi változást nem hoz, tehát Európa hallgatólagosan jóváhagyja József tervét. Így mindkettőjük számára nagy volt a meglepetés, amikor mind Poroszország, mind Anglia rosszallását fejezte ki a terv iránt, sőt az agg Frigyes nem elégedett meg ennyivel. Poroszország nyomására egyre több német fejedelemség helyezkedett szembe a területcsere tervével, sőt – bár nyilvánosan támogatta sógorát – titkon XVI. Lajos is csatlakozott az ellenálló német fejedelemségek szövetségéhez. Lajosnak ez az „árulása” még József legidősebb öccsének, a bátyjánál sokkal megfontoltabb és önmérsékletet

⁷³ MARCZALI, II. József első..., i. m., 198.

⁷⁴ József 1784-ben udvari történészének, az exjezsuita Pray Györgynek adta a feladatot, hogy történeti dokumentumok alapján dolgozza ki Magyarország jogigényét az úgynevezett melléktartományokra, azaz Szerbiára, Boszniára és Havasalföldre. Dalmácia esetében Pray már korábban végzett kutatásokat, szintén a császár utasítására. Erről bővebben lásd dolgozatunk III.2.1. fejezetét.

tanúsító Lipót toszkán nagyhercegnek is a nyílt felháborodását váltotta ki. Katalin látva e heves reakciókat, reménytelennek véelve az ügyet e kérdésben kihátrált szövetségese mögül.⁷⁵

József 1787-ben újra találkozott Katalinnal. A császár lelkesedése alábbhagyni látszott, egyrészt folyton tartva Poroszország reakcióitól, másrészt Belgiumban (Osztrák-Németalföldön) is egyre jobban izzott a forradalmi hangulat. Bár Nagy Frigyes 1786-ban meghalt, Kaunitz II. Józseftől még a poroszokhoz való közeledés gondolatát is elhessegette. Törökország egyre feszültebben figyelte a két szomszédos nagyhatalom szövetségét, az újabb találkozó hírére pedig úgy határozott, hogy 1768-hoz hasonlóan ismét az események elé megy. 1787. augusztus 16-án Bulgakow törökországi orosz követet kész tények elé állították, amikor pedig nem volt hajlandó teljesíteni a követeléseket – a törökök erre számítottak – letartóztatták, majd augusztus 24-én Oroszországnak hadat üzentek. József számára nem volt visszaút, a szövetségi szerződés kötötte.

Bár e dolgozatnak nem tiszte végkövetkeztetést levonni József külpolitikáját illetően, összegzésként mégis tennénk néhány megállapítást. A szakirodalom véleménye szinte egyöntetű abban, hogy az Oroszországgal való szövetség elhibázott lépése volt a józsefi külpolitikának. Azonban mindenképpen figyelembe kell vennünk azt a kérdést, mennyire tekinthetjük ezt József (illetve a császári udvar – avagy Kaunitz) elhibázott döntésének, és mennyire kényszerpályának. Azt is fontos megvizsgálnunk az egyes külpolitikai lépéseknél, József mit és mennyire objektívan mérlegelhetett. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a császár külpolitikájának fő csapásirányát mindenképpen az egyszerre félt és tisztelt Nagy Frigyes Poroszországa határozta meg. Fejtő Ferenc rávilágít azonban több olyan pontra, amikor fordulhatott volna a császári külpolitika – például a porosz király halálával.⁷⁶

A legfontosabb kérdés a Poroszországgal vagy Poroszország ellen dilemmája volt. József erősen hajlott ez utóbbi felé – sőt a Frigyessel való találkozások hatására József szemei előtt egy közép-európai német „fal” lebegett, amelyet egyszerre tisztel és fél Európa. Azonban Poroszország kérdésében Kaunitz makacssága még Józsefén is felülkerekedett, ráadásul a kiváló államférfit igazolták a folyton fellángoló kisebb-nagyobb porosz–osztrák konfliktusok. Frigyes halálával komoly lehetőség nyílt, hogy a kevésbé harcias II. Frigyes Vilmostal (1786–1797) új alapokra helyezték az osztrák–porosz kapcsolatokat, azonban Kaunitz

⁷⁵ BIBL, *i. m.*, 225–230; MOLITOR, *i. m.*, 271–273.

⁷⁶ Fejtő Ferenc gondolatait részleteiben lásd FEJTŐ, *i. m.*, 299–308.

óvatos, de okos kérdésekkel sikerült Józsefet annyira elbizonytalanítani, hogy még csak diplomáciai tapogatózásokat se folytasson, hogy az új király hogyan fogadná közeledését.⁷⁷

Poroszországgal szembehelyezkedve természetes és logikus volt, hogy a Habsburg Birodalom potens szövetségest keres magának. Az európai nagyhatalmak azonban erősen megszabták a Habsburgok mozgásterét. Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy – bár sem Józsefnek, sem Kaunitzknak nem volt ellenére – az osztrák–orosz közeledés egyedüli kényszerpálya maradt a Habsburg Birodalom számára. Felmerül viszont a kérdés, a megkötött szövetség mennyire bizonyult jó „üzletnek”. József bízott annyira Katalinban, hogy úgy gondolja, a cárnő terjeszkedő külpolitikájának támogatásával ő is hasonló segítségre számíthat. Marczali Henrik 1880-ban a védelmébe veszi Józsefet és kiemeli, Katalin megnyerő modora ellenére is a császár tisztán látta a cárnő valódi szándékát, illetve mind József, mind Katalin kellően hideg és számító politikusok voltak ahhoz, hogy – a nagyratörő tervek ellenére – ne látták volna a reális lehetőségeket.⁷⁸ Természetesen a megfelelő kritikával kell fogadnunk a kiváló 19. századi történész megítélését, de – véleményünk szerint – Molitor Ferenc nem kevésbé túloz erősen, amikor szinte a gyermeki naivitás jegyeivel festi meg Józsefet, a cárnőért rajongó portréját a Katalinnal való találkozásakor. Fejtő, Bibl és Gutkas is már tárgyilagosabban fogalmazva a szinte azonnali kölcsönös és teljes bizalomként jellemzi a két uralkodó kapcsolatát (noha Fejtő több súrlódást is megemlíti a tárgyalások közben). Könnyelműség lenne azt hinni, hogy József (vagy akár Katalin) ennyire naivak lettek volna – bár kétségtelen, hogy Katalin fondorlatosabb volt a többnyire nyílt és egyenes Józsefnél. Katalinnak már kész tervei voltak, de Józsefet sem csak a cárnő személyisége iránti rajongás vagy az anyja akaratával szemembenő önálló döntés mozgatta.⁷⁹

Talán nem járunk messze József gondolataitól, ha egyetértünk Hochedlinger vagy Donnert sokkal objektívabban megfogalmazott elemzéseivel. Az elsősorban Kaunitztól és Mária Teréziától eredeztethető porosz ellenszenv és rivalizálás, valamint a túlzott félelem az újabb porosz háborútól vetett gátat a porosz–osztrák szövetségnek, így azonban Józsefnek kényszerűen kellett Oroszország mellé állnia. Józsefet az is dühítette, hogy míg a

⁷⁷ Józsefben a háború alatt is többször felmerült a poroszok felé nyitás gondolata, de e kérdésben mindvégig Kaunitz álláspontja maradt a domináns. Erről bővebben lásd ROIDER, *Kaunitz, Joseph II...*, i. m., 545–554.

⁷⁸ MARCZALI, *II. József első...*, i. m., 193–194, 196–197.

⁷⁹ Marczali fenti tanulmányának végén József szavait idézi (mind németül, mind magyar fordításban) egy 1788. június 18-i előterjesztés alapján, amelyből az derül ki, hogy bármennyire is látta József – Marczali szerint – reálisan az orosz szövetség nyújtotta előnyöket, mégis az 1788-as hadjárat év közepére már Katalinban is csalódott: „*Man hat sich von den Russen nie was aufrichtiges und gutes zu versprechen. Es erfordert also die Klugheit, dass wir nur auf unser eignes Interesse bedacht sein, und dieses allein nach Zeit und Umständen besorgen, ohne schönen Wörter zu sparen. (Látom már, hogy az oroszoktól soha sem lehet jót vagy őszintét várni. Az okosság követeli tehát, hogy saját érdekiünket tartsuk szem előtt, nem kimélve a szép szót, mivel ők oly bőkezűek.)*” Lásd Uo., 206.

nagyhatalmak közül ő területeket veszített, addig Poroszország és Oroszország folyamatosan gyarapodott. Ugyanakkor József bármely szándéka birodalma gyarapítására Európa azonnali felháborodását váltotta ki – nyilván nyomban V. Károly kontinenseken átívelő birodalmának rémképe jelent meg előttük – az egyensúlypolitika felborítására hivatkozva. Katalin azonban lehetőséget biztosított Józsefnek némi katonai dicsőségre, ha nem is nyugati irányba – amit a cárnő szintén ellenzett. Azt azonban nem nehéz észrevennünk – és amit Rédvay is hangsúlyoz –, Katalin nemcsak sokkal jobban tudta a szövetség előnyeit érvényesíteni, hanem számára eleve több lehetőséget rejtett. Józsefnek támogatás járt volna egy – főleg Frigyes halála után – bizonytalan porosz támadást illetően, és minimális hódítási – részben inkább visszahódítási – lehetőség. Katalin nagyszabású hódító politikájához talált szövetségest egy olyan háborúhoz, amelynek kitörése csak idő kérdése volt. József bizonyosan nem számolt azzal sem, hogy ha Törökország területe orosz befolyás alá kerül, mennyivel nagyobb fenyegetést jelenthet a jövőben a Habsburgok birodalmára, mint a jelenlegi déli szomszéd. Persze II. József sem váltotta be a hozzá fűzött orosz reményeket, azonban a török erők megosztásával II. Katalin így is nagyobb hasznot húzott.

Mindezekből mit ismerhetett fel József, nehéz lenne megmondani, mindenesetre a sokat bizonyított Kaunitz támogatása és a poroszoktól való félelem engedékenyebbé tette a császárt Katalinnal szemben, nem kockáztathatta, hogy esetleg szövetséges nélkül marad. József tehát – bár az uralkodása egészére jellemző türelmetlenség itt is jelen volt – nem volt teljes mértékben felelőtlen, a lehetséges veszélyek közül sokkal tisztában volt, azonban több esetben jóhiszeműségre alapozta szövetségét. Külpolitikai tisztánlátásának szintén bizonyítéka a belga–bajor területcsere logikus terve, azonban Katalin kihátrálásának már figyelmeztető jelnek kellett volna lennie.

A török hadüzenettel azonban már nem volt idő a gondolkodásra, mozgósítani kellett a hadsereget. Niederhauser Emil egyenesen az orosz politikát teszi felelőssé azért, hogy József belesodródott a török háborúba,⁸⁰ noha azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy a császár ellenére lett volna a balkáni területszerzés. Bár – lelki alkatából fakadóan is – kételyek közepette kezdett a háborúba, de úgy gondolta, ha már hadba kell vonulni, legalább véghezviszi I. Lipót balkáni terveit. Ha valamiben, hát szeretett hadseregében bízott, amelyet nagy gonddal képeztetett, sőt, ha tehette, velük élt, vállalva a tábori körülményeket. Abban szintén egyetértenek a hivatkozott történeti munkák, hogy II. József túlbecsülte serege, hadvezérei, de elsősorban saját képességeit (legfeljebb abban van különbség, hogy mennyire

⁸⁰ GONDA, NIEDERHAUSER, *i. m.*, 141–142.

fogalmaznak finoman József katonai kvalitásait illetően). Pedig a legutóbbi lett volna talán a legkisebb baj. Az idős, a hadjárat sikerében sokszor eleve nem bízó vezérkar habozása és elhibázott taktikai lépései viszont annyi kínos epizódot szültek, hogy a biztató részeredmények ellenére (amelyek azért megmutatták, hogy bár számos hiányossággal küzd József serege, de azért van bennük potenciál), demoralizálták mind a sereget, mind a hátszínigot – de elsősorban a császárt.⁸¹ József egyébként sem helyezett nagy hangsúlyt a motivációra. Ahogy birodalmát egységesnek szerette volna látni, úgy gondolta, alattvalói is mind ugyanúgy támogatják a háborút, mint ő. Arra már fentebb utaltunk, hogy József (illetve az udvar) felismerte a kereszténységet védelmező Hunyadi-féle hagyományban rejlő lehetőségeket a magyarok megnyerésében, de a császár a propaganda minden eredményét tönkretette azzal, hogy a magyar rendi kiváltságokat figyelmen kívül hagyva rendelte el a sorozásokat és a rekvirálásokat. Ettől fogva a magyar nemesség részéről csak ellenállásra számíthatott.

Végül megállapíthatjuk azt is, hogy a teljes eredménytelenséghez hozzájárult még Osztrák-Németalföld egyre jobban elmélyülő válsága, valamint a forradalmi Franciaország. Emiatt vált ugyanis égetően szükségessé a Habsburg Birodalom mielőbbi békekötése a törökkel, hogy immáron – így is már túl sokáig elvont – figyelmét és erejét a nyugati helyzet felé irányítsa. A leggyorsabban a háború előtti *status quo* visszaállításával volt remény a békére, de ez a feladat már József öccsére, II. Lipótra hárult. Ne szaladjunk viszont ennyire előre, tekintsük először át a török háború fontosabb eseményeit, köztük Belgrád utolsó visszafoglalását.

2.2. A háború nyitánya és Alvinczy 1787-es kísérlete Belgrád visszafoglalására

Az 1787-ben induló orosz–török háborúban a cári csapatok oldalán harcoló osztrák tábornokok rendre kudarcot vallottak. Egyrészt József császár is elmaradt a hadvezetés terén nagy példaképétől, II. Frigyesztől, másrészt serege nem büszkélkedhetett olyan fiatal, ambiciózus hadvezérrel, mint például nagyapja idején Savoyai Jenő, vagy anyja uralkodása alatt a fiatal Hadik András volt. Józsefnek már Mária Terézia alatt is szolgált, megfáradt tábornagyokra kellett bíznia a hadvezetést, akik nem tudták megismételni fiatalkori sikereiket. A nemzetközi helyzet sem könnyítette meg a háborúba bocsátkozó császár dolgát, főként a

⁸¹ Marczali Henrik szerint a sereg kitűnő állapotban volt, mind a felszerelést – bár később, zordabb időjárási körülmények között mutatkoztak hiányosságok –, mind gyakorlati felkészültségét illetően. A lelkesedés azonban hiányzott a katonákból, a vezér pedig a sereg éléről: MARCZALI, *Mária Terézia...*, i. m., 447.

belga helyzet kiéleződése miatt aggódhatott. József szövetségének mégis eleget téve mozgósította csapatait.

A császár továbbra is aggódva figyelte a porosz reakciót, a viszonyuk ugyanis semmit sem változott. Persze miért is változott volna, hiszen, ahogy József sem, úgy II. Frigyes Vilmos sem kereste a közeledés lehetőségét. Katalin azonban újra megnyugtatta Józsefet és biztosította támogatásáról, így végül 1787 szeptemberében leülhettek kidolgozni a stratégiát. A cári és császári tábornokok viszont rögtön vitába keveredtek. A cárnő ugyanis északon, Chotin vára körül szerette volna látni az osztrák had főerejét, a császár azonban déli hadműveletei biztosítására a Duna torkolatánál akarta tudni az orosz hadsereget. Végül abban maradtak, hogy egymástól függetlenül kezdenek a hadműveletekhez, és csak az egymás közelében lévő hadtestek támogatják egymást. Ez máris egy olyan momentum volt, ami rést ütött a szövetségen és gyengítette erejét, azonban annyi haszna mindenképp volt, hogy megosztotta a török erőket. Az is feltűnő, hogy mind Katalin, mind József már óvatosabban fogalmazott a célokat illetően. Katalin már csak a Fekete-tenger partján lévő Ocsakov váráról beszélt, míg József Boszníáról és Dalmáciáról – ez persze még nem jelentette azt, hogy titkon ne reménykedtek volna korábbi céljaik elérésében.⁸²

A császár 1787 őszén még nem üzent hadat Törökországnak, de szeptember 15-én megkezdte a felvonulást. A főszereg Pétervárad mellett gyülekezett, parancsnoka maga II. József volt, helyettese pedig Lacy tábornagy,⁸³ az uralkodó reformjainak támogatója és bizalmas barátja.⁸⁴

1787-ben már nem terveztek komolyabb megmozdulást, így az 1788-as év feladataul tűzték ki Belgrád és Szabács várának elfoglalását, amely után a török főszereg ellen fordulhatnak. József egyik fő céljának Belgrád elfoglalását tartotta. Tisztában volt vele ugyanis, ha meg akarja győzni az európai, a birodalmi, valamint a magyarországi

⁸² Az 1787-es év előkészületeiről a legbővebben lásd RÉDVAI, II. *József török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 20–24.

⁸³ Franz Moritz von Lacy osztrák tábornagy (1725–1801) harcolt az osztrák örökösödési háborúban, a hétéves háborúban, a bajor örökösödési háborúban és II. József török háborújában is. 1766–1774-ig, visszavonulásáig az Udvari Haditanács elnöke. Mária Terézia és II. József bajor örökösödési- és a török háborúban visszahívta a szolgálatba. A császár feltétlenül bízott benne és hadügyekben elsősorban az ő tanácsaira támaszkodott. Laudon tábornaggal örök ellentétben állt eltérő taktikai elképzeléseik miatt, mivel Lacy túlzottan óvatos, a szabályokat teljes mértékben betartó taktikát folytatott, szemben a sokkal merészebb, a kockázatot vállaló és a siker érdekében a szabályokat sokszor szabadon értelmező Laudonnal. A köztük lévő konfliktus a liegnitzi csata elvesztésekor (1760, hétéves háború) éleződött ki leginkább. Ráadásul az uralkodócsaláddal való baráti viszony miatt mind Mária Terézia, de főként József Lacyt preferálta Laudonnal szemben. Vö. KOTASEK, i. m., vonatkozó fejezetek. Marczali Henrik egyértelműen Laudon partján áll, ahogy fogalmaz: „Laudon, Nagy Frigyes méltó ellenfele, Bécsben maradt; Lacy, ki a császárt kísérte, a tudós meneteknek, táborútéseknek és sánczolásoknak mestere a »kamásli szolgálat« utolérhetetlen szervezője, de soha se verte meg az ellenséget”. Lásd MARCZALI, *Mária Terézia...*, i. m., 447–448.

⁸⁴ Rédvay tanulmányában részletes adatokat közöl a hadsereg csoportosulásáról és összetételéről: RÉDVAI, II. *József török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 22; 24–26.

közvéleményt – de elsősorban saját magát – a háborúra való felkészültségéről és hasznáról, akkor minél hamarabb látványos eredményt kell felmutatnia. Ehhez Belgrád látszott a legkézenfekvőbbnek, ebben többek között udvari történetírójától, Pray Györgytől is megerősítést nyert. El tudjuk hát képzelni, milyen kitörő örömmel fogadta Alvinczy József tábornok jelentését, amely arról tájékoztatta, hogy lehetőséget lát Belgrád gyors megszállására.

Alvinczy tábornok belgrádi kalandja a török háborún belül is kevésbé ismert momentum, amelynek részleteit szintén Rédvay Istvánnak köszönhetően ismerhetjük meg.⁸⁵ A török háborúra való felkészülés egyik fontos része volt, hogy megnyerjék a török uralom alatt élő keresztény népeket. A kapcsolattartók általában szerb származású osztrák katonák voltak, akiknek élén a Zimony várában székelő Davidovich ezredes állt. A veszélyes feladatot vállaló katonák beépülve a törökök közé már békeidőben is fontos információkkal látták el a császári udvart. Különös buzgalommal látta el feladatát a Belgrád várába küldött Mihalovich János százados, aki a törökök bizalmát olyannyira megnyerte, hogy a janicsárok között tizedesi rangig vitte.

Mihalovichnak Belgrád várában rögtön feltűnt, hogy a helyőrség nagyon hanyagul végzi munkáját, és éberségük akkor sem változott, mikor elérkezett hozzájuk az orosz–osztrák mozgolódás híre. A százados lehetőséget látott ebben, mely gondolatát meg is osztotta ezredesével, Davidovichcsal, aki azonnal Bécsbe üzent. A bécsi udvar kapva kapott az alkalmon, álmukban sem merték gondolni, hogy ilyen lehetőség hullhat az ölükbe. József azonnal kiadta a parancsot a szerb tiszteknek a hadművelet kidolgozására. Az akció vezetésével pedig a Budán állomásozó gránátos dandár parancsnokát, báró Borberekai Alvinczy József tábornokot bízta meg.⁸⁶ Alvinczy rövid terepszemle után Bécsbe utazott kihallgatásra, ahol József meghallgatva a kedvező jelentést, szabad kezét adott neki.

Az előkészületek csaknem másfél hónapig tartottak, a várostrom megszervezését feltűnés nélkül, teljes titokban kellett megvalósítani. Eközben Belgrádban Mihalovich sem

⁸⁵ Az eseménytörténet összefoglalásánál mi is Rédvay tanulmányát használjuk: RÉDVAI, *Alvinczy vállalkozása...*, i. m., 510–516. Oskar Criste és a Liptai–Borus-féle hadtörténet csak egy-egy mondatot szentel annak, hogy Belgrád bevételére már 1787-ben is történt kísérlet, Alvinczy nevét nem emelik ki. A Hermann-féle munka, Zachar József és Karl A. Roider Jr. nem tesznek róla említést. Theodor Ritter von Stefanović-Vilovsky tanulmányában röviden szól az esetről: STEFANOVIĆ-VILOVSKY, i. m., 140–141.

⁸⁶ Báró Borberekai Alvinczy József (1735–1810) részt vett a hétéves háborúban és a bajor örökösödési háborúban is. Mária Terézia 1763-ban bárói címet adományozott neki. Ő oktatta a hadtudományokra a későbbi II. (I.) Ferenc császárt. Miután az általa vezetett belgrádi ostrom megghiúsult, Laudonnal együtt harcolt Belgrád alatt a törökök ellen. 1790-ben altábornagyi rangban vezényelte a belga forradalom ellen irányított osztrák hadakat, majd 1795-ben mint tábornagyságot a rajnai hadsereg élére állították. Napóleontól 1796. november 15-én Arcole mellett és 1797. január 14-én és 16-án Rivoli mellett vereséget szenvedett. 1808-ban tábornaggyá nevezték ki. Egyedüli magyarként nyerte el az 1757-ben alapított Katonai Mária Terézia-rend mindhárom fokozatát (lovagkereszt, középkereszt, nagykereszt).

tétlenkedett. Fontos információkat, tervrajzokat juttatott ki várból, és kész volt arra, hogy az ostrom megindulásakor elvonja a török őrség figyelmét. A támadást november 15-re tűzték ki, de valószínűleg egy belgrádi szerb fecsegése miatt gyanakodni kezdtek a törökök. Bár a veszélyt nem vették komolyan, néhány hétig nagyobb számú és éberebb őrség vigyázott a várra. Látna azonban, hogy nem történik semmi, visszatért korábbi hanyagságuk.

A rajtaütés időpontját Alvinczyék közben december 2-áról 3-ra virradó éjjelére tették át. Azonban a télbe forduló ősz egyre rosszabb időjárási körülményeket hozott. A támadás éjszakáján leszálló köd éppúgy akadályozta az átkelést a Dunán, ahogy el is rejtette az Alvinczy vezetésével meginduló sereget. Rédvay szerint az akció megghiúsulásához nagyban hozzájárult a pontonos tisztek hanyagsága, akik a hajókat nem tudták együtt tartani, így a sereg szétszakadva a Duna különböző partszakaszain és eltérő időben ért partot.

A belső szövetségesek alapos munkát végeztek. Alvinczy nyitott kapukat talált, az örök pedig már rég halottak voltak. A Dunán, illetve a parton bolyongó átfagyott sereg jelentős része azonban csak több órányi késéssel érkezett meg. Mire mindenki elfoglalta a helyét és megindították volna a támadást, pirkadni kezdett. A várfalakon törökök kezdtek mozgolódni, akik megdöbbenve látták, hogy az éjszakai őrségnek hűlt helye, míg a fal tövében császári egyenruhások gyülekeznek. A meglepetésszerű támadás terve így kútba esett. Alvinczynak mindössze arra maradt ideje, hogy visszahívja csapatait. Marczali Henrik megjegyzi, hogy e visszafoglalási kísérlet után kényszerült a bécsi udvar a hadüzenet küldésére, ugyanis a Porta értetlenül állt az eset előtt és magyarázatot kért Bécstől a hadüzenet nélküli támadásra.⁸⁷

József nagyon csalódott volt, a belgrádi vállalkozás sikertelensége lehangolta a császárt. Természetesen ezzel a kudarccal még nem dőlt volna el a szinte meg sem kezdett háború – mindamellett, hogy rávilágított arra, hogy József serege korántsem tökéletes –, de a császár hangulatára rányomta bélyegét. Józsefnek az esemény hatására mutatkozó kishitúsége tovább zilálta az amúgy sem túl erős katonai morált.

Alvinczyt sem az udvar, sem a császár nem hibáztatta a kudarcért, a katonai vizsgálat után a császár személyesen írt levelében biztosította a tábornokot további bizalmáról. Remek lehetőség adódott tehát Belgrád visszafoglalására, mégis hiába állt kitűnő vezető a katonák élére, hiába volt az elszánt – zömmel magyarokból álló – sereg, hiába a belső szövetségesek áldozatos munkája, egyetlen apró hiba elég volt a hadi gépezetben, amely megghiúsította a vállalkozást. Belgrád ostroma így az eredeti tervek szerint az 1788-as évre maradt – mint tudjuk, 1789 októbere lett belőle. József serege téli szállásaikon várta a tavaszt.

⁸⁷ MARCZALI, Mária Terézia..., i. m., 447. A kiváló történész egyébként mindössze egy néhány soros bekezdést szentel Alvinczy vállalkozásának.

2.3. Az 1788-as és az 1789-es hadjáratok év fontosabb katonai eseményei Belgrád tervezett ostroma, valamint Laudon tábornagy hadjáratai tükrében⁸⁸

A hadüzenet 1788. február 9-én érkezett meg a nagyvezírnek, március 24-én pedig megindultak a hadműveletek. A Péterváradnál gyülekező főssereg Zimonyig vonult, azonban itt már meg is torpant. Az a József császár, aki néhány hónapja még Nagy Frigyes babérjaira szeretett volna törni, most bizonytalanul rendezgette seregét a déli határ mentén. Ahelyett, hogy erőit koncentrálna volna és – az eredeti tervek szerint – Szabács, Belgrád, majd a török főssereg ellen vonultatta volna, kisebb-nagyobb osztagokat szakított ki, melyeket határ menti erődökben, fontosabb stratégiai pontokon helyezett el. A felaprózott sereggel lehetetlen lett volna nagyobb támadást indítani, így a tervekhez képest több hónapos csúszásba kerültek.

A háborúval lassan meghasonló József fokozatosan tábornokaira bízta a vezetést. A főssereg parancsnokságát ugyan megtartotta, de a gyakorlati teendőket egyre inkább bizalmas barátja, Lacy gróf vette át. A tábornagyot a korábbi hadjáratok során is csak túlzott megfontoltsága miatt érthette kritika. Lacy mérlegelve a lehetőségeket szeretett biztosra menni, azonban ez gyakran idővesztéshez, egy-egy váratlanul adódott kedvező pillanat elszalasztásához vezetett. Többek között ez volt konfliktusuk alapja is a teljesen más habitusú Laudonnal. József azonban továbbra is fontosnak tartotta személyes jelenlétét, de meggyöngyült egészségi állapotán csak tovább rontottak a tábori körülmények. A császár zokszó nélkül tűrte feleslegesen vállalt szenvedéseit.

Az osztrák tábornagy szabad kezét kapva Józseftől most sem alkalmazott megfelelő taktikát, ugyanis kivárta az orosz csapatok megindulását. Az időhúzás azonban nem kedvezett az ebben az időben nagy létszámú és ellátási gondokkal küszködő császári csapatoknak. A halogató, védekező taktika eredménye az lett, hogy az 1788-as év első fele nagyrészt kisebb, határ menti csatározásokat hozott. Jelentősebb hadieseményről csak Szabács ostroma esetében beszélhetünk, amelyre végül április 24-én került sor.⁸⁹

Lacy, szokásához híven, alapos szemrevételezés után csaknem egy hónapig készítette elő az ostromot, amelynek megindítására maga II. József adta ki a parancsot. A vár Belgrádhöz

⁸⁸ Az 1788-as hadjáratok év fontosabb eseményeit Rédvay István tanulmánysorozata alapján foglaljuk össze: RÉDVAY, II. *József török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 179–200; UŐ, II. *József török háborúja (1788–1790) III...*, i. m., 1–34. Az 1789-es hadjáratok évet az alábbi munkák alapján rekonstruáljuk, illetve ezeket vesszük figyelembe Rédvay tanulmányai mellett az 1788-as hadjáratok évre vonatkozóan: MARCZALI, *Mária Terézia...*, i. m., 447–459; HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, i. m., 93–95; CRISTE, i. m., 159–198, 202–210; 215–225; PESENDORFER, i. m., 211–217; STEFANOVIĆ-VILOVSKY, i. m., 137–147; KARÁCSON, i. m.

⁸⁹ Az 1788-as év első felének kisebb csatározásai közül Rédvay részletesen ismerteti néhányat: RÉDVAY, II. *József török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 179–183, vö. CRISTE, i. m., 159–163.

hasonlóan 1717-ben osztrák, míg 1739-ben újra török kézre került. Noha az 1788-as év elhozta a vár számára az újabb felszabadulást, a kemény ostrom egyben azt is bizonyította Józsefnek és vezérkarának, hogy a nehezebb feladatnak bizonyuló Belgrád ostromára még nem állnak készen. Úgy határoztak, további előkészületekre van szükség, amelynek azonban az lett a következménye, hogy a tervezett hadművelet második része tovább csúszott.⁹⁰

Ebben az elhatározásban ismét Lacy hadvezéri tulajdonságaira ismerhetünk rá. Persze megvolt az alapja Lacy óvatosságának, amely mindenképpen bizonyítja, hogy a tábornagy semmiképpen sem becsülte túl a hadsereg felkészültségét. Mégis, ha belegondolunk, hogy Belgrád ostromának megkezdésére több mint egy év múlva került sor, láthatjuk, hogy egy idő után sokkal inkább halogatásról volt szó, mint a hadművelet alapos előkészítéséről. Ezt bizonyítja az is, hogy májusban csaknem megindult az ostrom Belgrád ellen, de Coburg hercegtől, a galíciai hadtest parancsnokától olyan jelentés érkezett, mely szerint az oroszok nem biztosítják a megígért segítséget. Lacy a hírre aggodalmát fejezte ki a nagyszabású ostrom megindítását illetően, József pedig rögtön annak rémképét látta maga előtt, hogy orosz szövetségese magára hagyja őt a háborúban, és ez elég volt számára ahhoz, hogy helyeselje a támadás lefűjtését. Így viszont a főszereg egyetlen akciója Szabács várának az elfoglalása maradt, amely kezdő lépésnek kiváló, a hadjárat évi eredményének azonban elég kevés és kiábrándító volt. Józsefnek a helyzet kezdett egyre kínosabbá válni, ugyanis a hadjáratot még tavasz elején Belgrád visszafoglalásával propagálta, de az év közepére már nemcsak katonai és udvari berkekben volt ismert a főszereg tétlensége, hanem a közvéleménynek is egyre jobban feltűnt. Ráadásul a hódító, visszafoglaló háborúnak kikiáltott hadjárat kezdett mindinkább védekező háborúvá válni, ugyanis az oszmánok úgy döntöttek, egyelőre nem kísérlik meg visszaszerezni a Krímet, hanem a Havasalföld felé nyomuló temes–bánsági hadtest ellen vonulnak. Így a török csapatok jelentős része az osztrákok ellen indult, tehát a császár viselte a következményeit annak a kudarcba fulladt tervnek is, miszerint megosztják az oszmán haderőt. Tovább rontotta a helyzetet, hogy az intenzív török támadással még Temesvár is veszélybe került.⁹¹

József és hadjárata kezdett nevetség és gúny tárgyává válni, ugyanakkor a sorozások és a beszolgáltatások miatti elégedetlenség is egyre nagyobb méreteket öltött, nem is beszélve a hadműveleti területté váló déli végek lakóinak szenvedéseiről. A kritika célpontjai elsősorban Lacy tábornagy és maga a császár voltak. Rédvay István tanulmányában meg is említi egy

⁹⁰ Szabács ostromáról részletesen lásd RÉDVAI, II. *József-török háborúja (1788–1790) I–II...*, i. m., 183–186.

⁹¹ A temes–bánsági hadtest októberig elhúzódó hadműveleteiről részletesebben lásd Uo., 188–198; vö. CRISTE, i. m., 159–166

szellemes latin nyelvű élcelődést, amelyet most mi is megosztunk mind eredeti nyelven, mind fordításunkban. A Józsefet és tábornagyát illető gúnyolódás a következőképpen hangzott: „*Alii dicebant: pulcherrimam in Europa esse Civitatem Belgradum, quia iam ab uno anno penes eam consistentes Imperator et Lacy, illum aspiciunt et mirantur.*” (Egyesek azt mondogatták, Belgrád Európa legszebb városa, mivel a Császár és Lacy már egy éve bámulja és csodálja, miközben előtte áll.)⁹²

Úgy gondoljuk, a fenti mondat is hűen tükrözi az 1788-as év második felére kialakult hangulatot. Így persze az 1789-es visszafoglalás annál nagyobb meglepetés volt, de II. Józsefnek a jelen körülmények között talán bármiféle siker fordult meg utoljára a fejében. Kaunitz ezt látva nehéz feladatot tűzött maga elé. Rá kellett beszélnie Józsefet, hogy kedves barátjától, Lacy gróftól vegye el a főparancsnokságot, miután az augusztus 7-i orsovai áttörés és az augusztus 28-i mehádiai csatavesztés után Lacy végképp elvesztette a bizalmat.⁹³ Az agg államférfi – tehetséges, fiatal hadvezér híján – a veterán Lacynál is korosabb hadvezérben látta a lehetséges megoldást. A kiszemelt a nagy ellenlábás, Laudon tábornagy volt, akinek merészebb, agresszívabb hadvezetési stílusa – Kaunitz meglátása szerint – több eredményt hozhatott. Már amennyire a hétéves vagy a bajor örökösödési háborúban szerzett érdemei éltek a szintén hajlott korú államférfi emlékeiben.

József mégis jobban hallgatott a szívére. Bár augusztusban leváltotta Lacyt, és visszahívta az évekig mellőzött Laudont, tekintettel hű bizalmasára, nem őt, hanem Hadik Andrást, anyja egykor szép dicsőségeket szerző, de már 78. életévében járó magyar tábornagyát nevezte ki a sereg főparancsnokává.⁹⁴ Laudon azonban ezt egyáltalán nem bánta, örült, hogy újra fegyvert

⁹² RÉDVAY, II. József török háborúja (1788–1790) I–II..., i. m., 188.

⁹³ Lacy és a fősereg a Temesi bánságba indult a temes–bánsági hadtest megsegítésére, de hamarosan – ismét kudarcot vallva – visszavonulásra kényszerültek. A főseregben uralkodó fejetlenséget és fegyelmet jól példázza a következő apró, ám szégyenteljes epizód, amely József seregét ismét nevetség tárgyává tette. A török és az osztrák sereg 1788 szeptemberében Ó-Szadova közelében, a Temes mentén nézett farkasszemet egymással. Csátára ugyan nem került sor, de a törökök rendíthetetlen nyugalma már elegendő volt a császáriak számára, hogy meghátráljanak. A sereg szeptember 20-án éjjel Karánsebes felé vonult vissza. Az elvonulást biztosító hátrahagyott huszárok, valamint a tábor tüzeit megtevesztésből élesztgető oláh határőrök között dulakodás indult egy pálinkáshordó miatt. A vita során néhány lövés is eldördült, mire az elvonuló menetoszlopban pánik lett úrrá. A császári katonák – török támadásnak gondolván a lövéseket – mit sem törődve a katonai renddel, fejvesztve kezdtek menekülni a sötét éjszakában. A tömeg még Józsefet és Ferenc főherceget is magával sodorta, elszakítva őket környezetüktől. A pánik több halálos áldozattal járt, de ezzel nem volt vége a megpróbáltatásoknak. A zűrzavarra a török tábor is felfigyelt, és Karánsebesnél utolérték a császári katonák – hadnak már nem nevezhető – tömegét és súlyos mészárlást végeztek. Az összecsapás során Karánsebes városa is lángba borult és porig égett. Lásd *Uo.*, 192–198, vö. CRISTE, i. m., 159–163; MARCZALI, Mária Terézia..., i. m. 449–450.

⁹⁴ Futaki gróf Hadik András (1710–1790) 1744-től ezredesi, 1747-től tábornoki rangot viselt. Mária Terézia szolgálatában részt vett az osztrák örökösödési háborúban, majd a hétéves háborúban (1756–1763). 1762/63-ban a Sziléziában harcoló császári fősereg parancsnoka lett. Nevéhez fűződik Berlin híres megsarcolása 1757-ben. (Erről lásd MARKÓ Árpád, *Hadik András altábornagy berlini vállalkozása*, Budapest, Magyar Ház, 2010.) Mária Teréziától a csernovici és futaki uradalmakat és a budai főparancsnoki méltóságot kapta, majd ugyanebben az

foghat és bizonyíthat. Az 1788-as év hátralévő részében számos kis jelentőségű, de látványos eredményt ért el. Biztosak lehetünk benne, hogy az agg tábornagyot a bizonyítási vágy mellett az is fűtötte, hogy a császár barátságát élvező, ámde kudarcot kudarcra halmozó Lacy orra alá borsot törhetett.

Ernst Gideon Freiherr von Laudon (Loudon) osztrák császári tábornagy (1717–1790) Livóniában, a mai Lettország területén látta meg a napvilágot. A skót származású család a 17. században svéd lovagi rangot kapott, édesapja lengyel és svéd szolgálatban az alezredesi rangig vitte. Az ifjú Laudon 1732-ben orosz katonai szolgálatba lépett, és részt vett a lengyel örökösödési háborúban, majd az 1736–1739-es török elleni orosz hadjáratban is, valamint Danzig ostromában. Tehetségét és képességeit azonban nem méltányolták kellően, így előmenetelét a katonai ranglétrán túl lassúnak találva 1742-ben elhagyta a cári sereget. Miután Nagy Frigyes elutasította szolgálatait, Bécsbe ment, ahol valamivel szívélyesebb fogadtatásra talált. Előbb századosi, majd kapitányi rangot kapott Franz Freiherr von der Trenck alezredes hadtestében. Bár jelentős sikereket értek el Sziléziában és Csehországban, a szabadcsapat törvénytelenégeivel, kegyetlenkedéseivel gyakran nem értett egyet, így ezekből az akciókból igyekezett kivonni magát. A Soor melletti csata (1745) után Trencket megvádolták, hogy (egyéb vádpontok mellett) szándékosan futni hagyta Nagy Frigyes, majd amikor az alezredest letartóztatták és elítélték, Laudon neve is felmerült a vádlottak között, azonban sikerült magát tisztáznia. 1746-ig Bécsben élt viszonylagos szegénységben, majd őrnagyi rangot kapott egy határőrvidéki csapatnál a károlyvárosi főparancsnokság keretében, itt azonban jelentős feladatok nem vártak rá. Ezekben a nyugodtnak mondható években megnősült, és áttért a római katolikus vallásra. Ezalatt többször utasították el kérelmét, hogy ismét csatlakozhasson a császári sereghez.

A hétéves háborúban (1756–1763), amikor a tiszti állományt nem tudták feltölteni, mégis szükség volt rá. Laudon végre bizonyíthatott. 1757-ben az osztrák csapatok az ő vezetésével verték meg Nagy Frigyes a háború folyamán először. Folyamatos sikerei egyre feljebb repítették a katonai ranglétrán. A hirschbergi csata után vezérőrnagyi rangot kapott, majd részt vett az 1757-es prágai csatában. 1758-ban már főparancsnokként vezetett hadat, majd, miután Domstadtl mellett zsákmányul ejtette az ellenség összes utánpótlás-szállítmányát, tábornaggyá nevezték ki. A kunersdorfi csatát is merész közbelépése döntötte el. Még mindig 1758-ban, október 14-én Hochkirchnél kergette szét Frigyes

évben a királynő grófi rangra is emelte. 1774-től tábornagy és az Udvari Haditanács elnöke (Lacy tábornagyot váltva). 1788/89-ben II. József török háborújának főparancsnoka. Hadik András a 18. század egyik legtehetségesebb és legfényesebb karriert befutó magyar tábornagya. Vö. MARKÓ, *i. m.*

összevont hadait, mely tettéért 1759-ben Mária Teréziától bárói (Freiherr) címet kapott, és örökletes nemesi rangra emelte, majd a császár birodalmi grófi címet adományozott neki és birtokot juttatott a csehországi Kuttenbergben. Ekkor kezdte nevét *Loudon* formában használni. 1759-ben benyomult Poroszországba, majd 1760-ban Sziléziába.

A sikerszeria azonban ezután megszakadt. 1760. augusztus 15-én Liegnitznél súlyos vereséget szenvedett, amiért Daun és Lacy tábornagyokat hibáztatta, azzal vádolva őket, hogy cserbenhagyták. Az eltérő taktikát folytató tisztek közötti hüvös magatartás az egész háborút jellemezte, amely különösen a hadjárat utolsó éveiben éleződött ki. Noha csak Laudon agresszív taktikájával lett volna esélyük az osztrákoknak a győzelemre, mégis Frigyes győzelme és a hubertusburgi béke után Lacyval és Daunnal szemben Laudon szorult háttérbe.

Emiatt Laudon már Szászországgal alkudozott, hogy elhagyva a bécsi udvart a szász választófejedelem szolgálatába lépjen. 1766-ban kinevezték ugyan az Udvari Haditanács tagjává, de csak kisebb megbízatásokat kapott. Újabb tüske volt számára, mikor 1768-ban Lacy tábornagyot nevezték ki Daun utódjául az Udvari Haditanács élére. 1769-ben Kaunitz unszolására elfogadta a cseh- és morvaországi hadtest főparancsnokságát, innen 1772-ben vonult vissza kuttenbergi birtokára. Mikor 1776-ban birtoka a rossz mezőgazdasági év miatt tönkrement, Mária Terézia ismét Bécsbe hívta. Ekkor vásárolta a Bécs melletti Hadersdorfban álló kastélyát.⁹⁵

Az osztrák–porosz ellentét legközelebb a bajor örökösödési háborúban (1778–1779) éleződött ki, és bár előtte megkapta Mária Teréziától a régen várt és vágyott tábornagyi kinevezést, azonban a Frigyes által vezetett főszereg ellen Lacy csapatait küldték, míg Laudonnak cseh területeken kellett helytállnia, ahol kevés lehetőség volt komoly érdemek szerzésére. A cseh–bajor határra rendelték II. Frigyes ellen, akinek betörését Csehországba nem tudta megakadályozni. A tescheni béke megkötése (1779) után évekig élt visszavonultan, mellőzöttségben és sértődötten, egészen addig, amíg II. József vissza nem hívta.⁹⁶

Hamar megmutatkozott, hogy Kaunitz tanácsa a legjobbnak bizonyult, József viszont a főparancsnok személyét illetően nem hozott jó döntést. A sorozatos osztrák kudarcok után a

⁹⁵ A ma Bécs 14. kerületéhez tartozó Hadersdorfban most is megtekinthető a Laudon-kastély, illetve a hozzá tartozó kastélytó és park. A kastély közelében pedig – meglehetősen elrejtve – megtalálhatjuk Laudon síremlékét is.

⁹⁶ Vö. PESENDORFER, *i. m.*; Johannes Kunisch főleg Laudon ifjúkorával és a hétéves háborúban játszott szerepével foglalkozott: KUNISCH, *Feldmarschall Loudon. Jugend und erste Kriegsdienste...*, *i. m.*; Uő, *Feldmarschall Loudon oder das Soldatenglück...*, *i. m.*; valamint figyelmet szentelt annak is, a kortársak, illetve az utókor hogyan emlékeztek a császári tábornagra: Uő, *Feldmarschall Loudon im Gedächtniss der Nachwelt...*, *i. m.* E tanulmányból is kitűnik, hogy Laudont inkább a hétéves háború hőseként őrizte meg az emlékezet, József török háborúja sokkal kisebb szerepet kap Laudon dicsőségei között. (A tanulmány a neolatin hagyományokat követő munkákkal nem foglalkozik.)

sokkal merészebb taktikát folytató és a szabályokhoz kevésbé ragaszkodó Laudon sorozatos győzelmekkel gazdagította József seregét, míg Hadik – Lacyhoz hasonlóan – nem tudott látványos eredményeket elérni.

Az ősz tábornagy az 1788-as év második felében vitézségét a horvát–szlavón hadtest műveleti területein mutathatta meg. A Lacy-féle halogató taktika és sikertelenség ráragadt az itt folyó hadmozdulatokra is. Több kisebb és kevésbé jelentős vár falai alatt akadtak el az ostromok. Laudon 1788. augusztus 18-án érkezett Dubica várának falaihoz, és lelket öntve a katonákba a többi császári tábornokot megszégyenítő gyorsasággal a hó végére el is foglalta. Szeptember elején pedig már Novi várának ostromát készítette elő. Novi már nehezebben adta magát, mint Dubica, ám Laudon gyors és jó döntéseinek, valamint a harci kedvét visszanyerő seregnek köszönhetően a támadás többszöri megindítása után október 3-án Novi falaira is kitűzhették a császári lobogót.

Laudon még a tél beállta előtt Török-Gradiskát is kézre szeretne volna keríteni. Éppen ezért Novi elfoglalása után nem élvezte sokáig a dicsőséget, hanem azonnal Török-Gradiskához vonult, és haladéktalanul megkezdte az ostrom előkészítését. Azonban a szokottnál zordabb késő őszi időjárás hatására inkább úgy döntött, a támadást a következő évre halasztja, és csapatait téli szálláshelyükre vezényelte.

A horvát–szlavón hadtest tehát Laudonnak köszönhette sikereit, bár a rábízott feladatot így sem tudta ellátni. A Boszniába való tervezett benyomulás nem valósult meg, de ez nem csak a hadtest, illetve a Laudon előtti hadvezetésük hibája volt. A tervek szerint ugyanis a főssereggel – amely teljesítmény terén talán a legsiralmasabb képet mutatta – együttműködve kellett volna Boszniát megszállni. Mint tudjuk, Hadik hadtestének még a tavaszra eltervezett hadműveleteket sem sikerült elvégeznie, amíg azonban Zimony térsége, illetve Belgrád nem került József fennhatósága alá, értelmetlen lett volna délre nyomulnia a horvát–szlavón csapatoknak hátukban az ellenséggel.⁹⁷

Az 1788-as év mérlegének képe hamis lenne, ha nem említenénk meg a Belgrádtól és Laudontól ugyan messze eső galíciai hadtest tevékenységét, amely Josias Coburg herceg (aki szintén nem maradt említés nélkül sem a latin, sem a nemzeti nyelvű költészetben) vezetésével Belgrád visszafoglalása mellett a legnagyobb eredményt érte el József törökök

⁹⁷ A horvát– és szlavón hadtest hadműveleteiről és Laudon 1788-as sikereiről bővebben lásd RÉDVAY, *II. József török háborúja (1788–1790) III...*, i. m., 1–12; vö. CRISTE, i. m., 166–168; PESENDORFER, i. m., 212–215.

elleni háborúja alatt, amikor hősieles küzdelem árán megszerezte Moldva stratégiaiag egyetlen fontos várát, Chotint.⁹⁸

Összefoglalva az 1788-as hadjáratit évet, megállapíthatjuk, hogy mindössze a galíciai hadtest esetében beszélhetünk győzelemről, illetve néhány kisebb vár elfoglalásával a horvát–szlavón hadtest tudott pozitív eredményt felmutatni elsősorban az év másik felében, mikor Laudon tábornagy állt a csapat élére. Az erdélyi hadtestnek már a határvédelem is komoly erőpróba volt – igaz, ennek sikerült eleget tenni –, a temes–bánsági hadtest és a főserég viszont komoly vereséget szenvedett, akiknek pedig legnagyobb feladatuk lett volt a háború fő céljainak megvalósításában. Lacy halogató taktikája, valamint az ekkorra már kiábrándult és súlyos beteg császár lelki állapota rányomták bélyegüket a hadjáratra.⁹⁹

Mint írtuk, az 1788-as hadjáratit évvel megszakad Rédvay István tanulmánysorozata, emiatt a török háború hátralévő időszakának hadtörténeti eseményeiről – leszámítva Belgrád ostromát – részletesebben csak Oskar Criste 1904-es monográfiájában olvashatunk.¹⁰⁰ A történeti munkák az 1789-es hadjáratit év – és egyben az egész török háború – legjelentősebb eseményeként Belgrád visszafoglalását emelik ki, emellett azonban még néhány fontosabb eseményt érdemes kiemelni rövid összefoglalónkban is.

Az 1789-es hadjáratit év az eddigieknél lényegesen több sikert hozott a császári csapatok számára (Oroszországnak nemkülönben), melyet – ahogy már az 1788-as kisebb sikereket is – Poroszország és a hatalmi egyensúlyért aggódó Anglia is egyre nagyobb rosszallással figyelt. ráadásul a háborús terhek miatt újra tetőfokára hágott az elégedetlenség Osztrák–Németalföldön. József a Hadik András által vezetett főserégtől továbbra is Belgrád visszafoglalását várta, azonban a tábornagy továbbra is halogatta az ostrom megkezdését. Laudon az év első felében a horvát–szlavón hadtest élén folytatta 1788-as sikereit, elfoglalta az előző évről elhalasztott Török-Gradiskát, valamint a kisebb jelentőségű Cetin várát. A még mindig a hadsereg leggyengébb pontjának számító főserég számára az hozott fordulatot, amikor augusztusban Hadik egy lábsérülés miatt kénytelen volt lemondani a főparancsnokságról. Most már egyértelmű volt, hogy csak Laudon állhat a főserég élére, egyrészt sikerei is ezt igazolták, másrészt József sem tudott volna hirtelen más, alkalmasabb személyt mondani. A 73. életévében járó tábornagynak élete utolsó esztendejére teljesült több

⁹⁸ A galíciai hadtest 1788-as tevékenységéről lásd RÉDVAY, *II. József török háborúja (1788–1790) III...*, i. m., 12–21; vö. CRISTE, i. m., 171–176.

⁹⁹ Vö. RÉDVAY, *II. József török háborúja (1788–1790) III...*, i. m., 32–33.

¹⁰⁰ CRISTE, i. m., 177–225.

évtizedes vágya.¹⁰¹ Rögtön az első kellemes meglepetés még e hónapban a Lacy által elveszített Mehádia visszafoglalása volt, miután Laudon egyik hadvezére, a Belgrád ostromában szintén részt vevő Clerfayt (1733–1798) táborszernagy kiszorította a törököt a Bánát jelentős részéből. E hadművelet után már valóban időszerűvé vált a belgrádi ostrom megkezdése.¹⁰²

Laudon mellett ismét Josias Coburg hadteste bizonyult a legeredményesebbnek. Az év első felében zajló kisebb hadműveletek után¹⁰³ az első jelentős eredmény a július 31-én, Foksánynál aratott győzelem volt a túlerőben lévő moldvai török hadtest felett.¹⁰⁴ Szeptemberben Szuvorov orosz tábornok seregének támogatásával Martinieştinél újabb győzelmet aratott, majd bevonult Bukarestbe. Ezzel a teljes Havasalföld a császáriak ellenőrzése alá került. Láthatjuk, a keleti mellékhadszíntéren szépen alakultak József elképzelései a melléktartományokat illetően.¹⁰⁵

¹⁰¹ Az előkészületekről és a főszereg bánáti tétlenségéről, valamint a horvát–szlavón hadtest akcióiról lásd *Uo.*, 177–187.

¹⁰² *Uo.*, 195–198.

¹⁰³ *Uo.*, 187–192.

¹⁰⁴ A foksányi csatát Criste részletesen ismerteti: *Uo.*, 192–195; vö. HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, i. m., 95. (A Hermann-féle hadtörténet mintha összekeverné a foksányi csatát Jászvásár 1788-as elfoglalásával, legalábbis nem fogalmaz egyértelműen. A térképmellékleten viszont már helyesen szerepelnek az események.)

¹⁰⁵ CRISTE, i. m., 202–210; vö. HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, i. m., 95; ZACHAR, i. m., 244.

3. BELGRÁD 1789-ES OSTROMA ÉS VISSZAFOGLALÁSA

Augusztusban tehát Laudon személyében új főparancsnok állt a császári sereg élére, azonban a mindig határozott és merész tábornagy is csak vonakodva merete megindítani Belgrád ostromát. Persze az agg hadvezérben is már kisebb volt az a hév, amely még Mária Terézia alatt fűtötte, mégis az 1788/89-es kisebb győzelmeknél tanúsított magatartását figyelembe véve elgondolkodtató a habozása. Azonban a türelmét végleg elvesztő császár a hetekig csak Belgrád környékén portyázó főparancsnokot augusztus 15-én erélyes hangvétellű levélben utasította a Száván való átkelésre.¹⁰⁶

Az előkészületek után a főerő szeptember 10-én vonult fel és kelt át a folyón, szeptember 11-én pedig az ostromvonalig, az úgynevezett Jenő-vonalig nyomult előre, ahol hajdan a névadó, Savoyai Jenő seregei is álltak. A hadoszlopokat Colloredo és Waldeck altábornagyok, valamint Kinsky lovassági tábornok vezette. Laudon a tüzérség irányítását Rauvroy tábornagra bízta. Eközben a Zimonymál hagyott biztosítóerő is átkelt a Száva bal partjára. További biztosítóerőt hagyott még Pancsovánál, valamint Clerfayt tábornagyot is a főereg támogatására utasította. Szeptember 12–13-án elkészült a Száva által körülölelt Cigány-szigetre átvezető híd. Laudon a támadás fő erejét az erőd déli és nyugati védművei ellen tervezte. Természetesen a török várvédők sem voltak felkészületlenek, Oszmán pasának 9000 török harcost rendelték alá az ostrom idejére, emellett jelentős élelmiszerkészlet, fegyver és lőszer állt rendelkezésükre a várban, egyedül a császáriak által sakkban tartott flotta támogatásáról kellett lemondaniuk. Az ostrom előtti felderítés során, melyre a főparancsnokot Ferenc főherceg is elkísérte, Laudon meg is állapította, Belgrád várát 1739 óta jelentősen megerősítette a török védőrség. A császáriak felvonulását azonban egyelőre nem zavarták meg, igaz, ezt megtette helyettük a rendkívül csapadékosra fordult időjárás.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Noha a Hermann-féle hadtörténet szerint Laudon azonnal megkezdte az ostromot, mind Criste, mind Zachar kiemeli József sürgetését, és az új főparancsnokra egyáltalán nem jellemző, már-már Lacy stílusát idéző hosszas halogatást, majd előkészítést. Lásd HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, i. m., 95; vö. CRISTE, i. m., 198–202; ZACHAR, i. m., 243. Zachar ugyanitt úgy fogalmaz, hogy Laudon nem akarta vállalni a felelősséget Belgrád ostromáért. Ha túlzónak is tartjuk ezt a kijelentést, elképzelhető, hogy az agg hadvezér, aki nyilván tisztában volt az ostrom kimenetelének súlyával, némileg megtorpant a feladat előtt, illetve most valóban úgy látta jónak – okulva elődei hibájából is –, ha a lehető legkevesebb kockázatot vállalja.

¹⁰⁷ Az előkészületekről lásd CRISTE, i. m., 198–202; ZACHAR, i. m., 243–244; STEFANOVIĆ-VILOVSKY, i. m., 147–148; PESENDORFER, i. m., 216–220. Mind Cristénél, mind Zacharnál számos adatot találunk a hadsereg összetételét, felszereltségét illetően.

A szeptember 16-án meginduló ostromot¹⁰⁸ segítette, hogy szeptember 18-án Coburg herceg váratlan támadást indított Havasalföldön (Martinești melletti győzelem – mint arról fentebb már szóltunk), amellyel jelentős török erőket kötött le, így a védők felmentő seregre aligha számíthattak. Az ostrom kedvezően alakult. A folyamatos ágyúzással rögtön az első napon sikerült lángra lobbantani a Rácvárost. A futóárkok készítése is nagy ütemben folyt, így szeptember 20-ra mindössze 150 lépésre voltak a külső várfaltól. Szeptember 30-án Laudon kiadhatta a parancsot a Rácváros lerohanására. Hajnalban mintegy három órán keresztül ösztűz alá vették a várat, majd amikor 9 órakor elhallgattak az ágyúk, az addig elrejtett gyalogoszászlóaljok és lovassvadronok benyomultak a falon ütött réseken. A jól előkészített támadásra nem számítottak a török védők, így a beözönlő, túlerőben lévő császári katonákkal szemben csak csekély ellenállást tanúsítottak, majd a Vízivárosba, illetve a fellegvárba menekültek. Ekkor már az ácsok dolgoztak a rések tágításán, de hamarosan a kapuk is megnyíltak.

A sikeres támadás után délelőtt már a Víziváros elfoglalását készítették elő. Azonban a dicsőséget Laudon számára egy szerencsétlen esemény árnyékolta be, amely beillett azon a balszerencsék sorába, amelyek Laudon pályafutását végigkísítették. Ugyanis a tábornagy a délelőtti folyamán egy lórúgás következtében egy kis időre eszméletét veszítette, így Karl Kelemens Pellegrini (1720–1796) tábornok – aki egyúttal ideiglenesen a Víziváros támadásának irányítását is átvette – aláírásával érkezett a császárhoz a jelentés a sikeres hadműveletről. Természetesen ez az apró epizód az ostrom szempontjából érdektelen, de érezhetjük a sors kegyetlen fintorát, mely még attól az elégtételtől is megfosztotta, hogy az uralkodónak maga számoljon be arról a régen várt dicsőségről, amit mások mellett Lacy sem tudott megszerezni a császárnak.

Október 1-jén Laudon már ismét csatasorba állt, és folytatták a Víziváros bevételét, miközben már a fellegvárhoz készítették elő az ostromárkokat. A főparancsnok felszólította Oszmán pasát a megadásra, de a törökök ekkor még nem engedtek, így a tüzéség tovább folytatta a fellegvár lövését. Mindeközben a közelség miatt az ostromlók a mesterlövészek fegyvereinek voltak kitéve, főleg az ácsok között okoztak nagy emberveszteséget, de a védők kitörési kísérleteit a császári katonák könnyedén visszaverték. Október 5-re elkészült a második párhuzamos ostromárok-rendszer, ahonnan olyan ösztűz alá tudták venni a várat, amely hatására Oszmán pasa néhány nappal azelőtti véleménye gyorsan megváltozott.

¹⁰⁸ Az ostrom összefoglalásánál a következő munkákra támaszkodunk: CRISTE, *i. m.*, 210–215; ZACHAR, *i. m.*, 244–249; PESENDORFER, *i. m.*, 220–224; STEFANOVIĆ-VILOVSKY, *i. m.*, 148–152. Criste és Zachar munkája hadászati szempontból itt is rendkívül adatgazdag, Zachar a részt vevő katonai egységek közül kiemeli a magyar alakulatokat, külön megnevezve a legénység azon tagjait, akik helytállásukért vitézségi érmet kaptak.

Kéthetes fegyverszünetet kért Laudontól a további nagyvezíri utasítások bevarására. A tábornagy mielőtt választ adott volna, még egy napig lövette a várat, majd hat órai gondolkodási időt adott a pasának, döntsön a szabad elvonulásról vagy a vár teljes megsemmisüléséig való lövetéséről. A török válasz gyorsan megérkezett, három óra múlva a pasa küldöttje már Laudon előtt állt a feltételek elfogadásával. Október 8-án Laudon átvette a kapitulációs okmányt, valamint a város kulcsait, október 9-én pedig az oszmán védők kivonultak a várból, akik helyét a császári katonák foglalták el. Belgrád újfent keresztény kézen volt.¹⁰⁹

József határtalan örömét csak ekkor már előrehaladott állapotban lévő betegsége árnyékolta be. A császár azonban nem csak annak örülhetett, hogy Nagy Frigyes vagy a Hunyadiak mellé léphetett (még ha személyesen az ostromnál már nem is tudott jelen lenni), végre a közvélemény is pozitívan reagált a régen várt sikerre. József törökök elleni hadjáratának egyik fontos, ámde (magyar nyelven ellenére) a mai napig feldolgozatlan (kritikai kiadást nélkülöző) forrása az 1789-ben indult *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című folyóirat.¹¹⁰ A lap alapos áttekintést ad a háború eseményeiről, majd Belgrád ostromáról és az azt követő ünneplésről közöl tudósításokat. Bár e dolgozat nem vállalkozhat arra, hogy a lentebb bemutatandó latin szövegek mellett e folyóirat feldolgozását is magára vállalja,

¹⁰⁹ Zachar József a belgrádi győzelem kapcsán kiemeli, hogy az ostrommal a hadviselés egy nagy korszaka, az örökösödési háborúk és az állandó hadseregek kora zárult le, mivel a következő évek forradalmi és napóleoni háborúi során új hadielveket és hadseregtípust alkalmaztak a szintén megváltozott körülmények között. ZACHAR, *i. m.*, 249.

¹¹⁰ Az újság 1789. július 7-én indult, kezdetben heti egy, majd októbertől a postajáráthoz igazodva heti kettő számmal. A Bécsben kiadott lapok főszerkesztője Görög Demeter volt, aki mellett szerkesztőtársa, Kerekes Sámuel játszott még fontos szerepet. A folyóirat címe is érdekes, hiszen elég szűken behatárolja az újság témáját. Azonban a címet a lap engedélyeztetése körüli nehézségek miatt Görög Demeter a hatóságok megtévesztése céljából választotta, sőt kezdetben nem is újság formájában, hanem füzetekben jelentek meg a tudósítások. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy eszük ágában sem volt a háborúról írni, sőt fontosnak tartották, hogy mindenről beszámoljanak, hiszen első helyen foglalkoztatta a közvéleményt a hadjárat alakulása, olyannyira, hogy a folyóirat fő témájával biztos számíthattak a szélesebb olvasóközönség figyelmére is. A szerkesztők azonban a török háború mellett szerettek volna más belföldi és külföldi – elsősorban politikai – hírekkel is foglalkozni, de az első hónapokban Görögnek szinte úgy kellett belecsempésznie egy-egy, a háborút nem érintő cikket. Az újság az 1789/90-es év fordulójára a patrióta nemesség mozgalmának egyik fő orgánumává vált, amelyhez volt jozefinisták – például Hajnóczy József –, illetve ellenzéki nemesek – például Széchenyi Ferenc, Festetics György – is csatlakoztak. Főként József halála után – mikor már a török háború is kezdett csendesedni, illetve Lipót igyekezett mielőbb békét kötni – a háborús tudósítások csökkenésével egyre több hely jutott a tudománynak, valamint a nemzeti irodalom és a magyar nyelv fejlődése ügyét szolgáló cikkeknek. Az újság 1792 januárjától nevet változtatott, és *Magyar Hírmondó* címen jelent meg. A névváltoztatás sem szerkesztőváltást, sem az újság programjának megváltozását nem jelentette, mindössze már elavult címét szerette volna általánosabb, az újság tartalmát jobban tükröző névre cserélni. Azonban az 1792-es év mégis változást hozott, ugyanis az ifjú Ferenc császár által visszaállított szigorú cenzúra a lap legtöbb jellegzetességét elfojtotta. A *Magyar Hírmondó* jelentősen elszűkülve 1803-ig működött. A *Hadi és Más Nevezetes Történetekről*, programjáról, valamint Görög Demeter szerkesztői munkájáról bővebben lásd KÓKAY, *i. m.*, 124–137; vö. DÖBÖR, *i. m.*, 123–144, különösen 123–137. A 18. század második felének magyarországi sajtócenzúrájáról legújabbban szintén Döbör Andrásról kaphatunk áttekintést: *Uo.*, 29–54.

figyelemfelkeltésként, illetve példaként az ostrom alatti és utáni sajtóvisszhangra, nézzük meg, hogy nyilvánul meg a lap Belgrád visszafoglalását illetően.

A török háború hírei Görög Demeter főszerkesztőnek és munkatársainak köszönhetően széles rétegekhez jutottak el, számos érdeklődőt szerezve ekkor az újságolvasásnak. Görög a török háború ismertetésével indította lapját, majd a harctéri tudósításokat általában saját tudósítóitól szerezte be. A cikkek gyakran hivatkoznak a magyar nemesi erényekre. Többször utalnak Hunyadi Mátyásra mint utolsó *nemzeti* királyra, akinek uralkodását gyakran állítják párhuzamba József török háborújával – tehát itt is megjelenik a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet –,¹¹¹ azonban ezekben az írásokban nem a császárt dicsőítik, sokkal inkább a magyar katonák érdemeit magasztalják, valamint az új belgrádi (nándorfehérvári) győzőt, Laudon tábornagyot.

A *Hadi történetek* 1789. október 16-i számában számol be a belgrádi győzelemről.¹¹² A lapszám nyilván a nagy eseménnyel kezdi tudósítását, amelyet egy történeti áttekintéssel indít a 14. századtól egészen Laudon hadműveleteinek megkezdéséig. Ezek után az ostromról ad részletes összefoglalót, amelyről már részben a korábbi számokban is esett szó.

„’Ötven esztendő el-folytával támasztott az Isteni gondviselés, e’ mi időnkben II. JOSEF-nek egy győzedelmes LAUDON-t, a’ ki Nandorfejevárárt az Ausztriai Birodalommal kevés idő alatt, ’s vesztességgel újjra eggyesítette. – Miket követett el ez a’ bölts, és hanyatlott idejét haladó fáradhatatlanságú fő Vezér LAUDON Nandorfejevára körül, Sept. 12-étől fogva, azon hónapnak 25-dikéig; már arról szóllottunk”.¹¹³

„[...] Ezen Magyar Vitéz Urak’ érdemeiket leszen még minékiünk szerentsénk, más alkalmatossággal bővebben meg-esmértetni a’ Hazával. Más nap, a’ diadalmas bajvívás után, értésére adatta a Belgrádi Basának LAUDON,[...] hogy ha önként fel-adnák a’ Várat,

¹¹¹ A nemesi mozgalom nem Habsburg-ellenességet, csupán jozefinista-ellenes nézeteket jelentett. A magyar nemesi mozgalom számos, kezdetben lelkes híve csupán külsőségekben kereste a problémákat. Mária Terézia nyugodt korszaka után a nemesi előjogok megbolygatása, a Szent Korona Bécsbe vitele (1784), valamint a háború anyagi kiadásai kis időre egy oldalra sodorták őket például a magyar nemzeti nyelv ügyének szószólóival. Azonban József halála után a Szent Korona hazahozatalával, illetve Lipót megkoronázásával, valamint a nemesi előjogok biztosításával az 1790/91-es országgyűlésen elcsendesedtek, és elfogadták Lipótot mint uralkodót. Az országgyűlésen kiderült, az elképzelések mennyire távol állnak egymástól, és a mozgalom több szára bomlott. Vö. MESZLÉNYI, *i. m.*, 5–83; H. BALÁZS, *i. m.*, 316–319. II. József reformjairól bővebben lásd BARTA, *A nevezetes tollvonás...*, *i. m.*, 75–99. Az 1790/91-es országgyűlésről lásd MARCZALI, *Az 1790/I-diki országgyűlés I–II...*, *i. m.*; vö. SZIJÁRTÓ M. István nem eseménytörténeti, hanem intézményközpontú feldolgozásának vonatkozó fejezeteivel, SZIJÁRTÓ M., *A diéta...*, *i. m.*; továbbá UŐ, *A 18. századi...*, *i. m.*, 106–123, 293–297; UŐ, *Nemesi társadalom...*, *i. m.*, 145–161.

¹¹² HMNT, Első szakasz, 353–368.

¹¹³ Uo., 355.

tehát a' benn valókat minden vagyonokkal együtt maga el fogná tisztességesen költöztetni: ha nem; mind egy szálíga kardra hányja őket”.¹¹⁴

A kiemelt részletekből kitűnik, az újság örvend a lehetőségnek, amelyre már ötven éve nem került sor, most azonban Laudon tábornagy dicső elődjei sorába léphet. Feltűnhet, hogy a cikk elsősorban Laudont és az ostromban részt vett magyar urakat dicsőíti, tehát nem József győzelmének tudja be a régen várt sikert. A következő idézetünkben a cikk a végső győzelem előtti napokat festi le, ahol már a várat védő törökök érzik vereségüket.

„Az ilyen nem vártt szomorú tapasztalások cselekedték, hogy Osman Basa, a' ki 5 nappal az előtt még tsak nem is akart hallani a' Vár fel adása felől, Okt. 6-dik napján már néminémüképpen kijelenti, hogy örömet alkudni akarna, [október] 7-diken pedig már pedig már reménykedi, a' következő fel-tételek alatt lejendő el botsáttatásért.”¹¹⁵

Az újság részletesen beszámol a fegyverszünet megkötéséről és a vár átadásáról is. Mind a belgrádi pasa kéréseit, mind Laudon ezekre adott válaszát és feltételeit részletesen közli.¹¹⁶ A megegyezés után mindketten aláírják az egyességet:

„Ezen feleletei a' fő Vezérnek le íródtak, az egyesség meg erőssítése végett, az Osman Basa kívánsága Tzikkelyeivel, ugyan az papirosra; ezek a' bal amazok pedig a' jobb oldalára a' papirosnak, úgy hogy a' fel-tételekkel éppen ellenbe estek az azokra adott feleletek. Ezek alá írta LAUDON fő Vezér a' maga nevét; amazok alá pedig Osman B-sa, a' katona's polgári rendben lévő főbb Török Elöljárókkal együtt.”¹¹⁷

Értesülést kaphatunk arról is, a győzelem híre hallatán hogyan örvend és ünnepel a nép: *„Októb. 14-dikén tartatott Belgrád vissza vételéért Te Deum a' Szent István Templomában, holott Ö Felsége is egész pompával meg-jelent. Nagy vólt az öröm [...] meg-vigasztaltatott Fejedelemnek, midön akármelly felé tekintett drága készületü szekeréből, szemlélte az örvendeő, s' nem hallott egyebet a' Vivát kiáltásoknál: Vivat JOSEPHUS II. – Vivat LAUDON”¹¹⁸*

A Hadi történetek következő, október 23-i száma is még foglalkozik Belgrád témájával. Itt további részleteket olvashatunk a vár átadásának körülményeiről, valamint a megszerzett hadizsákmányról. Mindezek mellett ugyanebben a számban találunk még néhány később érkezett tudósítást az ostromról, amelyek már nem fértek bele az előző lapszámba.¹¹⁹

¹¹⁴ Uo., 359.

¹¹⁵ Uo., 360.

¹¹⁶ Uo., 360–366.

¹¹⁷ Uo., 366.

¹¹⁸ Uo., 367.

¹¹⁹ Uo., 385–405.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* beszámolói tehát mindenképpen pozitív fogadtatásban részesítették Belgrád visszafoglalását, azonban a dicsőséget – a lap szellemiségéhez híven – sokkal inkább a tábornagynak és a magyar katonáknak tulajdonították, mint Józsefnek. Egészségi állapota miatt sem a császár, előrehaladott életkora miatt sem Laudon nem élvezhette sokáig a dicsőséget, így nem is szembesülhettek azzal, hogy mire békekötésre került a sor, a nehezen elért eredmények semmissé váltak.

4. GYŐZELMI ÜNNEP ÉS ÚJ KÜLPOLITIKAI IRÁNY: LAUDON DIADALMENETÉTŐL A SZISZTOVÓI BÉKEKÖTÉSIG

1789. október 13-án Laudon elfoglalta Szendrő várát, a galíciai hadtest pedig Havasalföld megszállása után Orsova felé vette az irányt, ahol Coburg herceg csapatai még ez évben kitűzhatték a császári lobogót. Köszönhették ezt annak is, hogy az immár a csaknem teljes Bánátot megtisztító főszereg támogatását is maguk mögött tudhatták. A galíciai hadtest és a főszereg hadműveletei tehát összeértek, ha lassan és fennakadásokkal is, tovább bontakozott a melléktartományok visszaszerzését célul kitűző balkáni terv. Mindezek az események azonban előbb a belgrádi diadal dicsfényében, majd II. József korai halála (1790. február 20.) miatt már súlytalanná váltak. 1790 kora tavaszán az új erőre kapó törökök ellentámadása még visszaszerzi Orsovát, áprilisban viszont ismét a Coburg által vezetett császári sereg kerekedik felül – addigra azonban már az új császár, II. Lipót a háborút lezárni szándékozó utasításainak megfelelően értelmét veszti a csatározások.¹²⁰

Laudon az ostrom után azonban még kiélvezhette a régen vágyott dicsőséget. Bécsben október 14-én, Pesten pedig egy nappal később örömmünnepet tartottak, ahol egyaránt éltették a császárt, a belgrádi győző Laudont, valamint a galíciai hadtest élén szintén szép sikereket elért Coburg herceget. Sőt október 29-én a Józsefnek türelmi rendeletért hálás óbudai zsidó hitközség külön ünnepséget rendezett a győzelmek tiszteletére.¹²¹ Az igazi győzelmi mámort viszont akkor élhette át a tábornagy, amikor József – aki ekkor már alig kelt fel betegágyából – az 1789-es hadjárati év lezárása után Bécsbe rendelte. Laudon december 20-án vonult át Pesten, ahol polgárok kitörő lelkesedéssel fogadták. Az éljenző tömeg, az ünneplés, a fogadások az agg tábornagy pályafutásának talán legszebb pillanatai lehettek, legalábbis több évtized szolgálat után ilyen kitüntetett figyelemben még nem volt része. 1790 januárjának elején hasonló fogadtatás várta Bécsben, ahol végre személyesen fogadhatta a császár elismerő szavait.¹²²

Hogy érzékeltessük az ünnepségek hangulatát, idézzük fel a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1790. január 1-jén megjelent számának tudósítását a tábornagy pesti átvonulásáról:

„Pest ugyan ki tett magáért, Decemb. 20-dikán, LAUDON fő Vezérnek, érdemei szerint való fogadásával. Erről így ír hozzánk Pestről, eggy igen kedves Barátunk. »Hogy Pest

¹²⁰ CRISTE, i. m., 215–220; STEFANOVIĆ-VILOVSKY, i. m., 163–166; PESENDORFER, i. m., 225–229; ROIDER, *Austria's Eastern...*, i. m., 186–188.

¹²¹ A bécsi és pesti örömmünnepeket számos forráshelyet megadva Zoltán József írja le: ZOLTÁN, i. m., 83–89.

¹²² PESENDORFER, i. m., 229–230.

Városának, fő Vezér Laudon érkezéséből származott érzékenységeiben Titeket is részeltethesselek: íme le írom a' készüléteket, melyek lettek az említett nagy Vendégnek méltó fogadására. Ezen nagy Vezért mind úntalan várták a' mi Városunknak Lakosai, Dec. 15-dikétől fogva. Végre meg értették, hogy Dec. 20-dika lesz az az öröm napja, melyen Laudont, falaik között szemlélhetik, 's füle hallottára, Vivátot kiálthatnak néki. Minekokáért, az említett napon egybe gyűltek a' Város Háza eleibe, mind 7 Kompániáji a' Városnak; úgymint: 1 Magyar Húszár; (ennek az alkalmatossággal, kótsag tollas, és aranyos fekete bársony tsákós süvege volt) , 1 Rátz Uhlánus; 1 Görög, és 4 Német Kompániák. [...] Ahoz képest, a' ki irányozott személlyek, mind könnyű Lovasság formára jelentek meg ez napon, a' Város Háza előtt, honnan el is küldettek, a' már előre ki rendelt helyekre, két veres és zöld mondérú Trombitásokkal együtt. Tsak el lehet gondolni, hogy szép parádát tsaptak az ezen 7 Kompániákból ki szemelt Legények. [...] Magok a Kompániák úgy intéztettek el, Városunk Birája Májor Hilf Úr által, hogy a' Magyar Huszár Kompánia, 2 Trombitással, a' Ketskeméti kapun kívül állott; az Uhlánus Görög Kompánia, hasonlóképpen 2 Trombitással, a' Szeminárium piattzán; a' Rátz Kompánia pedig, Musikássaival együtt, az Urak úttzája elein, a' 4 Német Kompánia, Hilf Úr kormányozása alatt, a' Város Háza előtt maradt, 's ott várta a fő Vezért. Ebből 2 Kompánia, két oldalról; a' másik kettő pedig középen állott. A' középen álló két Kompánia háta megett, Tábori; a' két szárnyon pedig Török muzsika zengett. A' Város háza folyosójára két rendbéli muzsikások voltak állítva, kik mind a' Tábori, mind a' Török muzsikát, új új dalokkal váltatták fel. [...] – Dél tájban, 11 óra felé érkezett a' Hírmondó, hogy jön a' fő Vezér. Midőn látnák az új Ispotálynál álló Polgárok, hogy már nem messze volna: kardot rántottak, 's Trombita szó alatt a' Kotsija eleibe termettek, és a' Városon keresztül, mindenütt előtte jöttek a' Dunáig; a' hol két felé állván, addig nem mozdultak helyekről, míg a' fő Vezér ki nem szállott a' Budai partra. Eggyedfél óra volt, hogy bé érkezett a' fő Vezér, Pest Városába. – Midőn már közel vala a' Ketskeméti kapuhoz, jel adatott, a' Duna partján lévő mozsár ágyúkkal. A' Kompániák, melyek között ment a' fő Vezér, mindenütt tiszteletet tettek néki fegyverekkel. Az ablakokon ki néző, és az úttzákon öszve sereglett temérdek nép pedig, szakadatlanul egyesítette a' maga Vivat kiáltozásait, a' Trombita harsogásával, 's az azt fel váltó muzsika zengésekkel. A' Város Háza előtt, meg állott a' fő Vezér, és különösen meg köszönte Májor Hilf-nek s' Pest Városának azt a' tiszteletet, mellyel meg tisztelték. Az alatt nem volt szüneti, a' mozsár ágyúk zúgásának.«

»Annál nagyobb volt, a' fő Vezér látásából vett közönséges öröm, mennél édesebben érzékenyedett a' Lakosoknak szívek azon Török Leányka szemlélésére, a' kit, Belgrád' vívásakor, meg hólt Annyának oldala mellett sírva talált a' fő Vezér, 's meg esván rajta szíve,

Leányának fogadott. Minémű gondját viseli a' fő Vezér ezen ügye fogyott Árvának, nyilván ki tettett abból, hogy egy Katona Tiszt Úrnak gondviselésére reá bízta, a' ki ölében hordozta azt. Budára való által hajózásakor is mindig tsak azt mondotta, hogy az ő kis Leányára vigyázzanak. – Íme a' sok vérontások között is, épen maradt a' fő Vezérnek könyörülő szive.»

» Budán, a' Várban, egy Granatéros Kompánia tett tiszteletet a' fő Vezérnek; ebédet pedig Generál Kinszky adott, melly felett, ezeket monda, a' többek között, a' nagy LAUDON: 'Nagy az a' tisztelet, mellyet Pest Városának lakosai énnékem tettek; de én abban nem annyira betsülöm, hozzám való hajlandóságokat, mint a' Hazai szeretetet.'« (Itt véget vet a' Levél Író, Laudonról való Írásának).»¹²³

A lap pesti tudósítója levélben küldte el az eseményekről szóló beszámolót, melynek célja az volt, hogy érzékeltesse a város felkészültségét Laudon méltó fogadására. A városháza előtt gyülekező tömegek leírása képezi a tudósítás fő részét, bemutatja pazar öltözetüket, majd a zene- és ágyúszóval kísért felvonulást és ünnepséget. Az érzelmekre próbál hatni, mikor elbeszéli a török kislány esetét, mellyel Laudon erkölcsi nagyságát, a marcona tábornagy humánus vonásait igyekszik nagyobbítani.¹²⁴ Végül röviden hírt ad a budai Várban történetekről is.¹²⁵

II. József halála után a török háború alatt is sokat változó nemzetközi viszonyok közepette II. Lipót sokkal realisabban látta birodalma helyzetét. Nemcsak a forradalmi Franciaország nyugtalanította, de 1790 januárjában Osztrák–Németalföldön kikiáltották a rövid életű,

¹²³ HMNT, Második szakasz, 3–7. A zárójeles részhez megjegyzést fűz a szerkesztő: „*Midőn Pest LAUDON-t meg tisztelte, magát tisztelte meg akkor egyszersmind. Olly nagy Embernek meg tiszteltetése, 's győzedelmi pompája felől, egész meg elégedéssel, 's nagy örömmel kíván tudni az egész Világ. Mivel pedig annak fő eszköze volt Pest Városa: rólla is édes lessz az emlékezet, és úgy fogják emlegetni, mint egy ollyan Várost, melly az érdemet mondás nélkül is tudja tisztelni 's betsülni; és a' mellynek gondolkodását ékesítő jó ízlése vagyon. – A' midőn pedig Pest Városát, LAUDON győzelmi pompája fő eszközének esmerjük: nagy örömmel magasztaljuk a' Kis Kúnságot, és Therésia Városát (Szabadkát) is. Sőt nem rekesztjük ki a' ditsősségből Soroksárt is. Mind ezek meg tették a' győzelmi pompát Laudonnak, tőlök ki telhetőképpen. Therésia Városa eleibe küldött a' fő Vezérnek mintegy 50 ki válogatott drága öltözetű lakosit, kik mind meg annyi hirdetői voltak annak az örömnök, mellyel várta Therésia Városa a' fő Vezért. Meg is tisztelte a' fő Vezér ezen Várost azzal, hogy 3 nap múltatott benne, 's meg jelent ott egy Bálban is, melly tiszteletére tartatott. – A' Kis Kúnság főhelységei, mellyeken keresztül utazott a' fő Vezér, úgymint: Halas, Szabadszállás, s' Latzháza, mind küldöttek a' fő Vezér eleibe. Kún Zászlóval ékeskedő, tsinosan öltözött Lovas Polgárokat. – Soroksár el kísértette a' fő Vezért egészen azon helyig, a' hol állottak a' Pesti 7 Kompániáknak mintegy 60-ig való válogatott Legénnyei.*” Uo., 7–8.

¹²⁴ A török kislány megható története – amely széles körben vált ismerté a Birodalomban – Pray Györgyöt egy epigramma megírásra ihlette, melyet Báthory Orsolya mutatott be: BÁTHORY, *Pray György egy kiadatlan epigrammája...*, i. m. Báthory a török kislány történetének más változatait is ismerteti.

¹²⁵ Az ünnepségekről megjelent újságcikkek – talán éppen a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* tudósítására – reflektálva Tertina Mihály latin nyelvű költemény formájában dolgozta fel az ünnepi eseményeket, melyből további, persze helyenként túlzásokat sem nélkülöző részleteket tudhatunk meg a pesti átvonulásról, főként a neolatin hagyományoknak is megfelelő, a főszöveg terjedelmét meghaladó magyarázó jegyzetapparátusból. Lásd TERTINA, i. m., 45–62. A művel Tertina Mihály legújabb monográfiája, Tóth Sándor Attila foglalkozik részletesen: TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 51–96. Tóth is idézi a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* tudósítását: Uo., 53–54. A Tertina-szövegekkel való közös munka természetesen több helyen hasonló gondolatmenetet eredményez az idézett monográfiával. Tertina Mihály e költeményéről dolgozatunk III.1.3. fejezetében még szólni fogunk.

mindössze decemberig fennálló Egyesült Belga Államokat is.¹²⁶ Ráadásul a poroszok is újabb háborúval fenyegették a Habsburg Birodalmat, sőt úgy tűnt, a magyar nemesi mozgalomban még belső szövetségesre is lelnek. Lipótnak tehát rendkívül sürgetővé vált, hogy minél előbb békét kössön a Balkánon, rendezze a birodalom belső helyzetét – elsősorban a belga és a magyar kérdést –, külpolitikájában pedig Nyugat-Európa felé forduljon, és csatlakozzon ahhoz az angol–holland–porosz–lengyel megállapodáshoz, amely egyebek mellett (a hatalmi egyensúly érdekében) az Oszmán Birodalom területi sértetlenségét tartotta szem előtt. Lipót elsősorban diplomáciai úton szeretne volna rendezni a helyzetet Poroszországgal és békét kötni II. Frigyes Vilmos porosz királlyal. Az új császár e kérdésben tehát bátrabb (vagy megfontoltabb) volt bátyjánál, és nem tudta eltántorítani a porosz szövetségtől a már 80. életévében járó, de még mindig aktív és nagy tekintéllyel rendelkező Kaunitz sem.

Első lépésként (a biztonság kedvéért, ha mégis fegyveres összecsapásra kerülne sor) márciusban megbízta Laudont – akinek sikerei előtt Lipót szintén nagy elismeréssel adózott – az osztrák–porosz határon felállított összevont császári hadsereg főparancsnokságával. Az idős tábornagy már nem érte meg, hogy megállapodás szülessen a császár és a porosz király között, július 14-én, mintegy kilenc hónappal a belgrádi diadal után, a morvaországi főhadiszálláson elhunyt.¹²⁷ Lipót a magyar rendek elégedetlenségét egyelőre leszerelte azzal, hogy 25 év után országgyűlést hívott össze Budára. A kerületi üléseken a koronázási hitlevél szövegének tartalma körüli viták azonban jelentősen elhúzódtak, a radikálisabb tiszai kerületek már-már irreális feltételeket kívántak támasztani az uralkodónak. Lipót ugyan követte a Budán zajló vitákat, de mivel az idő neki dolgozott, egyelőre nem szólt közbe. Öröme viszont alábbhagyott, amikor Jacobi bécsi porosz követ azt jelentette, hogy a porosz királynál titkos magyar küldöttség járt, akik azt ígérték, hogy a Habsburgokkal szembeni porosz katonai támogatásért cserébe készek átengedni Galíciát Frigyes Vilmosnak.

Lipót megbízottja, Spielmann báró már június 26-a óta a sziléziai Reichenbachban tárgyal Hertzberg¹²⁸ miniszterrel, Poroszország követével. Hertzberg a porosz király utasítása szerint a békét a meghódított török területek visszaadásához, az orosz szövetség felmondásához és a háború előtti *status quo* visszaállításához kötötte. Mindezért cserébe ők lemondtak volna további sziléziai követeléseikről. Lipót azonban egyelőre nem kívánta felmondani az orosz

¹²⁶ Az 1781 óta kormányzó Albert szász–tescheni herceg (1738–1822, 1765–1780 között magyarországi helytartó) és felesége, Lipót nővére, Mária Krisztina osztrák főhercegnő (1742–1798) mint társkormányzó már 1789-ben el kényszerültek hagyni Brüsszelt. Ugyan 1792-ben még egy rövid időre visszatérhettek, de 1793-ban, miután a Habsburg Birodalom végleg elvesztette belga területeit, Bécsben telepedtek le. Vö. BENEDIKT, *i. m.*, 229–242, 255–263.

¹²⁷ PESENDORFER, *i. m.*, 233–240.

¹²⁸ Nevével *Herzberg* formában is gyakran találkozhatunk.

szövetséget, és legalább Orsovát mint hídfőállást szeretne volna megtartani. A poroszok a magyar küldöttség kérésére a feltételek közé utólag még bevették a magyar alkotmány garantálását is, de Lipót heves tiltakozásának hatására erről gyorsan le is mondtak. A császárhoz július 20-án jutott el Jacobi jelentése, mire azonnal futárt menesztett Spielmannhoz azzal az utasítással, hogy a magyar garancián kívül fogadja el a porosz feltételeket. Poroszország nem kockáztatva a kialakult jelentős presztízsnyereséget, elfogadta az osztrák ajánlatot, és lemondott a magyar alkotmány garanciájáról. Frigyes Vilmos ugyanis a magyarok ügyét csak addig viselte a szívében, amíg az Poroszország érdekeit szolgálta. A magyarok mindössze annyit tudtak elérni, hogy Lipót megígérte, a török–osztrák béketárgyalásokon a magyarok külön követtel képviseltethetik magukat. A Habsburg Birodalom és Poroszország 1790. július 27-én megkötötte a reichenbachi egyezményt.

A magyar rendek lesújtva érezték magukat, de már késő volt. Lipót, aki az egyezménnyel immáron kellőképpen megszilárdította helyzetét, rögtön hűvösebb magatartást tanúsított a rendekkel szemben. Mikor augusztus 20-án megküldték végre a koronázási hitlevél szövegének tervezetét, a császár, miközben kifejezte csalódottságát a titkos porosz tárgyalások miatt a rendek hűtlenségét illetően, közölte, hogy csak III. Károly vagy Mária Terézia hitlevelének pontos mására hajlandó felesküdni. A rendek további kéréseivel és sérelmeivel csak a koronázás után hajlandó foglalkozni. A nemesi-nemzeti mozgalom tehát az 1790-es év végére egyelőre kudarcba fulladt, mindössze az az uralkodó és a rendek közötti viszony 1765 előtti állapotát sikerült visszaállítani.

A reichenbachi találkozót követően (az egyezménynek megfelelően) Lipót szeptember 23-án, a Vidin várával szemben elhelyezkedő Calafat mellett aratott győzelem után, Gyurgyevóban fegyverszünetet kötött a törökökkel, majd hamarosan megkezdődtek a béketárgyalások. A császárt a tárgyalások során is kötötte az egyezmény, melyben az *ante status quo* visszaállítását vállalta, de a célja amúgy is a béke mielőbbi megkötése volt, különösebb céljai a déli végekkel nem voltak. Így az Oszmán Birodalomnak nem is támasztott különösebben komoly feltételeket, noha ő volt kedvezőbb tárgyalási pozícióban, hiszen (köszönhetően elsősorban az 1789-es hadjáratok év mérlegének) ha kínkeservesen és nagy áldozatok árán is, a háború győztesének az orosz–osztrák szövetséget lehetett tekinteni.¹²⁹

¹²⁹ A porosz–osztrák–magyar viszony alakulásáról és Lipót koronázási hitlevelének vitájáról lásd VÖRÖS, *i. m.*, 86–93; MÁLYUSZ, *i. m.*, 23–25; PEHAM, *i. m.*, 201–203, 208–212; 280–281; WANDRUSZKA, *Leopold II...*, *i. m.*, II., 262–290; MARCZALI, *Porosz–magyar...*, *i. m.*; UŐ, *Mária Terézia...*, *i. m.*; 488–515; MARCZALI, *Az 1790/I-diki országgyűlés I...*, *i. m.*, 256–272; ZACHAR, *i. m.*, 242; HOCHEDLINGER, *Krise und Wiederherstellung...*, *i. m.*, 353–367; UŐ, *Das Ende der Ära...*, *i. m.*, 124–126; SÁRA, *i. m.*, 413–414; II. Lipót hitleveléről legújabban lásd SZIJÁRTÓ M., *A diéta...*, *i. m.*, 207–208.

A bolgár Szisztovó (Szvisztov) városában megkötött osztrák–török különbéke aláírásakor II. Lipótot két megbízottja, magyar részről Esterházy Ferenc gróf, osztrák részről pedig Herberth Rathkeal báró képviselték. III. Szelim szultán (1789–1807) követei tisztában voltak a Habsburg Birodalom Poroszország irányába tett ígéretével, így túlzott magabiztossággal érkezve irreális követelésekkel álltak elő. Lipót megbízottaitól többek között Bukovina átengedését, illetve magas hadi kárpótlás megfizetését kívánták, míg a császári követek inkább abban reménykedtek, hogy valamit azért sikerül megmenteni az elfoglalt területekből. Az elhúzódó vitában az angol és holland közvetítők közbelépésével sem sikerült dűlőre jutni, míg végül Esterházyék a megbeszélés végén előhozakodtak az eredeti porosz–osztrák elképzeléssel, azaz állítsák vissza a háború előtti állapotot. A javaslat végre mindenki számára elfogadható volt, így 1791. augusztus 4-én aláírták a szisztovói békét, amely gyakorlatilag az 1739-es belgrádi béke megújítása lett. A béketárgyalásról senki sem távozott meglepéssel, beleértve a közvetítő hatalmak képviselőit is, hiszen Oroszország még mindig nem volt hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni. Ez a Habsburg Birodalom számára is kellemetlen volt, mivel Poroszország most már nyílt állásfoglalást várt Lipóttól az orosz szövetséggel kapcsolatban, ráadásul a törökök is elvárták volna, hogy a Habsburg uralkodó nyíltan határolja el magát a további orosz terjeszkedési szándéktól. Mindenesetre az *ante status quo* visszaállítása teljesült, amely természetesen azt is magában foglalta, hogy a császáriaknak ismét ki kellett vonulniuk Belgrádból, átadva a várat a töröknek.¹³⁰

Ahogy a szisztovói békével lezárult az magyar– (és osztrák) török háborúk 400 éves korszaka, úgy Belgrád visszafoglalását sem kísérelték meg többet, hogy aztán már a 19. században a függetlenedő szerbek küzdjenek meg a törökökkel a várért. Belgrádról 1867-ben tűnt el végleg a török félhold, majd a Szerb Királyság megalakulása (1882) után ismét a Balkán egyik kulcsfontosságú településévé vált, de a vár/város e modernkori virágzását már e dolgozatban nem követjük tovább nyomon.

Mint láthattuk, II. József török háborúját egyáltalán nem csak kudarcok jellemezték. Bár meglehetősen nehézkesen indultak a hadjáratok, de Laudon főparancsnoki kinevezése után a galíciai hadtesttel együtt legalább József a melléktartományokra vonatkozó terveinek egy részét sikerült megvalósítaniuk. Az eredményhez képest irreálisan nagy terhek és veszteségek, a forradalmi Franciaország és Poroszország rosszallása, valamint az egyre nagyobb belga és

¹³⁰ LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 424; HERMANN, *Magyarország hadtörténete III...*, *i. m.*, 95; ZACHAR, *i. m.*, 24; SÁRA, *i. m.*, 413–414; ROIDER, *Austria's Eastern...*, *i. m.*, 188; PEHAM, *i. m.*, 281–283; STEFANOVIĆ-VILOVSKY, *i. m.*, 165–166; HOCHEDLINGER, *Krise und Wiederherstellung...*, *i. m.*, 409–410, 449–454; GARDOS, *i. m.* A szisztovói békekötésnek eddig mindössze egy monografikus jellegű feldolgozását találtunk egy 1941-es kiadatlan doktori értekezés formájában, amely Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothek állományában található: GOLDA, *i. m.*

magyar elégedetlenség viszont elvonták a figyelmet a sikerekről. Amikor pedig II. Lipótnak bátyja halála után e kül- és belpolitikai helyzetben biztosítania kellett a Habsburg Birodalmat, a háború minden eredményét feláldozta, hogy a balkáni határt nyugalomban tudhassa. Azonban Nándorfehérvár utolsó Habsburg–magyar visszavívásának dicsőségét és az ezt követő győzelmi ünnepségsorozatot már senki sem vehette el II. Józseftől, de legfőképpen Laudon tábornagtól. Nézzük is meg, a neolatin hagyományokat követő munkákban miként is állítottak nekik emléket.

III. BELGRÁD 1789-ES OSTROMÁNAK ÉS VISSZAFOGLALÁSÁNAK VISSZHANGJA A MAGYARORSZÁGI NEOLATIN IRODALOMBAN

A 17–18. században az európai társadalom minden rétegének hétköznapijait jelentősen meghatározták a lokális vagy éppen a globális fegyveres konfliktusok, alig akadt olyan esztendő, amely békével telt volna. Európa több államát közvetlenül vagy közvetve érintő összetűzésekre is számos esetben került sor, gondoljunk például a 17. században a harmincéves háborúra, vagy a törökök elleni visszafoglaló háborúkra, a 18. századot pedig egyenesen az örökösödési háborúk (spanyol, lengyel, osztrák, bajor) korszakaként aposztrofálták, amely időszakban nem mellesleg tovább folytatódtak az Oszmán Birodalom európai befolyásának végső felszámolására tett kísérletek. Ahogy a 17. század folyamán – a nemesi udvaroknál és az alsóbb néprétegeknél egyaránt – egyre nagyobb igény mutatkozott arra, hogy a háborúkról, a békékről, vagy a hadszíntereken túl más bel- és külpolitikai konfliktusokról információhoz jussanak, úgy vált egyre többretegűvé és fejlődött mind minőségi, mind mennyiségi szempontból a nyilvánosságnak szánt tájékoztatás.¹³¹ Ezzel párhuzamosan az uralkodók, illetve az uralkodói udvarok felismerték a közvélemény formálásának jelentőségét, és egyre inkább ügyeltek arra, hogy alattvalóik, szövetségeseik és ellenfeleik milyen hírekhez juthatnak egy-egy bel- vagy külpolitikai konfliktussal, eseménnyel kapcsolatban (bár a Habsburg-udvarban a harmincéves háború ideje alatt még mindig szívesebben alkalmazták az aktualitásra törekvő művekkel szemben a történetírói munkákat – jegyzi meg G. Etényi Nóra¹³²). Így az információáramlás felületei nemcsak a tájékoztatás eszközei lettek, hanem politikai játszmák színterévé is váltak. G. Etényi a következőképpen fogalmaz Winfrid Schulze megállapítására hivatkozva: „*a nyilvánosság az információhoz jutást jelenti, melyre következő szintként a hírekről való diskurzus, harmadik szintként pedig a véleményt befolyásoló propaganda épül.*”¹³³ Tehát elmondhatjuk, hogy a

¹³¹ Több tanulmány és monográfia született már G. Etényi Nóra tollából, amely a nyilvánosság, a propaganda és a reprezentáció kérdéskörét dolgozta fel, más témák mellett a 17. századi török háborúkat illetően. Az 1663–1664-es hadjárat, illetve Érsekújvár ostromának megjelenéséről a német újságokban lásd G. ETÉNYI, *Hadszíntér...*, i. m.; az 1683–1699-es visszafoglaló háború propagandájáról lásd UŐ, *Közzétett sikerek...*, i. m. G. Etényi munkáiban egyebek mellett az újsághíreket, rölapokat, pamfleteket helyezi a középpontba, a neolatin hagyományokat követő alkalmi költeményeket viszont nem emeli ki. A szerző több mint két évtizedes kutatómunkájából és publikációinak gazdag számából is látszik, már egy-egy korszakhoz, illetve eseményhez kapcsolódóan is mennyire színes és szerteágazó a forrásanyag. E tekintetben a 18. századot illetően még több az előttünk álló feladat.

¹³² G. ETÉNYI, *Hadszíntér...*, i. m., 13. Természetesen itt elsősorban az annalista történetírói hagyományra kell gondolnunk.

¹³³ Uo., 18.

propagandisztikus és emellett a reprezentációs szándék – persze nem voltak mindezek új keletű eszközök – egyre fontosabb fegyvertényezőkké lettek a politikai hadszíntéren.¹³⁴

A török háborúkat mindig is kiemelt figyelemmel kísérte a nemzetközi nyilvánosság, az Oszmán Birodalom mint a keresztény világ rettegett „ősellensége” voltaképpen a 15. század óta nagy érdeklődésre tarthatott számot, azonban a Lajtától nyugatra akkor vált igazán komollyá a rémület, amikor 1529-ben Bécsig jutottak a törökök. Így érthető, hogy a császárváros 1683-as körülzárása, majd az azt követő visszafoglaló háború során Európaszerte türelmetlenül várták a híreket.¹³⁵ Újságcikkek – melyek közül több már az igényesebb olvasóközönség elvárásait igyekezett kielégíteni a magasabb hírértékű információk, illetve ezek magyarázatának a közlésével –, beszámolók, hadinaplók mellett pamfletek, beszélgetésjátékok, vitairatok, röpiratok, rölapok színesítették a palettát, gyakran képi ábrázolásokkal, metszetekkel illusztrálva, így próbálva meg eljutni minél szélesebb közönséghez. A propagandát és a reprezentációt immáron teljes mértékben és tudatosan a császári udvar irányította – noha sok esetben nehéz kimutatni a konkrét császári megrendelés tényét –, melynek eszköztárához a fentiek mellett ugyanúgy hozzátartoztak az udvari szerzők színdarabjai, költeményei, illetve ünnepi műsorok szervezése. Persze ez nem azt jelentette, hogy ne jelentek volna meg időnként „kéretlen” (nem hivatalos), akár az udvart támogató, akár annak szándékával szembemenő tájékoztatások is.¹³⁶

G. Etényi Nóra megjegyzi, hogy az új reprezentációs módszereket alkalmazó művészek mellett továbbra is fontos szerepet játszott a folyton megújuló jezsuita propaganda. Egyik jelentős újításuk a korszak széles körben népszerű, éppen ezért nagy számban sokszorosított kiadványainak, a kalendáriumoknak az illusztrációiként elhelyezett propagandisztikus grafikai ábrázolások voltak.¹³⁷ A sikerek reprezentálása során természetesen a császár és az ostromokat vezető hadvezérek játszották a főszerepet. I. Lipót nemegyszer tűnt fel dicső hadvezérként, gyakran a görög-római mitológiának megfelelő allegorikus ábrázolásmóddal (például Herculesként vagy Jupiterként), vagy éppen a nagy előd, V. Károly (német-római császárként 1530–1556) alakjában, akinek birodalmában – mint tudjuk – sosem nyugodott le a nap. Sőt, miután a későbbi I. Józsefet 1687-ben – elfogadva a pozsonyi országgyűlésen a Habsburg-ház fiúági öröklését – magyar királlyá koronázták, már ő is feltűnt apja mellett mint

¹³⁴ *Uo.*, 12–19.

¹³⁵ Lásd *Uo.*, 14; Uő, *Közzétett sikerek...*, i. m., 672.

¹³⁶ *Uo.*, 670–690; Uő, *Pamflet és...*, i. m., 147–151; Uő, *Államelmélet, politika...*, i. m., 19–20, 24–28.

¹³⁷ Uő, *Pamflet és...*, i. m., 150.

a felszabadított Magyar Királyság boldog örököse.¹³⁸ A hadvezérek közül a legnagyobb népszerűségnek örvendő: Sobieski János lengyel király, Bécs felmentője, a Buda ostrománál jelenetős szerepet játszó Lotharingiai Károly, Badeni Lajos, valamint II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem – aki, mint már említettük, Belgrád ostromát is vezette –, illetve a visszafoglaló háború során a katonai ranglétrán egyre feljebb emelkedő Savoyai Jenő (aki már a zentai győzelemmel kitörölhetetlenül írta be nevét a Habsburgok uralkodásának hadtörténetbe) voltak.¹³⁹

Hasonló témákat figyelhetünk meg a korszak történelmi tárgyú iskoladrámáinál is. Az 1683-ban II. Ince pápa közreműködésével I. Lipót és Sobieski János között megkötött törökellenes szövetség újra a jezsuita drámaszerzők kezébe adta a török elleni háborúk eseményeinek, hadvezéreinek témáját. A jezsuita iskolai színpadokon Bécs 1683-as ostroma, illetve Buda 1686-os visszafoglalása jelent meg a leggyakrabban, de az 1688-as belgrádi események örömhíreit is a tanárok és a tanulók színdarabbal ünnepelték. Mivel a jezsuiták a Habsburg-ház uralkodóinak tulajdonították a sikereket, természetesen az iskoladrámákból sem hiányozhatott a császár és az ifjú trónörökös dicsérete. A felszabadító háború hősei közül az iskolai színpadokon főként Lotharingiai Károlyllyal, Batthyány Ádám országbíróval (1662–1773) – aki a háború során egyebek mellett Buda visszafoglalásában is részt vett –, valamint természetesen Savoyai Jenővel találkozhatunk.¹⁴⁰

A fentebbi néhány bekezdésben számos műfajt említettünk, azonban a neolatin hagyományokat követő munkákról – főként alkalmi költeményekről mindeddig nem szóltunk, noha eme, dolgozatunk témájánál száz évvel korábbi időszak történelmi eseményeinek és személyeinek is rendkívül gazdag a neolatin recepciója. E művek összegyűjtése és feldolgozása azonban még szintén a latinitás e kései korszakával foglalkozók előtt álló feladat, pedig már a bécsi *Österreichische Nationalbibliothek* régi nyomtatványai (*Sammlung*

¹³⁸ I. Lipót még életében igyekezett biztosítani fia utódlását nemcsak a magyar királyi, hanem a német-római császári címben is. Az ifjú Józsefet a Német-római Birodalom választófejedelemei 1690-ben római királlyá választották.

¹³⁹ G. ETÉNYI, *Közzétett sikerek...*, i. m., 670–690; Uő, *Pamflet és...*, i. m., 147–151. Sobieski János irodalmi megjelenésére már dolgozatunk II. fejezetében tettünk utalást, ahogy Savoyai Jenő zentai győzelmének neolatin recepcióját is már említettük. E mellett a zentai győzelmet mind Lipót császár, mind Savoyai Jenő vonatkozásában sok kiadvány hirdette: lásd Uő, *Közzétett sikerek...*, i. m., 686. Jenő herceg több mint fél évszázadot átfogó katonai pályafutásának reprezentációs ábrázolásairól lásd: KREUTZER, i. m.; G. ETÉNYI, *Közzétett sikerek...*, i. m., 71. l.; SZÖRÉNYI, *Politikai iskoladráma...*, i. m., 125–127. Miksa Emánuel a magyar hadszíntéren elért sikereinek reprezentációs megjelenéseiről lásd G. ETÉNYI, *Pamflet és...*, i. m., 163–186.

¹⁴⁰ Műcímekkel, illetve néhány esetben a darabok rövid ismertetésével lásd VARGA, PINTÉR, i. m., 164–172. Varga Imre megjegyzi, hogy „Míg Magyarországnak a török iga alóli felszabadítási harcaiból a jezsuiták aránylag szép számmal merítettek színjátszási témát, más szerzetesrendek és a protestáns felekezetek iskoláiban ennek szinte nyomát sem találjuk. Mindössze a nyitrai piaristák játszottak 1714-ben egy olyan mitológiai tárgyú darabot, amely a török kiűzését szimbolizálhatja.” Lásd Uo., 171.

von Handschriften und alten Drucken) között is releváns szövegek tucatjaival találkozhatunk.¹⁴¹

III. Károly első és második török háborúja alatt is a propaganda és a reprezentáció a 17. század végéhez hasonló formáit figyelhetjük meg. A pozsareváci békével záruló első török háború befejezte a karlócai béke után még csonkán maradt Magyar Királyság visszahódítását, a nyilvánosság számára pedig az események főszereplője a császár mellett már egyértelműen a főparancsnok, Savoyai Jenő volt, aki a törökellenes háborúkkal összefonódó hírnevének köszönhetően még évtizedekkel halála után is megjelent az iskolai színpadokon.¹⁴² A neolatin recepció feldolgozottságát hasonlóan tudjuk jellemezni, mint az I. Lipót idejében keletkezett műveknél, azonban azt megállapíthatjuk, hogy e két háború alatt számuk (különösen a második, kevésbé szerencsés vállalkozást illetően) számuk szerényebb – ami persze nem meglepő, hiszen sokkal rövidebb időszakokról (1716–1718, 1736–1739) van szó.¹⁴³ Bár e

¹⁴¹ Álljon itt példaként néhány cím:

Exulta Germania! Venit enim tempus, Quo nomen Leopoldus transit in omnem: Pello Duos Capitales scilicet Germaniae hostes ... [1688];

Pro Nova Christianorum Principum Triumphali In Turcas Victoria: Ill.mo Et Ecc.mo D. D. Don Petro Nicolao Comiti De Colmenar Filio, et Praetorii Praefecto Excellentiss. D. D. Don Antonii Lopez De Ayala Velaschii Cardenas, Fonsalidae Comitis, Prouvinciae Mediolanensis pro Rege Catholico Moderatoris etc. [1685];

Statua Triumphatricis Fortissimorum Viennensium [1683];

Novae, Othomani Imperii, Exuviae, De Solymanno Turcarum Imperatore, Danubium inter ac Tibiscum, recens de triumphato: A Christianis reportatae, Nec non In Augustale Trophaem Augustissimi Caesaris Leopoldi, Et Augusti Germaniae ac Ungariae Regis, Josephi, de Tholo Martiali, Suffixae, Duce ac Victore Sereniss. Principe Eugenio Sabauda, Undecima Septembris, ANNO Quo EXXVIas ThracVM, DeVs Ipse operaVr Vt VLtor [1701],

Elegia Ad Invictissimum Romanorum Imperatorem Leopoldum Magnum: Anno Triumphali Christianorum Cruci Ominoso... [1692];

Fama Buccinatrix Victoriae Christiani Exercitus Contra Turcas Ad Viennam: Acriter Obsessam, Fortiter Defensam, Strenue Liberatam [1683];

Laureatae lacrymae seu triumphus Augustissimi Romanorum Imperatoris LEOPOLDI I. Per lacrymantem DEIparam Anno 1697. de Othomano reportatus honori illustrissimorum dominorum... [1698].

¹⁴² Szörényi László tanulmányában a tárgyalt, a pozsareváci békekötés tiszteletére bemutatott iskoladráma (*Magnus pacis vindex seu Eugenius Serenissimus Dux Sabaudiae plurimis Victoriis Clarus exagitatae barbarorum armis Pannoniae Pacem optatissimam restituens* [1719]) mellett több, e korszakból származó, a neolatin hagyományokat követő munkára is felhívja a figyelmet, például egy, a pétervárad győzelemre írt iskoladrámára: *Laurea prima Martis Austriaci Saeculi Septimi Supra Decimum, Duce Serenissimo Francisco Eugenio, Sabaudae Principe [...] ad Petro-Varadinum secundo contra Ottomanos Marte parata* [1716]; vagy Jacobus Balde, a „német Horatius” Belgrád bevételét ünneplő, 42 darabból álló epigrammasorozata: *LUSUS EPINICII in gloriosissimum exercitus Caesariani triumphum, Quando: TURCAM CAEDIT EUGENIUS RESTITUITQUE BELGRADUM CAROLO DECIMA OCTAVA AUGUSTI* [1717]. Vö. SZÖRÉNYI, *Politikai iskoladráma...*, i. m.

¹⁴³ Kiemelhetjük még:

Gavdiola Divinae Benedictionis Corona, Mavortio CaroloSexto Delata ab Invictis Domini Bellatoribus Anni Milleni, septingentesi, sexdeceni [1716];

Annus primus belli Turcici a Victricibus armis Augustissimi Caesaris Caroli VI. Interluctum domesticum gloriosus, laureatis honoribus... [1717];

illetve a békeműveket ismertető prózai kiadványokat:

Instrumentum Pacis inter Romano-Caesaream Majestatem, et Ottomannicam Portam, Passarovici, d. 21. Jul. 1718 compositae [1718];

korszakot mélységében nem vizsgáltuk, mindeddig nem akadt olyan munka a kezünkbe, amely a szégyenteljes epizódokat sem nélkülöző, Jenő herceg halála utáni hadjáratok hadvezéreinek (Seckendorf, Königsegg, Wallis, illetve maga Lotharingiai Ferenc) állított volna emléket, így egyelőre úgy tűnik, a neolatin költői hagyományok képviselői többnyire inkább az elhallgatás taktikáját választották, mindössze a belgrádi béke ismertetésére szorítkoztak.

Ötven évvel később, II. József török háborúja nem kevésbé tarthatott számot a nyilvánosság figyelmére, mint a korábbi törökellenes hadjáratok. Oroszország terjeszkedése, illetve az orosz–osztrák–porosz viszony alakulása eleve élénken foglalkoztatta a sajtót, emellett lehetőség mutatkozott arra is, hogy a belgrádi békében ismét török kézre kerülő, utolsó szimbolikus jelentőségű várat, Belgrádot újra visszafoglalják. Belgrád várának mint a keresztény Európa déli kapujának – ahogy már említettük – stratégiai jelentősége, de főként szimbolikája közismert volt az európai közvélemény számára, így nem meglepő, hogy nemcsak a magyarországi és az európai neolatin költészetben, hanem a már nemzeti nyelven verselő magyar poéták körében is nagy népszerűségnek örvendett a téma. Ahogy Hunyadi János 1456-os győzelme Magyarországnak és Európának a pogányoktól való megmenekülést, úgy az 1688-as és az 1717-es ostrom a felszabadulást szimbolizálta. Így a hagyományokat követve II. József török háborúja, de főként Belgrád 1789-es visszafoglalása rendkívül nagy és általános költői reakciót váltott ki, némi túlzással minden versíró igyekezett tanulmányaihoz és tehetségéhez mérten megemlékezni a Laudon tábornagy vezette győzedelmes ostromról. Hozzá kell tennünk viszont azt is, hogy Nyugat-Európa figyelmét 1789-re – éppen Belgrád visszafoglalásának évére – már inkább a francia és a belga forradalmi események kötötték le.

A császári propagandagépezet ismét beindult, amire II. Józsefnek nagy szüksége is volt, hiszen nemzetközileg el kellett fogadtatnia mind az orosz, mind az osztrák hódítási törekvéseket, birodalmában pedig alattvalóit, elsősorban a hagyományaikban és kiváltságaikban sértett magyar rendeket kellett megnyernie. A császári propaganda és reprezentáció termékei mind műfaji, mind nyelvi szempontból igen színesek, az alkalmi költemények, újságcikkek, rölapok, iskoladrámák között a latin mellett magyar, német, orosz, szlovák, szerb, horvát, román, ruszin, sőt török nyelvű szövegekkel is

Instrumentum pacis inter augustissimum, serenissimum, et potentissimum principem ac dominum, dominum Carolum, Romanorum Imperatorem [...] et dominum dominum Mahmud Han, Ottomannorum, ac Asiae et Graeciae Imperatorem [...] 18. Sept. 1739 [...] Ad Albam Graecam [...] signatae [1739].

találkozhatunk.¹⁴⁴ Ugyanakkor bármennyire is eredményesen működött az udvari cenzúra, a korszakban már kivédhetetlen volt, hogy ellenőrizetlen beszámolókból, gúnyiratokból a kudarcokról is széles körben értesüljön a nyilvánosság. Főleg Lacy tábornagy főparancsnoksága alatt, amikor a császári sereg több alkalommal már-már nevetség tárgyát képezte, József és az udvar számára egyre sürgetőbbé vált, hogy valami eredményt is fel tudjanak mutatni, amelyre építve a propaganda némileg ellensúlyozni tudja a kínosabb epizódokat (ugyanis Belgrád visszafoglalásának ekkor már körülbelül egy éve húzódó ígérete kevésnek bizonyult). Ahogy dolgozatunk történeti részében is említettük, II. József emiatt kénytelen volt engedni Kaunitz-nak, és kedves barátját, Lacyt eltávolítani a sereg éléről. Laudon kisebb eredményei végre kompenzálták valamelyest a kudarcokat, az igazi fordulatot a közhangulatban azonban Belgrád visszafoglalása hozta. A belgrádi diadalt hirdető propagandisztikus és reprezentációs kiadványok, ünnepségek csaknem egészen II. József haláláig, tehát 4–5 hónapon keresztül kísérték a háborút, sőt a reichenbachi egyezményt, illetve a szisztovói békekötést tárgyaló kiadványokban is a visszaadandó területek kapcsán Belgrád átengedésének kérdése került a középpontba. Így voltaképpen az udvari propagandát – miközben természetesen az uralkodó dicséretét sem mellőzhették – a galíciai hadszíntéren szép sikereket elért Coburg herceggel együtt Laudon tábornagy cipelte a vállán.

Mindennek természetesen továbbra is részét képezték a latinitás eme utolsó nagy (kelet-közép-európai) fellángolásának időszakában a neolatin hagyományokat követő munkák, ugyanis általában elmondhatjuk e művekről, hogy a megírás mögött – akár megbízásra, akár önszántából, akár nagyobb közönségnek, akár egy kisebb közösségnek írta a szerző – az olvasóközönség véleményének befolyásolására reprezentációs, propagandisztikus cél is meghúzódott. Mégis miben különböztek e kiadványok a 17. század és a 18. század első felének hasonló céllal megjelent munkáitól, illetve e szövegek tartalmának és (történelem)szemléletének mely jellemzői voltak azok, amelyek alkalmas eszközöknek bizonyultak arra, hogy mind a külföldi, mind a birodalmi – elsősorban a magyar – közvéleményt megpróbálják meggyőzni a háború szükségességéről és a kitűzött célok jogosságáról?

Mint láthattuk, azt semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a 18. század végén akár az alkalmi költeményekben, akár a nagyobb lélegzetvételű epikus művekben újdonságnak számított volna a jelen eseményeire való reflektálás, illetve ezek történelmi előzményeinek bemutatása. A források módszeres gyűjtésének megkezdésével, a forráskritikán alapuló történetírói

¹⁴⁴ Erre Szörényi László hívja fel a figyelmet. Lásd SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 162–163.

irányzat megjelenésével – még ha e módszerben a leginkább járatos jezsuita történetírók (például Pray György, Katona István, vagy Palma Károly Ferenc) nem is követték minden tekintetben a felvilágosodás eszméit –, a jezsuita képzésben a történelemoktatás általános bevezetésével, valamint egységes tankönyvek kiadásával (amelyeket nem csak a jezsuiták használtak) azonban már professzionálisabb ismeretekre tettek, vagy legalábbis tehettek szert. A 18. század második felében ez a szellemiség, illetve korszerű történelmi műveltség már gyakran a neolatin hagyományokat követő költői (fő)szövegekben is tetten érhető, de sok szerző túl szűkösnek találta e keretet, és művét magyarázó, történelmi forrásokra hivatkozó prózai jegyzetekkel látta el.¹⁴⁵

A század második felében szintén meghatározta a neolatin hagyományokat követő műveket az a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet, amely megpróbálta a Habsburg uralkodókat beemelni – továbbra is ezt az anakronisztikus jelzőt használnánk – a *nemzeti* királyok sorába. Ennek előzményei a 16. század elejéig nyúlnak vissza, amikor Werbőczy István (1458–1541) ugocsai kispap 1505 októberében, a Rákos mezején tartott országgyűlésen megfogalmazta a rákosi végzést. Eszerint a köznemesség egységesen foglalt állást az idegen trónkövetelőkkel szemben, és kinyilvánította ragaszkodását egy *nemzeti* király személyéhez. Hatásának következménye a kettős királyválasztás. A köznemesség, valamint Szapolyai János (1526–1540) és pártja 1526 novemberében a székesfehérvári országgyűlésen felolvasták az 1505. évi rákosi országgyűlésen hozott határozatot, majd arra hivatkozva (és azt újra megerősítve) Szapolyait választották magyar királlyá. Ugyanakkor 1526 decemberében a Báthori István nádor (†1530) által összehívott törvényes országgyűlésen a Habsburg-párti nagybirtokosok, főpapok Pozsonyban Habsburg Ferdinándot (magyar királyként 1526–1564) kiáltották ki magyar királynak. Ezzel megkezdődött a Habsburg-ház 400 éves uralkodása Magyarországon.¹⁴⁶

Miután 1541-ben az ország három részre szakadt, a 16. és 17. század folyamán a pogány megszállás alatt álló Török Hódoltsággal és a protestáns, a törökkel gyakran összekacsintó Erdélyi Fejedelemséggel szemben a Habsburg uralom alatt álló Magyar Királyságban látták a pogány török ellen harcoló, a keresztény-katolikus Európát védelmező középkori, leginkább Mátyás-féle állam utódját. Mindezt az is erősítette, hogy a három országrész közül az ellenreformáció értelemszerűen a katolikus Habsburg-dinasztiánál találhatott megfelelő

¹⁴⁵ Az általános történelemoktatás bevezetésének hatásáról, illetve a neolatin hagyományokat követő (18. századi) művek más sajátosságairól részletesebben lásd dolgozatunk I. fejezetét további szakirodalmi hivatkozásokkal.

¹⁴⁶ Az 1505-ös országgyűlésről lásd ENGEL, KRISTÓ, KUBINYI, *i. m.*, 351–352.; KUBINYI, *Az 1505. évi..., i. m.*, 361–374. A kettős királyválasztásról lásd R. VÁRKONYI, *i. m.*, 155–168.

fogadtatásra és támogatásra. Még a 17. század végén is, noha ekkor már árnyaltabban ítélték meg a törökkel való szövetségkötést, a császári udvar eredményesen alkalmazta Thököly Imre elleni propagandájában a törökbarátság vádját.¹⁴⁷

Az 1699-es karlócai békét követően, miután szinte a teljes középkori Magyar Királyság (valamint a közigazgatásilag különálló Erdély) területe a Habsburg-ház uralma – tehát idegen uralom – alá került, a rendi törekvésekben (attól függően, hogy a Habsburg birodalmi politika éppen mennyit engedett a rendeknek) meg-megújult az 1505-ös rákosi végzésben felbukkanó, szittyának nevezett öntudat. E szerint „*az idegen királyok nem ismerték a szittyák erkölcsseit és szokásait, akik az országot nagy vérvesztéssel megszerezték; a nagy magyar királyok pedig az egekig emelték a szittya nép hírét*”.¹⁴⁸ Ugyanakkor a szatmári békekötést követően, miután egyik részről III. Károly koronázási hitlevele (1712) biztosította a rendi alkotmányt, másik részről a magyar rendek elfogadták az 1713-ban, Bécsben kihirdetett nőági örökösödést (*Pragmatica Sanctio*, 1723:I–III. tc.), megjelent egy, szintén a rákosi végzés szittyá öntudatára épülő, de attól jobban eltávolodó, a dinasztiahoz hű interpretáció is. Ennek az aulikus nemzettudatnak a formálói a Magyar Királyság függetlenítésére való törekvés helyett a Habsburg királyokat a magyar (*nemzeti*) uralkodók sorába igyekeztek helyezni, ugyanis nem származásukat vették alapul, hanem a Magyarországért véghezvitt tetteik tükrében értékelték tevékenységüket.

Szörényi László hívta fel a figyelmet arra, hogy éppen a közvéleményben és a szakirodalomban egyaránt sokáig feltétel nélkül Habsburg-hűnek tartott jezsuiták voltak azok, akik a szatmári békekötés után a Habsburg uralkodók és a magyar rendek érdekeit összeegyeztető történeti szemlélet kidolgozásának útjára az elsők között léptek. A 16–17. században a jezsuiták magyarországi tevékenysége valóban összefonódott a Habsburg uralom alatt lévő katolikus országrésszel, de ez nem azt jelentette, hogy a magyar(országi) jezsuiták ne fogadták volna el – ha számos renden belüli vita után is – és ne tudtak volna azonosulni a magyar rendi történelemszemlélettel.¹⁴⁹ Pintér Márta Zsuzsanna is felteszi a kérdést, vajon „*mi a magyarázata a nemzeti jellegű színdarabok magas számának az internacionális és*

¹⁴⁷ G. ETÉNYI, *Közzétett sikerek...*, i. m., 681.

¹⁴⁸ KUBINYI, *Az 1505. évi...*, i. m., 370.

¹⁴⁹ SZÖRÉNYI, *Politikai iskoladráma...*, i. m., 133; Uő, *Előszó...*, i. m., 5–6. Szörényi László már az 1970-es évektől igyekezett eloszlatni a jezsuiták abszolút Habsburg-hűségének legendáját – mint írja *Hunok és jezsuiták* című kötete előszavának fentebb megjelölt helyén. Felidézi viszont Kosáry Domokos ellenvetését, mely szerint „*Ha a jezsuitáknak a magyar rendiség volt a szívügyük, miért ragaszkodtak a Habsburg-monarchia egészét átfogó, közös rendtartományhoz, a bécsi központhoz ahelyett, hogy más szerzetesrendhez hasonlóan, külön magyar rendtartományt szervezzenek*.” Lukács László azonban később megjelent monográfiájában (LUKÁCS, *A független magyar...*, i. m.) alaposan dokumentálta az önálló magyar jezsuita rendtartomány létrehozásának szándékát és kudarcának okait. Szörényi Kosáry Domokos szavait az alábbi helyről idézi: KOSÁRY, i. m., 74; Kosáry véleményét a jezsuiták Habsburg-hűségéről tágabb szövegkörnyezetben lásd *Uo.*, 73–77.

interkulturális elveken alapuló jezsuita rendnél”. Választ abban talál, hogy a rendnek a letelepedés és a beilleszkedés időszakában politikai érdeke, sőt létkérdése volt, hogy figyelembe vegyék a nemzeti hagyományokat, később pedig az új, magyar rendtagok generációinak kinevelése során már belső igény is mutatkozott rá, hogy nemzeti témákat dolgozzanak fel.¹⁵⁰ „Igaz, hogy az osztrák-magyar rendtartomány tagjai lojálisak voltak a Habsburg uralkodóházhoz, de úgy tűnik, hogy a tanárok egy része túllépett az udvari szemléleten. Ha nem is propagálhatták nyíltan a nemzet[i] uralkodó eszményét, de legalább igyekeztek párhuzamokat keresni a nemzeti múlt nagy királyai és a jelenlegi uralkodók között” – írja Pintér néhány oldallal később.¹⁵¹ Véleményünk szerint a fenti megfogalmazásból is a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet körülírását olvashatjuk ki, és éppen ezek a párhuzamok, amelyekkel magukat a Habsburg uralkodókat tették *nemzetivé*, bizonyultak a leghatékonyabb propagandának – természetesen nem feledve, hogy az iskoladrámák esetében a legfőbb célok egyike a tanulóifjúság oktatása-nevelése volt. Abban pedig, hogy a jezsuita rend tagjainak *nemzeti* szemléletük mellett a Habsburg-házhoz való hűségük is megmaradt, nagy szerepet játszhatott az a megrázkódtatás is, hogy Rákóczi Ferenc határozottan fellépett a magyar rendtagok kiutasítása mellett, illetve a szabadságharc alatt a kurucok részéről megjelenő jezsuitaellenes propagandát kísérő támadó röpiratok megjelenése.¹⁵² Ennek az új típusú, dinasztiahoz hű, ugyanakkor magyar nemzettudatnak¹⁵³ eszmei hatása – bár a jezsuita rend tagjai között jelentkezett messze a legmarkánsabban, illetve a történelmi témákat feldolgozó irodalmi műveket tekintve a legnagyobb számban (beleértve a rend 1773-as általános feloszlatása utáni időszakot is, hiszen az immáron exjezsuták jezsuita szellemisége mit sem változott) – érezhető éppúgy a piaristáknál, mint például a világi papságnál vagy más szerzetesrendeknél.¹⁵⁴ Pintér Márta Zsuzsanna szerint is a *nemzeti* vonások ugyan nem annyira hangsúlyosak a piarista iskoladrámákban, mint a jezsuitáknál, akiknél a magyar történelmi témájú daraboknak a száma is sokkal nagyobb. A piaristák viszont sok egyéb történelmi témájú drámát vittek a színpadra, mely talán azzal is

¹⁵⁰ VARGA, PINTÉR, *i. m.*, 47.

¹⁵¹ *Uo.*, 56.

¹⁵² SZÖRÉNYI, *Politikai iskoladráma...*, *i. m.*, 133.

¹⁵³ Ennek központi témájává a Hunyadiak korszaka mellett az Árpád-házi királyok, valamint a hun-magyar rokonság ekkor népszerű elmélete miatt a hun mítosz, illetve Attila (nemegyszer krisztianizált) alakja vált. Szörényi László többször idézett *Hunok és jezsuiták* című kötetében számos tanulmány foglalkozik a hun mítosz megjelenésével a neolatin irodalmi hagyományokat követő művekben, főként a honfoglalási epikát illetően. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy kevésbé munkánk kéziratának lezárása előtt jelent meg Szörényi László, *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből*, Budapest, Nap Kiadó, 2018.

¹⁵⁴ SZÖRÉNYI, *Előszó...*, *i. m.*, 6.

magyarázható, „*hogy a rend később kapcsolódott be a magyar közoktatásba, de iskolái nagyon hamar népszerűek lettek, így sem védekezniük, sem bizonyítaniuk nem kellett.*”¹⁵⁵

E *nemzeti-aulikus* szemlélet a 18. század második felére, Mária Terézia uralkodásának időszakára vált meghatározóvá. Éppen úgy alapvető jegye volt a magyar(országi) kultúra iránti elkötelezettség, mint a pogány nép, a törökök elleni küzdelem, amely egyszersmind a keresztény Európához való tartozást is jelentette. Palma Károly Ferenc (1735–1787) jezsuita történetíró például Szent István és Hunyadi Mátyás korszaka után a magyar történelem következő kiemelkedő szakaszának tartotta Mária Terézia uralkodását, ezen belül pedig a legfontosabb intézkedésként a *Ratio Educationis* kiadását emelte ki, amelyet a magyar művelődés csúcsaként aposztrofált.¹⁵⁶ Palma Károly Ferenc ezzel Mária Teréziát a magyar kultúra érdekében tett cselekedetei alapján a *nemzeti* uralkodók sorába emelte (sőt egyenesen Szent István és Hunyadi Mátyás mellé helyezte), miközben gyakran hivatkozott olyan dokumentumokra, melyek a királynőnek a magyarok iránti szeretetét bizonyították.¹⁵⁷

A történeti emlékezetben ekkor már a középkori Magyar Királyság (egyik) aranykoraként számon tartott Hunyadiak időszaka azonban nemcsak Mátyás reneszánsz udvara miatt vált szimbolikussá, hanem a sikeres törökök elleni harcok is éppúgy meghatározóak voltak. Tehát a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet szerint I. Lipótra és III. Károlyra szintén *nemzeti* királyként tekinthetünk, hiszen azzal, hogy újra sikeresen felvették a küzdelmet a pogány török ellen, és mintegy 150 év után felszabadították a megszállt országot, voltaképpen a Hunyadiak hagyományait folytatták, ezzel pedig szintén a legnagyobb magyar királyok (illetve hadvezérek) közé léptek. Míg a Habsburg-dinasztia uralkodóinak mint német-római császároknak V. Károly birodalma szolgált mintaként, magyar királyokként (az Árpád-házi uralkodók mellett) – különösen a török ellenes harcok tekintetében – a Mátyás-féle állam szolgált előképként.¹⁵⁸

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el azt sem, hogy e szemléletnek a jegyeit (főként a kultúra pártolásának tekintetében) a 18. század utolsó harmadában már a felvilágosodás

¹⁵⁵ VARGA, PINTÉR, *i. m.*, 56. Teljesen más úton voltaképpen csak a protestánsok jártak, „*hogy ne kelljen a Habsburg-házat dicsőíteniük, inkább lemondanak a magyar történelmi témáról*” – írja Pintér Márta Zsuzsanna (továbbra is az iskoladrámákra vonatkozóan): *Uo.*, 57. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy II. József és uralkodásának időszaka a türelmi rendelet miatt némileg speciális esetet képvisel a különböző felekezetek megítélését illetően.

¹⁵⁶ Érthető a jezsuita történetíró lelkesedése, hiszen ne feledjük, az 1777-es tanügyi rendelet tette például önálló tantárggyá a kisgimnáziumok II-III. osztályában a magyar történelmet (122. §), melyet a gimnázium első évének első félévében újra kellett ismételniük kiegészítve a fontosabb szerzőkkel és történeti forrásokkal (149. §). Lásd MÉSZÁROS, *i. m.*, 97, 120; vö. VARGA, PINTÉR, *i. m.*, 45–46.

¹⁵⁷ Erről, illetve Palma Károly Ferenc történetírásának további *nemzeti-aulikus* jegyeiről lásd SZÖRÉNYI, *Palma Ferenc Károly* [sic!], *i. m.*, 165–166.

¹⁵⁸ VARGA, PINTÉR, *i. m.*, 42. A Hunyadi-ház tagjainak története és a törökellenes harcok az iskoladrámák témái között is népszerűek voltak. lásd *Uo.*, 216.

eszmrendszerében is értelmezhetjük. Ennek megfelelően Attila, Szent István és Mátyás elsősorban nem mint *nemzeti* uralkodók jelennek meg, hanem az érzékeny, művelt, felvilágosult uralkodó típusának karakterjegyi kötik őket össze Mária Teréziával, valamint II. Józseffel. Véleményünk szerint azonban a felvilágosult uralkodó eszményképe nem veszi át a *nemzeti* történelemszemlélet (illetve a *nemzeti-aulikus* szemléletben a *nemzeti* jegyek) helyét, hanem azzal párhuzamosan (esetleg összefonódva) van jelen. Jellemzővé pedig elsősorban a neoklasszicizmust követő protestáns szerzőknél válik, akiknek legfőképpen a türelmi rendelet miatt II. József felvilágosult eszméi különösen kedvesek. Az (ex)jezsuitáknál, illetve a jezsuita szellemben tanulóknál viszont továbbra is a *nemzeti-aulikus* jegyek fognak dominálni – a dolgozatunkban vizsgált témát illetően mindenképpen. Meglátásunk szerint ezt támasztja alá az is, hogy nemcsak II. Józseffel állítják párhuzamba például Hunyadi Mátyás alakját, hanem a törököt kiűző uralkodókként I. Lipót és III. Károly is ugyanúgy megjelennek, akiket pedig meglehetősen nehéz lenne a felvilágosult uralkodói eszmény szerint értelmezni. Nincs ez másként a hadvezérek, a Hunyadi Jánossal vagy éppen Kinizsi Pállal párhuzamba állított II. Miksa Emánuel bajor választófejedelem, Savoyai Jenő vagy éppen Laudon esetében sem, aki kugyan nem mint marcona katonák, hanem mint a hadművészetben jártas, leleményes és bátor stratégiák jelennek meg, mégis nehéz lenne nem úgy értelmezni alakjukat mint a pogány török elleni harc magyar hagyományát követő, ezáltal magyarrá váló hadvezérek. Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni, a *nemzeti-aulikus* szemlélet szerint nem vérségi alapon (*ius sanguinis*) tekinthetjük akár a Habsburg uralkodókat, akár idegen származású hadvezéreiket magyarnak, hanem az ország érdekében véghezvitt kiemelkedő tetteik miatt. Ez egyébként feltűnően egybecseng az *indigenatus* (honfiúsítás, modern fogalommal élve a magyar állampolgárság megszerzésének) 1879-ig érvényben lévő feltételével, amit Tertina Mihály tárgyalt művének egyik lábjegyzetében konkrétan tetten is érhetünk (és ott fel is fogjuk hívni rá a figyelmet).

Úgy gondoljuk tehát, hogy II. József törökök elleni háborújában a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet képviselői a mátyási hagyománynak a folytatását látták, így József – déd- és nagyapjához hasonlóan – a pogányok elleni Hunyadi-féle küzdelem folytatásával igazolta, hogy igazi *nemzeti* királya a magyaroknak. Az udvari propaganda abban bízott, hogy a magyar rendek felül tudnak emelkedni kiváltságaik megsértésén, illetve olyan „külsőségeken”, mint hogy József nem koronáztatta meg magát, sőt a Koronát Bécsbe vitette – tehát voltaképpen a rendi alkotmány figyelmen kívül hagyásán –, ha a régi hagyományoknak megfelelő *nemzeti* királyként egy „új Hunyadi Mátyást” követhetnek a csatákban. A vizsgálandó neolatin szövegeink között találunk példát a *nemzeti-aulikus*

szemlélet fordított propagandisztikus alkalmazására is. Joachim Hödl elégiáiban például éppen a Habsburg-dinasztia tagjait (II. Lipótot, Sándor Lipót főherceg-nádort, I. Ferencet) akarta meggyőzni a háború folytatásáról arra hivatkozva, hogy mint magyar *nemzeti* királyoknak (illetve Sándor Lipót esetében mint a király után a legnagyobb országos méltóságnak), valamint mint felvilágusolt államférfiaknak kötelességük folytatni a törökök elleni háborút.

Talán ebből is láthatjuk, illetve a következő fejezetekben is látni fogjuk, hogy ez a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet nem feltétlenül jelentett teljes elkötelezettséget a dinasztia iránt. Akár Pray György, akár Tertina Mihály, akár Joachim Hödl – hogy csak a három legterjedelmesebb latin nyelvű munka szerzőit említsük, akiknél egyúttal e szemlélet tetten is érhető – álláspontját vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy nem annyira a dinasztikus, mint inkább a dinasztia által felvállalt magyar országos érdeknek, illetve a keresztény hagyományok folytatásának tekintették a törökellenes hadjáratot. Ennek szimbólumává avatták Belgrád ismételt visszafoglalását, és Hödl ezért helytelenítette II. Lipót visszakozását, illetve sürgette az ifjú Sándor Lipótot, majd Ferencet, hogy fejezze be a félbemaradt balkáni felszabadító hadjáratot.

Mint a fentebbi felvezetésből is kiderül, a műfaji és nyelvi sokszínűség miatt rendkívül széles körben kell vizsgálatot folytatni ahhoz, hogy minden tekintetben megismerhessük a II. József török háborúját kísérő, az általános közvélemény (vagy egy-egy célcsoport, vagy akár az uralkodó) gondolkodását befolyásolni szándékozó propagandisztikus és reprezentációs munkákat. Éppen ezért e dolgozatban felvállalt feladatot korlátok közé szükséges szorítanunk. A következő fejezetekben – ahogy értekezésünk alcímében is jeleztük – a neolatin hagyományokat követő munkák képezik vizsgálatunk tárgyát, más, már nemzeti nyelven írott műveket legfeljebb csak a szemléltetés végett említünk – főként néhány, részben ma is közismertségnek örvendő szerző tollából származó magyar nyelvű költeményt. Figyelmünk középpontjában a többnyire elégikus versmértékű alkalmi költemények, illetve az epikus művek állnak. E dolgozat keretein belül viszont nem áll módunkban foglalkozni például röplapokkal, gúnyiratokkal, iskoladrámákkal, újsághírekkel, prózai összefoglalókkal, mindezek szisztematikus összegyűjtése és bemutatása még további kutató-elemző munkát kíván, azonban e feladat a doktori értekezés nyújtotta kereteket jelentősen meghaladta volna.

Külön fejezetet szentelünk a Belgrád visszafoglalására, illetve az azt követő ünnepségsorozat apropóján írt – tudomásunk szerint – két legnagyobb latin nyelvű vállalkozásnak, Pray György *Taurunum* című kiséposzának, valamint Joachim Hödl elégiagyűjteménye első könyvének. E művek mellé nyugodt szívvel helyezhetjük még Tertina

Mihály általában röviden csak *Carmen epicum*ként hivatkozott művét, e költemény viszont már rendelkezik modern szövegkiadással és monografikus feldolgozással.¹⁵⁹ Így Tertina munkájáról csak egy, az előbbi két munkánál rövidebb összefoglalást adunk a kisebb műveket tárgyaló fejezetünk részeként, ám teljes elhagyásával csonkának éreznénk dolgozatunkat. Mindenekelőtt azonban a kisebb, magyar és latin nyelvű művekből válogatva szeretnénk néhányat bemutatni, részben annak igazolására is, hogy a török háború, illetve Belgrád 1789-es visszafoglalása valóban a neolatin hagyományokat követő munkáknak (is) népszerű témája volt.

¹⁵⁹ A versszöveg modern kiadását lásd TERTINA, *i. m.*, 45–62. A *Carmen epicum*ról lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 45–98, különösen 51–96.

1. EGY NÉPSZERŰ TÉMA FELDOLGOZÁSA CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYTÓL TERTINA MIHÁLYIG: VÁLOGATÁS A MAGYAR NYELVŰ, ILLETVE A MAGYARORSZÁGI NEOLATIN IRODALOM II. JÓZSEF TÖRÖK HÁBORÚJÁRA REFLEKTÁLÓ KISEBB MŰVEIBŐL

1.1. Válogatás II. József török háborújának magyar nyelvű recepciójából

II. József török háborújának magyar nyelvű recepciója is már a téma rendkívüli népszerűségéről és fontosságáról árulkodik. Úgy gondoljuk – mielőtt rátérnénk a latin nyelvű művekre –, ennek igazolására elegendő kiemelni néhány művet és szerzőjét.

Példáink között első helyen rögtön megemlíthetjük a magyar felvilágosodás irodalmának egyik legismertebb alakját, CSOKONAI VITÉZ Mihályt (1773–1805), akinek verseit böngészve rögtön két írást is találunk a témában.¹⁶⁰ Az *ősz Laudonra* című költemény Csokonai Vitéz első önálló tárgyválasztású alkalmi költeményei közé tartozik, amely ugyanakkor még magán viseli a sententia-típusú iskolai versgyakorlatok formai jellegzetességeit. Csokonai Vitéz is kiemelt figyelemmel kísérte II. József török háborújának eseményeit, az aktuálpolitikai-közéleti hírekre reflektáló költemény apropóját a fővezér Hadik András leváltása és Laudon tábornagy kinevezése adta. A költő a pun hadvezérrel, Hanniballal von párhuzamot, amikor élteti a császári tábornagy agg korára sem múló *virtus*át, sőt nem mulasztja el megemlíteni a kolini győztes csatát (hétéves háború; 1757) sem. A szerencse viszont sokszor bánik mostohán a nagy hadvezérekkel – utal Csokonai Vitéz Hannibal sorsára, egyben Laudon rögzös katonai pályájára.¹⁶¹ A *Belgrádra* című költeményt hasonlóan jellemezhetjük a Laudonhoz írott vershez, amelynél valószínűleg néhány hónappal később keletkezett. Ebben a költő Belgrád visszafoglalásának örvend, és reményét fejezi ki, hogy a hányattatott sorsú vár magyar oldalon végre végleg nyugalomra lel.¹⁶²

A kor szintén kiemelkedő költője, SZENTJÓBI SZABÓ László (1767–1795) – aki később versei mellett a Martinovics-féle összeesküvésben való részvételével vált ismertté, és a kufsteini várbörtönben fejezte be rövid életét – ugyancsak a török háború híreire reflektál,

¹⁶⁰ Az *RMKT XVIII. század* a történelmi és a társadalmi témájú közköltészetet bemutató kötetében további magyar nyelvű írásokat találunk a Belgrád-témában, például a politikai és közéleti közköltészet vagy a marsok és indulók között. A kiadók a 30. jegyzetben megjegyzik, hogy Belgrád 1789-es visszafoglalása a korabeli magyar közéleti irodalom egyi alapvető témája. Egyebek mellett azt is kiemelik, hogy a győzelem tiszteletére az ifjú Csokonai Vitéz Mihály is írt verseket. Lásd CSÖRSZ, KÜLLÖS, *i. m.*, 393.

¹⁶¹ CSOKONAI VITÉZ, *i. m.*, 63–64; jegyzetek: *Uo.*, 591–594. Csokonai Vitéz Mihálynak a jozefinizmushoz, valamint a nemzeti szemlélethez való viszonyáról, illetve pályája során ennek alakulásáról részletesen lásd DEBRECZENI, *i. m.*, 75–158.

¹⁶² *Uo.*, 64, jegyzetek: *Uo.*, 595–597.

amikor *Belgrád meg-vételére*¹⁶³ című versében fejezi ki örömét, hogy ismét a császári címer kerülhet Belgrád várára. Érdekes, hogy Csokonai Vitézhez hasonlóan Szentjóni Szabó is kiemeli Laudon hajlott életkorát, ami csak fokozza a török védők vereségének szégyenét. Szentjóni Szabót az ostromot követő győzelmi ünnepségsorozat beszámolóí, esetleg személyes élményei is megihlethették. Sőt a *H. Kóburg győzedelmére, és Belgrád megvételére*¹⁶⁴ című versben nemcsak Laudon tábornagy és a belgrádi ostrom, hanem egy másik ünnepelt, a foksányi csatában győzelmet arató Josias Coburg herceg is helyet kapott.

FAZEKAS Mihálynak (1766–1828), a *Lúdas Matyi* későbbi szerzőjének első nyomtatásban megjelent írása is a belgrádi győzelmet dolgozta fel. Fazekas maga is katonai szolgálatot teljesített a török háború alatt, így e korai költeményének apropóját nemcsak a hadjáratok hírei, hanem személyes élményei is adták. A *Feltette hatalmas...* kezdetű, cím nélküli vers 1789-ben a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című folyóiratban jelent meg,¹⁶⁵ barátjának, a Belgrád ostromában is közreműködő Dobozy Lajos (1769–1842) ezredesnek köszönhetően, aki a szerény költő helyett elküldte a verset a szerkesztőknek. Fazekas a törökök elleni háború lelkes híveként üdvözli a belgrádi győzelmet, miközben a császári kétfejű sas szimbolikáján keresztül körképet kapunk a háború lényegesebb színtereiről. A sas két feje jelképezi a németek és magyarok alkotta császári sereget. Egyik szárnyát, a horvát–szlavón hadtestet kudarcok és sikerek (utóbbi elsősorban Laudonnak köszönhetően) egyaránt jellemzik, a másik szárnya a moldvai (galíciai) hadtest, melynek a vezetője, Coburg herceg – emeli ki Fazekas Mihály is a császári parancsnokot – már komoly károkat okozott a török félholdnak. Fazekas is e hadtestnek a tagja („*Én is e balszárnynak lévén egy kis tolla*”), tehát a költő személyes élményei között, ugyan sokszor véres csaták árán, de többnyire győzelmek szerepeltek. A vers jelentős része érthető módon személyes élményekre is alapulva (mint például elveszített hüvelykujja) a galíciai hadtestről, illetve Coburg hercegről szól, akit Nagy Sándorhoz és Attilához hasonlít, de természetesen a belgrádi diadalra is találunk utalást. Ugyanis ennek a kétfejű sasnak a dereka a Bánátban van, ahol egyenesen csodát művelt. Fazekas tehát szintén kiemelkedő jelentőségűnek véli Belgrád visszafoglalását, azonban valószínűleg a moldvai csatatereken ekkor még kevés részlet jutott el hozzá az ostromot illetően.¹⁶⁶

Szintén a felvilágosodás korának már magyar nyelven verselő költőinek élvonalához tartozott VIRÁG Benedek (1752–1830), aki *A győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor 1789* című versében reflektál a törökök elleni háborúra. A „Magyar Horátz”

¹⁶³ SZENTJÓBI SZABÓ, *i. m.*, 71.

¹⁶⁴ *Uo.*, 80–81.

¹⁶⁵ HMNT, Első szakasz, 689–694.

¹⁶⁶ Fazekas katonaéveiről és a versről lásd például BÍRÓ, *i. m.*, 371–372.

alkaioszi strófákban írott, horatiusi allúziókat sem nélkülöző ódáját szintén a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* közölték először. A verset egy korábbi lapszámban megjelent, a magyar huszárok érdemeit szimbolizáló dicsőségszlopot ábrázoló metszet ihlette. Virág költeménye a foksányi csatát kiemelve a magyar huszárok haditetteinek dicsőítésére szorítkozik, szembetűnő azonban – mint Porkoláb Tibor is megjegyzi Virág kritikai kiadásának szövegmagyarázatai között –, hogy sem az uralkodót, sem Coburgot, sem más császári hadvezért nem említ meg, noha a metszet megemlékezik róluk is. Ellenben – szintén a metszet alapján – rövid seregszemlét tart a magyar huszártisztek felett, a régi magyar hadvezérek felidézésénél pedig természetesen a Hunyadiakról sem feledkezik meg.¹⁶⁷

Elgondolkodtató megállapításokat találhatunk Csetri Lajosnál, aki hivatkozott tanulmányában szintén kitér a török háborúra mint a józsefi évtized magyar nyelvű irodalmában kifejeződő nemzettudatot befolyásoló eseménysorra.¹⁶⁸ Csetri megállapítja, hogy a váltakozó sikerrel folyó háború vallási és pártkülönbség nélkül tarthatott számot nagy érdeklődésre mind a mérsékeltebb, Habsburg-hű, katolikus dunai kerületekben, mind a radikálisabb, „kuruc érzelmű”, többnyire protestáns tiszai kerületekben (mely ellentét majd fél évvel később, II. Lipót hitlevelének megfogalmazásakor is megmutatkozik). Csetri Lajos az exjezsuita költőt és tanárt, BARÓTI SZABÓ Dávidot (1739–1819) hozza fel példaként. Ugyanis míg *A magyar huszárokhoz* című versében a török háború egyes eseményeit, egyebek mellett a foksányi győzelmet élteti, nem egész fél évvel később már a józsefi rendszer összeomlásának (a megyerendszer visszaállítása) örvend.¹⁶⁹

Úgy gondoljuk, ennek oka nem más, mint hogy a régi hagyományokat folytató, szimbolikus jelentőséggel rendelkező törökök elleni harc érdekében a jozefinizmus hívei és a magyar nemesi mozgalomhoz csatlakozók (persze lehetséges volt az átjárás a két tábor között, főleg a nemesi mozgalom irányába) egyaránt felül tudtak emelkedni ellentéteiken és elégedetlenségükön. Mindez független volt attól, ki hogyan értékelte II. József türelmi rendeletét, közigazgatási reformjait, vagy éppen a rendi alkotmány figyelmen kívül hagyását (a koronázás, így a hitlevélre való eskü elhagyását, sőt 1789-ben megkezdődött az általános földmérés, amely a nemesi birtokok megadóztatását vetítette elő). Az udvari propaganda tehát jól látta, hogy a török elleni harc hagyományainak felelevenítésével valóban meg lehet nyerni a magyar alattvalókat József területszerzési szándékainak, sőt még a reformintézkedésekről is

¹⁶⁷ A verset lásd HMNT, Harmadik szakasz, 241–243; kritikai kiadását lásd VIRÁG, *i. m.*, 15–17; a hozzá tartozó magyarázatokat lásd *Uo.*, 136–145. Porkoláb Tibor észrevételét lásd *Uo.*, 139. A metszetet lásd HMNT, Első szakasz, a 84. oldal után következő képmelléklet.

¹⁶⁸ CSETRI, *i. m.*, 243–247.

¹⁶⁹ *Uo.*, 243.

valamelyest el lehet terelni a figyelmet. Ezt jól mutatja az 1789-es belgrádi diadal általánosan kedvező fogadtatása is. Az más kérdés, hogy a háború mérsékelt sikerei és II. József egyre drasztikusabb reformjai (utalunk megint például az 1789-es földmérésre) miatt mindez kevésnek bizonyult, hogy a mérleg nyelvét a kedvező irányba billentse.

Baróti Szabó költeményét egyébként ugyanaz a metszet ihlette, mint fiatalabb pályatársát, Virág Benedeket. Az exjezsuita költő hexameteres sorai hasonlítanak Virág horatiusi ódájához, sőt direkt szövegekői kapcsolatok állnak fent a két költemény között. Baróti Szabónál szintén csak a moldvai hadszíntéren szolgáló magyar huszárok dicséretét találjuk, a metszet alapján ugyanúgy több tisztet is név szerint említve. Coburg herceg ugyan felbukkan a versben, de nem hősként, hanem mint a magyar huszárok dicséretével fukarkodó, a foksányi csata után is érdemeiket csak vonakodva elismerő idegen tábornagy. Más magyar (nemzeti) hadvezérek mellett viszont a Hunyadiak Baróti Szabó Dávidnál sem maradnak említés nélkül.¹⁷⁰

Láthatjuk, az exjezsuita Baróti Szabó Dávid költeménye sokkal közelebb áll a *nemzeti*, kurucos szemlélethez, mint az aulikus megközelítéshez. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy mind Baróti Szabó, mind Virág lelkesen fogadta a törökök felett aratott győzelmeket, még ha a magyar érdemek kiemelése mellett a Habsburgokra, illetve a birodalmi keretek között való lét elfogadására már csak a kétfejű sas szimbóluma utal. Csetri Lajos arra is felhívja a figyelmet, hogy Batsányi Jánosnál (1763–1845) sem maradt visszhang nélkül II. József török háborúja, ő a Martinieştinél elesett magyar katonáknak állított emléket *A martinyesti ütközetben elesett magyar vitézek sírkövére 1789* című epigrammájával, amely Szimonidész híres, a thermopülai győzők előtt tisztelgő sírfeliratának reminiszenciája.¹⁷¹

Szintén Csetri fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy „*míg a katolikus költők lelkesedése [mármint a törökök elleni háború iránt] jóval lepároltabb, általánosítóbb jellegű [...] addig a református költők műveiben jóval több konkrétságra, életszerűségekre találhatunk*”.¹⁷² Az elmúlt évtizedek neolatin kutatásainak, de már fenti válogatásunk tükrében is vitatkoznunk kell Csetri kijelentésével. Véleményünk szerint ugyanis nem a felekezeti hovatartozás határozza meg elsődlegesen, hogy mennyi konkrétumot és életszerűséget – már amennyiben ez alatt a valós tények ismertetését értjük – találunk a szövegben, hanem az, hogy a költők mennyire maradnak meg a neolatin hagyományok szellemében írott (ugyan már magyar

¹⁷⁰ VIRÁG, *i. m.*, 114, 138; CSETRI, *i. m.*, 243. Baróti Szabó versét megtalálhatjuk például BEÖTHY, NÉGYESY, CSÁSZÁR, *i. m.*, 80–84.

¹⁷¹ CSETRI, *i. m.*, 243–244.

¹⁷² *Uo.*, 244.

nyelvű, de) reflexív költészetnél, illetve elsősorban tehetségük mennyire teszi lehetővé a személyesebb hangvételt, már a lírai énré koncentráló önreflexív kifejezőmódot.

Remek példa II. József törökök elleni háborújának témájában a katolikus magyar nyelvű reflexív költészetre a jezsuita képzésben részesülő, de a tudomány helyett a számára izgalmasabb katonai pályát választó GVADÁNYI József (1725–1801) Belgrád ostromát feldolgozó munkája. Gvadányi, noha a versírásban is tehetséges diáknak mutatkozott (a hagyomány szerint száz latin disztichont volt képes megírni három óra alatt), 1742-ben megszakította tanulmányait, és egészen 1784-ig a császári seregben szolgált. Katonai pályafutása során például tagja volt Hadik András Berlint megsarcoló huszárkülönítményének is a hétéves háború alatt. Bár üres óráit valószínűleg gyakran ültette el költészettel, írásaival a nyilvánosság elé csak nyugállományba vonulása után, hatvanadik életévén túl lépett. Természetesen II. József törökök elleni hadjárata az egykori katonát is (vers)írássra ösztönözte.¹⁷³

Két munka is született Gvadányitól a török háború kapcsán, tudomásunk szerint egyik sem rendelkezik modern kiadással. *A mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok, melyeket gróf G. J. magyar lovas generális ö nagysága írt 1789. esztendőben, mostan pedig a vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvéért, egyszersmind a nemes banderiumokból a Márs mezején kiszállani vágyódókért közre bocsáttatott* című művében a török háború szükségességéről, a császári és a török haderőről, az ütközetekről írja le gondolatait. A tudományos jellegű értekezésben főleg Montecuccoli és Savoyai Jenő feljegyzéseire hivatkozik, előbbi „második Hunyadi Jánosként” aposztrofálja. Ennek kapcsán jegyzi meg Bíró Ferenc, hogy a magyar történelem törökellenes harcaira való utalások és a magyar *nemzeti* hősök (például a Virág Benedek által is említett Zrínyiek vagy Nádasdyak, de gondolhatunk a magyar huszárok kiemelésére is) teljesen hiányoznak a műből, ellenben Montecuccolit¹⁷⁴ és Savoyai Jenőt közéjük sorolja. Bíró ebben (is) Gvadányi aulikus, csak a birodalmi keretekben gondolkodni tudó szemléletére lát bizonyítékot. Azzal a gondolattal csak egyetérteni tudunk, hogy a generális-költő lojális volt a dinasztiahoz, viszont meg kell jegyeznünk, hogy itt sem egy abszolút Habsburg-hű magatartásról van szó, hanem ismét a *nemzeti-aulikus* szemléletmód mutatkozik meg.¹⁷⁵

¹⁷³ BÍRÓ, *i. m.*, 308.

¹⁷⁴ Raimondo Montecuccoli (1609–1680) itáliai származású császári hadvezér, a magyar történelem szempontjából a törökök felett 1664-ben, Szentgotthárdnál aratott győzelme a legjelentősebb. Savoyai Jenő egyik példaképének tekintette.

¹⁷⁵ Bíró Ferenc megállapításait lásd BÍRÓ, *i. m.*, 311.

Még érdekesebb számunkra *Nándor Fejér Várnak meg vétele, melyet Belgrád, és annak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglaltt, és Hazánk élő nyelvén közre botsátott G. G. J. Magyar Lovas Generális A Versekben gyönyörködök kedvéért* című, felező tizenkettesekben előadott írása, amelyben felvonultatja a neolatin hagyományokat követő költészet jellemzőinek gyakorlatilag teljes arzenálját. A hadtörténeti részleteket sem nélkülöző megverselt belgrádi ostrommal, a vár megszemélyesítésével, történetének elbeszélésével, heroida-levelekkel színesített párbeszédekkel, antik mitológiai párhuzamokkal egyaránt találkozhatunk. Tekintsük át nagy vonalakban a fontosabb momentumait e több részre tagolt, bő ötven oldalas korabeli kiadványként megjelent költeménynek.

A kiadó előszava után a mű egy, a beszélgetésjátékokat idéző szóváltással indul a megszemélyesített Belgrád vára és „kommandánsa”, Oszmán belgrádi pasa között. Belgrád a hajnal első fényeinél meglepetten tapasztalja, hogy császári katonák gyülekeznek falai alatt. Az ostrom előkészületei láttán rémülten riasztja fel álmából a pasát és mutatja neki a gyülekező ellenséget. Gvadányi már az első oldalakon számot ad alapos ismereteiről a belgrádi ostrom menetét illetően. Miközben például a császári had felvonulását festi le, számba veszi mind a gyalogságot, mind a lovasságot, mind a tüzérséget, sőt a Dunán, illetve a Száván felvonuló hajóhadról sem feledkezik meg. A költő minden bizonnyal sokat forgathatta a belgrádi ostromról készült beszámolókat, melyek értelmezését saját hadászati ismeretei is segíthették.¹⁷⁶ Az elbeszélte történeti tényeket pedig számos fiktív elem színesíti, hiszen egyebek mellett azt is megtudjuk, a még félálomban lévő Oszmán pasa sárga papucsot húzva indul el utánajárni a nagy riadalom okának. A pasa válaszában megnyugtatta a kétségbeesett Belgrádot, fel vannak készülve a vár védelmére, lőszerekkel és élelemmel is bőven el vannak látva, sőt Vidin vára alatt már egy hatalmas török sereg gyülekezik, amely kész arra, hogy segítsen, ha szükséges.¹⁷⁷ Egyébként is a gyauroktól, és fővezérüktől *Gedeon Laudontól* ne féljen, hiszen nincs már velük sem Hunyadi János, sem Montecuccoli, sem Savoyai Jenő.¹⁷⁸

Belgrád nyolc nappal később szólítja meg újra a pasát, amikor a Rácváros és a Víziváros már lángokban áll, és korholja tehetetlenségéért.¹⁷⁹ Hiába halottak már a fent említett hadvezérek, Laudon úgy bánik vele, mint hajdan Hannibál Rómával. Belgrád sorolja, hogy török részről is mennyi kiváló szultán és hadvezér nincs már az élők sorában, a mostaniakra

¹⁷⁶ A fiktív elemek lefejtése után nyugodt szívvel vethetjük össze a megverselt történeti tényeket Zachar Józsefnek a történeti fejezetünk vonatkozó részében (II.3. fejezet) már sokat citált munkájával (ZACHAR, *i. m.*, 243–249). Gvadányi költeményében az ostrom meglepően pontos leírása bontakozik ki előttünk. A vár ostromának előkészületeit vö. ZACHAR, *i. m.*, 243–244.

¹⁷⁷ Vö. *Uo.*, 244.

¹⁷⁸ GVADÁNYI, *Nándor Fejér Várnak...*, *i. m.*, 5–9.

¹⁷⁹ Vö. ZACHAR, *i. m.*, 245–246.

viszont nem lehet számítani, ugyanis „*Kik vannak; nem értik a' hadi Taktikát; / Inkább a' Hárembe üzik a' praktikát.*”¹⁸⁰. A vár így hát saját kezébe veszi a sorsát, és segélykérő levelet ír korábbi pasájának, Hamid Abdulnak.¹⁸¹ A válaszlevél sem késik sokat. Oszmán pasa elődjének ugyan nagyon fáj a szíve Belgráért, de a moldvai hadszíntéren Coburg herceg csapatai olyan súlyos veszteségeket okoztak, hogy eddig nem tudott segítséget küldeni.¹⁸² Főleg a magyar huszárok keserítik meg életét, akik olyanok, mint ha Hunyadi János és Kinizsi Pál leszármazottai lennének. Tartsanak ki azonban Oszmán pasával, amint lehet, érkezik a segítség.¹⁸³

Miközben tehát Gvadányi József a *nemzeti-aulikus* szemléletnek megfelelően Hunyadi János mellé emeli a 17–18. század császári hadvezéreit, e művében nem marad el a magyar huszárok vitézségének kiemelése sem, még ha név szerinti felsorolást nem is tart. Nem szoltunk még arról, bár eddig is szembetűnő lehetett, hogy Belgrád vára ellenséggént nevezi meg a császári ostromlókat és – mint látjuk – azon munkálkodik, hogy török fennhatóság alatt maradjon. Érdekes megközelítése ez a témának Gvadányitól, ha nem ismernénk a szerzőt, azt hihetnénk, egy törökbarát költő versét olvassuk. Ha viszont türelmesek vagyunk, el fog jönni hamarosan a fordulat.

Laudon elfogja Hamid Abdul levelét és Oszmán kezébe adja, akinek rosszul esik, hogy Belgrád nem bíz benne, és a háta mögött intézkedik, majd előadja haditervét, hogyan fogja tavaszig távol tartani az ostromló sereget. A pasa azonban újra kudarcot vall, a törökök a fellegrvárba szorulnak, melyet a császári fővezér még erősebb ágyútűz alá vesz. Oszmán végül kénytelen kitűzni a fehér zászlót, hiszen nem hagyhatja, hogy az érzéketlenül pusztító Laudon további károkat okozzon a szeretett várnak, ahol életének oly szép időszakát töltötte.¹⁸⁴ Gvadányi a Belgrádot sanyargató Laudon kegyetlenségét antik mitológiai párhuzamokkal szemlélteti.¹⁸⁵

Bár Oszmán először csak fegyverszünetet kötne – mint történeti áttekintésünkben is szoltunk róla, a nagyvezír további utasításait szerette volna bevárni –, Laudon, bár

¹⁸⁰ GVADÁNYI, Nándor *Fejér Várnak...*, i. m., 11.

¹⁸¹ Gvadányi lábjegyzetben tájékoztatja az olvasót, hogy annak idején, 1739-ben Hamid Abdul atyja vette át Wallis tábornagtól Belgrád várát. Ő maga 1788-ig volt belgrádi pasa, egészen addig, amíg szeraszeri rangra (a török szárazföldi hadsereg parancsnoka) nem emelték, ekkor váltotta őt Oszmán pasa. A szerző ezzel abban is segíti mind a korabeli, mind a mai olvasót, hogy véletlenül sem III. Szelim szultán nagybátyjára, I. Abdul Hamid szultánra (1774–1789) kell gondolnunk, aki néhány hónappal a belgrádi ostrom előtt hunyt el.

¹⁸² Vö. ZACHAR, i. m., 244.

¹⁸³ GVADÁNYI, Nándor *Fejér Várnak...*, i. m., 9–18. A levélváltás motívumával Joachim Hödl elégiagyűjteményének első könyvében is találkozunk, ott szintén Belgrád megszemélyesített vára panaszkodik a viszontválaszában vigasztaló szavakat küldő Temesvárnak.

¹⁸⁴ Vö. ZACHAR, i. m., 246–247.

¹⁸⁵ GVADÁNYI, Nándor *Fejér Várnak...*, i. m., 19–32.

beleegyezik, de csak igen rövid gondolkodási időt ad, ami rendkívül bosszantja a megszégyenült pasát:

*Tizennégy napokat tanácskozásunkra,
Kértem Laudont adjon gondolkozásunkra
Tsak hat órát szabott a fel fúvalkodott!
Másképp kardra hányatt, úgy megátalkodott.*¹⁸⁶

A következő egységben továbbra is Oszmán pasa beszél Belgrádhhoz. Először a változások természetes voltáról és a szerencse forgandóságáról *böltselkedik*. Ki ma ellenség, holnap barát lehet, ahogy *Flora* virágait *Aurora* harmattal neveli, úgy múlik el szépségük, ha a *Boreas* megjelenik, ma még *Titirus*nak nyája – utal Gvadányi Vergilius első eklogájára – nyugodtan legel, holnap farkasok ragadhatják el, „*Ma szerentse emelt egyet magas pótzra, / Más nap szállíttatja szemétre, és kótzra*”¹⁸⁷ – ilyen, és ehhez hasonló gondolatokat, bukolikus és történelmi példákat hallhatunk még a pasától annak magyarázatára, hogy a vár ismét császári fennhatóság alá fog kerülni. Ezek után pedig Oszmán részletesen ismerteti Belgráddal (illetve Gvadányi az olvasóval) a kapitulációs feltételeket. Megtudjuk, hogy a tábornagy és a pasa a tárgyalások idejére zálogként tiszteket cseréltek, Laudon engedélyezi a szabad elvonulást, „*Magunkkal el visziük minden vagyoninkat, / Lovakat, tevéket, és szép aszszonyinkat*”,¹⁸⁸ sőt a fegyvereket is magukkal vihetik. Mindezeket hajókon szállíthatják Orsováig, a szpáhikat pedig a császári katonák szárazföldi úton Kladováig kísérik.¹⁸⁹ Gvadányi József továbbra is alapos tájékozottságról ad tanúbizonyságot a híradások ismeretét illetően.¹⁹⁰

Belgrád tehát már nem az igaz hívő Portát, hanem a gyaurokat szolgálja, új ura pedig már a *Németek Tsászára*. Oszmán pasa bosszúsán írja alá az okmányokat, de tehetetlen, hiszen semmiféle segítség nem érkezett, de reménykedik, hogy a nagyvezír és a diván ezért még felelni fog a szultánnak. Gvadányi szintén részletesen verseli meg a császári katonák ünnepélyes bevonulását a várba, majd Oszmán pasa vesz érzelmes búcsút Belgrádtól, utolsó mondatával pedig vigasztként még megjegyzi, csak tartson ki a következő nyárig, a szultán bizonyára mindent meg fog tenni, hogy visszaszerezze.¹⁹¹

¹⁸⁶ *Uo.*, 31; vö. ZACHAR, *i. m.*, 247.

¹⁸⁷ GVADÁNYI, *Nándor Fejér Várnak...*, *i. m.*, 33.

¹⁸⁸ *Uo.*, 35.

¹⁸⁹ Vö. ZACHAR, *i. m.*, 247–248.

¹⁹⁰ GVADÁNYI, *Nándor Fejér Várnak...*, *i. m.*, 32–35.

¹⁹¹ *Uo.*, 36–38.

Az immáron újra keresztény kézen lévő vár (és Gvadányi) itt látja elérkezettnek az időt, hogy megénekelje történetét.¹⁹² Születését (Lazarevics) István szerb fejedelemnek köszönheti,¹⁹³ ki *Királya vala Szerviának és Ura egész Bosniának*, majd Zsigmond császár a Magyar Királysághoz csatolta. Úgy gondolta, a császár védelme alatt biztonságban lesz a pogányoktól, azonban hamarosan azzal kellett szembesülnie, hogy a törökök folyamatosan azon mesterkednek, hogy őt elragadják. „*De a Magyaroknak tsillaga, 's Hektora, / Kegyetlen Pogálynak rettentő ostora, / Nagy Hunyadi János Vitéz Magyarival*”¹⁹⁴ pártfogásába vette, ettől kezdve az addig magabiztos török sereg és maga a szultán is úgy reszketett, ha meglátta Hunyadit és seregét, mint hajdan Róma Hannibáltól, sőt rémülten „*Itt van a' Nagy Sándor*” kiáltással futottak el. Gvadányi hosszan elidőzik Hunyadi dicsőítésénél és az 1456-os ostromnál. Elbeszéli Dugovics Titusz legendáját, sőt tiszteleg Kapisztrán János előtt is, aki az egyetlen volt, aki Hunyadi segítségére sietett. Belgrád még most is nehéz szívvel gondol vissza mindkettőjük halálára. Ezután balszerencsék sorozata érte, amelynek az lett a vége, hogy 166 esztendeig török fogságban sínylődött.

Láthatjuk, történetének elbeszélése során Belgrád vára már keresztény császárpártiként szól, anélkül, hogy a költő bármiféle utalást is tett volna költeménye főszereplőjének szemléletváltozására. Így némi dramaturgiai döccenőt érzünk, és nem teljesen világos számunkra, hogy mi lehetett Gvadányi szándéka Belgrád törökbarát ábrázolásával, bár tény, hogy érdekes és különleges ez a megközelítés. Talán a vár, összegezve, eddigi sorsát döbben rá – néhány rövid megszakítással – bő 250 év rabság után, hogy hol is van valójában a hazája? Vagy elég volt kitűzni a török félhold helyébe a császári lobogót ahhoz, hogy a vár átálljon a keresztény oldalra? Talán Gvadányi jobb költői módszert nem találva egyszerűen azt gondolta, hogy Oszmán pasát és Hamid Abdul pasát úgy tudja a leghitelesebben beszéltetni, ha teljes bizalommal vannak Belgrád iránt? Hiszen Laudon és a császári katonák végig magabiztos, szilaj képet mutatnak, ezzel szemben a törökök bizonytalanok, tehetetlenek. E kérdésre biztos választ nem tudunk adni.

Belgrád történetének elbeszélését folytatva Miksa Emáneul bajor választófejedelemről olvashatunk:

¹⁹² Uo., 38–44.

¹⁹³ Lazarevics István voltaképpen részben újjáépítette, kibővítette a várat. Vö. SZABÓ, *i. m.*, 42–45.

¹⁹⁴ GVADÁNYI, *Nándor Fejér Várnak...*, *i. m.*, 40.

*Bár az ezer hat száz nyoltzvan nyoltzadikán,
Vezér Emanuel, és Maximilián.
Bojárok' Hertzege engemet vissza nyért,
Fájdalom! örömem tsak két esztendőt ért*¹⁹⁵

A Miksa Emánuel rövid életű sikerét követő században ismét egy (Hunyadihoz mérhető) nagy bajnok érkezett: „*Ez vala ama' Nagy Hertzeg Eugenius, Második Sztzipió, avagy Pompejus*”.¹⁹⁶ Amíg Jenő herceg élt – mondja Belgrád – nyugodt volt, halála után azonban sorsa ismét kedvezőtlen fordulatot vesz. A történelmi tények ismeretében megmosolyogtató, Gvadányi mennyire diplomatikusan nem beszél (miközben azért kikacsint az olvasóra) III. Károly második török háborújáról. Ahogy már szóltunk róla, a sereg fővezére a császár veje, Lotharingiai Ferenc volt, aki – még ha a hadsereget ténylegesen az alá rendelt tábornagyok is vezették – elveszítette Savoyai Jenő csaknem minden eredményét: „*Szóllnék: de szemérem nem enged szóllani, / Tiltja a' nagy szégyen dolgom' ki mondani.*”¹⁹⁷ – fogalmaz Belgrád az 1736–1739 közötti eseményekről. Gvadányi József láthatóan nem akarja, vagy nem meri megbántani II. József és II. Lipót császárok édesapjának emlékét, legalábbis nem tartjuk valószínűnek, hogy ez a tartózkodás a várat átengedő Wallis tábornagnak szólna, viszont azért azt is beleláthatjuk e sorokba, hogy Gvadányi (akár mint császári tisztt) ezt a fegyveres ellenállás nélküli visszavonulást tartja a legszégyenletesebbnek Belgrád elvesztései közül. Az már viszont Wallisnak szól, amikor – immáron megérkezve a jelenhez – megjegyzi, mennyivel különb a mostani két nagy fővezér (Laudon és Coburg), akik „*én Magyar Hazámnak / Vissza adtak immár, szerelmes Anyámnak*”,¹⁹⁸ mint azok, akik akkor rútul cserbenhagyták.

Belgrád hazatérése után a vers utolsó egységére nem maradt más hátra, mint hogy látványos diadalmenettel ünnepeljék Laudont és Coburgot. Belgrád egy fiktív *triumphus* előkészületeit adja elő, melyen ő maga is fel szeretne szállni a kocsira, és jobbján Laudon tábornaggal, balján pedig Coburg herceggel kíván végigvonulni az éljenző tömeg előtt.¹⁹⁹ A győzelem utáni fiktív ünnepség epizódja Praynál, Hödlnél és Tertinánál egyaránt megjelenik, sőt utóbbinál éppen a Pesten átvonuló Laudon diadalmenete adja a mű apropóját. Valószínűleg Gvadányinál is a tábornagy pesti és/vagy bécsi bevonulása szolgáltatott

¹⁹⁵ *Uo.*, 42.

¹⁹⁶ *Uo.*, 43.

¹⁹⁷ *Uo.*, 43.

¹⁹⁸ *Uo.*, 44.

¹⁹⁹ *Uo.*, 45–46.

mintaként, ugyanis ezeken az eseményeken is nemcsak Laudont, hanem Coburg győzelmeit is ünnepelték. Persze Gvadányi nem mulasztja el azt sem megindokolni, Belgrád fiktív diadalmenetén miért éltetik a galíciai hadtest parancsnokát:

*Igaz – ostromomnál Te²⁰⁰ jelen nem voltál,
De még is mint eszköz, nagy hasznot hajtottál,
Törökök Vezére a' meg mentésemre
Nem jöhetett: volt ez könnyebbítésemre.²⁰¹*

Hadtörténeti szempontból is teljesen helytálló Gvadányi megállapítása, Coburg herceg a moldvai hadszíntéren valóban jelentős török egységeket kötött le, és okozott nekik nagy veszteségeket, így a nagyvezír nem tudott erősítést küldeni a belgrádi várvédőknek.²⁰²

A költemény laudációk és könyörgések sorával zárul. Először Laudon tábornagynak hálálkodik hosszan, amiért megmentette, és a lehető legjobbakat kívánja neki, majd Coburg hercegnek mond köszönetet a fentebb említett segítségéért, miközben a galíciai hadtest parancsnokának erényeit sem mellőzi, sőt a Martinieştinél aratott győzelmét egyenesen Savoyai Jenő 1697-es zentai diadalához hasonlítja.²⁰³ Majd hazataláló (természetesen lány-) gyermekként szerető anyjához, *Magyar Ország*hoz fordul:

*Te Országok' dísze! én szerelmes Anyám!
Kebeledbe vala mindég kedves tanyám,
Itt vagyok Leányod, ölelj meg engemet;
Hármas hegyeidhez kaptsoljad hegyemet.
Te duplás Kereszted légyen én óltalmom,
Hogy megint tagoddá tészel én jutalmom.²⁰⁴*

A vár ezek után II. Józsefnek fogad hűséget, könyörög, hogy bocsássa meg a sokáig tartó idegen szolgálatot és fogadja ő is vissza:

²⁰⁰ mármint Coburg

²⁰¹ *Uo.*, 48.

²⁰² Vö. ZACHAR, *i. m.*, 244.

²⁰³ GVADÁNYI, *Nándor Fejér Várnak...*, *i. m.*, 46–48.

²⁰⁴ *Uo.*, 49.

*Menjetek Józsefhez; mert tsupa kegyesség,
Nintsen is ő nála kegyelmesebb Felség.
Megyek tehát hozzád Második Józsefhez,
Én meg győzhetetlen Nagy Fejedelmemhez,
Te Trónusod előtt földig le borúlok,
Hallgass meg Királyom! Kegyelmet koldúlok.*²⁰⁵

A költő II. Józsefhez mint (*Magyar Ország*) királyához beszél – ahogy a fenti idézet utolsó sorában is szólítja –, Belgrád visszacsatolása az országhoz (nem a Birodalomhoz!) magyar királyként – a *nemzeti-aulikus* szemlélet szerint – kötelessége az uralkodónak. A vár emlékezteti Józsefet, hogy mielőtt a törökök rabságába került volna „A’ *Kereszténységnek voltam őr állója, / Pogány erejének sokszor tzáfolója*”.²⁰⁶ Ezért arra kéri, kövessen el mindent, hogy visszaszerezhesse régi fényét és erejét, építtesse újra a falait, a bástyáit, sőt a templomait is, hogy „*Hírdetessék benne Isten’ tudománya; / Nem hazug Mahomet fertelmes Koránja*”.²⁰⁷ Ha József nem utasítja el szolgálatait, mindent el fog követni, hogy többet ne foglalhassák el a törökök, és megvédje az országot az oszmánoktól.

A vers végéhez közeledve még egy helyet találunk, ami bizonyítja, hogy Gvadányi nem abszolút aulikus szemléletet vall:

*Szeressed Anyámat, és annak magzatit,
Mint annyi hatalmas Márs Isten fajzatit.
Meg ne szomorítsad – tartsd meg kegyelmedben,
Teljes reménységed lehet erejekben.*²⁰⁸

A költő szót emel az ország és a magyarok érdekében a császárnál, bízson bennük – áll a folytatásban – hiszen már két esztendeje uralkodójukért ontják a vérüket a törökök elleni háborúban, bízson bennük – zárja a Józsefhez szóló sorokat, egyben költeményét Gvadányi –, és el fogja érni legfőbb célját, nevezetesen, hogy érvényesítse jogait a melléktartományokra.²⁰⁹

²⁰⁵ *Uo.*, 49

²⁰⁶ *Uo.*, 49.

²⁰⁷ *Uo.*, 50.

²⁰⁸ *Uo.*, 50.

²⁰⁹ A melléktartományok kérdéséről lásd dolgozatunk III.2.1. fejezetét.

*Hidjed, hogy el veszett Tartományaidat,
Koronádhoz való minden jussaidat,
Ezen te Híveid mind vissza kerítik,
Azoknak tízmeit lábadhoz terítik.
Nagy Isten! segéljed, hogy szívek gerjedjen,
József' bírodálma tengerig terjedjen.*²¹⁰

Mint láthattuk, Gvadányi József költeményében számos tanúbizonyságát adta annak, hogy mind az aktuális politikai-közéleti hírek, mind a történelmi ismeretek tekintetében alapos felkészültséggel rendelkezik. Ezt a tudás- és információanyagot verseli meg már magyar nyelven, magyaros ütemhangsúlyos verseléssel, fiktív költői, mitológiai elemekkel átszőve. Gvadányinál néhány rövidebb magyarázó lábjegyzetet is találunk (persze messze nem olyan terjedelműt, mint például Praynál vagy Tertinánál), tehát a szerző nem mindenhol érezte elégségesnek a költői szövegben megfogalmazott információkat. A jegyzetek között a reminiscenciákat jelezve többször utal antik szöveghelyekre, legtöbbször Vergilius *Aeneis*ére, de Ovidius *Tristia*jára is hivatkozik, sőt Vergilius első eklogáját is megidézi. Emellett felhívtuk a figyelmet több hasonlóságra is Pray György, Tertina Mihály és Joachim Hödl e témában írott műveivel. Gvadányi Pray kiséposzát ismerhette is, Tertina *Carmen epicum*át talán, de – bár napra pontosan nem tudjuk a dátumot – megjelenésük időben túl közel esik egymáshoz.

A *nemzeti-aulikus* szemlélet is egyértelműen jelen van a műben, Gvadányi hosszan dicsőíti Hunyadi Jánost és az 1456-os várvédőket, majd melléjük helyezi Savoyai Jenőt és Laudont (illetve Coburgot), megteremtve ezzel a folytonosságot a magyar és a császári törökverő hadvezérek között. Hunyadi Mátyást ugyan nem említi, de II. Józsefet a mű végén magyar királyként szólítja meg és kéri, a magyar királyok kötelező hagyományoknak megfelelően óvja meg Belgrád várát, illetve bizalommal, királyukként tekintsen a magyarokra. Végül pedig Gvadányi mind az 1456-os, mind az 1789-es ostromnál (illetve a moldvai hadszíntéren) hangsúlyozza a magyar katonák, illetve huszárok kiemelkedő szerepét és bátorságát. Mindezzel tehát voltaképpen maga a költő árnyalja, részben cáfolja Bíró Ferenc megállapítását.

Hosszabban elidőztünk Gvadányi József eme láthatóan a *latinitas* hagyományait követő, de már magyar nyelven megszólaló művénél, azonban úgy gondoljuk, a szerzőnek e kevésbé

²¹⁰ GVADÁNYI, Nándor *Fejér Várnak...*, i. m., 51.

emlegetett és feldolgozott munkája fontos lépcsőfokot jelent, mintegy átmenetet képez a török háború témájában írott latin nyelvű és magyar nyelvű költemények között. Következzenek is most már valóban a latin nyelvű művek, de mielőtt rátérnénk Tertina Mihály, majd Pray György és Joachim Hödl írásaira, válogassunk a kisebb latin nyelvű, csak kisnyomtatványként megjelent, modern kiadással szintén nem rendelkező versek közül!

1.2. Válogatás II. József török háborújának latin nyelvű recepciójából

SIMONCHICH Ince János (1750–1807) piarista tanár, numizmatikus *Belgrado a Laudone suis reddito die 8. Octob[ris] 1789. lusus poeticus plaudente Gymnasio Regio Temesiensi Schol[arum] Piar[um]* című elégikus művében emlékezik meg Belgrád visszafoglalásáról. Mint a címből is kiderül, a szerző a piaristák temesvári gimnáziuma nevében örvend a jeles eseménynek. Bár a régi nyomtatvány címlapja nem tartalmazza sem a kiadás helyét, sem az idejét, azt tudjuk, hogy a tanárként több intézményben is megfordult piarista szerzetes 1790-ben tanított Temesváron. Az 1790-es megjelenési évet támasztja alá Tertina Mihály is. Lentebb tárgyalt *Carmen epicum*ának egyik lábjegyzetében²¹¹ ugyanis több magyar és latin nyelvű munkát is felsorol a költő–hírlapszerkesztő – melyekből rövidebben-hosszabban többet is bemutatunk e dolgozatban –, és köztük találjuk Simonchich munkáját is, melyhez Tertina a következő kommentárt fűzi: „*De hoc legetis* meas Ephemerides Latinas Budenses ad diem Martis VI. Aprilis, Nro. 2. pag. 16.*”, vagyis az ekkor a Tertina által szerkesztett és írt latin nyelvű újság, az *Ephemerides Budenses* (1790) április 6-án, kedden megjelent második számának 16. oldalán olvashatunk e versről. Valóban a megjelölt helyen, a tudományos (irodalmi, tanügyi) hírek között megtaláljuk Tertina beszámolóját a költemény megjelenéséről. Ebből kiderül, hogy a temesvári piarista gimnázium diákjaival február 8-án ismertették félévi vizsgáik eredményeit. Ebből az alkalomból a hallgatóknak egy elégikus költeményt adtak elő (a fentebb leírt címmel) a belgrádi győzelemről, melyet a gimnázium egyik tanára, a humán tudományok professzora, Simonchich Ince szerzett.²¹²

A hatvanhárom disztichonból álló költeményt Simonchich három részre osztotta, a versszöveget pedig végjegyzet formájában tíz (*a–k* jegyzetek), a költő fő érdeklődésének megfelelően főleg történelmi témájú prózai magyarázat követi. A disztichonos főszöveget egy-egy Claudianus-reminiscencia foglalja keretbe. A két szöveghely az antik szerző *De*

²¹¹ TERTINA, *i. m.*, 53, 10. l.j.

* *legetis* [emend.]

²¹² Lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály I...*, *i. m.*, 134.

consulatu Stilichonis libri III (magyarul *Stilicho dicsérete* címen találjuk) című művének II. könyvéből származik.²¹³ Talán meglepő lehet, hogy a piarista tanár az antik auktorok kánonából éppen a késő császárkori Claudius Claudianust (370 k. – 404 k.) választotta a népszerűbb iskolai szerzők helyett, bár Claudianus műveinek delfinizált kiadásai nem lehettek ismeretlenek az újkorban sem a klasszikus műveltséggel rendelkezők számára.²¹⁴ Claudianus e munkájának főhőse a vandál származású, de Pannóniában született Flavius Stilicho (357–408), aki I. Theodosius császár (379–395) egyik legjelesebb hadvezéréként és bizalmasaként a császár veje, majd a Nyugatrómai Birodalom kormányzója lett.²¹⁵ Stilicho két, a vizigótok és királyuk, I. Alaric (395–410) ellen vezetett hadjáratával békét hozott Pannóniába, miután a barbár nép éveken át pusztította a tartomány déli részét.²¹⁶ A Simonchich által idézett rész is a vizigótok feletti győzelemnek örvend, miközben természetesen Stilicho dicsérete sem marad el. Pannónia ezek után végre fel fog virágozni, ami persze a Birodalom számára is kellő haszonnal fog járni. Nem nehéz felfedeznünk a szinte tökéletes párhuzamot a Pannónia déli részén pusztítót barbár nép feletti győzelem és a törökök felett aratott belgrádi diadal között, így már érthetővé válik a neolatin költő választása is. Simonchich Ince művében Stilicho nevét természetesen Laudonra cseréli, ezen kívül szinte szó szerint idézi az antik auktor sorait, mindössze csak néhány szócserevel találkozhatunk.

A Claudianus-reminiscencia után az első elégia címe *Dilberga Temesiae sorori queritur*, amelyben Belgrád egy gyűrött levélben arról panaszkodik a már (1716-ban) szabadságát elnyert Temesvárnak, hogy bár évek óta folyik az újabb török háború, ő még mindig nem nyerte vissza régi ragyogását, felette még a sötét éjszaka uralkodik, csak a Hold fénye világítja meg. Szembeötlük a címben egy furcsa, idegennek tűnő szó (*Dilberga*), ami nem más, mint *Beligrad* anagrammája. Simonchich jegyzetben magyarázza (*h*), hogy Belgrád, főleg az újkorban használatos nevének (*Taurunum*) helyességében Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita történész nem ok nélkül kételkedik *Imago antiquae Hungariae*²¹⁷ című

²¹³ Simonchich az első reminiscenciához azt írja: *Claud. in Stil. I. 2.*, a költeményt záró sorokhoz pedig mindössze annyit: *Claudianus*. Valójában mindkettő a II. könyvből származik, az első a 201–207. sorok, míg a második a 191–200. sorok alapján íródott. Lásd: *Claud. Cons. Stil. II*, 191–207. Magyar fordításban: CLAUDIANUS, MEZEI, *i. m.*, 86.

²¹⁴ Lásd például egy 19. századi kiadását: *Claudii Claudianii Opera Omnia ex editione P. Burmanni Secundi cum notis et interpretatione in usum delphini variis lectionibus notis variorum recensu editionum et codicum et indice locupletissimo accurate recensita*, Londini, 1821.

²¹⁵ Stilicho története a 18. században az iskolai színpadokon is gyakran felbukkant. Vö. VARGA, PINTÉR, *i. m.*, 48.

²¹⁶ Mezei Balázs a claudianusi mű e helyéhez kapcsolódó jegyzetét lásd CLAUDIANUS, MEZEI, *i. m.*, 260; Stilicho életútjának rövid összefoglalását lásd *Uo.*, 339–340.

²¹⁷ Teljes címe: *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras, adventus res gestas gentis Hunnicae. Historico genere strictim perscripta*, Cassoviae, 1733. Timon munkája több kiadást is megért a 18–19. század folyamán.

munkájában, így inkább a *Beligrad* elnevezést használja, ezt rejti az anagramma is.²¹⁸ Valóban, a még rabságban lévő Belgrád vára a tizennyolcadik disztichonig inkognitóban marad – talán a törököktől való félelmében –, csak ott rántja le magáról a leplet (*Hic Belgrad jaceo*) az olvasók előtt. Anagrammával a második elégiában is találkozhatunk, ott a megmentő hős nevét nem tudhatjuk meg sokáig, így Laudont többször is *Donula*, illetve *do Luna* álnéven emlegeti, amelynek feloldásában Simonchich ismét lábjegyzettel (*d*) segíti az olvasót. Még az első elégiában olvashatjuk a már 1788–1789-ben, többségükben Laudon által felszabadított várak felsorolását, illetve utalásokat találunk Belgrád történetére is, melyet a piarista tanár-költő hivatkozásokat sem nélkülöző lábjegyzetekben fejt ki. Felsorolja a vár elvesztéseit és visszafoglalásait (*a*), a 15. századi várvédő harcokról azonban nem szól, így a Hunyadiakról sem. Elővezet viszont olyan esetet, amikor Európa tehetetlensége okozta Belgrád vesztét (*b*). Ennek kapcsán kiemeli a belgrádi várat 1690-ben feladó Charles Eugène de Croÿ (1651–1702) császári tábornagyot,²¹⁹ akinek a családtörténetét is ismerteti, hiszen (ami még szomorúbbá teszi Belgrád cserbenhagyását) magyar vér folyt az ereiben, mivel a honosított francia család – állításuk szerint – III. András (1290–1301) Árpád-házi királytól származott. Sőt Temesvár 1552. évi elestéről, és Savoyai Jenő 1716-os visszafoglaló ostromáról is informálódhat az olvasó (*c*).

A második elégiában (*In Spem erigitur ex nomine Ducis*) tehát megjelenik a felszabadító Laudon tábornagy. Belgrád egy homályos jóslatot kap (az említett anagrammákkal), hogy a Holdnak végre legyőzője akad. A rejtély és a bizonytalanság csak még jobban felzaklatja a várat, reménykedik, hogy Laudon lesz az, aki majd eljön érte, de erről csak az elégia második felében bizonyosodhat meg, amikor a hadvezér megérkezik Belgrád falai alá. A vár öröme határtalan, és nem sokkal később a jóslat beteljesedik.

A harmadik rész címe *Victa, gratulatur*. Belgrád ünnepli szabadulását, valamint Laudont, illetve itt említi meg először az uralkodót, II. Józsefet is, akinek mostantól az életét szenteli. Örömet fejezi ki, hogy a török jelkép végre eltűnt a falairól és újra a kétfejű sas vette át a helyét. Simonchich Ince olyan érdekességre is felhívja a figyelmet, hogy 1789. október 8.,

²¹⁸ Timon Sámuel kétségei valóban nem voltak alaptalanok, ugyanis *Taurunum* voltaképpen a Száva túlsó partján álló Zimony várának volt a latin neve, viszont a középkortól kezdve nem találunk olyan példát, ahol *Taurunum* alatt ne Belgrádot értették volna (lásd majd Pray György kiséposzát is), amely jelölés sokkal általánosabbá vált az ókori latin *Singidunum* elnevezésnél. Zimonyt latinul általában *Zemlenként* említik a német *Semlin* név alapján. Vö. SZABÓ, *i. m.*, 180–183. Szabó Pál alaposan körüljárja a *Taurunum-kérdést*, illetve a Belgrádra használatos más elnevezéseket.

²¹⁹ Érdekes, hogy Pray György *Taurunumjának* 62. lábjegyzete inkább Friedrich Aspremont (1643–1708) altábornagyot emeli ki fő bűnösként, akit aztán később valóban Bécsben haditörvényszék elé állítanak Belgrád elvesztése miatt. Egyébként Croÿ tábornagy éppen az ő leváltására érkezett Belgrádba, azonban már túl későn. Vö. SUGÁR, *i. m.*, 247.

amikor Laudon kézhez vette a törökök kapitulációs okmányát, éppen csütörtökre, tehát Jupiter napjára (*dies Iovis*) esett, a római főistennek pedig a sas szent állata (*f*). Miután falai, lakói, sőt hazája is megújult, a vár akár arra is hajlandó, ha József úgy gondolja, hogy eldobja a törökök által jól ismert és használt Belgrád nevet, és megváltoztassa például *Dilbergára*, amely már eddig is jó szolgálatot tett, hiszen a Temesvárral folytatott levelezés során sem ismertek rá a törökök. Majd egy másik nővéréhez, Orsovához fordul (aki Coburg herceg csapatainak köszönhetően éppen császári fennhatóság alatt áll), és hosszan kérleli, hogy rendületlenül védelmezze, amíg ő megerősödik. Orsova rendkívüli erejével képes lesz erre, hiszen már a római kor óta veszi fel a harcot a különböző barbár törzsekkel – magyarázza Simonchich jegyzeteiben (*k*) –, sőt ha ő is újra visszanyeri egykori erejét, együtt akár régi és új hazájukat is egy birodalommal kovácsolhatják (utal a költő minden bizonnyal II. József balkáni tervére). Ha erre viszont mégsem lesznek képesek, amíg szabadságát meg tudja őrizni – mondja Belgrád – gondja lesz arra, hogy a birodalom déli határa felett őrködjön.

A már említett záró Claudianus-reminiszcenciával végződő, három részre osztott elégiában a piarista tudós-tanár és költő szemmel láthatóan a neolatin hagyományokat követi művében, azonban sem a jelen eseményei kapcsán, sem a múltra vonatkozó lábjegyzetekben nem emeli ki a magyarokat, illetve a Hunyadiak korát átugorva nem említi sem Mátyást, sem hadvezér édesapját. Mindezek alapján Simonchich Ince díszichonjai, melyekben a szerző örömét fejezi ki a császár hadi sikere kapcsán és támogatja további terveiben, megfelelnek annak a piarista tendenciának, miszerint a magyar történelmi tárgy helyet inkább más történelmi témát – jelen esetben a római késő császárkorból Stilicho történetét – dolgozza fel, egyúttal megállapíthatjuk, hogy a költeményt inkább a *nemzeti* gondolkodásmódot nélkülöző Habsburg-hű szemlélet jellemzi.

Mielőtt rátérnénk a következő alkalmi költeményre, még egy gondolat Simonchich művéhez. Joachim Hödl később megjelent elégiagyűjteményének első kettő, illetve részben a harmadik darabjának tartalma (témavezetése) meglehetősen hasonlít Simonchich költeményére.²²⁰ Ha összevetjük a két szöveget, allúziós helyeket is találunk, például Belgrád Temesvárnak panaszkodó levelénél. Mindezek már több kapcsolatot feltételeznek a szövegek között, mint hogy pusztán közös minták használatáról lenne szó, és kézenfekvőnek is tűnik, hogy a Temesvárhoz viszonylag közeli Versecen szolgálatot teljesítő exjezsuita plébános ismerte piarista kollégájának munkáját.

²²⁰ Vö. dolgozatunk III.3.3. fejezetével.

Szintén a piaristák rendjéhez tartozott ROSENPACHER (vagy Rosenbacher) Ferenc (1758–1822), aki 1789-ben éppen teológiát hallgatott a pesti egyetemen. Itt is jelent meg még ebben az évben a *Triambeutica Pannoniae victricis VnDIqVe CVM feLIX resonat VICtorIa pVgnas* című, Belgrád visszafoglalásának apropóján írt műve. A címben lévő kronosztikon az 1789-es évszámot rejti. Rosenpacher már az előző évben is megemlékezett Laudon sikereiről, de az 1788-ban megjelent *Victoria Laudoni celebrata* című költeményről mindössze annyit tudunk, hogy még Debrecenben, a grammatikai osztály tanáraként adta ki.

Rosenpacher *Triambeuticája* (színpadi jelenete) hetvenkét aszklepiadészi strófából (egészen pontosan annak három kis aszklepiadészi sort és egy glükóni sort tartalmazó első változatából) áll, a kiegészítő, magyarázó lábjegyzetek azonban teljesen elmaradnak. Simonchichhoz hasonlóan Rosenpacher sem von párhuzamot a józsefi török háború és a Hunyadiak kora között, sőt – a történelem iránt kiemelkedően érdeklő rendtársával szemben – más történelmi utalásokkal is fukarabban bánik (mindössze Savoyai Jenő nevét említi meg a török háborúk történetéből). Mégis egy, a hun mítoszra tett halvány utalással közelebb kerül a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélettel jellemezhető művekhez, mint rendtársa. Mindennek ellenére a szerző az aktuális eseményekben való tájékozottságán túl inkább antik-mitológiai, mint történelmi ismereteit igyekezett megcsillogtatni. Nézzük, milyen tartalmi elemeket emelhetünk ki a költeményből!

Rosenpacher versének nyitányában – a neolatin hagyományokat követve – egy fiktív emlékmű leírását ismerheti meg az olvasó. Egy nem emberi kéz által emelt, csúcsával a csillagokig érő hatalmas piramis őrzi Pannónia (a Magyar Királyságnak e megjelölésével romanizál a piarista költő-tanár) hadvezéreinek örök hírnevét. Ez a hírnév pedig arra ösztönzi a Múzsát, hogy vaskos tekercseken, örökre megmaradó tollal lejegyezve énekelje meg a háborúkat, nevezetesen – rátérve a költemény konkrét témájára – a *Nagy Császárnak* (mármint II. Józsefnek) aranyló kormányzását (aranykorát) és Laudon hadvezérnek, az osztrák uralkodói ház atyjának (védelmezőjének) herculesi erényét (*Laudonisque Ducis Patrisque Austriacae Domus Virtutem Herculeam*). A törökök mint a várakat és a városokat fenyegető sárkány jelennek meg, de Laudon olyan bátorsággal veszi fel ellenük a küzdelmet, mint Hercules (Héraklész) a hydra ellen. A tábornagy és az antik hérosz párhuzama végigvonul a művön, sőt Rosenpacher ismét romanizál, amikor a haza atyja kitüntető címet (*Patriae Pater*) adományozná a hadvezérnek, melyet az ókori Rómában is csak olyan kivételes férfiak kaphattak meg, akik az állam érdekében valamilyen rendkívüli tettet hajtottak végre.

Rosenpacher is meglátja a Laudon nevében rejlő anagramma lehetőségét, amelyet a műhöz kapcsolódó egyetlen lábjegyzetben magyaráz: a *Laudonem* nem takar mást, mint *Lunae Dom.*, vagyis *Domitor*, tehát a *Hold legyőzője*. A kétszarvú jel (*Signa bicornia*), vagyis a török félhold már összetörve hever, sőt már az sem elképzelhetetlen, hogy Bécs a hatalmába kerítse egész Ázsiát is (mármint a Török Birodalom ázsiai területeit). A polgárok, a városok, sőt a folyók is a felszabadulást és Belgrád visszatérést ünneplik, míg Konstantinápoly (*Porta Byzantii*) retteg a győzedelmes sasoktól (azaz a kétfejű sastól).

A piarista költő-tanár a mitológiai utalások mellett Laudont a közelmúlt hőseihez is méri, az osztrák tábornagyban voltaképpen egy Nagy Frigyes tehetségéhez mérhető hadvezér rejlik – utal Rosenpacher a néhány évvel korábban elhunyt porosz királyra, II. József rettegett példaképére –, sőt ha a diadal híre eljut Savoyai Jenőhöz, az öröm miatt még belé is vissza fog szállni a lélek. Majd József császárhoz fordul, hogy elmondja, most egy új aranykor fog következni Belgrád számára, a nyomor és az éhség végre eltávozott a városból, most már a polgárok öröme és egyetértése fogja jellemezni. Ezután egy bécsi diadalmenet tartását javasolja a császárnak, azt szeretné, ha a tábornagy ősz fürtjeit babér venné körül.

Ahogy közeledünk a költemény végéhez, Rosenpacher nem felejt el megemlíteni Josiast (vagyis Coburgot) és Hohenlohet sem, akik szintén tekinthetők Mars szülötteinek, olyan vitézek, mint akiket a trójai faló vetett ki magából – utal a Tróját elfoglaló mondabeli görög hősökre a szerző. Majd egy újabb hasonlat következik, mellyel egy sor erejéig a magyar *nemzeti* múlttal állítja párhuzamba a császári hadvezéreket és seregüket, ugyanis vitézségüket látva Attila és a hunok feltámadásának lehetünk szemtanúi. A kedves Magyarországnak (*dulci Hungariae*), mivel ily szép számmal vannak kiváló hadvezérei, már nem kell félnie a haláltól. Végül felszólítja a pannóniai és az osztrák írókat, az eseményeket megénekelve kezdjék el terjeszteni a magyarok vitézségét (*virtutem Hungaricam*).

Rosenpacher költeményének zárlatában, szinte mintegy keretes szerkezetbe foglalva, ismét számos mitológiai képpel festi le, mily nagy öröm, hogy Belgrád végre felszabadult a török iga alól. Ismét megemlíti Savoyai Jenőt, aki nem kímélve a barbárokat, a folyók vizével nyelte el csapataikat – utal az 1697-es zentai csatára, amelyben Jenő herceg és serege átkelés közben meglepve és körbekerítve a törököket a Tiszába szorították őket.²²¹ Végül újfent arra kéri a Múzsákat, gondoskodjanak arról, hogy e dicsőséget, és a hősök hírnevét megőrizték az örökkévalóságnak.

²²¹ Lásd erről összefoglalásunkat további szakirodalmi hivatkozásokkal: TÓTH S. M., *Primae fac ut..., i. m.*, 57–59.

Mint láthattuk, Rosenpacher Ferencnél inkább az antik mitológiai utalások dominálnak a költeményben, viszont mégis találunk egy epizódot, ahol a hun mítosz és külön a magyar erények dicsőítése megjelenik. Talán túlzás lenne azt kijelentenünk, hogy egyértelműen Rosenpacher *nemzeti-aulikus* történelemszemléletét érhetjük tetten e sorokban, mindenesetre – ha halványan is – ennek hatása sejlik fel a piarista rend e magyar tagjánál és költőjénél. Talán éppen a jezsuiták eszméinek azt a kisugárzását figyelhetjük meg, amelyre Szörényi Lászlóra hivatkozva már fentebb utaltunk. Mindenesetre ez az epizód még figyelemre méltóbbá teszi a piarista költő-tanár eme, Belgrád visszafoglalása apropóján írt költeményét.

A piarista szerzők közül még feltétlenül meg kell említenünk HANNULIK János Krizosztómot – árkádiai nevén *Seralbus Erimanticus* – (1745–1816), neolatin költőt, tanárt és gimnáziumi igazgatót.²²² Tanári pályájának jelentős részét Nagykárolyban töltötte, a törökök elleni háború ideje alatt is itt tanított. Hannulik, avagy a „*latin nyelvű magyar Horatius*” – aki *Sarbieviust* (Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), a „*lengyel Horatiust*” követve alkalmazta a horatiusi ódaformát – két költeményében reflektált II. József török háborújára. Mindkét addig kiadatlan, cím nélkül közölt művet Tertina Mihály *Carmen epicum*ának lábjegyzeteiben találjuk meg. Az első, tizenkét alkaioszi strófából álló óda témája Laudon tábornagy várostromai, míg a második, amely tizenegy alkaioszi strófából áll, a török háború kezdetén a határnál gyülekező magyar katonáknak szól.²²³

Az első vers tehát Laudont magasztalja, a mű apropóját a tábornagynak a horvát-szlavón hadtest élén kivívott két 1788-as győzelme, Dubica és Novi várának elfoglalása adja. Párhuzamokat a korábbi török háborúkkal, illetve a magyar történelmi hagyományokkal nem találunk, viszont Hannulik többször utal Laudonnak a hétéves háborúban (1756–1763) szerzett érdemeire: „*Cui laurus aeternos honores / Prussiacis peperit Triumphis*”, illetve „*Sat iam, sat armis edomitus Tibi / Famae reliquit Prussicus Hannibal*”. Utóbbi idézetben a legyőzött porosz Hannibal természetesen nem más, mint Nagy Frigyes porosz király, így a költő romanizál, amikor az ókori Róma történelmi viszonyai közé helyezi a 18. századi eseményt. Hannulik a romanizálás eszközével máskor is él a költeményben. Többször kéri például a Múzsák és az istenek segítségét ahhoz, hogy ódája megőrizhesse a tábornagy emlékét, illetve az oszmán sereget barbár trákok csapataiként említi. Az alulmaradt törökök jelölésére a *sápadó Hold* (*Luna pallens*) gyakorta alkalmazott szimbólumával is találkozhatunk.

²²² Hannulik János pályájáról és költészetéről összefoglalóan lásd TÓTH S. A., *A piarista rend...*, i. m., 34–38.

²²³ TERTINA, i. m., 49–50, 5. lj.; valamint *Uo.*, 55, 10. lj. Vö. dolgozatunk III.1.3. fejezetével.

Hannulik János második, e témához kapcsolódó ódájában a romanizálás mellett már több történelmi utalást találunk. A magyar katonák mint Mars ivadéakai (*Martialis Progenies*) bosszút fognak állni a vad gétákon (*Getas Ultura saevos*) – azonosítja a költő a törököket az egykor az Al-Duna környékén élő, trák eredetű barbár néppel –, amint a jó király (*bonus Rex*), vagyis II. József rábólint a háború megindítására. Az egykor Magyarországot pusztító kegyetlen ellenség azonban fél, mégpedig a *gelonok* csapataitól. A Dnyeper folyó mellett élő szittyai nép csak a magyarokra, illetve a magyarok hun-szkíta (utóbbi népnév magyarosan szittyai) eredetére utal. Azt beszélik ugyanis, hogy a *hun* sereg (*Milite Hunno*) – utal ismét Hannulik a magyar őstörténetre – Budához fogja kapcsolni a Márvány-tengert, Bécs tornyaihoz pedig Konstantinápolyt. Tehát a piarista költő-tanár is nemcsak az 1739-es belgrádi békében elveszített területek vagy a melléktartományok visszaszerzését, hanem egyenesen a Török Birodalom meghódítását tűzi ki célként a vitéz magyar katonák számára. Persze nem ok nélkül indulnak a törökök ellen, hiszen bőven akad indok, amiért most revansot vehetnek. Hannulik így szól a sereget jelképező magyar katonához:

Nunc, nunc rependes clade decemplici

Varnae, et vetustum Nicopolis probrum,

Mohacsiasque (eheu!) ruinas

*Fulmineis reparabis armis.*²²⁴

Tehát eljött végre az idő, hogy a Várnánál (1444, Hunyadi János II. Murád szultánnal szemben) és a Nikápolynál (1396, Luxemburgi Zsigmond I. Bajazid szultánnal szemben) elszenvedett vereségeikért, valamint a mohácsi csatavesztésért megbüntessék a törököket. Elég volt már abból – zárja az ódáját Hannulik, hogy szégyent hozunk apáink erényeire, ha azonban a megszólított magyar katonának sikerül e gödörből kilábalnia, akkor „*primaquae Urbium / Alba caput tibi Graeca subdat!*”, tehát *Alba Graeca*, vagyis Belgrád a városok közül elsőként hajt neki fejet.

Érdekes módon egészíti ki egymást Hannulik két ódája. Míg az elsőben a császári tábornagyot, Laudont méltatja anélkül, hogy utalna bármiféle olyan magyar történelmi vonatkozásra, amellyel az idegen hadvezért be kívánná emelni a magyar hősök sorába, addig a második ódában markánsan jelenik meg a *nemzeti* (szittyai) öntudat. A költő e versben nem

²²⁴ Fordításunkban: *Most, most tízszeresen fogsz visszafizetni a várnai vereségért és Nikápoly régi gyalázatáért, valamint (ó jaj!) mennydörgő fegyverekkel fogod helyreállítani a mohácsi romokat.* Lásd TERTINA, i. m., 55, 10. l., 36–39. sorok.

császári seregről beszél, illetve a magyar katonákat sem a birodalmi csapatok részeként említi, hanem kizárólag a magyar sereget „indítja csatába”, hogy bosszút állva a múlt sérelmein egészen Konstantinápolyig meneteljen. A Habsburgok birodalmára mindössze két utalás történik, egyrészt a magyar sereg a király jóváhagyását várja, hogy meginduljon a hadjárat (persze itt sem császárként utal II. Józsefre), másrészt Bécs is részesedik a Török Birodalom elleni büntetőhadjáratból. Hannuliknál tehát nem találjuk meg a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet klasszikus elemeit, nem próbálja a császárt és hadvezéreit beilleszteni a *nemzeti* hősök sorába. Ugyanakkor – noha a második ódában főként a *nemzeti* szemlélet van jelen – azt sem mondhatjuk, hogy a költő ne tenne gesztusokat az uralkodóház irányába is.

FILE András (1736–1792) jezsuita tanár és költő, a rend feloszlatása után haláláig a budai gimnáziumban a humaniőrak oktatója, két rövid költeményben állított emléket a belgrádi diadalnak. A győzelem után egy ódát szentelt Laudonnak *Ode Laudonio supremo belli duci Belgradum fortiter aggredienti feliciter expugnanti cum triumpho ingredienti oblata* címmel, míg a másik, hexameterekben írott mű a *Laudonio devicto Turca reduci* címet viseli. Mindkét Budán kiadott kisnyomtatványon pontos dátumot is találunk, az ódán *die 28va Octobris* szerepel (tehát File néhány héttel a belgrádi ostrom után írta), míg a hexameteres művön *20 Decemb. 1789.* keltezést találunk, amely pedig Laudon pesti győzelmi átvonulásának a napja.

Az óda negyvenhárom soros versszövegéhez egy lábjegyzet kapcsolódik, amelyben File röviden összefoglalja az ostrom menetét, vélhetően a híradásokra támaszkodva, a főszövegben viszont nem találunk utalásokat sem az ostrom eseményeire, sem a történeti előzményekre. A költő más antik képek mellett Apolló és a Múzsák közreműködését kéri, hogy méltóképpen ünnepelhessék Laudon elnyert győzelmi koszorúját. „*Laudono ter, Jo! dicite, et amplius: / Jam Phoebus Citharam verberat auream.*” – fejezi be ünnepi költeményét File András.

A pesti diadalmenetet ünneplő tizenkét hexameterből álló versszöveg némileg tárgyilagosabb a fentebb említett ódánál, ugyanakkor lábjegyzet egyáltalán nem kapcsolódik a sorokhoz. File forrásai ismét a korabeli újsághírek lehettek, de az ekkor Budán oktató exjezsuita tanár akár maga is szemtanúja lehetett az ünnepségeknek. A pesti fogadásra kész tömeg türelmetlenül várja hősét, aki a gyermekeknek is példaképként szolgál. A törött szarvú Hold mint a bukott törökök általánosan alkalmazott szimbóluma itt is megjelenik – ugyan, vélhetően metrikai okokból, egy jelzőcserével:

Ecce patent Urbis portae, reducemque salutant
Eminus excelsae turre, et maenia laetis
Plena viris. Ergo Turcarum maxime Victor,
Acria magnanimo calcaria subde Caballo,
Atque TUUM, fractae qui pallida cornua Lunae
Terruit, indulge vultum laetantibus Urbis
Civibus. En rutilus jam TE circumvolat alis
Gloria, et ingentes parat intra maenia plausus.
Ingrederere: atque TUIS populi vocem auribus audi:
TE Natis Patres, cupidis monstrare puellis
TE Matres cupiunt: neve haec sua vota moreris
*Longius, unanimi simul omnes Voce precantur.*²²⁵

Az osztrák jezsuita, Johann Nepomuk Cosmas Michael DENIS (1729–1800) – munkáit legtöbbször röviden csak Michael Denis név alatt találhatjuk – amellett, hogy tanárként, könyvtárosként, műfordítóként, sőt zoológusként is tevékenykedett, nem utolsósorban költésszettel is foglalkozott. Műveinek túlnyomó többségét már nemzeti (német) nyelven írta, azonban latin nyelvű költeményeit kötetbe rendezve 1794-ben, Bécsben kiadta *Carmina quaedam* címmel. A gyűjteményes kötet öt részre oszlik (*Dramatica, Epica, Lyrica, Elegiaca, Epigraphica*), melyek közül számunkra a legtöbb munkát tartalmazó elégikus rész a legérdekesebb. Itt találhatunk például egy elégiát, amely VI. Pius pápa (1775–1799) II. Józsefnél tett látogatását (fordított Canossa-járás, 1782) örökíti meg, továbbá egy Hadik András sírjáról szóló, valamint a győztes és békehozó II. Katalin cárnőhöz (az 1792. január 9-én Jászvásárban aláírt orosz-török béke apropóján) írott, hat-hat disztichonból álló elégikus költeményeket, vagy éppen említhetjük a II. József halála által ihletett epigrammát is.

E gyűjteményből most két, négy-négy disztichonból álló költeményt szeretnénk kiemelni. Az első Laudon tábornagy belgrádi győzelmének szól (*Gedeoni Laudonio Belgradi expugnatori*):

²²⁵ Fordításunkban: *Íme, a város kapui nyitva állnak és üdvözlík a visszatérőt. A messzi magasba nyúló tornyok és a falak tele vannak örvendő férfúkkal. Hát éles sarkantyúiddal ösztökéld bátor lovadat, törökök leghatalmasabb legyőzője, és te, aki megrémisztetted a sápadt Hold törött szarvát, engedd át arcodat a város ünneplő polgárainak. Lám a dicsőség már körbejárta téged aranyló szárnyakkal és a falakon belül készül a nagy ünneplésre. Lépj be és füleiddel halld a nép hangját: az apák arra vágnak, hogy megmutassanak fiaiknak, az anyák, hogy epekedő lányaiknak: és hogy ez a vágyuk ne késlekedjen sokáig, mindenki egyetértően ugyanazon a hangon könyörög.*

*Quae per lustra decem Tauruni insederat arces
 Effulgens nimbo Luna procellifero,
 Hanc modo confractis dejecit cornibus Heros
 Induperatricem substituens Aquilam.
 Mars pater! emeritis lauros superaddito canis!
 Fama! Viro reple Solis utramque domum!
 Eugenium reducem petiistis, publica Vota
 Est in Laudonio, sistite, Vota! redux.²²⁶*

A *nemzeti-aulikus* utalásokat – File Andrásához hasonlóan – a két rövid versben ezúttal sem kell keresnünk, egyrészt Michael Denisnek sincs más célja e néhány disztichonnal, mint hogy emléket állítva örvendjen Laudonnak és a belgrádi sikernek, másrészt a jezsuita költő osztrák származása miatt (amely – mint már említettük előre utalva Joachim Hödl elégiáira – nem feltétlenül kizáró ok). A törött szarvú Hold és az osztrák sas szimbolikáját Denis is felhasználja. Belgrád múltjából csak Jenő herceget említi, az ő tetteinek emléke a 18. század végén még a Habsburg Birodalom történelemben kevésbé járatos alattvalóiban is élénken élt. Érdekessége a művel kapcsolatban, hogy bécsi könyvtáros kollégájának ezt a költeményét Pray György is közli *Taurunum* című kiseposzának 81. lábjegyzetében.

A másik művet II. József török háborújának szintén nagy sikereket elért hadvezérének, Coburg hercegnek a törökök felett aratott győzelme ihlette (*Frid[erico] Josiae Saxoni Coburg Turcarum victori*):

*Quo tecum innumeram, Thracum Vanissime! turbam
 Praecipitas? Tumidum pone supercilium!
 Parva quidem manus est, in quam ruis; attamen illam
 Herois, potior millibus, ardor agit.
 Pannon eques, Teuto pedes est, cui sanguine clarus
 Saxonico faustis imperat alitibus.
 Ferrea, quae vectas, an vincla pavebit, Amoris
 Aurea quem nectunt cum Duce vincla suo?²²⁷*

²²⁶ DENIS, i. m., 172. Fordításunkban: A zivatarhordozó viharfellegtől fénylő Hold, amely ötven éven keresztül telepedett rá Taurunum várára. Most ezt egy Hős kergette el, miután szarvait letörte, helyébe állítva az uralkodó Sast. Mars atya! helyezz babérkoszorút az arra érdemes ősz fürtökre! Hír! Töltsd meg e férfiúval a Nap mindkét otthonát! Azí kívántátok közös fogadalomtétellel, hogy Eugén visszatérjen, álljatok meg, Laudonban van a kívánság szerint, visszatért!

A konkrét csata, melynek apropóján született a vers, valószínűleg a foksányi ütközet lehetett, hiszen a történeti munkák itt emelik ki a jelentős török túlerő felett aratott győzelmet. Denis romanizálva (a török uralom alatt Ruméliának nevezett területen egykor élő barbár törzsre utalva) trákoknak nevezi a törököket. Szembetűnő, hogy nem egységes birodalmi sereggént említi Coburg csapatát, hanem különválasztja a magyarokat és a németeket, a császári sereg két, félelmet nem ismerő egységeként szól a magyar lovasságról (vagyis a huszárokról) és a német gyalogosokról.

Tertina Mihály már említett felsorolásában is találunk egy verset, amely Coburg herceget, valamint az erdélyi hadtestben szolgáló, majd Dominik Fabris olasz származású altábornagy (†1789) halála után a parancsnokságot (szintén altábornagyi rangban) átvévő Friedrich Wilhelm zu Hohenlohe-Kirchberg herceget (1732–1796) dicsőíti.²²⁸ A két különálló, de egy kisnyomtatványban megjelent költeménypár címe: *Ad belli clarissimos duces, patriaeque vindices, de Coburg et Hohenlohe, quum augusta amborum principum nomina triumphali Hungariae monimento insererentur ab amore patriae in Ephemeridibus Hungaricis*, szerzője pedig a veszprémi egyházmegyéből származó, fiatalon elhunyt római katolikus plébános, RADLINGER János (1765–1798) – aki nem mellesleg a belgrádi győzelemről is megemlékezik, azonban nem latin, hanem német nyelven *Andenken der Einnahme Belgrads den 7. October 1789.* (Pest, 1789.) címmel. A két latin nyelvű versnél az alkaioszi ódaformát alkalmazza, a Coburghoz intézett költemény tizenegy, míg a Hohenlohéra írt óda tizenhat strófából áll, melyeket nyolc, illetve hat rövidebb lábjegyzet egészít ki. Radlinger a költemények mottójául két horatiusi idézetet választott. Az első a címlap alján helyezkedik el, míg a másik a belső címlapon, a Coburgra írott vers előtt:

Virtute functos more Patrum Duces,

Lydis remisto Carmine tibiis,

— — — *canemus.*²²⁹

²²⁷ Uo., 171. Fordításunkban: *Hová törzs előre megszámlálhatatlan hordáddal, te kérkedő trákiai? Hagyj fel a gőgös büszkeséggel! Ugyan kicsiny ez a csapat, amellyel szemben kudarcot vallasz, mégis ezerszer nagyobb hősiesség tűz hajtja. Magyar lovas, német gyalogos az, akinek a jeles szász ivadék szerencsés előjelek közepette parancsol. Vajon a vasláncok miatt, amiket hozol, aggódik az, akit a szeretet arany lánc köt össze vezérével?*

²²⁸ Tóth Sándor Attila tévesen Ludwig Aloys Hohenlohe-Waldenburg-Bartenstein herceggel (1765–1829) azonosítja a vers címzettjét, aki majd a napóleoni háborúban jut jelentősebb szerephez, a török háború ideje alatt viszont még túl fiatal az altábornagyi rang viseléséhez, illetve a parancsnoki kinevezéshez. Vö. TÓTH S. A., *Tertina Mihály II..., i. m.*, 79.

²²⁹ Hor. C. IV/15, 29–30, 32. Radlinger nem teljes strófákat, illetve sorokat idéz, a horatiusi szöveget, illetve az abban lévő kihagyásokat mindkét mottó esetében a szerző jelölésével közöljük. Az *Augustushoz* írott ódából

– *Legis expertes* –
– *didicere nuper*,
*Quod Marte posses.*²³⁰

A Coburg herceget dicsőítő költemény a jelen eseményeire reflektál, melyet mitológiai képek színesítenek, történelmi utalások viszont nem találhatók benne. Aproposát a Martinieştinél kivívott győzelem adta, a költő-plébános az eseményekről való tájékozódásra lábjegyzetben a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* beszámolóit ajánlja az olvasók figyelmébe.²³¹ Radlinger a győzelmi babért érdemlő hőst dicsőítve arra kéri a Múzsákat, segítsenek legalább úgy megőrizni Coburg herceg érdemeit, mint az Atreidákét, (vagyis Agamemnónét és Menelaoszt – ahogy lábjegyzetben magyarázza is a trójai mondanivaló utalást). A tábornagyot Herculeshez és Ulysseshez (Odüsszeuszhoz) hasonlítja. A költő a mű végén pedig már arról álmodik, hogy a hős herceg ily kiváló erényekkel és tehetséggel a császári sereget egyenesen Konstantinápolyig el fogja vezetni.

Történelemszemlélete szempontjából talán valamivel érdekesebb a Hohenlohe hercegre írt költemény. A vers háttérét szintén a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* hasábjain megjelent beszámolók adták, sőt egyértelműen kitűnik, hogy a dicsőítő sorokat a lap egy erdélyi tudósítójának levele ihlette, amelyben a herceg személyével kapcsolatos pozitív benyomásokról és érdekes történetekről számol be.²³² A költemény főszövegében is voltaképpen ezeknek az erényeknek a megverselése áll, így ezúttal nem annyira az antik párhuzamok, mint a folyóirat által közölt levélre való hivatkozások dominálnak.

A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* szerkesztői hangsúlyozzák, azért közlik egy „barátjuk” Szebenből küldött levelét (akit Radlinger lábjegyzetében csak *Transilvanusként* emleget), „*hogy azokénak olvasásából, a' Hertzeget közelebbről meg-esmervén, részt vehessen a' Magyar Haza-is Erdélynek azon méltó örömében, mellyet vett illy nagy érdemű Hadi Vezérnek birásából, kiben elvesztett FÁBRIS-át meg-elevenedni szemléli.*” Tehát a szerkesztőknek az volt a célja, hogy a Fabris altábornagy halála után megnyerje magyarok

való részlet Jánosy István fordításában: „és ős szokással lyd fuvolán kísért dallal daloljuk hősi vezéreink hírét.”. Lásd HORATIUS, *i. m.*, 307.

²³⁰ Hor. C. IV/14, 7–9. Az *Augustus* dicsőítésére írt ódából való részlet Rónay György fordításában: „*meggyőzted a törvénytudatlan[t...] a minap felőle, mit érsz a hadban;*”. Lásd HORATIUS, *i. m.*, 301.

²³¹ Lásd HMNT, Első szakasz, Radlinger a csata előzményeihez a 114. és a 140. oldalakat jelöli meg, míg magáról az ütközetről a 340. oldalon olvashatunk, sőt a plébános jelzi, hogy egy térképmellékletet is találunk az összecsapásról. Voltaképpen – az egyébként október 9-i lapszámhoz tartozó – 324–350. oldalak foglalkoznak a martiniești csatával.

²³² HMNT, Első szakasz, 45–49.

szimpátiáját az új (német) erdélyi parancsnoknak. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt gondoljuk, Radlinger János felbuzdulva a folyóiratban közölt levelén, hasonló céllal írta meg a neolatin hagyományokat követő reflexív költeményét. Nézzük, milyen anekdotákat emel ki a költő-plébános a szebeni tudósító leveléből. Megtudhatjuk többek között, hogy Hohenlohe herceg meglehetősen puritán (már-már hannibali) katonaéletet él, a szobájában megelégedett egy fa székkal és asztallal, még „nyoszolyára” sem tartott igényt, elaludt akár a földön is, sőt ha éppen nem akadt az útjukba fogadó, ahol meleg ételt ebédelhetett volna, beérte profónttal (a katonai ellátmány részét képező barna kenyérrel) és vízzel is.²³³ A levél elbeszéli azt az esetet is, amikor a herceg azt találta mondani, hogy szívesebben vadászna most nyulakra, mint hogy az embereket hajkurássza. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az altábornagy előbbre helyezte volna a szórakozást a kötelességnél vagy a hadtudományánál – hangsúlyozza a szebeni tudósító is –, hanem e történet Hohenlohe filantrópiáját bizonyítja. A harmadik strófában Radlinger is megverseli ezt az anekdotát, majd lábjegyzetben idézi az újság közleményét.²³⁴

A szebeni tudósító érdekes megállapítással zárja a levelét, melyet a költő-plébános is idéz költeménye egyik lábjegyzetében: „Egy szó annyi, mint száz, (így végzi az érdekes Barátunk Levelét) Hertzeg Hohenlohet mindnyájan szeréttük, meg-is érdemli egész szeretetünket, mert ő derék katona 's a' mellett embernek-is igen jó ember! – Én azt tartom 's Vélem sokan úgy álmódznak, hogy midőn a' természet Hohenloet akarta formálni, Magyarról gondolkozott 's Németre talált bámulni.”²³⁵ A lábjegyzetet a nyolcadik strófához fűzi, majd a kilencedikben egyszerre tartja Tuisco (a germánok istenként tisztelt ősatyja) és Attila sarjának. A levél írója szerint tehát Hohenlohe származására nézve bár német, erényei alapján akár a magyarok közé is tartozhatna, így arra ösztönzi a közvéleményt, hogy az új parancsnokra mint magyar hadvezérre tekintsenek. Radlinger János valószínűleg a szebeni tudósító szavaiban meglátta a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet gondolatának magvát, és megragadva a lehetőséget – bár ő maga sem bocsátkozik hosszas kifejtésbe, voltaképpen mindössze egy névvel (*Attila*) tesz utalást –, a hun királyhoz kapcsolva emeli Hohenlohe herceget a *nemzeti* hadvezérek közé. Bár a jezsuiták szintén nagy (és nem eredménytelen) erőfeszítéseket tettek, hogy a magyar nemesség történeti emlékezetében élénken élő hun mondát közös nevezőre hozzák a Habsburg-dinasztia iránti hűséggel, illetve magyar királyokként való elfogadtatásukkal, mégis a II. József török háborújára reflektáló (általunk eddig ismert) neolatin munkáknál elsősorban

²³³ Uo., 46–48, vö. RADLINGER, *i. m.*, 2. lábjegyzet.

²³⁴ HMNT, Első szakasz, 48; vö. RADLINGER, *i. m.*, 3. lábjegyzet.

²³⁵ HMNT, Első szakasz, 49; vö. RADLINGER, *i. m.*, 6. lábjegyzet.

nem a hun mítoszra való hivatkozás, illetve az Attilával párhuzamba állítás a jellemző.²³⁶ A törökellenes háborúk hagyományai miatt – talán nem meglepő módon – az 1787–1792 közötti események apropóján született művekben (legalábbis amelyekben a *nemzeti-aulikus* személet egyértelműen kimutatható) a Habsburg uralkodókat, és hadvezéreiket jellemzően inkább a Hunyadiak korához kapcsolják. Láttunk ugyan már fentebb másik példát is a hun mítosz megjelenésére a piarista Rosenpacher Ferencnél, de figyelembe véve az Attilára való utalás szövegkörnyezetét, megfogalmazását, valamint elhelyezkedését a szövegben, úgy gondoljuk, Radlingernél szembeötlőbb, erősebb Hohenlohe párhuzamba állítása a hun királlyal. Ezért (is) figyelemre méltó Radlinger János Hohenlohe hercegre írt költeménye.

1.3. Eposzi igény és *panegyricus*-jelleg: Tertina Mihály Laudon tábornagy pesti ünnepi átvonulására írt *Carmen epicum*ának fontosabb jellemzői és gondolati-tartalmi elemei

Válogatásunk utolsó szerzőjénél már egyértelműen a Hunyadiak korának hagyományai dominálnak, és Laudon tábornagy mintegy „II. Hunyadi (Corvin) Mátyás” jelenik meg előttünk. Tertina Mihály²³⁷ (1750 k. –1808) tudós tanár, újságíró, -szerkesztő és neolatin költő – hogy csak pályájának legfontosabb tevékenységeire utaljunk – *In immortalis herois, ducisque, Gedeonis Laudonii, Belgrado per Pestinum Viennam redeuntis, et in regia Budensi die XX. Decembris anno M. D. CC. LXXXIX. hospitati triumphalem adventum carmen epicum* [önálló kisnyomtatványként Budae, 1790]²³⁸ című műve – mint erről a hosszú, barokkos cím is árulkodik – a belgrádi győztes hadvezér Pesten át Bécsbe tartó diadalmenetét örököltette meg.

Tertina családi háttéréről keveset tudhatunk, annyi azonban bizonyos, hogy nem volt nemesi származású, hanem Tertina András „képíró” (festőművész) fiaként a honorácior-értelmiség pályáját járta. Mindez magában hordozta a nemesi mozgalommal való

²³⁶ Emlékeztetőül utalunk ismét Szörényi László *Hunok és jezsuiták* című tanulmánykötetére. A hun monda és az aulikus szemlélet 18. századi összeegyeztetésének első kísérleteiről például lásd SZÖRÉNYI, *Attila... i. m.*

²³⁷ Tóth Sándor Attilának köszönhetően az elmúlt bő tíz esztendőben Tertina Mihály elfoglalta megérdemelt helyét a 18. század utolsó harmadának neolatin hagyományokat követő tudós-költői között. Az első kismonográfia a szerző tollából Tertina, Antonio Canova (1757–1822), a kor egyik legfoglalkoztatottabb klasszicista szobrászművészeének Napóleon-szobrára írt *epüllionját* mutatta be: TÓTH S. A., *Canova..., i. m.*; majd Perecsényi Nagy László és Tertina kapcsolatát tárta fel: UŐ, *A deákos..., i. m.*, 147–230. Ezután jelent meg kétkötetes monográfiája, amelyben Tertina Mihály újságírói, -szerkesztői, valamint költői pályáját dolgozta fel: UŐ, *Tertina Mihály I..., i. m.*; UŐ, *Tertina Mihály II..., i. m.*; amelyet költeményeinek közös gondozásunkban megjelent kiadása kísért: TERTINA, *i. m.* Tertina Mihályról korábban csak résztanulmányokat olvashattunk, főként mint az *Ephemerides Budenses* írójával és szerkesztőjével foglalkozott vele a szakirodalom, melyről Tóth Sándor Attilánál szintén tájékozódhatunk.

²³⁸ A szakirodalomban kialakult szokást követve, röviden csak *Carmen epicum*ként hivatkozunk a műre. Noha Tertina több költeményénél is a *carmen epicum*ot jelölte meg műfajként, mivel a költőnek más művét nem tárgyaljuk, így egyértelmű, hogy végig a Laudon pesti diadalmenetéről szóló *carmen epicum*ról van szó.

szembehelyezkedést, ugyanakkor erősítette a császárhoz való kötődést. Eredetileg katolikus papnak készült, azonban 1789/90 körül lemondva a teológusi pályáról a tanári hivatás felé fordult. Ettől kezdve különféle gimnáziumokban tanított – a *Carmen epicum* megírásakor éppen a budai királyi gimnázium segédtanára volt –, valamint 1790 áprilisától októberéig az *Ephemerides politicae et litterariae pro regnis et provinciis sacrae coronae Hungariae* (röviden csak *Ephemerides Budenses*) című, heti két alkalommal megjelenő latin nyelvű újság alapító-szerkesztője, és (a kor szokásának megfelelően) szinte egyedüli írója volt. (Tertina után a lap szerkesztését Spielenberg Pál vette át, az *Ephemerides Budenses* végül 1793 márciusában szűnt meg véglegesen.)²³⁹ A jezsuitákkal ugyan kifejezetten rossz viszonyt ápolt, azonban műveltségüknek és szemléletüknek hatása vitathatatlan, mivel tanulmányai során (egyebek mellett történelmi) ismereteit az ő tankönyveiket használva szerezte.²⁴⁰

A *Carmen epicum* először folytatásokban jelent meg az *Ephemerides Budenses* hasábjain, majd önálló kisnyomtatványként.²⁴¹ A lap olvasóközönsége elsősorban a honorácior (és nemesi) -értelmiség köréből került ki, így nyilván Tertina verse közlésénél is elsősorban az ő figyelmükre számított. A mű apropóját Laudon ünnepélyes pesti átvonulása adta, melynek akár maga a költő is szemtanúja lehetett, de azt sem zárhatjuk ki, hogy egy újsághír (talán éppen A *Hadi és Más Nevezetes Történetek* beszámolója) keltette fel benne az érdeklődést a téma iránt. Tertina meglátva a lehetőséget, úgy gondolta, az esemény maradandóságát leginkább egy költemény biztosíthatja, azonban nemcsak az ünnepséget verselte meg, hanem Belgrád ostromára is visszatekintett. A költői szöveget azonban gyakran egészítette ki lábjegyzetek formájában tudományos magyarázatokkal, amelyek sokszor újsághírszerűen kommentálják a fiktív elemeket tartalmazó költemény háttérét, sőt Tertina a publicisztikában jártas szerkesztőként nemegyszer idézett újsághíreket is. Az alábbiakban, kiemelve a fontosabb tulajdonságait és tartalmi elemeit, Tóth Sándor Attila munkája alapján foglaljuk össze röviden a *Carmen epicumot*.²⁴²

Kétszázhatvankét hexameterből álló költeményét Tertina Mihály tizennyolc lábjegyzettel egészítette ki, melyek terjedelme meghaladja a versszöveg hosszúságát. Az epikus igényű (alkalmi) költemény magán hordozza a költői reflexivitás jegyeit, az újsághírekkel ellentétben azonban a szerkesztő-poéta költői módon és távlatokban helyezi el Laudon belgrádi győzelmét. Tertina a témát (esetleg saját kvalitását) nem tartotta alkalmasnak arra, hogy

²³⁹ Az *Ephemerides Budenses* történetének rövid összefoglalását lásd KÓKAY, *i. m.*, 158–161; a Tertina által szerkesztett számokról lásd még TÓTH S. A., *Tertina Mihály I...*, *i. m.*, különösen 23–274.

²⁴⁰ Tertina Mihály életéről lásd *Uo.*, 13–19.

²⁴¹ Az *Ephemerides Budenses*ben a következő lapszámokban és oldalszámokon találjuk: 16. 174–176; 17. 190–192; 18. 198–200; 19. 212–216; 20/21. 223–224; 22. 231–234; 23. 242.

²⁴² A műről részletesen lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 51–96.

legalább kiséposzként dolgozza fel, az elbeszélő szemlélet azonban benne van a műben. Így a *carmen epicum* mint az eposz, illetve a kiséposz egyszerűbb változata, elbeszélő költeményként jelenik meg úgy, hogy az etikai, morális jelleg érvényesüléseként – amely az emberek kiváló erkölceit helyezi előtérbe, és sajátosan a hősi tettekre alapoz – a *panegyricus* műfaji elemei is megjelennek. Így az eposzi igény és a *panegyricus*-jelleg összefonódása sajátosan szolgálja a költő célját.²⁴³

A mű Laudon dicséretével kezdődik, majd a belgrádi várostromot és a győzelmet verseli meg. Az ünneplés bemutatása a költemény nagyobb részét teszi ki, amely Pest lázas készülődésével és a várakozással indul, majd gazdagon megtűzdelve antik irodalmi és történeti párhuzamokkal mutatja be az ünnepség egyes szakaszait. Itt nyílik lehetősége a költőnek, hogy hosszan ecsetelje Laudon dicsőségeit, amely során egyrészt az antik héroszok sorába emeli, másrészt – nyilvánvalóvá téve a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet hatását – párhuzamot von Hunyadi Mátyással – akinek alakjába sajátos módon némiképp belemossa apjának, Hunyadi Jánosnak a személyét is.

E párhuzamot Tertina már rögtön a költemény elején szereplő mottóval egyértelművé teszi, ugyanis Alexander Cortesius (1469–1499) *De laudibus bellicis Matthiae Regis* című Mátyás-*panegyricus*ából idéz, ezzel emelve II. József uralkodásnak időszakát, valamint az ostromot ténylegesen vezető hadvezért, Laudont a Hunyadiak korának mint a Magyar Királyság legfényesebb évtizedeinek magasságába. Cortesius, vagyis Alessandro Cortese olasz költő, aki IV. Sixtus (1471–1484) pápa kúriai titkára és nunciusa volt, költeményében Mátyás haditetteit dicséri.²⁴⁴ Az 1487. augusztus 17. és 1488 áprilisa között keletkezett *panegyricus* politikai célból született: „a pápai udvarnak Mátyás megnyerésére irányuló azon politikájához kapcsolódott szervesen, amely őt Anconának a pápa fennhatósága alá való kiszolgáltatására akarta rávenni.”²⁴⁵

Tertina költői tudatossággal idézi Cortesius sorait, melyek már az osztrák (magyar) hősré, Laudon tábornagra vonatkoznak, beemelve ezzel őt a magyar történelem dicső hadvezéreinek sorába. Célja nyilvánvalóan a haditett felmagasztalása, valamint e két történelmi időszak összekapcsolása, mellyel a Habsburg-házat legitimálva immáron Laudon győzelmét a magyar történelem részeként és dicsőséges fejezeteként értékeli. Mátyás és Laudon párhuzamba állítása ugyanúgy magában rejtje a császári tábornagy és Mátyás apjának, a török harcok kiemelkedő vezérének és a Nándorfehérvár ellen támadó törökkel szemben

²⁴³ *Uo.*, 64–65.

²⁴⁴ Cortesiusról és a Mátyás-panegyricusról bővebben lásd SZÖRÉNYI, *Panegyricus...*, i. m., 25–33. E tanulmányban Cortesius Mátyás-panegyricusának rövid tartalma is olvasható.

²⁴⁵ HAVAS, i. m., 327. Tóth Sándor Attila szintén idézi: TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 64–65.

győzelmet kivívó Hunyadi János párhuzamát is. Tertina tehát Belgrád 1789-es visszafoglalását az 1456-os nándorfehérvári diadallal egyenértékű győzelemként értékeli (felülmúlva ezzel Savoyai Jenő 1717-es sikerét is).²⁴⁶ „*Tertina költeményének ugyanúgy politikai célja van, mint Cortesius versezetének.*” – fogalmaz Tóth Sándor Attila – „*Az utóbbi Mátyást szerette volna megnyerni a Szentszék politikájának, az előbbi pedig a magyarokat szerette volna a költemény erejével közelebb hozni a császári politikához úgy, hogy a 15. századi magyar történelem dicsőséges királyát idézi meg, akinek apja legendás ellensége volt a töröknek, Mátyás pedig a törököt féken tartotta. A Habsburg politika tehát magyar politika – üzeni a költeménnyel Tertina.*”²⁴⁷

A mű kezdő sorai már megteremtik az eposzi hangulatot. Laudon 1789-es győzelmét mitológiai utalásokkal kapcsolja az antik hagyományokhoz, ugyanis a hőst maga Mars segítette abban, hogy (utalva a Habsburg birodalom állandó szimbólumára) a Sasnak hadijelvényét kitzúzza *Singidon* magaslatán. Singidon Belgrád egyik névváltozata, melyet a költő a versszöveghez kapcsolódó első lábjegyzetben hosszan meg is magyaráz, történeti munkákra hivatkozva veszi számba a különböző elnevezéseket.²⁴⁸ A török gyűlölt *Achillese*, vagyis Laudon tábornagy a győztes ostrom után Bécsbe indul, ugyanis – *lép vissza* az időben Tertina, ha valaki esetleg nem tudná a távozás okát – átvette Belgrád várának és városának a kulcsait (mely a megadás és a vár átadásának a jelképe), valamint az ókori római *magistratusok* hatalmát szimbolizáló vesszőnyalábokat (*fascēs*). Míg az első jelkép valós eseményre utal,²⁴⁹ az utóbbival romanizál a költő.²⁵⁰

A Bécsbe induló Laudont a Száva folyó veszi hátára a *curulisi székével*. A *sella curulis*²⁵¹ megidézésével Tertina ismét az antik római kultúrkörhöz kapcsolja a verset a *barokk klasszicizmus* vagy a *klasszicizáló barokk* jegyében,²⁵² majd barokk allegóriákat sorakoztat fel (*Erény*, *Dicsőség*, valamint a *Hír*, *Hírnév*), amelyek Laudon kísérői. A győzelem hírének, illetve a győztes tábornagy hírnevének (*Fama*) terjesztése Tertinánál is fontos szerephez jut. A tábornagy elhagyva a folyót, kocsira száll, mely előtt szintén gyors szárnyakkal halad a *Hír*

²⁴⁶ Cortesius Mátyás-panegyricusáról mint Tertina *Carmen epicum*ának mottója részletesen lásd *Uo.*, 55–65.

²⁴⁷ *Uo.*, 60.

²⁴⁸ TERTINA, *i. m.*, 46–47, 1. lj. Vö. SZABÓ, *i. m.*, 180–183.

²⁴⁹ Vö. ZACHAR, *i. m.*, 247.

²⁵⁰ Lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 65–67.

²⁵¹ A *sella curulis* az ókori Rómában a magas rangú tisztségviselőket, magistratusokat megillető trónszék volt, amely elefántcsontból (a legmagasabb rangú tisztségviselők esetén), vagy fából készült gazdag elefántcsont-berakással, díszítéssel. A főmagisztrátusok közül valamennyinek kijárt. A trónszék használatának a joga (*ius sellae curulis*) az etruszk királyok korából hagyományozódott át. Lásd PECZ, *i. m.*, a megfelelő címszónál.

²⁵² Erről lásd TÓTH S. A., *A latin humanitas poétikája, I...*, *i. m.*, 46–50.

– a sorokban vergiliusi utalásra ismerhetünk²⁵³ –, amely Magyarországra érkezve a nép nagyrabecsülését váltja ki. A harmadik lábjegyzetben e hír értékét méltatja, amelyet Tóth Sándor Attila fordításában idézünk: „Azt már őszintén be kell vallani, hogy LAUDON neve az egész magyar nemzet szívébe igen mélyen beleivódott. Ahogy először elterjedt a hír, hogy Ő Belgrád ostroma után Szerbiából Magyarországra, és aztán innen Ausztriába utazik, minden népnek a figyelmét felkeltette dicsőséges érkezése. Nem volt oly nagyváros vagy város, nem volt oly falu vagy birtok Magyarországon, ahonnan a mellette elhaladónak látványára, házaikat elhagyva, minden nemű, korú, nemzetű és állású ne találkozott volna vele. Mindenütt a jelenlevőnek a nagyrabecsülés és a kegyes lélek közös bizonyosságát mutatták. Mindenütt kürtök, tympanonok, hajítógépek, mozsarak, és ezekhez járuló boldogan kiáltozók, és közös örömet és szerencsekívánatot tanúsító emberi hangokat hallattak. Így mindenesetre az érdemes magyar nemzet, és ennek a nagy hősnek a fáradtsága, amit magának már régen, de ebben az időpontban rendkívülien a legfenségesebb vonzalmat, nyíltan érvényre juttatta, hogy kegyes gondolattal tiszteli, és legnagyobbra értékeli, amikor oly tisztelettel annak dicsőséges nevének átengedi az elsőséget, kiválóan, és tökéletesen méltányolta. És ezért erről az érdemről el lehet mondani azt, amit Cicero a 14. Philippicájában közzétett, ezt mondván: *Is verus Triumphus est, cum bene de Republica meritis testimonium a consensu Civitatis datur* ([Megítélésem szerint ugyanis] az az igazi és valóságos diadalmenet, amikor a polgárság egyetértésben fejezi ki az elismerését az államnak jó szolgálatot tett férfiaknak.)”²⁵⁴

Tertina mindezek után azt óhajtja, hogy a hadvezér látogassa meg Buda templomait, majd a kedves tekintetű gladiátor jelenjen meg (akárcsak a kegyes Aeneas Dido vendégeként – utal ismét az Aeneisre a tanár-költő) a tereken és az utcákon, ahol a pestiek tapsolva várják. Már fel lehet oldani a Themisnek (Igazság), Bellonának (Hadistennő) és a kegyes Pallasnak tett fogadalmakat, hiszen a dicső főparancsnok megérkezett, növelte Magyarország (egyben persze a Habsburg Birodalom) határait, ezért neki a magyarok köszönete jár. Laudon tehát Aeneasként jelenik meg, akit a pestiek oly szeretettel fogadnak, miként Dido, Karthágó királynője fogadta a trójai hőst.²⁵⁵

Szintén említést érdemel, hogy a honorácior-költő megemlékezik II. József török háborújának korábbi, Laudon nevéhez köthető győztes ostromairól. Dubica, Novi és Török-Gradiska említéséhez jegyzetet is fűz (ötödik lábjegyzet), amelyben történeti tájékoztatást ad

²⁵³ A *Hír* leírását lásd Verg. Aen. IV, 173–218. Magyarul lásd VERGILIUS, LAKATOS, *i. m.*, 183–184.

²⁵⁴ TERTINA, *i. m.*, 48, 3. l.j. Az idézetet lásd Cic. Phil. 14. V. 13. Magyar fordításban: CICERO, MARÓTI, *i. m.*, 193. Részletesen Tertina költeményének e részéről a harmadik lábjegyzet fordításával együtt lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 67–68.

²⁵⁵ Lásd *Uo.*, 69.

az ostromokról. További érdekessége a lábjegyzetnek, hogy itt közli Hannulik János piarista költőnek egy – fentebb már bemutatott – addig kiadatlan, a várostromokról szóló költeményét.²⁵⁶

Dolgozatunk szempontjából fontos adatokat tartalmaz a versszöveghez fűzött tizedik lábjegyzet, amelyben Tertina azt a tizennégy tételből álló listát közli, amely a józsefi török háború témájának apropóján írt műveket sorolja fel.²⁵⁷ A honorácior-költő válogatásában egyaránt találunk magyar és latin nyelvű, valamint verses és prózai munkákat. Fentebb már utaltunk e listára, amelynek több tételét is bemutattuk, vagy be fogjuk mutatni dolgozatunkban. Tertina a lábjegyzetet felvezetve maga is megjegyzi, hogy költeménye megírásáig nagyszámú verses és prózai mű született, amelyek a hős Laudont és a török háború dicsőséges eseményeit örökítették meg az utókor emlékezte számára. Egy újságot is említ, amelyet Bécsben adtak ki – Tóth Sándor Attilával egyetértve mi is úgy gondoljuk –, ez csak a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* lehet, amelyben szerkesztői számos művet említettek meg, vagy közöltek. A költő-tanár ezek közül csak néhányat válogatott ki,

²⁵⁶ Lásd *Uo.*, 70–71. Hannulik verséről lásd dolgozatunk III.1.2. fejezetét; a versszöveget lásd TERTINA, *i. m.*, 49–50, 5. lj.

²⁵⁷ A lista az alábbi címeket tartalmazza:

- I. *Taurunum auspiciis Iosephi II. Aug. Recuperatum*. Poemation a Georgio Pray concinnatum. Pestini 1789.
 - II. *Ode Laudonio Supremo Belli Duci Belgradum fortiter aggredienti, feliciter expugnanti, oblata ab Andrea File Archi-Dioec. Strig. Presb. Budae*.
 - III. *Laudonio devicto Turca reduci*. Hexametri Latini Eodem Auctore. Budae.
 - IV. *Oratio Gedeon. Loudoni* Caes. Aug. Supremo Belliduci, quum Albam Graecam Ottomanis eriperet MDCCCLXXXIX. a Ioan Bapt. Ant. Tsermák Budae.
 - V. *Vicissitudines Belgradi* synoptice datae anno, qVo a TvrCIs VirtVte LaVDonII reCVperatVM est. Auctore Ladislao Spaitis Ord. S. Franc. Prov. D. Ioan Capistr. Budae.
 - VI. *Belgrado a Loudone suis reddito* die 8. Octo. 1789. Lusus Poeticus, plaudente Gymnasio Regio Temesiensi Scholarum Piarum. Cecinit Innocentius Simonchich. Temesvarini.
 - VII. *Triambeutica Pannoniae Victricis VnDIqVe CVM felIX resonat VICtorIa pVgnas*: a Franc. Rosenpacher e Scholis Piis. Pestini.
 - VIII. *Ad Belli Clarissimos duces, patriaeque Vindices, de Coburg, et Hohenlohe, quum augusta amborum Principum Nomina triumphali Hungariae monimento insererentur* ab amore patriae in Ephemeridibus Hungaricis MDCCCLXXXIX. Auct. Ioan Nep. Radlinger Dioc. Wesprim. Pestini.
 - IX. *B. Laudonnak Nándorfejevári Győzedelme*. Szerzette Kultsár István, a' Szombathelyi Királyi Iskoláknál a' szép tudományoknak öregbik Kir Tanítója. Szombathelyen 1790.
 - X. *A' Vitézlő győzedelmes Magyaroknak örök Oszlopáról való Versek*, mellyekkel édes Hazáját meg-tisztelék egy pesti Nevendék Pap. Pesten 1789.
 - XI. *Vígsággal elegyes Szomorú Versengés*, mellyet írt D. I. E. M. való Első Eszt. Pesti N. P. 1789. Pestenn.
 - XII. *A' mostani Török Háborúnak rövid Históriaja*, Az-az: Belgrád, és egyéb Nagy Városok, Városok, és Tartományok' vissza-vételeknek, 's Magyar Koronánknak rövid le-írása. Pesten 1790.
 - XIII. *Nándor Fejér-Várnak Meg-vétele*, mellyet Belgrád, és annak Kommendánsa között eshető képzeltt beszélgetésben versekbe foglalt, és Hazánk élő nyelven közre botsátott G. G. J. Magyar Lovas Generális A' Verseken gyönyörködők' kedvéért. Pozsonyban, és Komáromban 1790.
 - XIV. *Az Istennek Győzedelmes Fegyvere*, az ő Előtte kedves Fejedelemnek kezében, mellyet amaz erős, kultsos Belgrád-Vára 1790. Eszt. Octob. 8. napján lett szerentsés meg-vételéért a' Posonyi Évangyélika Magyar Gyülekezettől a' Szent Háromság után XXI. Vasárnapon tartatott Hála-adó Isteni Tiszteletnek alkalmatosságával együgyűen le-rajzolt Mossótyz Institoris Mihály, azon Gyülekezetnek méltatlan Lelki Pásztor. Posonban.
- Lásd TERTINA, *i. m.*, 53–54, 10. lj.

amelyekről úgy gondolta, fontosak lehetnek a budai és a pesti közönség számára, sőt van köztük olyan, amelyik még meg sem jelent korábban, csak a szerzők, illetve baráti köre hívta fel rájuk – valószínűleg mint az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjének – a figyelmét.²⁵⁸

A lábjegyzet további részében a listában felsoroltak mellett Tertina további költeményekre hívja fel a figyelmet. Először is barátjának, KUKOLNIK Balázsnak – aki a galíciai Zamošcon található királyi akadémiai lyceum filozófiai fakultásának dékánja, valamint az elméleti, és a gyakorlati fizikának, a mechanikának, és a mezőgazdasági ismereteknek a tanára volt – egy két disztichonból álló kronosztikonját (melyben a kiemelt betűk az 1789-es évszámot adják ki). Emellett közli Hannuliknak azt a szintén kiadatlan ódáját, amelyet a magyar katonáknak írt, amikor a török háború kezdetén a Magyar Királyság határainál gyülekeztek, valamint megemlíti még Baróti Szabó Dávid *A magyar húszárokhoz* című versét.²⁵⁹

Miközben Tertina a lábjegyzetben a Laudont (is) dicsőítő költeményeket veszi számba, a versszövegben a császári tábornagy az ünneplő polgárok kíséretében megérkezik szálláshelyére, a budai királyi palotába, ahol a hős hadvezér olyan fogadtatásban részesül, mint a trójai Aeneas Karthago városában – utal ismét Vergilius eposzára Tertina. Vendéglátója Kinsky József gróf (1751–1798), a kiváló ösökkkel rendelkező Kinsky család grófi ágának a tagja, akinek tisztségeiről és érdemeiről szintén egy jegyzetben (tizenkettedik lábjegyzet) tájékoztatja a költő az olvasót. Megtudjuk, hogy Kinsky értesült elsőként Laudon érkezéséről és ő volt a főszervezője a tábornagy fogadásának. Felsorolja Kinsky címeit is: a Mária Terézia-rend lovagja (tehát a kitüntetés legkisebb fokozatával, a lovagkeresztrel rendelkezett), kincstárnok, tanácsnok, lovasezredes. A *panegyricus*-jelleghez híven nem marad el a fogadásra megérkező Laudon *laudatiója* sem. Tertina, megszólítva a hőst, óhaját fejezi ki, bárcsak e herculesi munkának olyan márványszobrokat emelnének, amelyek kifejezhetik a magyar nemzet dicsőségét és egyben a hadvezér iránti szeretetét.²⁶⁰ Arra kéri Laudont, fogadja kegyébe a magyarokat, akik nagyon is kötelességtudó nép, majd az istenektől hosszú életet kér a tábornagynak, hogy tovább vezethesse a császári (magyar)

²⁵⁸ Tertina költeményének vonatkozó részéről részletesen lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 76–81.

²⁵⁹ Lásd *Uo.*, 80–81. Baróti Szabó és Hannulik verséről lásd dolgozatunk III.1.1., illetve III.1.2. fejezetét; Hannulik ódájának versszövegét lásd TERTINA, i. m., 49–55, 10. l.j.

²⁶⁰ Érdekes adalékként szolgálhat a *Magyar Hírmondó* 1786. március 29-én megjelent, Egerből tudósító cikke, amelyben a farsangi multság kapcsán a következőről számol be: „De minden dítséretet elragadtak azok a’ három diadalmi oszlopok, és reájok való írárok, melyeket a’ kő-bányáknak hegyei között emeltek fel, melyeket ama híres kép-írónak, Tertina Andrásnak a’ fija, a kis pap Tertina Mihály készített és szerzett. Az első oszlop az egri püspök tizmerével vala ékes... Trombitáknak vig harsogásai, és pistolyoknak vigadozo ki-lövései között emeltettek-fel és ment végbe e’ tüzi játék.” E szerint Tertina Mihály 1786-ban maga is készített egy diadaloszlopot Egerben Eszterházy Károly (1725–1799, 1761-től egri püspök) számára. Tehát azok az utalások, amelyek a herculesi feladat vizuális megjelenítéséről szólnak, voltaképpen Tertina képzőművészeti irányultságáról is árulkodnak.

sereget egészen Konstantinápolyig. Tehát Tertina is külön a figyelmébe és jóindulatába ajánlja a magyarokat a költemény ünnepelt hőségnek, valamint – ahogy például Radlinger Jánosnál Coburg herceg esetében – a tábornagy hadi erényeinek és képességeinek felnagyításával a költő már a Török Birodalom központjának elfoglalását vizionálja.²⁶¹

Laudon dicsérete után Tertina elérkezettnek látja az időt, hogy felvázolja Belgrád történetét és a (magyar) történelemben játszott szerepét. Természetesen erre a költői szöveg nem biztosít számára elegendő lehetőséget, így a tizenöt sornyi versszöveghez (226–240. sorok) kapcsolódik a – terjedelmükben sem rövid – jegyzetek közel harmada (szám szerint öt, 13–17. lábjegyzetek), melyekben kifejtheti történeti-történelmi kiegészítéseit.

A királyságok határvitáit és a királyok viszályait gyakran fegyverekkel döntötték el. Ez a végzete Belgrádnak is, mivel a határvidéken fekszik. A Végzet az okozója tehát annak, hogy annyiszor voltak véresek a Száva nimfái, és hogy még most is *szerbiai Trójaként* füstölög a háborúktól megtépázott *Taurunum*. (Mint láthatjuk, Tertina Belgrádnak több elnevezését is használja a versszövegben.) Erről a nem éppen szívmengető látványról az előző évben (1789) egy szerbiai barátja levélben is beszámolt neki. A levél Belgrád történelmi-földrajzi leírását tartalmazza, ezért Tertina – hogy az irat (íromány) megmaradjon az örök emlékezet számára – közli a levelet (tizenharmadik lábjegyzet), kihagyja viszont – illetve csak elkezd – Belgrád ostromának leírását, és a jegyzet végén azt mondja, aki a vár és a város ostromának valós és teljes történetét meg akarja ismerni, forduljon olyan művekhez, amelyek e témát alaposabban mutatják be. Egyet ő is ajánl, amelynek a címe: *Vollständige Geschichte von der Belagerung, und Einnahme der Festung Belgrad durch den K. K. Feldmarschall. Ernst Gideon, Freiherrn von Loudon, die militärische thesesienordens Grosskreutz, und Inhaber eines Infanterieregiments, im Jahre 1789. Von einem K. K. Officiere, der dieser Belagerung beiwohnte. Zweite, verbesserte Auslage, Prag, in der v. Schönfeld-Meissnerischen Handlung, 1790.* A szerzőről tehát csak annyit tudunk, hogy egy *császári és királyi katonatiszt, aki részt vett az ostromban*.²⁶²

A versszövegben is utalva a vár számos elvesztésére, azzal riogatja a császári katonákat, hogy nehogy hívnia kelljen Nagy Frigyes szellemét: „*Ne vocem ab Elysio Magni manes Friderici*”,²⁶³ vagyis nehogy szégyenszemre a poroszoktól kelljen segítséget kérni. Ugyanis nem akarja elhinni, hogy a hadvezérként tisztelt, de a Habsburg Birodalom orra alá sok borsot törő, 1786-ban elhunyt porosz király szellemén kívül ne akadjon senki a birodalom határain

²⁶¹ Lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 81–82.

²⁶² Bővebben lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 82–84.

²⁶³ TERTINA, i. m., 58, 230. sor

belül, aki képes lenne Belgrádot újra és lehetőleg végleg visszavívni. Természetesen Frigyes lelkének háborgatására nem kerül sor, hiszen Laudon tábornagy megbirkózik e feladattal. Persze a császári hadvezér a háború művészetében való jártasságáról korábban is tett már tanúbizonyságot az *utolsó előtti porosz háborúban*, azaz a hétéves háborúban (1756–1763), amikor II. Frigyes a *fenséges Mária Terézia királynő* ellen harcolt. Tertina hosszú lábjegyzetben írja le többek között Laudonnak a hétéves háborúban való katonai felemelkedését (tizennegyedik lábjegyzet).²⁶⁴

A következő sorokban fejti ki Tertina politikai gondolkodásának sajátos, historizáló jellegét:

*In Te Kinisios redivivos, Hunyadiosque,
Eugeniosque Heroas Gens suspicit Hungara laeta;
Et Zrinii damnum Te vivo sustinet aequa;
Nec queritur celebrem Drugethum cum semine carptum.*²⁶⁵

Ahogy Vergilius eposzában Aeneas kelt új életre Augustusban, úgy Tertina *Carmen epicum*-ában a magyar történelem törökverő hősei, a Kinizsiek, a Hunyadiak, a Zrínyiek, és a Drugethek támadtak fel Laudonban, valamint Savoyai Jenő, akire a költő szintén itt utal először. A Drugethekhez ismét terjedelmes magyarázatot fűz (tizenhatodik lábjegyzet), amelyet a következőképpen kezd: „*Kinizsi Pálnak, Hunyadi Jánosnak, Savoyai Jenő hercegnek és a szigeti Zrínyinek egész Európában ismertek hősi tettei, bár azokat újra dicsérettel kellene felékesíteni.*”²⁶⁶ De nemcsak ezeket a hősöket kell magasztalni, akik a haza határain kívül is felvették a harcot a törökökkel, hanem azokról is meg kell emlékezni, akik az ország belsejében lévő ellenség fegyvereit igyekeztek féken tartani. Ebben jeleskedett a homonnai Drugeth család, amely gazdagságával és tetteivel felülmúlta a többi famíliát. Tertina jegyzete szerint a versszövegben az 1579-ben török fogságba esett Drugeth Miklósról (1538–1580), Zemplén vármegye főispánjára (1571-től) utal, akinek tevékenységét és tetteit érdemesnek véli, hogy felidézze.²⁶⁷

²⁶⁴ Bővebben lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 84–87.

²⁶⁵ TERTINA, i. m., 59, 235–238. sorok. Tóth Sándor Attila fordítása alapján magyarul: *Benned a feltámadt Kinizsieket, Hunyadiakat, és Savoyai Jenő-féle hősöket csodálja a boldog magyar nemzet; és Zrínyinek veszteségét veled, elevennel pótolja a türelmes [ti. magyar nemzet]; nem panaszkodik fel a híres, magvaszakadt Drugethet.* Vö. TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 87.

²⁶⁶ TERTINA, i. m., 59, 16. l.

²⁶⁷ Bővebben lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 87–92. Ugyanott lásd magyar fordításban Tertina összefoglalóját Drugeth Miklósról. A Drugeth családról lásd Zubánics László összefoglalását: ZUBÁNIC, i. m., 62–73; Drugeth Miklósról *Uo.*, 66.

Szintén figyelemre méltó az utolsó történeti jegyzet is (tizenhetedik lábjegyzet), amelyben a *Brunensis Germanicae Ephemerides*, vagyis a német nyelvű *Brünner Zeitung* 1789. december 15-i számára hivatkozik, mely szerint – Tertina megfogalmazásában – az a nyilvános szóbeszéd járja (*ex publico rumore*), hogy Laudont fel akarják venni a magyarországi főurak rendjébe (*de LAUDONII in Magnatum Hungariae Ordinem adaptatione*). Az újság a 795. oldalán²⁶⁸ a következőket írja: „*Es geht die Rede, daß die Ungarische Nation die beiden Herren Feldmarschälle, Loudon und Coburg, zu Magnaten ihres Landes aufnehmen wolle.*”, tehát Coburg herceget is hasonló megtiszteltetésben szerették volna részesíteni. Tertina megjegyzi, hogy a 16–18. század között nagyszámú honfiúsítás (*indigenatus*) történt, amikor idegen hercegek, grófok, bárók nemzetségeit fogadták be a magyar nemesség soraiba.²⁶⁹ Minderről a hazai jogi gyűjteményekben lévő törvényekből is tájékozódhatunk, melyek közül a honorácior-költő fel is sorol több, a 17. században hozott törvényt, mégpedig a következőket: 1680:30. tc., 1609:27. tc., 1635:34. tc., 1647:54. tc., 1649:36. tc., 1655:74. tc.²⁷⁰ Varga Norbert a következőképpen fogalmaz az *indigenatus*ról: „*Az eredeti szerzőmódok között szerepelt az ünnepélyes honfiúsítás, amellyel egy idegen szerezhett magyar honpolgárságot. Annak a személynek, aki honosítani akarta magát, a nemzet és a király szolgálatában kimagasló érdemeket kellett teljesítenie, és igazolnia. »Így vált a nemesség az apák vagy a nemességet szerző egyén honfiúi érdemeinek jutalmává (laurae virtutis [sic!]), melyet minden honfiu megszerezhet, ha magát a haza és a király, a szent korona érdekében kitünteti.« Ez képezte a nemesség, vagyis a honfiúság megszerzésének morális, egyben jogi alapját.* [kiemelés tőlem: T. S. M.]”²⁷¹

Az 1715:130. tc. Savoyai Jenő,²⁷² míg az 1790/91:71. tc. Coburg herceg²⁷³ honfiúsításának elfogadását szövegezi meg, mindkét esetben a magyarok érdekében véghezvitt

²⁶⁸ Az 1789. december 15-én, kedden megjelent századik lapszámot az évfolyam 793–800. oldalain találjuk. A szám rögtön a külföldi hírekkel (*Inländische Nachrichten*) kezdődik, ezen belül is az osztrák hírekkel (*Oesterreich vom 12 Decemb.*, 793–796. oldalak) foglalkozik, melyekben a török háborúhoz kapcsolódó tudósítások dominálnak.

²⁶⁹ Bővebben lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 92–94.

²⁷⁰ Tertina felsorolása hibás, ugyanis a jelzett törvények nem a honfiúsításról, hanem az idegen katonaság eltávolításáról szólnak. Az 1680:30. tc. jelölése valószínűleg nyomdai hiba (már a mű korabeli kiadásában is), ugyanis ilyen törvény nem létezik, viszont sajnós a hibalehetőségeket megvizsgálva sem sikerült (mindaddig) rájöttünk, melyik törvényre szeretett volna utalni Tertina. Varga Norbert a következő törvényeket sorolja fel mint a rendi korban született, a magyarországi honosítással kapcsolatos törvények (mi az 1792-es országgyűléssel bezárólag idézzük): 1792:20–22. tc., 1790/91:71–74. tc., 1751:40. tc., 1741:66–70. tc., 1729:46–49. tc., 1715:129–136. tc., 1687:27–29. tc., 1681:81. tc., 1662:54. tc., 1659:131–133. tc., 1655:118. tc., 1649:100–102. tc., 1647:155. tc., 1638:73. tc., 1636:46–49. tc., 1635:93. tc., 1625:66. tc., 1622:78. tc., 1618:5. tc., 1609:76. tc., 1608: k. u. 27. tc., 1605:6. tc. Lásd VARGA N., i. m., 40, 12. lj.

²⁷¹ Az ünnepélyes honfiúsításról lásd VARGA N., i. m., 39–43, ahol még további vonatkozó jogszabályokat is találunk. Az idézett részt lásd *Uo.*, 39. Varga Norbert a következő munkából idéz: FERDINÁNDY Gejza, *Magyarország közigazgatása (Alkotmányjog)*, Budapest, Politzer és fia kiadása, 1902, 205.

²⁷² A törvény szövege magyarul a következő:

cselekedeteikkel, nevezetesen a törökök felett aratott kiemelkedő győzelemmel indokolják magyar honfiúvá fogadásukat. A törvényszövegekből azt is megtudjuk, hogy a *Karok és Rendek* mindkét esetben elengedik az eljárás díját, Coburg esetében pedig még az is kiderül, önként ajánlották fel neki a honfiúságot.²⁷⁴

„*Ferencz Jenő fejedelmet, savoyai herczeg urat magyarrá fogadják*

A karok és rendek hálás emlékezettel tisztelvén a fenséges savoyai és piemonti herczeg, Ferencz Jenő fejedelem urnak, az aranygyapjas rend vitézének, Ő császári és királyi szent felsége tábornagyának s egy ezrede ezredesének, belső titkos tanácsosának s az udvari haditanács elnökének, valamint az egész fegyveres erő főhelytartójának stb. számos hősi tetteivel szerzett kiváló érdemeit, nemkülönben bőven összehalmozott és hasznos szolgálatait, melyeket e fennczimzett herczeg úr mindennemű hadi alkalommal s sik földön való hadjáratoknál itt Magyarországon életét s javai nyílt veszélynek kitéve, s jelesen abban az emlékezetes 1697. évben, midőn a Tisza folyó mellett, Zenta nevű helységnél a keresztyén név esküdt ellenségével, magának a török császárnak is jelenlétében vívott ütközetben, ugyanez ellenség felett fényes győzedelmet aratott s e Magyarországot, a vadnép kegyetlen leverése után, nagyobb biztonsághoz juttatta, nevének halhatatlan dicsőségére, a legfelségesebb osztrák háznak, s e Magyarország szent koronájának is tanusított és teljesített s jelenleg is hasonló állhatatos buzgalommal tanusít és teljesít:

1. § Ugyanez említett fejedelem urat tehát, s az ő utján fenséges Manó fejedelem urat, édes testvére utáni unokaöccsét, ugyancsak savoyai és piemonti herceget, az aranygyapjas rend vitézét, s egy lovasezred ezredesét, s előbb említett ő fenségének kétségtelen örökösét és utódát, s nemkülönben az ettől egyenes vonalban leszármazó örökösöket, saját akaratukból és iránta való hálás szívük bizonyságául, előlegesen hozzá intézett felszólítás után, az ezer arany díjtól mentesen, Magyarország többi igaz és kétségtelen lakosainak számába, a megillető üléssel és szavazattal, hő lelkesedéssel befogadták.

2. § Nem kételkedvén, sőt erős reménynyel biztatván magokat, hogy ugyane fejedelem úr s a vele együtt bevettek, minden időre a haza hasznos polgárai lesznek s annak javát, jogait s törvényeit buzgón előmozdítani s védelmezni fogják.”

Lásd 1000 év törvényei (*Corpus Juris Hungarici*), online változat, doi: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500130.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dsavoyai>, utolsó lekérdezés: 2018. 08. 10.

²⁷³ A törvény szövege magyarul a következő:

„*Józsiás fejedelem ur, Szász-Coburg herczeg, magyar honfiúvá fogadtatik*

Hálás emlékezettel tisztelik az országosan egybegyűlt karok és rendek Józsiás fejedelem ur, Szász-Coburg, Jülich, Cleve és Berg herczege, Thüringeni tartománygróf és Meisen örgrófja, a Terézia királyi katonai rend nagykeresztes vitéze, tábornagy, egy könnyű lovasezred ezredes-tulajdonosa, és magyarországi főhadparancsnok gondjait, fáradalmait és veszedelmeit, valamint számos hőstetteivel szerzett érdemeit és hasznos szolgálatait, mint a ki különböző alkalommal és hadjáratokban, s jelesül az 1789. évben magával a török nagyvezérrel vívott ütközetben annak erős hadseregét sokkal kisebb haderővel és csapatokkal megverte, táborát kifosztotta és a kereszténység esküdt ellenségén több diadalt aratván nemcsak Magyarországot vitézüll védelmezte, hanem az ország szent koronáját illető tartományokat is, ugmint Oláhországot és Moldvát visszaszerezte, és így a magyarok szívében, a kiknek segítségével is működött vala, örök kedvességet szerzett magának, egész Európa előtt pedig nevét halhatatlan dicsőség fényével tette híressé.

Minélfogva az országosan egybegyűlt karok és rendek hálájok bizonyságául a nevezett fejedelem urat s örökösait és utódait mindazon jogoknak és javasalmaknak, melyekkel a magyarok birnak, részeseivé kívánják tenni, és önként ajánlván föl neki a honfiúságot, a 2000 arany díj fizetése nélkül, a szokásos eskü letétele mellett, Magyarország többi valóságos és kétségtelen tagjai közé egyetértő szavazattal fölfogadták, hozzájárulván Ő királyi felségének beleegyezése és kegyes jóváhagyása.

Semmit sem kételkedvén, hogy a nevezett herczeg ur a magyar királyi udvari kancellária előtt letett esküje értelmében minden időben a hazának hasznos polgára, érdekeinek, jogainak és törvényeinek buzgó előmozdítója és védelmezője leend.”

Lásd 1000 év törvényei (*Corpus Juris Hungarici*), online változat, doi: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000071.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3Dcoburg>, utolsó lekérdezés: 2018. 08. 10.

²⁷⁴ Mint említettük, a *Brunensis Germanicae Ephemerides* 1789. december 15-én számolt be arról, hogy Laudont is fel akarják venni a magyar főurak rendjébe, tehát mind a német nyelvű újságnak, mind Tertina lábjegyzetének szövegéből arra következtethetünk, hogy Laudont is magyar honfiúvá akarták fogadni. Marczali Henriknél a következőt találjuk: „*Indigenatust csak a rendek ajánlatára lehet kapni. A török háború hősei: Koburg, Hoaloe [sic!], Laudon, Wartensleben adományban is részesüljön, a többi érdemes férfiú csak*

Nem véletlenül időztünk el a honfiúsítás kérdésénél, ugyanis világosan kirajzolódik előttünk Tertina politikai koncepciója. „Mindenekelőtt – hungarus-tudatából adódóan – a magyarság befogadó nemzeti jellegét hangsúlyozza, aki a nemzetért tesz, azt a nemzet soraiból valónak érzi. Valóban Szent István királytól sok olyan »idegen« származású főúri család volt Magyarországon – gondoljunk csak akár a Hunyadiakra, akár a Zrínyiekre, de legfőképpen az idegen házi királyokra –, akik a Magyar Királyság gyarapodását szolgálták. Őket a királyság kitüntette, birtokokat kaptak, s törvényesen is az ország állampolgáraivá lettek. A későbbiekben már nem keresték származásukat, a nemzet részévé váltak, sőt törvényekkel is biztosították jogaikat: származása okán senkit sem lehetett kizárni a legnagyobb méltóságok viseléséből sem. Ez a be- és elfogadás nemzeti bélyeg, mondja Tertina, mely érvényes a német (osztrák) nemzetre (s császárra, királyra), így a törökverő Laudon is e magyar nemzettest része. Tertina történelmileg és a jog háttérével is megalapozott véleményén azonban átsüt aulikus üzenete, vagyis az a politikai elképzelés, mely a Magyar Királyság jövőjét a Habsburg-ház uralma alatt képzelte, ugyanakkor küzdött a nemzeti felemelkedésért. Tertina honorácior-értelmiségiként a Habsburgok sokfajta natiót magába foglaló s biztonságot nyújtó birodalma felé tekint.” – fogalmazza meg Tóth Sándor Attila Tertina nemzeti-aulikus szemléletét.²⁷⁵ Az *indigenatus* fentebb idézett leírása, valamint a nemzeti-aulikus szemlélet jellemzői feltűnően egybecsengenek, ahogy honpolgárrá is úgy válhatott valaki, hogy a haza, a nemzet, a király, illetve a Szent Korona érdekében valamilyen kiemelkedő tettet hajtott végre, ugyanúgy válhatott az idegen uralkodó és az idegen hadvezér magyarrá (*nemzetivé*). Tertina tehát nemcsak történeti-irodalmi hagyományokra alapozza történelemszemléletét, hanem jogilag is megpróbálja alátámasztani (még ha – véletlenül, vagy esetleg valamilyen más szándékkal – nem is a megfelelő törvénycikkeket jelöli meg).

Tertina Mihály költeményének utolsó soraiban önmagára vonatkoztat, reményét fejezi ki, hogy Laudon hírnevének megőrzése a Tertina-név fennmaradását is jelenti, és a tábornagy győzelmeinek megverselése érdemessé teszi arra, hogy patarai Apolló babérkoszorúval illesse őt. Ugyanakkor megjelenik a költői szerénység kötelező toposza is, hiszen *tőle*

honfiúsításban. [kiemelés tőlem: T. S. M.]” MARCZALI, *Az 1790/I-diki országgyűlés I...*, i. m., 193. Marczalitól tehát azt is megtudjuk, hogy a fent említett hadvezérekkel együtt birtokadományban is részesült volna. A feltételes mód nem véletlen, ugyanis míg a Coburg herceg honfiúsításáról szóló törvénycikket fentebb idézni tudtuk, addig Laudon honfiúvá fogadásáról sem a legközelebbi (1790/91-es), sem más országgyűlésen törvénycikket nem találtunk, pedig a Karoknak és a Rendeknek mindenképpen be kellett volna cikkelyezniük (amennyiben megszavazták) ahhoz, hogy érvényes legyen az adományozás. Vö. VARGA N., i. m., 40. Ne feledjük azonban, hogy a tábornagy 1790 júliusában meghalt, amikor az országgyűlés még javában II. Lipót hitlevelének szövegén vitázott, érdemi munkára csak novembertől került sor. Így okafogyottá válva Laudon honfiúsításának kérdése lekerült a napirendről. (Posztumusz adományozás pedig nem volt gyakorlatban, hiszen így például a procedúra kötelező részét képező esküszöveg [vö. *Uo.*, 40.] sem hangozhatott volna el.)

²⁷⁵ TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 94.

*nehézkés természete megtagadta az alaposabb kimunkálást, vagyis eposzi magasságokba nem emelhetette témáját, de azért bízik benne, hogy Laudon dicsőségének elbeszélésével (Horatiusihoz hasonlóan) ércnél maradóbb verset alkotott („Carmenque perennius aere”).*²⁷⁶ A vers befejezéseként Tertina *feliratos stílusban (a lapidaria)*, vagyis kőbe vésve foglalja össze költeménye témáját:

HUNGARIAE. FINES. AUGENTE. PER. ARMA. SECUNDA.
TURCINO. IN. ILLYRICO. IOSEPHO. REGE. SECUNDO.
BELGRADO. PER. PESTINUM. REDEUNDO. VIENNAM.
LAUDON. BUDENSI. NOCTEM. TRANSEGIT. IN. ARCE.
ATQUE. DIEM, MEDIAM. SACRATAM. AMONIS. HONORI.²⁷⁷

Mint láthattuk, Tertina Mihály munkája klasszikus példája a neolatin hagyományokat követő reflexív költészetnek. A mű apropóját egy újsághír, nevezetesen a belgrádi ostrom után Bécs felé tartó Laudon tábornagy pesti ünnepi átvonulása adja, mely alkalmat kínál a költőnek arra is, hogy egyebek mellett költeményének hőseit, illetve Belgrád (Nándorfehérvár) történetét is bemutassa. Természetesen a poétikai-rétorikai eszközökkel ékesített versszöveg nyújtotta lehetőség kevésnek bizonyul számára, ezért a főszöveghez nagy terjedelmű, prózai lábjegyzetek kapcsolódnak. Ezekben Tertina nemcsak történelmi-történeti és irodalmi magyarázatokkal, hivatkozásokkal egészíti ki a versszöveget, hanem – még ha ismeretei, precizitása e tekintetben nagy is némi kívánnivalót maga után – történelemszemléletének, politikai gondolkodásának jogi hátterét is igyekszik megvilágítani.

Dolgozatunk e fejezetében a rövidebben-hosszabban tárgyalt magyar és latin nyelvű művekből talán kitűnik, hogy II. József törökök elleni háborúja, illetve Belgrád 1789-es visszafoglalása igen nagy irodalmi visszhangot váltott ki, a számos munka szerzői között nemegy olyan akad, aki – már ekkor vagy később – meghatározó alakja volt a 18. század végi magyar(országi) szellemi életnek. A latin nyelvnek és a nemzeti nyelvnek a használata (sokaknál még párhuzamosan), a neolatin hagyományokat követő reflexív és a klasszikus

²⁷⁶ Horatiusnál: „Exegi monumentum aere perennius”. Lásd Hor. C. III/30. 1. Magyarul lásd HORATIUS, *i. m.*, 257.

²⁷⁷ TERTINA, *i. m.*, 62, 258–262. sorok. Tóth Sándor Attila fordítása alapján magyarul: *Amikor II. József uralkodása alatt a török fennhatóságú Illíriában Magyarország határait seregével növelve, Belgrádból Pesten át Bécsbe visszatérve, Laudon a budai várban töltötte az éjszakát és az Amon tiszteletének szentelt délelőttöt.* TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, *i. m.*, 96. Az utolsó jegyzet (tizennyolcadik lábjegyzet) is ehhez a részhez kapcsolódik, amelyben Tertina Ámon (az egyiptomi Napisten) idejét magyarázza. A római naptár szerint ugyanis ünnepét december 20-a délelőttjén (Laudon ünnepi átvonulásának napján) tartották. Tertina költeményének zárásáról részletesebben lásd *Uo.*, 95–96.

(romantikus) értelemben vett lírai költészet felé mutató önreflexív művek együttes jelenléte egyaránt színesíti ennek a tudományos és irodalmi szempontból átmeneti időszaknak a palettáját. E költeményeket meghatározza a Habsburg-dinasztiához való viszony, a *nemzeti* (nemesi-rendi) személelmód, illetve mint e kettőnek közös nevezője a *nemzeti-aulikus* felfogás, amely szerzőinknél – felekezetenként, de akár egyénenként is változva – hol markánsan jelenik meg (leginkább a jezsuita, vagy jezsuita szellemben tanult költőknél), hol nem, vagy csak halvány utalások formájában érhető tetten.

Tertinához – ahogy maga is fogalmazott – nem volt Apolló annyira kegyes, hogy eposzi magasságokba emelhesse témáját, Pray György viszont (ha nem is homéroszi-vergiliusi terjedelemben, de legalább már) kiséposzként dolgozhatta fel Belgrád 1789-es visszafoglalását. A kisebb művek, illetve Tóth Sándor Attila munkái alapján Tertina Mihály *Carmen epicum*ának összefoglalása-kiegészítése után nézzük meg, hogy az (ex)jeszsuita udvari történetíró munkájának keletkezési körülményeiről, annak háttéréről, illetve a mű szerkezeti-tartalmi elemeiről mit mondhatunk el.

2. ANTIK KÖLTŐI HAGYOMÁNY ÉS TÖRTÉNETÍRÁS: PRAY GYÖRGY *TAURUNUM* CÍMŰ KISEPOSZA

Amikor Belgrád és Laudon tábornagy neolatin irodalmi hagyományait vizsgáljuk, mindenképpen – ahogy Tertina Mihály is tette listájában – első helyen említhetjük Pray György (1723–1801) *Taurunum* című kiséposzát. Ismert, hogy Pray a jezsuita rend 1773-as felosztatását követően (az esztergomi főegyházmegye papjaként töltött, néhány évig tartó, anyagilag szűkös időszak után) 1777-től – 1780–1782 között egy kisebb megszakítással – a budai Egyetemi Könyvtár *első őrévé* nevezték ki, valamint Mária Terézia, majd II. József, illetve utódaik királyi történetírójaként (*historiographus regius*) működött. Mire sor került a rend általános felosztatására, az (ex)jezsuita történetíró már elkészült két legjelentősebbnek tartott történeti munkájával. A magyar őstörténetet összefoglaló *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. ad annum Christi CMXCVI* című mű 1761-ben jelent meg, amelyben Pray a hun-magyar (és avar) rokonság hagyományos elméletét – francia közvetítéssel – a kínai évkönyvek adataival egészítette ki, amelyek alapján a hunokat azonosította az ott emlegetett turkokkal. E munkát folytatta az 1774-ben megjelent *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum Avarorum et Hungarorum* című értekezés, amelyben, miután rendtársa, Sajnovics János (1733–1785) bizonyította a magyar-lapp nyelvrokonságot (1770), az összes finnugor népnél megállapította a hun eredetet. Pray György e munkáival akarva-akaratlanul igazolta a magyar nemesség körében népszerű hun-magyar mítosz hagyományát.

A magyar őstörténeti munkák mellett fő művének a magyar történelmet öt kötetben, I. Ferdinánd haláláig (1564) összefoglaló *Annales regum Hungariae, ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV* című munkát tartják. Az exjezsuita történetíró voltaképpen a magyar középkor történetének első szakszerű, forrásokon és azok kritikus megközelítésén, valamint a kronológiai kérdések tisztázásán alapuló áttekintését alkotta meg. Az ötkötetes műben – amelyek 1763 és 1770 között jelentek meg – az ország történetét (ahogy már a cím is erre utal) a királyok uralkodásával azonosítja, a Magyar Királyság legnagyobb tragédiáit pedig azokhoz az eseményekhez köti, amelyek során az uralkodó is életét vesztette, így például a várnai ütközethez (1444, I. Ulászló halála), vagy a mohácsi csatához (1526, II. Lajos halála). Mivel a munka (bizonyos okokból – melyekre még utalni fogunk – kevésbé sikerült) folytatására csak az 1790-es években került sor, e korszerű történeti összefoglalás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a század utolsó évtizedeiben a figyelmet a magyar középkorra, az

Árpád-házi és a vegyesházi királyok – Pray jelenének történeti távlatából – dicsőséges korszakára irányítsa.

Pray királyi történetírói minőségében a fenti – történészi munkássága szempontjából – jelentősebb előzmények után kapta a császári udvartól azt a feladatot – miután II. József és II. Katalin cárnő megegyeztek Törökország felosztásáról –, hogy történeti dokumentumok alapján dolgozza ki Magyarország jogigényét az úgynevezett melléktartományokra egy közös osztrák–orosz törökellenes háború tervéhez.²⁷⁸ Az exjezsuita történész-könyvtáros a titkos megbízás eredményeit önálló történeti munkában nem tárhatta a nyilvánosság elé, azonban az udvari történetíróknak a kor szokása szerint nemcsak az volt a feladatuk, hogy a múlt eseményeit dolgozzák fel, hanem ugyanúgy a kötelességeikhez tartozott, hogy magasztalva uralkodóikat a jelen dicsőséges történéseiről is beszámoljanak. E kötelességét teljesítette Pray, amikor az 1780-as évek végén megírta két kiséposzt, amelyek lehetővé tették, hogy publikálatlan eredményeit legalább részben felhasználhassa. Az 1787-es évben megjelent *Tauricában* (*Taurica iuri Russico a Catharina II. autocratrice bello, et pace asserta*, Pest, 1787)²⁷⁹ az orosz-osztrák szövetséget propagálta, majd az 1789-ben kiadott *Taurunumban* (*Taurunum auspiciis Iosephi II. Aug. Recuperatum*, Pest, 1789)²⁸⁰ a Magyar Királyság jogigényét deklarálta Szerbiára. Utóbbi mű célja az volt, hogy II. József törökök elleni háborúját népszerűsítve a magyarok számára kellő motiváltságot adjon a török elleni hadviseléshez, és történetileg igazolja annak jogosságát és szükségszerűségét. A török ellenségkép ugyanis a 18. század második felében az Oszmán Birodalom fokozatos gyengülésével egyre jobban elhalványult, mivel a század végére már csak a déli végek lakóinak nyugalma zavarták meg időről időre török portyák. Belgrád 1789. október 9-i bevételével Pray számára is adott volt a téma, hogy mivel lehet leginkább elfogadtatni József háborúját.

Míg a *Taurica* tartalma jobbára hidegen hagyta a magyar olvasóközönséget, a *Taurunum* annál nagyobb figyelemre tett szert. Egyrészt Belgrád (Nándorfehérvár) magyar történeti hagyományai miatt, másrészt nemcsak a déli végek lakói váltak közvetlenül érintetté, hanem a magyar nemességet is megbolygatta a hadjárat indítása, ugyanis az udvar által elrendelt sorozások és rekvirálások az országgyűlés összehívása nélkül, tehát a rendi felfogás szerint

²⁷⁸ Lásd MARCZALI, Mária Terézia..., i. m., 446–447; THALLÓCZY Lajos, i. m., 523–532; LISCHERONG, i. m. 94–114; SZÖRÉNYI, Pray György történetírása..., i. m., 156–167, különösen 157.

²⁷⁹ A műről Szörényi László ad tartalmi áttekintést: *Uo.*, 158–161. Szörényi is leírja, hogy a kiséposz második felének központi témája Katalin krími bevonulása, miután a Portától bekebelezte a félszigetet. Pray e művel többek között igazolja a cárnő jogigényét a területre, sőt az orosz nemzeti egység megteremtőjeként tünteti fel, így legitimálva a törökök ellen indított háborút.

²⁸⁰ A műről ugyancsak Szörényi László ad tartalmi áttekintést: *Uo.*, 163–167. Továbbá lásd dolgozatunk III.2.2. fejezetét.

törvénytelenül történtek.²⁸¹ A kiseposzban a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet nyilvánul meg, amikor Pray a magyar érdemek kidomborítására helyezi a hangsúlyt, továbbá amikor a mű két csúcspontjaként az 1456-os, illetve az 1717-es ostromot jeleníti meg, valamint hőseposzi eszközökkel heroizálja Hunyadi János és Savoyai Jenő alakját. Ezzel nemcsak párhuzamba állítja a két hadvezér, valamint az 1789-es sikeres belgrádi ostrom után ünnepezt tábornagy, Laudon alakjait, hanem a törökök elleni harcon keresztül rámutat a kapcsolatra a Hunyadiak kora és a Habsburg uralom alatt lévő Magyarország között. Pray célja mindezzel természetesen propagandisztikus, nevezetesen az, hogy 17–18. század visszafoglaló háborúinak hőseit és Laudont a magyar hősök közé, valamint József uralkodásának időszakát a magyar történelem dicső korszakaihoz emelje és összekapcsolja őket. Ahogy már utaltunk a jelenségre az udvari propaganda kapcsán, Pray is természetesen tisztában volt a török elleni harc hagyományainak felelevenítésében rejlő propagandisztikus lehetőségekkel, amellyel a háború legitimálása mellett nemcsak a hadjáratokkal kapcsolatos rendi sérelmekről, hanem esetleg a rendi hagyományokat sértő más reformokról is el lehetett terelni a figyelmet. Művének hexameteres főszövegét Pray gazdag történeti jegyzetekkel is ellátta, sokszor érdekes epizódokkal gazdagítva Belgrád és a melléktartományok történetét. A kiseposz megírásánál valószínűleg erősen motiválhatta az is, hogy a gazdag jegyzetapparátusában legalább részben feltárhatta azokat a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredményeket, amelynek kéziratosszerű összefoglalóit az udvari kancellária gondosan elzárta az illetéktelen szemek elől.

Mielőtt Pray György *Taurunum* című kiseposztát részletesebben megvizsgálánk, ejtsünk néhány szót eme, röviden csak *Commentarius*oknak nevezett történeti munkákról, amelyek – az udvari történetíró titkos megbízásának eredményeit összegezve – forrásként szolgáltak a kiseposz történeti hátteréhez is.

2.1. A *historiographus regius* titkos császári megbízása: a *Commentarius*ok mint a *Taurunum* forrásai

Bár Pray már a rend feloszlata után megkapta Mária Teréziától a *historiographus regius* címet, feladatai udvari történetírói minőségében igazából csak II. József alatt, külpolitikájának és reformterveinek köszönhetően szaporodtak meg.²⁸² E császári megbízások komoly

²⁸¹ *Uo.*, 161.

²⁸² LISCHERONG, *i. m.*, 94.

forrásanyagot biztosítottak az 1789-es *Taurunumhoz* is.²⁸³ József és II. Katalin cárnő 1782-es egyezségének értelmében Törökország felosztása esetén a Habsburg Birodalom Szerbiára, Boszniára és Havasalföldre tarthatott volna számot. Az udvar, hogy jogi alapot szerezzen e területek bekebelezésére, utasította a Magyar Királyi Kamarát, hogy történeti dokumentumok alapján mutassa ki a Magyar Királyság jogigényét e területekre, sőt meghagyta, hogy a levéltári vizsgálatokat terjessze ki Moldvára, Besszarábiára és Bulgáriára, valamint a József által leginkább vágyott Dalmáciára és az Adriai-tengerre.²⁸⁴ Élvezve az udvar, különösen Kaunitz államkancellár bizalmát és megbecsülését, 1783-ban magának Praynak jutott a feladat, hogy a magyarok Dalmáciára való jogigényének tervezetét elkészítse. A hamarosan elkészült vázlat²⁸⁵ megfelelt a kancellár elvárásainak, azonban a kidolgozására csak két évvel később, 1785-ben kapott utasítást. Pray nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, azonban feladatával hamar elakadt, ugyanis az udvari kamarai levéltár titkos anyagához nem volt hozzáférése, ezért külön kérelmet nyújtott be gróf Balassa Ferenc (1736–1807) kincstartóhoz, hogy történész-könyvtáros kollégájával, Cornides Dániellel (1732–1787) együtt átnézhesse a levéltár okmánytárát. Balassa készséggel továbbította a kérelmet a magyar kancelláriához, azonban gróf Nicky Kristóf (1725–1787) helytartótanács- és kamarafőnök félve attól, hogy olyan dokumentumok is napvilágot láthatnak, amelyek nem szolgálják az udvar érdekeit, sőt akár diplomáciai bonyodalomhoz is vezethetnek, nem támogatta Pray levéltári kutatásait. Nicky csak Kaunitz közbenjárására engedett, de akkor is megesketve Prayt, hogy az óvintézkedéseket szigorúan betartja és semmit sem jelentet meg nyomtatásban kutatási eredményeiből.²⁸⁶ Pray ugyan erre ígéretet tett, de – mint majd látni fogjuk – szavát nem tartotta meg maradéktalanul. Talán ez is közrejátszott abban, hogy életének utolsó évtizedében csak szigorú felügyelet és iránymutatás mellett folytathatta kutatásait. Az udvari történetíró 1786 tavaszán küldte el az államkancellárnak dolgozata tisztázatát *Commentatio historica qua Regibus Hungariae jus in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur*

²⁸³ Pray György életművének feltárásában legutóbb Báthory Orsolya tett jelentős lépéseket 2010-ben megvédett, tudomásunk szerint sajnos a mai napig kiadatlan doktori disszertációjában: BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, i. m.

²⁸⁴ LISCHERONG, i. m., 95. Lischerong arra is felhívja a figyelmet, hogy már Mária Terézia is hasonló módszerekhez folyamodott, hogy „megzavart lelkiismeretét megnyugtassa”, amikor Lengyelország első felosztása után Galíciát a Birodalomhoz csatolta. A magyar királynő Halics, Lodoméria és Podolia iránti jogigényét Benczur József dolgozta ki *Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Oswiciensem et Zatoriensem ducatus praeviae explicatio* (Vindobonae, 1772) című munkájában. Lásd LISCHERONG, i. m., 94; vö. BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, i. m., 8; SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 157. Mária Terézia ugyanúgy a Magyar Királyság jogigényeire hivatkozott, amikor az osztrák csapatok az elzálogosított szepességi városokat szállták meg: LISCHERONG, i. m., 94–95.

²⁸⁵ Az elkészült tervezetet Thallóczy Lajos közli: THALLÓCZY, i. m., 524, 2. lj.

²⁸⁶ *Uo.*, 523–528; LISCHERONG, i. m., 95–96; BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, i. m., 9.

címmel.²⁸⁷ Kaunitz annyira meg volt elégedve a kész munkával, hogy rögtön Prayra bízta a többi melléktartományra vonatkozó jogigény vizsgálatát is.²⁸⁸ 1786 végére elkészült a Boszniára, Szerbiára, valamint Bulgáriára vonatkozó munka (*Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam*),²⁸⁹ majd 1787 júliusára a dolgozat Moldvára, Havasalföldre és Besszarábiára vonatkozó harmadik része *Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam*²⁹⁰ címmel.²⁹¹

Bár Pray kihasználja az alkalmat, hogy a kiséposz lábjegyzeteiben minden melléktartományhoz hosszabb-rövidebb megjegyzést fűzzön, a *Taurunum* szempontjából természetesen a mű második része, annak is legfőképpen Szerbiát tárgyaló fejezetei a relevánsak. A második rész bevezetőjében Pray kifejti, ahhoz, hogy Bosznia visszafoglalása gazdasági szempontból eredményes legyen a Habsburg Birodalom számára, Szerbiát is vissza kell csatolni. Ennek legfontosabb feltétele pedig, hogy Belgrád stratégiai fontosságú várát birtokolják. A három melléktartományt bemutató dolgozat kéziratot tisztázata 99 számozott ívrét oldalból áll, amelyet a címlap, egy belső címoldal, valamint egy egyoldalas bevezető (*Monitiuncula*) előz meg. Az első 43 oldal egy történeti áttekintést tartalmaz 26 §-ra bontva, amelyből 8 § (15–22 §) vonatkozik Szerbiára. E 8 §-ra vonatkozó forrásaira összesen negyven lábjegyzetben hivatkozik. Pray Szerbia és a Magyar Királyság kapcsolatának bemutatását II.

²⁸⁷ A kézirat eredeti példánya a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Handschriftenabteilung, W 512 jelzete alatt található. A Böhm-féle katalógusban az 1011-es számot viseli. Vö. BÖHM, *i. m.*, 279. Pray e munkájáról bővebben lásd THALLÓCZY, *i. m.*, 529–530. A mű legfontosabb megállapításait Lischerong foglalja össze: LISCHERONG, *i. m.*, 96–97. Báthory felhívja a figyelmet, hogy a mű fogalmazványai megtalálhatóak az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárában. Vö. BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, *i. m.*, 25. lj.

²⁸⁸ Thallóczy magyar fordításban közli az elégedett Kaunitz II. Józsefnek küldött előterjesztését Pray jutalmát illetően, valamint a császár válaszát: THALLÓCZY, *i. m.*, 528–529.

²⁸⁹ *Uo.*, 530; LISCHERONG, *i. m.*, 98. Báthory Orsolya szerint az eredeti kézirat a HHStA, Handschriftenabteilung, W 179 jelzet alatt található, míg másodpéldánya a Magyar Országos Levéltárban (I 7, 67. kötet); vö. BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, *i. m.*, 27. lj. A fellelhető példányok azonban további ellenőrzést kívánnak, ugyanis a bécsi levéltárban nem találtuk a hivatkozott kéziratot, valamint a HHStA katalógusa szerint Pray W 179-es jelzetű nevezett munkája ma a MOL fentebb említett jelzetén lelhető fel. Mindezek alapján tehát fennáll a lehetőség, hogy a Bécsben és a Budapesten lévő kézirat egy és ugyanaz a példány. A Böhm-féle katalógusban a 305-ös szám alatt található. Vö. BÖHM, *i. m.*, 108.

²⁹⁰ HHStA, Handschriftenabteilung, W 180. Vö. BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, *i. m.*, 27. lj. A Böhm-féle katalógusban a 305-ös szám alatt található. Vö. BÖHM, *i. m.*, 108. Thallóczy és Lischerong egyaránt sokkal szűkszavúbb a munka utóbbi két részét illetően, mint a Dalmáciára vonatkozó résznél. Thallóczy leírja a kötetek szerkezeti felépítését, valamint lábjegyzetben közli a két munka bevezetőjét. Lásd THALLÓCZY, *i. m.*, 531; LISCHERONG, *i. m.*, 98.

²⁹¹ Báthory megjegyzi, hogy – a mű fentebb említett fogalmazványai mellett – az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárában további kézirati példányok lelhetőek fel, például G 127 jelzet alatt a munka második és harmadik részének Pray hagyatékának gondozója, Schönvisner István által készített másolatai. Lásd BÁTHORY, *Pray György Epitome Rerum...*, *i. m.*, 28. lj. Érdekességként megemlítendő, hogy Báthory ismerteti Praynak egy, eddig a szakirodalom által figyelmen kívül hagyott befejezetlen fogalmazványát is (*Quaeritur utrum rex Hungariae possit plures comitatus conjungere sub unius administratione, absque consilio et consensu Statuum?*), amelyben – II. József a vármegyerendszert megszüntetni szándékozó reformintézkedésére utalva – azt igazolja, hogy a magyar királynak jogában áll a vármegyéket összevonni egy közigazgatás alá az országgyűlés jóváhagyása nélkül is. *Uo.*, 10–13.

Bélánál (1131–1141) kezdi, aki I Uroš szerb nagyzsupán (1116–1140) lányát, Vukanović Ilonát (a későbbi II. Géza, II. László és IV. István édesanyját) vette feleségül, majd kimutatja, hogy a magyar királyok 1202 óta formálhatnak jogos igényt Szerbiára. Ugyanis miután Bizánc befolyása gyengül a Balkánon, a Vukanovićokat követő I. Nemanja István (1166–1196) nagyzsupán idősebbik fia, Vuk (vagy Vukán) összetűzésbe kerülve öccsével, II. Nemanja István (1196–1228) nagyzsupánnal (majd 1217-től szerb királlyal) a trónutódlás miatt (tekintve, hogy apjuk nem őt, hanem a másodszülöttet nevezte meg utódjául). Vuk Imre (1196–1204) magyar királyt kéri meg, hogy őt a nagyzsupáni címhez segítve támadja meg Szerbiát (vagy más néven Rasciát),²⁹² cserébe pedig elismeri a magyarok fennhatóságát. Bár 1204-ben (vagy 1205 elején) II. Nemanja István visszatér, 1202-től a magyar királyok magyar felségterületként tartják számon Szerbiát. Pray a primogenitúra elvére hivatkozva Vuk felajánlását törvényesnek tartja és ezért jogosnak a Szerbiára való magyar jogigényt.²⁹³ Az udvari történetíró a Magyar Királyság és Szerbia kapcsolatát az ország két részre szakadásáig, tehát érthető módon a középkori Magyar Királyság *de facto* megszűnéséig tárgyalja, hiszen a két, majd a három részre szakadt ország Habsburg fennhatóság alatt álló Magyar Királyság nevű részének már nem volt közvetlen kapcsolata a balkáni területekkel. I. Lipót visszaszerzési kísérletének csak néhány mondatot szentel a 22. §-ban. A *Commentarius* hátralévő lapjain az összefoglaló munka mellékletként Pray A-tól Bb jelzetig (ez szám szerint 28 darabot jelent) okleveleket közöl, időrendben az utolsó természetesen itt is II. Lajos uralkodásának idejére vonatkozik, pontosabban egyetlen későbbi dokumentumként egy 1690-es oklevelet is mellékel.

Pray kellő alapossággal teljesítette az udvari megbízást, Bécs ugyanakkor arra is rádöbbsent, legalább akkora kárt okozhatnak e dolgozatok a Habsburgoknak, mint amekkora haszonra számítottak, ha a magyarok tudatára ébrednek, hogy II. József a magyar királyok jogán szándékozik gyarapítani birodalmát. Így, foganatosítva Niczky gróf óvintézkedéseit, Pray kutatási eredményeit nem nyomtatták ki, hanem kéziratos formában a titkos levéltárba zárták.²⁹⁴

Minden szigor ellenére azonban már a 19. század első felében több kivonat és átdolgozás forgott közkézen, amelyek közül talán a legismertebb kiadás Fejér György *Commentarii historici de Bosniae, Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum*

²⁹² Kristó Gyula megjegyzi, Raškának voltaképpen az István által birtokolt szerb központi területeket hívták, míg Vuk tényleges területi hatalommal az Adriai-tenger környékén, Duklja területén rendelkezett. Lásd SZÉKELY, BARTHA, *i. m.*, 1262. A hivatkozott VI. fejezetet KRISTÓ Gyula írta.

²⁹³ Vö. PRAY, *Taurunum...*, *i. m.*, 3–4. l.; LISCHERONG, *i. m.*, 98; SZÉKELY, BARTHA, *i. m.*, 1262–1263; KRISTÓ, *Magyarország története...*, *i. m.*, 198; SOKCSEVITS, SZILÁGYI I., SZILÁGYI K., *i. m.*, 25; HEKA, *i. m.*, 27.

²⁹⁴ THALLÓCZY, *i. m.*, 532.; LISCHERONG, *i. m.*, 99.

Regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray, historiographus Regni (Budae, 1837) címmel kiadott változata. Fejér a pesti egyetem kéziratai között Pray eredeti, még letisztázatlan iratait találta meg, amelyek azonban Thallóczy Lajos szerint nem teljesen egyeznek meg a Kaunitz-nak átadott tisztázattal. Ugyanis egyrészt több oklevél hiányzik belőle, amit Pray csak a tisztázatba épített bele, illetve maga Fejér is kihagyott néhány dokumentumot, amelyeket már előtte közölt a szintén általa szerkesztett *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (1827–1844)²⁹⁵ köteteiben. Másrészt vannak olyan forrásanyagok is, amelyeket Pray a tisztázatban végül nem közölt.²⁹⁶ A Fejér-féle kiadásban a Szerbiára vonatkozó elbeszélő rész (*Pars II.*) a 26. oldaltól a 44. oldalig található, az 56. oldaltól a 106. oldalig pedig *Documenta* fejezetcím alatt a Boszniára, Szerbiára és Bulgáriára vonatkozó okleveleket olvashatjuk.²⁹⁷ Fejér míg a leíró részt (bár, mint mondtuk, nem a letisztázott példányból dolgozott) viszonylag szöveghűen közli, addig a mellékletet illetően erősen szelektál.

Fontos még a *Taurunum* szempontjából azt is megemlítenünk, hogy a *Commentariusok* által kivívott elismerés – immáron elnyerve II. József teljes bizalmát is – újabb feladatot hozott Praynak, ugyanis 1788-ban Izdenczy Józsefnek (1733–1811), az Államtanács első magyar tagjának a javaslatára megbízás érkezett a császártól egy magyar államtörténetnek (*historia statistica*) – voltaképpen a magyar állam alkotmánytörténetének – a megírására. A munkát azonban (valószínűleg a melléktartományokra vonatkozó tikos megbízás adatainak nem teljesen bizalmas kezelése miatt) a *historiographus regius*nak szigorú felügyelet és eszmei útmutatás szerint kellett kidolgoznia, mégpedig úgy, hogy ezzel József reformjait támogatva a Magyar Királyságot is beemelhessék az örökös tartományok kormányzati rendszerébe, valamint a felmerülő közjogi kérdésekben az abszolutista uralomra törekvő császárt igazolja a rendekkel szemben. E feladat azonban már komolyabb ellentmondásba ütközött saját *nemzeti-aulikus* szemléletével. Pray ugyan már 1789 tavaszára elkészített egy tervezetet (*Conspectus Statisticae Regni Hungariae, et provinciarum adnexarum*), amelynek pontjai többek között szintén kitérnek az ország területi változásaira, a hódítások jogalapjaira, valamint az elvesztett melléktartományok visszaszerzésére, azonban talán a szigorú udvari

²⁹⁵ Lásd SZINNYEI, *Magyar írók III...*, i. m., 253–266. Fejér az oklevelek 1829-ben indult kiadásában 1837-ig nagyjából a 14. század végéig jutott (lehetetlen konkrét évszámhoz kötni, ugyanis az egyes kötetek korábbi részei párhuzamosan jelentek meg, míg az utolsó részek, illetve a X. kötet legtöbb része és a XI. kötet 1837 után láttak napvilágot 1844-ig bezárólag). Így Fejér főként a 14. század vége és az ország kettészakadása közötti időszak dokumentumait hagyta meg kiadásában, illetve néhány 19. századi oklevelet is beillesztett.

²⁹⁶ THALLÓCZY, i. m., 532.

²⁹⁷ A cím alapján feltűnhet, hogy a Dalmáciáról szóló munka teljesen hiányzik ebből a kiadásból, ennek oka mindössze annyi, hogy Fejér már a *Codex Diplomaticus* IX. kötetében közölte a megtalált eredeti letisztázatlan iratokat. Vö. THALLÓCZY, i. m., 532, 2. lj.; SZINNYEI, *Magyar írók III...*, i. m., 263.

útmutatás és saját történelemszemlélete közötti középút keresése miatt az eredmény (történettudományi szempontból) alulmúlta a várakozásokat.²⁹⁸

Bár – mint a fentiekben is láthattuk – e kéziratos tisztázatok nem ismeretlenek a szakirodalom számára, részletes és alapos feldolgozásuk még várat magára. A *Taurunum*hoz használt történeti dokumentumok pontos kimutatása, feldolgozása, a kiséposz, illetve a kéziratos fogalmazványok, kancelláriai tisztázatok, valamint az eddig ismert nyomtatásban megjelent kiadások, kivonatok összevetése akár egy önálló doktori értekezés témája lehetne. Sőt, talán még túl is mutat egy doktori disszertáció keretein, hiszen több száz oldalnyi, nagyrészt feltáratlan nyomtatott, illetve kéziratos latin szöveggel van dolgunk – nem is beszélve a Pray által átnézett és hivatkozott forrásanyagról. Jelen dolgozatunk sem erre a feladatra vállalkozott, értekezésünk e fejezeteiben is (téziseinket szem előtt tartva) csak arra szeretnénk választ találni, illetve néhány felvetést továbbgondolásra javasolni, vajon különbséget kell-e tennünk a költő és a történész Pray között, vagy az irodalmi és a történeti szövegek megbonthatatlan egységet képeznek. Beszélhetünk-e a *Taurunum* esetében is tudós (tudományos) történetírásról irodalmi köntösbe rejtve, főleg annak tudatában, hogy Pray ekkor esélyt sem látott, hogy a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredményeit publikálhassa? Reméljük, ahogy az elmúlt kétszáz esztendőben is fokozatosan kerültünk közelebb Pray e kései munkáihoz, mások mellett Lischerong Gáspár, Szörényi László és Báthory Orsolya nyomdokain haladva értekezésünk e fejezetei is újabb komoly lépést jelenthetnek abban, hogy a történész és a neolatin költő Pray Györgyöt, illetve Belgrád 1789-es visszafoglalásának apropóján írt *Taurunum* című kiséposzát minél alaposabban és árnyaltabban megismerhessük.

²⁹⁸ Először a mű harmadik része jelent meg 1799-ben *Historia regum stirpis Austriacae* címmel, azonban a munkát döbbenet és csalódottság fogadta, ugyanis a megígért alkotmánytörténet helyett mindössze a Habsburg-házi királyok történetét dolgozta fel I. Ferdinándtól Mária Teréziáig. Az első két kötettel kiegészülve a teljes háromkötetes munka 1801-ben jelent meg *Historia regum Hungariae, cum Notitiis Praeviis ad cognoscendum veterem regni statum pertinentibus* címen. Ennek első kötetéhez kapcsolta Pray bevezetőként a *Notitiae praeviae*, amely voltaképpen a *Conspectus* kibővített változata volt, és mindössze e rész képviselte a műben az alkotmánytörténet feldolgozását. A *Historia regum Hungariae* előzményeiről, keletkezési körülményeiről, tartalmáról, valamint a végeredmény okairól és fogadtatásáról a legfrissebb, egyszersmind az eddigi legalaposabb feldolgozást Báthory Orsolya disszertációjában olvashatjuk, melynek fő témája, az *Epitome*, voltaképpen a Mária Terézia uralkodásával záruló *Historia regum Hungariae* folytatásának tekinthető: BÁTHORY, Pray György *Epitome Rerum...*, i. m., 13–61, vö. LISCHERONG, i. m., 106–112. Érdekességképpen jegyezzük meg, hogy ugyanakkor az udvar egyáltalán nem vágyott többre, és tökéletesen meg volt elégedve Pray munkájával, olyannyira, hogy az 1806-os *Ratio Educationis* a *Historia regum* kötetét jelölte ki a kisgimnáziumok és a gimnáziumok számára történelemtankönyvként (72. §, 73. §, 92. §). Lásd MÉSZÁROS, i. m., 256, 265.

2.2. Történet(tudomány) és/vagy fikció: Belgrád várának viszontagságai hexameterekben és lábjegyzetekben elbeszélve

A fejezetet rögtön azzal kezdenénk, hogy feloldjuk a cím első felében szereplő kötőszavak dilemmáját: történet(tudomány) és fikció. Ugyanis – megválaszolva a dolgozatunk első fejezetben feltett kérdést (amelyet reményeink szerint a következő oldalakon megfelelően tudunk is igazolni) – nem gondoljuk Pray esetében sem (sőt vizsgált szerzőink közül leginkább nála nem), hogy történelmi ismereteitől, valamint a kiséposzt megelőző évek még publikálatlan történeti kutatásaitól el tudott volna vonatkoztatni, egyáltalán, hogy egy külön történetírói és „szépirodalmi” attitűd működött volna benne. Még egyszer citálnánk Szörényi László a *Taurunum*-ra vonatkozó, már szintén dolgozatunk első fejezetében idézett megállapítását: „*alig egyéb megverselt történelemnél*”. Művének tárgya ugyanaz marad, mint amire a *Commentarius*oknál megbízást kapott, a cél és a közönség azonban változik. Ezúttal nem a császár, illetve az udvar számára kellett a megfelelő dokumentumokat összegyűjtenie és szintetizálnia a jogigény igazolásához, hanem elsősorban a kiváltságaiban sértett, *nemzeti*-rendi történeti tudattal rendelkező nemességet kellett megnyernie. Pray ehhez a legmegfelelőbb formának a történelmi (kis)eposzt látta, amelyben a neolatin irodalmi hagyományok eszköztárát felvonultatva, allegorikus és fiktív elemekkel átszőve tekinti végig Nándorfehérvár-Belgrád, azaz *Taurunum*²⁹⁹ kapcsolatát a középkori Magyar Királysággal, valamint a pogány török elleni harcokban játszott szerepét és hagyományát a középkortól II. József koráig, megteremtve ezzel a folytonosságot a középkori és a Habsburg Birodalomba betagozódott Magyarország között.

E fejezetünkben először a költői főszöveg szerkezetét és tartalmát ismertetjük, azonban, mivel erről Szörényi Lászlónál is olvashatunk, ezért itt most csak egy rövidebb áttekintésre, kiegészítésre vállalkozunk.³⁰⁰ Ezt követően nagyobb hangsúlyt szeretnénk fektetni – a mű bemutatásának fentebb már jelzett korlátait, és a téziseink által kijelölt szempontokat figyelembe véve – a jegyzetek szövegeire, és néhány lábjegyzeten bemutatva illusztrálni Pray György munkamódszerét, illetve a középkori témájú lábjegyzeteket illetően bizonyítani a kapcsolatot a *Commentarius*ok és a *Taurunum* között. Egyszersmind azt is igyekszünk alátámasztani, hogy indokoltan érveltünk az alcím „és” kötőszava mellett, azaz, hogy valóban

²⁹⁹ Belgrád névváltozatainak problematikája már előkerült a III.1.2. fejezetben Simonchich Ince egyik műve kapcsán, ahol utaltunk arra is, hogy Szabó Pál hivatkozott monográfiájában alaposan körüljárja a kérdést.

³⁰⁰ Tartalmi összefoglalónkat vö. SZÖRÉNYI, Pray György történetírása..., i. m., 163–167.

tudományos, levéltári kutatásokon alapuló történeti munka képezi a kiséposz alapját, illetve a vonatkozó lábjegyzetekben annak kivonatolt változatáról van szó.

A kiséposz rétorikai és poétikai eszközökkel felékesített, 885 hexameterből³⁰¹ álló főszövege huszonegy bekezdésre tagolt fejezetre oszlik, amelyben a török rabságban sínylődő, Szerbiát megtestesítő *Servia* nimfa és *Savus* (azaz a Száva folyó) beszélgetésük közben idézik fel a törökök ellen vívott hajdani nagy csatákat. Majd hirtelen megjelenik *Pannonis* nimfa, aki jóslatként ismerteti az 1788-as, valamint az 1789-es év hadi eseményeit, a látomás végén pedig felfedi Belgrád visszafoglalását. A reménnyel teli *Servia* nimfa ezek után hosszú elbeszélésbe kezd, amelynek során megismerjük Belgrád történetének viszontagságos évszázadait – természetesen elsősorban magyar szempontból. Műfaji mintáját tekintve megállapíthatjuk, hogy Pray számos hőseposzi kelléket mellőz, voltaképpen heroikus elemek csak a mű két csúcspontjánál, az 1456-os ostromnál, és az 1717-es visszafoglalásnál találunk. A nimfák szerepeltetésével, illetve a folyók megszemélyesítésével sokkal inkább a bukolikus költészet jegyei vannak jelen a műben.³⁰²

A kiséposz első bekezdésében (1–19. sorok) ujjongások közepette közli a győzelem hírét: végre teljesült a kívánság, *Taurunum*, azaz (ahogy az 1. lábjegyzetben meg is magyarázza az elnevezést) Belgrád a miénk. A város, amely régóta trák (Pray is a pogány törökök a neolatin művekben gyakorta alkalmazott elnevezését használva) béklyó alatt tündökölt, engedett József győzelmének – tiszteleg Pray az uralkodó előtt –, és széttörte a láncokat (*Urbs, quae Threicia dudum sub compede luxit, / Cessit IOSEPHI auspiciis, rupitque catenas*).³⁰³ Ez még csak azonban a kezdet, hiszen nincs már messze, hogy a közeli országokból is – szintén egy általános képet használva – a Hold törött szarvval meneküljön, és átadja a helyét a császári sasoknak. Ezek az országok ledobván magukról az oszmán igát arra vágynak, hogy újra a régi jog szerinti korábbi uruknak engedelmeskedjenek, aki szintén örül a régi jog által őt megillető címeknek (*et domino cupiunt parere priori, / Quem penes antiquum ius est, iurisque vetusti /*

³⁰¹ Szörényi László 917 hexametert számolt. Vö. SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 163. Ehhez szeretnénk megjegyezni, hogy tudomásunk szerint a kiséposznak egyetlen, a Weingand János Mihály (†1802) által Pesten, 1789-ben megjelentetett kiadása létezik. A fellelhető példányok e kiadásnak (ahogy az általunk használt is) másodpéldányai. Továbbá természetesen ellenőriztük példányunk teljességét is.

³⁰² Vö. SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 163–167.

³⁰³ PRAY, *Taurunum...*, i. m., 5–6. sorok. A kiséposz teljes latin szövegének átirata számozott sorokkal megtalálható dolgozatunk függelékében. Értekezésünk szövegében Pray lábjegyzeteiből több alkalommal saját fordításunkban közlünk részleteket. A szövegben mindig jelezzük, hogy éppen melyik lábjegyzet ismertetéséről van szó. A hosszabban idézett szövegeknél lábjegyzetben közöljük a latin szöveget is. Pray lábjegyzeteinek teljes szövegei, illetve a lábjegyzetek teljesebb szövegkörnyezetben szintén a függelékben. Ahol csak tartalmi összefoglalást adunk, illetve csak egy-egy kifejezést, esetleg félmondatot fordítunk Praytól, ott lábjegyzetben nem emeljük ki külön a latin szöveget, a függelékben e részletek szintén visszakereshetőek.

Qui gaudet titulis).³⁰⁴ A 2. lábjegyzetből kiderül, hogy itt a melléktartományokról, és a magyar királyok régi jogairól van szó, ugyanis Pray azt mondja, hogy *közismert, hogy a magyar királyok címei között, amelyeket használni szoktak, Dalmácia mellett Szerbiát, Boszniát, Bulgáriát, valamint Moldva néven Kunországot is (Cumania – persze az egykori kun szállásterületeknek, amelyre az elnevezés utal, Moldva csak egy részét képezte),³⁰⁵ úgymint Valachiát (Havasalföldet) magában foglalta.*³⁰⁶ E felsorolás már szinte egyértelmű utalás számunkra arra, hogy Pray e kijelentését a *Commentarius*okban összegzett kutatásaira alapozza. Persze a korabeli olvasók többsége e munkákról mit sem tudhatott, így Praynak muszáj lesz majd a további lábjegyzetekben bővebben is kifejtenie magyarázatait. Nem véletlenül emeltük ki e latin sorokat sem, ugyanis József dicsőítésével és az Árpád-házi királyokig visszavezethető magyar jogigény felidézésével voltaképpen már a kiséposz kezdő soraiban egyértelművé teszi a *nemzeti-aulikus* szemléletét.

E bevezető után, a második bekezdésben (20–62. sorok) kezdődik Servia nimfa panasza a megszemélyesített *Savus* folyónak. *Servia* már hosszú idő óta várja a segítséget, hogy szabaduljon a barbár uralom alól, de szégyenszemre továbbra is megláncolva kell élnie. Visszaemlékszik fénykorára, azokra a dicsőséges és gazdag időkre, amikor Luxemburgi Zsigmond (1404-ben) Lazarevics István szerb fejedelemre bízta. *Servia* felsorolja mindazokat a folyókat, amelyekhez egy-egy korábbi csata köthető, egyszersmind számba veszi sorstársait, vagyis azokat a területeket, amelyek egykor a magyar érdekszférába tartoztak, ám ma már hozzá hasonlóan a törököket kénytelenek szolgálni. Természetesen a melléktartományokról van szó, és Pray e módon megteremtve magának az alkalmat, él is a lehetőséggel, hogy a Szerbia 12–15. századi történetére vonatkozó jegyzetek mellett többek között Moldvához, Havasalföldhöz, Bulgáriához, Boszniához, Dalmáciához, vagy például Raguzához is fűzzön egy-egy magyarázó történeti kiegészítést.

A harmadik bekezdésben (63–149. sorok) *Savus* folyó biztosítja a nimfát együttérzéséről, illetve arról, hogy hasonlóképpen érez a barbár törökök iránt, akiknek az életét többször is igyekezett áradásokkal nehezíteni. Ám hirtelen egy hangot hallanak, és megjelenik *Pannonis* nimfa (97. sor), fején aranykoronát viselve, istennőhöz hasonlatos arccal és vállakkal, aki a melléktartományok közelgő felszabadulását tárja egy jóslat formájában a kesergő *Servia* és

³⁰⁴ *Uo.*, 17–19. sorok.

³⁰⁵ Pray a *Cummania* név használatáról a *Taurunum* 9. lábjegyzetében, illetve a *Commentarius*ok harmadik részének (a Valachiára, Moldvára, és Besszarábiára vonatkozó rész) 1. §-ában ír.

³⁰⁶ „*Vulgo notum est, inter titulos regum Hungariae, quibus uti solent, praeter Dalmatiam, comprehendere etiam Serviam, Bosniam, Bulgariam, et Cumaniam, quo nomine Moldavia venit, tum Valachiam quoque.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 3. lj.

Savus elé.³⁰⁷ Kedvező előjelek sora vetíti előre a majdani győzelmet. Egyrészt sasokat látott szállni a *pontus Euxinus* (azaz a Fekete-tenger) felett, másrészt az *Ister* és a *Danaper* folyók (vagyis a Duna és Dnyeper) hamarosan egyesülni fognak – természetesen a császári és az orosz sereget jelképezve. Továbbá *Pannonis* nimfa, vagyis Pray itt említi meg szintén kedvező előjelként azokat a kőhalakat, amelyek a Duna Orsovával szemközt lévő partján alacsony vízállásnál láthatóak (112. sor, illetve a 13. lábjegyzet). Szörényi László ki is emeli tanulmányában, hogy itt egy rendkívül érdekes régészeti leletnek voltaképpen az első közlését olvashatjuk.³⁰⁸

Ezt követően, szintén a jóslatok részeként, *Pannonis* nimfa végigkíséri az 1788-as és az 1789-es év fontosabb katonai eseményeit. A jövődő győzelmek elbeszélését Szabáccsal és (a voltaképpen 1788-ban még kudarcra végződő, de a következő évben sikeresen elfoglalt) Mehádiával kezdi, majd a következő három bekezdésben is folytatja az áttekintést, miközben természetesen a legtöbb említett helységhez hosszabb-rövidebb történeti kiegészítéseket kapcsol. Érdekes azonban, hogy az 1788-as mehádiai csatavesztésről hallgat, a településhez mindössze annyi megjegyzést fűz, hogy a közelében római meleg vizes fürdők voltak. Talán érthető is, hiszen éppen ez az esemény volt az, amely miatt II. Józsefnek meg kellett hoznia azt a nehéz döntést, hogy barátját, Lacy tábornagyot leváltsa. Az viszont ismét elgondolkodtató, hogy Lacyt egyáltalán meg sem említi a műben (sem a főszövegben, sem a lábjegyzetekben), még egyetlen jelentősebb eredményénél, Szabácsnál sem, holott, mint azt majd látni fogjuk, még arra is talál módot, hogy Hadik András katonai pályáját méltassa (noha e háborúban már ő is tehetetlennek bizonyult).

Immáron tehát a negyedik bekezdésben (149–161. sorok) a Turla folyó (azaz a Dnyeszter) melletti Chotinról, míg az ötödik bekezdésben (162–180. sorok) az Una folyó (a Száva egyik mellékfolyója) partján lévő Dubicáról, illetve a Szávánál található Noviról esik szó. Mint látjuk, Pray nemcsak a melléktartományokat, hanem *Servia* beszélgetőtársának, *Savus*nak a sorstársait is számba veszi. Sőt a hatodik bekezdésben (181–211. sorok) szereplő Foksányt egyenesen a két közelében található folyóval, a Milkóval és a Tatrosszal írja körül, persze ha az olvasónak hiányosak lennének az ismeretei a melléktartományok vízrajzát illetően, a lábjegyzetek ebben is segítséget nyújtanak. E bekezdésben még szóba kerül a Dnyepernél lévő Ocsakov vára is, amelynek elfoglalása az orosz sikereket gyarapította, illetve ennek

³⁰⁷ A témavezetésben, illetve a szimbólumok használatában (bár több alkalmazása általánosnak is mondható a neolatin hagyományokat követő költők körében) sok hasonlóságot vélünk felfedezni Joachim Hödl később megjelent elégiáiban, amelyekre majd a verseci exjezsuita plébános műveit tárgyaló fejezetben (III.3.3.) hívjuk fel a figyelmet.

³⁰⁸ SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 164–165.

kapcsán lehetősége nyílik, hogy megemlítsa a korábbi kiséposz főszereplőjét, Tauricát, azaz a Krím-félszigetet, sőt, ezúttal már csak a város folyóját, a Csernát nevezve meg, még egyszer szóba kerül Mehádia is.

Hirtelen azonban a jóslatban olyan szörnyű kép tárul fel, hogy még maga *Pannonis* nimfa is megretten, ugyanis a császár súlyosan megbetegszik. A hetedik bekezdésben (212–256. sorok) a nimfa orvosokért és gyógyszerért kiáltva hosszan könyörög József egészségének javulásáért. Pray itt ragadja meg az alkalmat arra is, hogy megemlítsa a császár egyik, már hajlott korú hívét, Hadik Andrást, akinek hajdani, a hétéves háborúban elért sikereit is felidézi, a költői szövegben csak finom, részben földrajzi utalásokkal (Berlin híres megsarcolására például a Spree folyó utal), a lábjegyzetekben viszont már konkrét történeti összefoglalót olvashatunk. Sőt *Pannonis* nimfa nem ártallja Nagy Frigyest még holtában is megszólítani, hogy az orra alá dörgölje a Hadiktól elszenvedett fricskát.

A magyar tábornagyról szóló részt Tertina Mihály is méltatta. A *Carmen epicum* bemutatásánál említettük ugyanis, hogy Tertina tizedik lábjegyzetében, amelyben a Belgrád-témához kapcsolódó műveket sorolja fel, elsőként említi Pray *Taurunum*-át. Itt jegyzi meg a szerkesztő-költő, hogy mennyire örül annak, hogy Praynak köszönhetően végre a magyar tábornagy is elérte azt az őt régóta megillető halhatatlanságot, amelyet igazán csak a költészet ereje tud biztosítani. Tertinától azt is megtudjuk, hogy Pray Hadik Andrásához is eljuttatta a kiséposz egy példányát, aki egy levélben, amelyet októberi keltezéssel küldött el, fejezte ki köszönetét az udvari történetírónak, amiért nem feledkezett meg róla.³⁰⁹ E levél Tertinához is eljutott, aki szintén e lábjegyzetében – hogy ő is hozzájáruljon valamivel a tábornagy halhatatlanságához – közli is Hadik levelét:

Admodum Reverende Domine, mihi plurimam colende!

Redditum est mihi Poemation, quod ex occasione recuperati Taurini [sic!] in gloriosam memoriam facti elegantissimo Vergilii calamo (cuius spiritum totum opus usquequaque redolet) Admodum reverenda Dominatio Vestra concinnavit, ac eiusdem exemplari me quoque honorare dignata est.

³⁰⁹ Lásd TÓTH S. A., *Tertina Mihály II...*, i. m., 77. Hadik eszerint már Belgrád ostromának a hónapjában a kezében tarthatta a kiséposzt. Pray műve tehát rendkívül gyorsan készülhetett el, amelyre még más, élcélődő utalásokat is találunk. Ezekre a megfelelő helyen fel fogjuk hívni a figyelmet. A költemény elküldését és Hadik dicsérő levelét Lischerong Gáspár is megemlíti: LISCHERONG, i. m., 114.

Multum debent sane Res Litterariae tanto Viro, cuius indefesso labore omnia Gentis facta et vicissitudines ab origine usque in nostram aetatem ex sparsis documentis in pulcherrimum ordinem redacta existunt.

Accedet tamen hoc elegantissimo opere magnum accrementum cumulatis iam meritis, et intertextet novum ramum Lauro dignissimo capiti promerito.

Ego vero debitas pro hoc munere agens, peculiari consideratione maneo

Adm. Rev. Dom. Vestrae

*Ad Obsequia Paratissimus Servus
Comes Andreas Hadik m. p.³¹⁰*

A hetedik bekezdés végére elérkezünk a jóslat legfontosabb részéhez, amelyet végül a nyolcadik bekezdésben (257–290. sorok) fejt ki *Pannonis*, nevezetesen, hogy végre Belgrád is le fogja tenni végleg a barbár igát. Ezt követően a nimfa eltűnik, magára hagyva *Serviát* és *Savust*. A melléktartományt megszemélyesítő nimfa azonban olyannyira fellelkesedik a hallottakon, hogy a kilencediktől a tizenharmadik bekezdésekben (291–543. sorok) belekezd Belgrád történetének az elbeszélésébe, amelyek magukban foglalják a kiséposz két csúcspontját is. A kilencedik bekezdés (291–373. sorok) hexameteres főszövegében Pray gyorsan eljut a Hunyadiak koráig, elsősorban az 1456-os diadalra koncentrálna, a korábbi évszázadokat inkább a lábjegyzetekre hagyja. E bekezdés jelentős részében Hunyadi János fiktív buzdító beszédét idézi, amelyben a hadvezér korábbi törökellenes harcaira is találunk utalásokat, utána pedig természetesen a győzelem és II. Mehmed szultán megfutamodása következik.

A tizedik bekezdés (373–387. sorok) meglehetősen rövid, ugyanis *Servia* nimfának annyira fájdalmas és szégyenletes beszélnie Belgrád 1521-es elvesztéséről, sőt az 1690-esről is, hogy inkább rögtön rátér a vár történetének – és egyben a kiséposznak a következő csúcspontjára,

³¹⁰ TERTINA, i. m., 53, 10. l. Tóth Sándor Attila fordításában: *Igen Nagyra Becsült, Nagytiszteletű Uram! Odaadták nekem azt a verset, amit Belgrád visszafoglalása alkalmából a dicsőséges emlékezetre a művelt Vergiliusnak legízlésesebb íróvesszejével (amelynek lelkiületét az egész mű mindenütt magán hordja) írtál, hogy tisztelegj a tiszteletreméltó uralkodó előtt, és engem is méltónak tartottál, hogy annak példányával megtisztelj. Sokkal adós csakugyan a tudomány ügye ily férfinak, akinek fáradhatatlan munkájától a nemzet minden tette és a változások a kezdettől egészen a mi korunkig az elszórt iratokból igen szép rendbe hozva vissza jelentek meg. Hozzájárul mégis ezzel az igen ízléses művel nagy gyarapodáshoz már öregbített érdemeiért, és új ágat szőtt igen méltó babérrel az érdemes fejezethez. Én pedig ezért a szolgálatért érdemes köszönetet mondva különös figyelemmel maradok. A ti nagyon tiszteletre méltó uratoknak az engedelmesség(ek)re kész szolgálója: Hadik András gróf m. p.*

Savoyai Jenő 1717-es diadalára. Pray a kudarcok elbeszélését inkább a lábjegyzetekre bízta, azonban II. Miksa Emánuel említését még itt is mellőzi attól függetlenül, hogy a bajor választófejedelem mit sem tehetett arról, hogy 1688-as győzelme rövid életűnek bizonyult.

Pray összesen három bekezdésben (tizenegyedtől a tizenharmadik bekezdésig, 388–543. sorok) szedi verslábakba Savoyai Jenő 1717-es belgrádi győzelmét. A tizenegyedik bekezdés (388–452. sorok) Belgrád újbóli menekülésének a reményéről, illetve az ostrom előkészületeiről szól. Egy kisebb, részben a lábjegyzetekre hagyott seregszemle közben, a költői főszövegben kiemelve is megjelenik *Eugenius* mellett még egy hős alak, *Palfyus*, azaz Pálffy János. Az ostrommal egyelőre még azonban várni kell, ugyanis rettenetes létszámú török felmentősereg érkezik, akikkel a tizenkettedik bekezdésben (453–497. sorig) még hajnal előtt véres csata kezdődik. Pray e soraiban a támadást (valójában a rossz látási viszonyok miatt tévedésből) kezdeményező, és a harcban élen járó Pálffy voltaképpen még Jenő hercegnél is nagyobb hőssé válik.³¹¹ Az udvari történetíró a főszövegben kiemeli még a Pálffynak is segítő Mercy (*Merzius*) tábornokot, valamint Sándor württembergi herceget. A tizenharmadik bekezdésben folytatódik a csata (498–543. sorok), amely természetesen a császári sereg győzelmével végződik. Ebben a részben Pray, Jenő herceg méltatása mellett – a szintén Pálffy segítségére siető – gróf Starhemberg Miksa táborszernagyot (*Stahrenbergus* [sic!]), és *Braunschweig-Bevern* herceget (*Dux Beveranus*) emeli ki.

Az 1717-es győzelem szép emlékein merengő *Servia* nimfát friss hírek érkezése hozza vissza a jelenbe a terjedelmesebb tizenegyedik bekezdésben (544–642. sorok). Ugyanis *Victoria*, a győzelem istennője arról értesíti *Serviát*, hogy a császári csapatok sorban nyerik a csatákat és foglalják vissza a melléktartományok várait, Török-Gradiskánál, Foksánynál már menekül az ellenség. *Servia* rögtön felismeri, hogy ez *Pannonis* jóslatának a beteljesülése. *Victoria* azonban már hozza is a következő hírt, *Taurunum*, azaz Belgrád is szabad (577. sortól). Ezután *Servia Famát* (a Hírt) kéri meg – ahogy például *Tertina* is *Carmen epicum* című művében –, hogy József győzelmeinek hírével Budán keresztül siessen Bécsbe. A bekezdés további részében Pray először a császárnak (610–617. sorok), majd pedig a két, győzelmeket kivívó hadvezérének, előbb Laudonnak (618–625. sorok), majd Coburnak (626–642. sorok) a *laudatio*ját verseli meg.

³¹¹ Persze a hadsereg fővezére (így Savoyai Jenő is) a kor hadviselési szokásainak megfelelően inkább volt a hadművészetekben jártas stratégia, aki hátulról irányította a hadműveleteket, mint a serege élén vágató lovag, így például a csatatéren az egyes seregtesteket vezető parancsnokoknak jobban alkalma nyílt a klasszikus értelemben vett hősi érdemek szerzésére. Egyrészt azonban természetesen ifjabb korában Jenő herceg is kivette mindebből a részét, amíg feljutott a katonai ranglétra csúcsára, másrészt, ha nem is a csatamező közepén tartózkodott, de nem is védett helyről irányította a sereget. Ezt bizonyítja az is, hogy maga Savoyai tábornagy is sérüléseket szenvedett a csata során.

A korai megjelenés miatt a győzelmeket követő ünneppsorozatra Praynak végképp nem volt módja reagálni a kiséposzban, így a tizenötödik bekezdéstől (643–740. sorok) egy fiktív templomi ünnepség veszi kezdetét, ahol csodálatos festett képeken, illetve azoknak a leírásán keresztül elevenedik meg a belgrádi vár ostromának ismertetése, amely viszont jelentősen különbözik például az 1717-es csata bemutatásától. Ezúttal ugyanis a magasztos és misztifikált főszövegben elmaradnak a konkrét történelmi adatok, sőt e részhez néhány szómagyarázaton kívül nem kapcsolódnak lábjegyzetek sem. Gondolhatnánk, hogy Praynak a belgrádi ostrommal kapcsolatos híradásokat már nem volt ideje bedolgozni a kiséposzba, azonban, ha erre a Martinieştinél vívott csatánál lehetősége nyílt, akkor nagy valószínűséggel a belgrádi hírek (legalább az ostrom egy bizonyos pontjáig) eljutottak hozzá. Talán arról lehet inkább szó, hogy a propagandisztikus kiséposz az eddigi gazdag adatközlés után a belgrádi győzelem fiktív templomi ünnepségével inkább az érzelmekre igyekszik hatni, vagy azt sem zárhatjuk ki, hogy a sok magyar érdem ismertetése után az aulikus jegyeket sem nélkülöző sorokkal az udvarnak próbál kedvezni. Belgrád felszabadulásával és a törökök viasszorításával eljön a fényesség a németek, a magyarok, a horvátok, az illírek (dalmátok, bár tágabb értelmezésben más balkáni népcsoportok, például a bosnyákok is beletartozhatnak) és az odrüsziek (talán a bolgárok, mivel a Kr. e. 5. századi rövid életű Odrüsz Királyság nagyjából Bulgária területén helyezkedett el) számára. A menekülő törökök pedig hiába kiabálnak kétségbe eseten *Allahtól* kérve segítséget. Pray tehát a Habsburg Birodalom és a melléktartományok keresztény egységét fogalmazza meg, a fiktív ünnepi szertartás végén pedig újra a császárt magasztalja.

A tizenhatodik ismét egy rövidebb bekezdés (741–757. sorok), amelyben Pray tovább folytatja az előző gondolatmenetét ezúttal Moldvára, Havasalföldre és Besszarábiára vonatkozóan, a tizenhetedik bekezdésben (758–784. sorok) pedig – mintegy kitérésként – a szövetséges Oroszország győzelmeit tekinti át, e résznél is mellőzve a lábjegyzeteket.

A szintén rövid 18. bekezdés (785–801. sorok) a kiséposz utolsó három egységét, egyben a mű lezárását készíti elő. Ugyanis e rész a Belgrádot visszavívó, az oszmán zsarnokság felett diadalt arató hősök jelentőségére és áldozatára hívja fel a figyelmet. Majd előáll kérésével, amelyben azt szeretné, ha a Duna és a Száva partjain egy kettős emlékmű készülne a diadal tiszteletére, amely a hősök múlhatatlan dicsőségét hirdeti. Az emlékmű, diadaloszlop vagy szobor állításának antik hagyományával a dolgozatunkban tárgyalt művek között több helyen is találkozhatunk (például Rosenpacher Ferencnél, Tertina Mihálynál vagy majd Joachim Hödlnél).

A tizenkilencedik és a huszadik bekezdésben (802–857., illetve 858–877. sorok) ennek az emlékműnek a leírását találjuk. Természetesen Laudon és Coburg elmaradhatatlan alakjai lennének a kompozíciónak, hiszen a háború során már mindketten számos tanúbizonyságát adták annak, hogy kiérdemlik az elismerést. Praynak itt még egyszer lehetősége nyílik arra, hogy megemlékezzen a győztes csatákról, ostromokról, amelyek persze mind a két tábornagy nevéhez köthetőek. Helyet biztosít a hősök között Ferenc főhercegnek is, aki nagybátyja utasításának megfelelően jelen volt Belgrád ostrománál. Az ifjú örökös jelölt sem érdemtelenül részesül ekkora megtiszteltetésben, hiszen az első ágyúgolyót ő lőtte ki Belgrád várára.³¹² Mellettük pedig olyan, a hadviseléstől elmaradhatatlan fogalmak allegorikus alakjainak szobrai állnának, mint például *Gloria*, *Honor*, és – mivel hadiszerencse sem árt – *Fortuna*.

Az udvari történetíró ezúttal sem feledkezik meg a szövetségesekről, ugyanis a huszadik bekezdés az orosz győzelmeket foglalja össze. Nem véletlen, hogy Pray a költemény végéhez közeledve a császári sereg ünneplésébe bevonja az orosz csapatokat is, hiszen az emlékmű két főalakja a két birodalom szövetségét jelképezi. Az utolsó, mindössze nyolcsoros bekezdés (878–885. sorok) ugyanis azt mondja, hogy mindezen szobrok fölé, növelve az emlékmű pompáját, Józsefnek a Mars képmása alatt, harci kocsin érkező szobrát állítsák, fejét győzelmi babér fonja körül, oldalán Katalin foglaljon helyet. A következő, Vergiliustól kölcsönzött mondat, amely egyben a Taurunum utolsó sora is, pedig kőbe vésve álljon ott: HIS EGO NEC METAS RERUM, NEC TEMPORA PONO.³¹³ Tehát a hexameteres költemény II. József és II. Katalin római imperátorok diadalmenetét idéző fiktív emlékművével zárul.

Mint tudjuk azonban, Pray költeménye nem csak a hexameteres sorokból áll. A költői főszöveg valós elemeit összesen 88 hosszabb-rövidebb lábjegyzet magyarázza, amelyek összességében meghaladják a verssorok terjedelmét. E 88 lábjegyzetből mindössze kettő az, ami legalább részben nem történelmi-földrajzi, esetleg etimológiai tárgyú. Az egyik az utolsó lábjegyzet, amelyben Pray Vergilius *Aeneis*ének fentebb említett szöveghelyére utal. A 81. lábjegyzetben pedig Michael Denis Laudonhoz írott, a III.1.2. fejezetben már bemutatott költeményét közli – ahogy ott utaltunk is rá. Különösnek tűnhet, hogy Pray éppen bécsi

³¹² Pray ezt a kiséposz 84. lábjegyzetében a következőképpen magyarázza: *a Belgrádból küldött levelek megerősítik, hogy mielőtt elkezdött volna a vár ostroma, Laudon a méltóságos Ferenc [főherceget] kérte meg arra, hogy a mozsárágyú első golyóját ő lője ki a várra. Ő beleegyezett a legméltóságosabb [császár] nevében, miközben Laudon rögtön rendelkezésére is bocsátotta, és [Ferenc] II. József ágyúgolyóját megindította, és a várat szerencsés előjelként lángra lobbantotta. Tehát Ferenc főherceg végezhetett el a császárnak kijáró, egyben az ostromot megindító első ágyúlövést, ugyanis nagybátyja ekkor már betegen Bécsben tartózkodott.*

³¹³ Pray e sor helyét az utolsó lábjegyzetben meg is jelöli: *Virg. Aen. Lib. I. v. 282.*, a sor megjelölése azonban nem pontos, valójában Verg. Aen. I, 278. Magyarul Lakatos István fordításában: „*S nem szabok akkor időt, se teret birodalmuk elébe.*”. Lásd VERGILIUS, LAKATOS, *i. m.*, 117.

könyvtáros kollégájának versét emeli ki, miközben a *Taurunum* lábjegyzetei (ellentétben például Tertina *Carmen epicum*ának jegyzeteivel) meglehetősen fukarkodnak a téma irodalmi recepcióját illetően. Igaz ugyan, hogy Pray rendkívül gyorsan elkészült a kiseposszal. Belgrád vára október 8-án adta meg magát, és a mű még ez évben, sőt Hadik András fentebb idézett levelét figyelembe véve meg ebben a hónapban megjelent, tehát az udvari történetíró munkája az első költői reakciók között látott napvilágot.³¹⁴ Az ok, amiért mégis Denis versét közölte, az lehet, hogy a bécsi könyvtáros 1787-ben Pray másik kiseposzának, a *Tauricának* a megjelenését egy epigrammával üdvözölte, és az udvari történetíró talán ezt a gesztust szerette volna viszonzni.³¹⁵

A többi nyolcvanhat lábjegyzet részben levéltári dokumentumokon alapuló magyarázatokkal, értelmezésekkel egészíti ki például Belgrád és Szerbia középkori és újkori történetét, beleértve a hadtörténeti, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti és a várostörténeti vonatkozásokat is. Érthető módon a legtöbb lábjegyzet középkori témájú, hiszen – ahogy említettük – Pray a magyar királyi jogigény igazolásához elsősorban a 12–16. századra vonatkozóan végzett forrásfeltáró munkát. Emellett a lábjegyzetek a jelen (és a közelmúlt) eseményeire is reflektálnak. Ugyan e kiegészítések már nem a *Commentarius*okban összegzett kutatásokon alapulnak, vagy legalábbis lelhetők fel az összefoglalókban, legfeljebb

³¹⁴ Lisherong Gáspár utal is arra, hogy még el sem terjedt Belgrád elfoglalásának híre, Pray már hirdeti is a dicsőséget. E megjegyzésben talán az a feltételezés is benne van, hogy az udvari történetíró esetleg már korábban – például az ostrom kezdetén – nekiláthatott a költeménynek. Pray életrajzírója idéz továbbá egy ezen élcelődő, a *Taurunum* megjelenésére írt epigrammát, amit Pray egy meg nem nevezett barátjának tulajdonít. Lischerong az epigrammát a SCHEDIUS Lajos által kiadott *Zeitschrift von und für Ungarn* I. kötetének (1802) 410. lapján találta.

*Jam senior Gedeon Tauruni moenia coepit
Jam senior Prayus moenia capta canit.
Ille, licet senior, miro est in bella vigore:
Hic senior vena carminibusque viget.
Non potuit maior Taurunum evertere ductor,
Non melior vates fata referre ducis.*

Fordításunkban: Az öreg Laudon már hozzáfogott Taurunum falaihoz, az öreg Pray már az elfoglalt falakról énekel. Az, jóllehet öreg, rendkívüli életerővel viseli a háborúkat, emez öreg szellemi frissességére és verseire nézve van ereje teljében. Nem foglalhatta el nagyobb vezér Taurunumot, nem beszélhette el jobb költő a vezér végzetét. Az epigrammához két lábjegyzet is kapcsolódik, amelyek megjegyzik – talán nehogy valaki sértésnek gondolja a többször megismételt *senior* jelzőt –, hogy Laudon 74 éves, Pray 66 éves volt ekkor. Az élcet viszont (a második sor mellett) a vers utolsó sorában a *vates* (amelyet akár jósnak, prófétának is fordíthatnánk), illetve a *fata* szavak jelentik, amelyek tehát tréfásan arra utalnak, hogy Pray már előre megírta a győzelem előtt tisztelgő kiseposzt. (Lischerong közlésében két hibát is találunk, amelyeket az 1802-es kiadásnak megfelelően emendáltunk. Lischerongnál az első sorban *Taurini* áll a *Tauruni* helyett, a negyedik sor végén pedig *ductor* a *ductor* helyett.) Lásd LISCHERONG, *i. m.*, 114. Lehet, hogy a névtelen barátunk, illetve Lisherongnak igaza volt, hiszen – ahogy fentebb már jeleztük – Tertina Mihály *Carmen epicum*ának 10. lábjegyzetéből kiderül, hogy a kiseposzt Hadik András már októberben olvasta. Vö. TERTINA, *i. m.*, 53, 10. l., a *Taurunum*ra vonatkozó résznél.

³¹⁵ LISCHERONG, *i. m.*, 114.

néhány zárógondolat erejéig,³¹⁶ de azért nem lehet kétségünk Praynak a 17–18. századra vonatkozó történelmi felkészültségét, illetve jelenének eseményeiben való jártasságát illetően sem. E lábjegyzetek például ugyanúgy tájékoztatják az olvasót a korábbi törökellenes visszafoglaló háborúkról, vagy Savoyai Jenő érdemeiről, mint II. József török háborújának eseményeiről, de Hadik Andrásról vagy Laudonról is olvashatunk információkat. A különbségeket a lábjegyzetek terjedelmében is tapasztalhatjuk, hiszen a 17–18. századhoz a legtöbb esetben lényegesen rövidebb kiegészítéseket fűz, míg a melléktartományok történetéhez kapcsolódó magyarázatok esetében meglehetősen terjedelmes lábjegyzeteket találunk.

Azt már említettük, hogy Prayt valószínűleg az is motiválta, hogy a kiséposzban felhasználhatta a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredményeit. Természetesen a titkos császári megbízás során feltárt dokumentumok mindegyikét, illetve a munka közben szerzett minden ismeretét nem építhette bele a költeménybe és annak jegyzeteibe. Egyrészt a műfaji sajátosságok és a mű célja, célközönsége miatt muszáj volt válogatnia, kivonatolnia – ez egyértelműen ki is tűnik, ha a *Taurunum* és a *Commentarius* egyes szöveghelyeit összehasonlítjuk, valamint néha maga Pray is megjegyzi, hogy szólhatna még bővebben is, ha ez (mármint a kiséposz, illetve annak lábjegyzetei) erre alkalmas hely lenne. Másrészt a kutatás bizalmas jellege, illetve a titoktartásra tett eskü miatt is talán igyekezett óvatosabb lenni, bár tudjuk, ez esetben az eredményeit publikálni kívánó tudós felülkerekedett benne, hiszen szembetűnő, hogy a jegyzetek jelentős része a melléktartományok történetére vonatkozik, nemcsak Szerbia esetében, hanem amikor egy-egy helyen megemlíti például Bulgáriát vagy éppen Dalmáciát, szintén hosszan ismerteti e tartományok történetét is. Tehát azért Pray igyekezett kihasználni a lehetőséget, és minél több információt a nyilvánosság elé tárni. Arról, hogy vajon kutatási eredményeit milyen szempontok alapján kivonatolta, illetve mennyire tartotta elengedhetetlennek a propagandisztikus cél elérése érdekében a lábjegyzetekben közölt ismeretek mindegyikét, nehéz lenne teljes mértékben helytálló megállapítást tenni, talán egyrészt a török háború és Belgrád jelentőségének szempontjából fontos, másrészt az érdekesnek tartott információkat igyekezett megosztani. Nézzünk meg tehát példaként néhány lábjegyzetet, illetve azoknak a forrásait!

Az első hosszabb történeti áttekintést rögtön a 3. *lábjegyzet*ben olvashatjuk, amelyben Szerbia és a Magyar Királyság kapcsolatának kezdeteiről tájékozódhatunk. *Már 1151 előtt, II.*

³¹⁶ Legalábbis Szerbia esetében. Pontosításként annyit megjegyeznénk, hogy melléktartományonként természetesen változó, hogy Pray a jogigény kimutatásához mely korszakok dokumentumaira helyezi a hangsúlyt.

Béla alatt érvényesült Szerbiára nézve a magyar jog, ugyanis amikor Belus (illetve ahogy a bizánci írók nevezték, Beluz) a magyarokhoz érkezett, és nem sokkal később a király a nádori méltósággal ruházta fel, könnyen rávette a bizánciaktól megrettent fivérét, Desa szerb fejedelmet, hogy helyezze magát a magyar király védelme alá.³¹⁷ Ahogy Cinnamus³¹⁸ írja erről: »kevéssel ezután követek érkeztek a magyarok népéből a császárhoz (Manuel Comnenushoz³¹⁹), akikkel ő (mármint Desa, Beluz fivére) teljesen véletlenül találkozott, és megkérdezte tőlük, mint az szokásos volt, hogyan állnak az őt érintő ügyek. Nyíltan válaszoltak neki, nagyon jól, és miként őt (III. Istvánt) nyilvánosan az urának nevezte, rászolgált az ő királyuk iránta való jóindulatára.« Tehát maga Szerbia fejedelme – folytatja Pray immáron saját szavaival – tett tanúbizonyságot arról, hogy a magyar király az ő ura volt.³²⁰

Első olvasásra több logikai következetlenséget is érzékelhetünk Pray eszmefuttatásában. Egyrészt a bizánci történetíró munkájából származó idézettel azt nem tudja alátámasztani, hogy a szerb (nagy)zsupán és a magyar király közötti kapcsolatot II. Béla uralkodásának idejére is vissza lehet vezetni, hiszen a forrás már III. Istvánt (1162–1172) említi. Persze a jogigény igazolása szempontjából nincs nagy jelentősége, hogy Szerbia és a Magyar Királyság kapcsolata II. Béláig vagy „csak” III. Istvánig vezethető vissza, hiszen a döntő bizonyíték – ahogy már a *Commentariusok* kapcsán fentebb utaltunk rá – Vuk fejedelem Imre királynak tett felajánlása a 13. század elején. Szintén érdekes, hogy Pray Desát *Princeps Servianus*, illetve *Despota Serviae* néven emlegeti, holott III. István uralkodásának kezdő éve megegyezik Desa nagyzsupánságának kezdő évével, az udvari történetíró pedig erre a tisztségre következetesen a *Megajupanus* kifejezést használja. Persze lehetséges, hogy éppen 1162-ben járunk (a lábjegyzetben a konkrét évet nem találjuk meg), és Istvánt már éppen

³¹⁷ Vukanović Belus vagy Belos, horvát bán, magyar nádor (1146–1157), 1162-ben rövid ideig szerb nagyzsupán. Nővérével, Ilona királynéval érkezett II. Béla udvarába, ahol a megvakított király, majd annak gyermekként trónra kerülő fia, II. Géza (1141–1162) uralkodása alatt nagy befolyásra tett szert. Apja, I Uroš (1116–1140) nagyzsupán, fivérei II. Uroš (1156–1162) és Desa (1162–1166) szintén viselték a nagyzsupáni címet, előtte Raška, illetve Duklja fejedelmei.

³¹⁸ Johannes Kinnamosz (1144–1185 k.) bizánci történetíró.

³¹⁹ A Komnénosz-dinasztiából származó I. Manuel bizánci császár (1143–1180).

³²⁰ „*Quo tempore quodvis regnum in ius Hungaricum concesserit, postes, quantum argumenti ratio sinet, dicitur: de Servia hic velut ob iter memorandum est, eam iam sub Bela II. ante annum 1151. fuisse iuris Hungarici. Cum enim Belus, quem Graeci scriptores Beluzem vocant, ad Hungaros transisset, et paulo post dignitate Palatini a rege fuisset ornatus, facile Desem fratrem suum, Serviae Despotam, a Graecis abhorrentem, eo perduxit, ut clientelam regi Hungariae profiteretur. Ita enim Cinnamus de eo scribit: venire paulo post ex Hungarorum gente ad Imp. (Manuelem Comnenum) Legati, quibus ille (Deses Beluzi frater) forte fortuna obvis factus, rogatus est ab iis, uti moris est, quemadmodum res suae se haberent? illis haud dissimulanter respondit, optime, et prout regis eorum (Stephani III.) erga se benevolentia mereretur, DOMINUM illum palam nominans. Ipso igitur Principe Serviano teste, rex Hungariae illius dominus fuit.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 3. lj.

megkoronázták, míg Desa egyelőre csak Duklja fejedelme (hiszen erre az évre esik Belus rövid nagyzsupánsága is).

De mit találunk a *Commentarius* vonatkozó részében? A Szerbiáról szóló első fejezetben, azaz a kötet 15. §-ában olvashatunk minderről. Könnyen felismerhető, hogy Pray a *Taurunum* lábjegyzetét a *Commentarius* történeti összefoglalójára alapozza. Természetesen a teljes munkát nem illesztheti be módosítás nélkül a lábjegyzetbe, ezért a szöveg első felét teljesen elhagyja, illetve minimálisra rövidíti. E részben Béla és Ilona házasságáról, valamint Bizánc és Szerbia, illetve a két szerb dinasztia, a Vukanovićok és a Prvoslavok közötti küzdelmekről esik szó. A *Taurunum* lábjegyzete voltaképpen Desa megjelenésével kapcsolódik egyértelműen a *Commentarius* szövegéhez, így azt sem tartanánk elképzelhetetlennek, hogy a lábjegyzetben található 1151-es évszám (amely egyébként egyáltalán nem szerepel az összefoglaló munkában) valamilyen összevonásból, rövidítésből származó hiba. Belus Desának tett javaslatát a magyar segítségkérésről szinte szó szerint olvashatjuk, sőt azt is megtudjuk, e szavak 1156-ban hangzottak el. Ez szintén nagy segítség, hiszen Pray lábjegyzete kapcsán érdemes azt is megjegyeznünk, hogy Belus befolyása az 1150-es évek végére jelentősen csökkent, kapcsolata unokaöccsével, II. Gézával megromlott, a halála után kialakult trónviszályban pedig Géza fivérét, (IV.) Istvánt támogatta, fiával, (III.) Istvánnal szemben. Ezen ismeretek tükrében némileg különösnek hat Belus javaslata Desának a magyar pártfogás kérését illetően, de így a *Commentarius* alapján kiderül, hogy ez még Belus nádorságának végén, magyarországi hatalmi befolyásának csúcsán hangzott el. A Johannes Kinnamosztól származó idézetet változtatások nélkül emeli át Pray a lábjegyzetbe, azzal a megállapítással együtt, hogy a szerb fejedelem maga szolgáltatott bizonyítékot arra, hogy a magyar királyt urának ismerte el. A *Commentarius*ból még az is kiderül, hogy Pray kihagyásokkal idézi (illetve fordítja) a bizánci történetíró szavait, illetve itt már megtaláljuk azt is, hogy az 1162-es évben járunk. Ugyan még mindig kérdéseket vet fel, hogy akkor Desa milyen minőségében ismerte el III. Istvánt urának, de mint láthattuk, Szerbia, illetve a három Vukanović fivér szempontjából éppen ez az 1162-es év rendkívül mozgalmas és kusza időszak, így ennél közelebb nem tudunk jutni a biztos válaszhoz.³²¹

Ahogy írtuk, a *Commentarius*okhoz is kapcsolódnak lábjegyzetek, a 15. §-hoz szám szerint hat, amelyekből képet kaphatunk a történeti összefoglalóhoz használt forrásokról. Pray a

³²¹ Kristó Gyula szerint Belus csak II. Béla halála után, II. Géza gyámjaként érkezett az országba. Más vonatkozásban Pray elbeszélése lényegében megfelel a modern szakirodalomnak. Vö. SZÉKELY, BARTHA, *i. m.*, 1194, tágabb vonatkozásban 1188–1238; KRISTÓ, *Magyarország története...*, *i. m.*, 164; 167–169. Desáról mind Kristótól, mind Heka Lászlótól csak annyit tudunk meg, hogy magyarbarát politikát folytatott Bizánccal szemben. Lásd SZÉKELY, BARTHA, *i. m.*, 1212, 1123; HEKA, *i. m.*, 25.

Thuróczy-krónika (*Chronica Hungarorum*)³²² 63. és 65. caputjára hivatkozik, amikor I. Urošról mint II. Béla jövődő apósáról megjegyzi, hogy a magyar írók mint bánt és Szerbia nagyfejedelmét említik. Béla és Ilona házasságkötésénél a német Freisingi Ottó (1114–1158) püspök és krónikás *Gesta Friderici Imperatoris* című munkájának 32. caputját jelöli meg. A bizánci vonatkozásoknál Johannes Kinnamosz *Historiájára*³²³ hivatkozik, többek között az idézett résznél is. Belus nádori kinevezését, illetve a tisztség viselését pedig azzal támasztja alá, hogy az 1145-ös és a 1156/57-es évekből származó, a nádor nevével ellátott okleveleket olvasott.³²⁴

Láthatjuk a *Taurunum*nak mindössze egy lábjegyzete mennyi információval szolgál az olvasónak, egyben mennyi feladatot is jelent, hogy Pray kutatásait visszakövessük, pedig még csak azt sem állíthatjuk, hogy teljes mélységében elemeztük a kiseposz lábjegyzetének, illetve a *Commentarius*nak a szövegét. Főként, hogy egyelőre még csak nagyjából a kiseposz lábjegyzetének a felénél járunk (persze nem mind a 88 lábjegyzet hasonló hosszúságú, de még jó néhány terjedelmesebb kommentárt találunk a műben).

A 3. lábjegyzet Imre király korával folytatódik, *Imre alatt ugyanis – mondja Pray – Szerbia nagyzsupánja a római pápával tárgyalt, hogy koronát szerezzen, amelyet kezdetben a király is pártolt, majd aztán, mivel úgy látta, hogy ez károsan érintheti a Szerbiára vonatkozó jogait, teljes mértékben ellenezte. Emiatt III. Ince pápa levelet is küldött a királynak, amelyben a következőket írta: »Ha jól emlékszem, te is mellettünk álltál, mivel örömdre szolgált, hogy Szerbia nagyzsupánja az Apostoli Szentszék iránt elkötelezettséget, tiszteletet és engedelmességet mutatott, [a nagyzsupán] felvállalta a királyi koronát, és mi nem sértjük a világi dolgokat illető jogaidat.« Ezek megfelelnek a kezdetének a magyarok Szerbiára való jogának – fűzi Pray az idézett levélhez.*³²⁵

A *Commentarius*ban minderről a 16. §-ban olvashatunk, amely III. Istvántól III. Andrásig (1290–1301), tehát az Árpád-kor végéig nyújt összefoglalást a Magyar Királyság és Szerbia

³²² Nyilvánvalóan az 1382 előtti részek a korábbi krónikák Thuróczy által készített kompilációi. Vö. KRISTÓ, *Magyar historiográfia I...*, i. m., 110–114.

³²³ Érdekes, hogy míg Pray általában precízen jelöli meg forráshelyeit (persze a későbbiekben a fellelhető források ellenőrzése is elengedhetetlen), addig Kinnamosz munkáját illetően meglehetősen felületes. Sőt – amint azt nemsokára látni fogjuk – a 16. §-ban a két Nemanja fivér, Vuk és István konfliktusához illesztett lábjegyzetében is Kinnamoszhoz irányítja az olvasót, a bizánci történetíró azonban ekkor már rég nem él, de még ha halála időpontja bizonytalan is, az egészen biztos, hogy történeti munkája az 1176-os évvel lezárul. Pray lábjegyzetét Fejér György kiadása is kritika nélkül átveszi: PRAY, FEJÉR, i. m., 28, 30.

³²⁴ A Fejér György által kiadott változatban lásd *Uo.*, 26–28.

³²⁵ „*Sub Emerico postea agebat Megajupanus Serviae cum Romano Pontifice, ut coronam obtineret, quod rex in principio quidem indulsit, sed mox, cum videret, id iuri suo in Serviam praeiudicare posse, penitus abnuít, ut ex Innocentii Papae III. rescripto ad regem liquet: tu quoque, ait: nobis, si bene recolimus, suggessisti, quod tuae Serenitati placebat, ut Megajupanus Serviae debitam et denotam apostolicae Sedi reverentiam, et obedientiam, et nobis salvo in temporalibus iure tuo, regium susciperet diadema etc. Haec de initio iuris Hungarici in Serviam sufficient.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 3. lj.

kapcsolatáról. E fejezetnek egyik központi témája Imre időszaka, pontosabban Vuk és István szerb fejedelmek hatalmi konfliktusa, illetve Imrének az ebben játszott szerepe. Érdekesnek gondoljuk, hogy a *Taurunum* lábjegyzete egyszer sem említi név szerint *Stephanus* és *Vulcus* fejedelmeket, noha a magyar király és a pápa alapján az olvasó be tudja azonosítani az időszakot, mégis – szemben a *Commentariusszal* – rejtve marad, hogy mely szerb fejedelem leendő királyi koronáján vitázik Imre király és III. Ince pápa (1198–1216), holott éppen a magyar jogigény szempontjából az egyik legfontosabb mozzanatról van szó.³²⁶ Vajon Pray egyszerűen csak olvasói kellő történelmi tájokozottságára számított? Vagy itt érhetjük tetten Pray óvatosságát abban a tekintetben, hogy azért a Szerbiára való magyar jogigény döntőnek gondolt bizonyítékát nem akarta (vagy nem merte) nyíltan nyilvánosságra hozni? A III. Ince leveléből idézett részt a *Taurunum* lábjegyzetében közölt formában megtaláljuk a *Commentariusban* is.

A 16. §-hoz öt lábjegyzet kapcsolódik, ebből az első három vonatkozik Imre időszakára. Vuk és István fejedelmek konfliktusához – értelmezésünk szerint hibásan, mint már szóltunk róla – ismét Johannes Kinnamoszt jelöli meg forrásként. Továbbá két levélre hivatkozik a Vatikáni Levéltárból (*Archivum Vaticanum*), a III. Ince levelezésének II. kötetében található 24. levélre, valamint az ugyanott olvasható, 126-os szám alatt található, Imréhez intézett, és fentebb idézett levélre.³²⁷

Visszatérve még mindig a *Taurunum* 3. lábjegyzetéhez, Pray azzal folytatja, hogy voltaképpen minden Imre után következő királynak, akiknek a Szerbiára való jogát igen világosan megfogalmazták, idézhetné az okleveleit, ha ez (mármint a kiséposz) erre megfelelő hely lenne, mégis – írja Pray – *I. Lajos oklevelei közül egyet nem mellőzhetek, amiből kiemelem azokat, amelyek itt fontosak*. Majd az udvari történetíró – zárva ezzel a lábjegyzetet – I. (Nagy) Lajosnak (1342–1382) egy 1356. július 4-re datált okleveléből idéz néhány részletet, külön kímelve a Magyar Királyság Szerbia feletti jogára való utalásokat. Az első kiemelt részben a következőt olvashatjuk: *Rasciának (avagy Szerbia, ahogy gyakran az oklevelekben említik – veti közbe Pray) nevezett országot, amely elődeink joga szerint a miénk volt (iuris Praedecessorum nostrorum – olvashatjuk a nagyobb betűvel is szedett, bizonyítékként szolgáló kifejezést)*. Ugyanúgy a másik kiemelt részletnél is: *jogunk alapján a visszajuttatásra, ahogy elődeink is jogosan tartottak, úgy mi is jogosan tartunk rá igényt (ad*

³²⁶ A történet lényegét szakirodalmi hivatkozásokkal már ismertettük a III.2.1. fejezetben.

³²⁷ Vö. PRAY, FEJÉR, *i. m.*, 28–30.

reformationem iuris nostri, quod praedecessoribus nostris, et nobis competiit, et competit).³²⁸

Az oklevelet a *Commentarius* a 17. §-hoz tartozó függelékében olvashatjuk (*L*) jelölés alatt.³²⁹

A *Taurunum* 4. lábjegyzete a Lazarević és a Branković dinasztiákkal folytatja Szerbia történetét. Erre az időszakra nemcsak a magyar jogigény igazolásának, hanem Belgrádnak a szempontjából is fontos esemény esik, ugyanis 1426-ban Luxemburgi Zsigmond és Lazarević István megkötötték a tatai szerződést. Ebben többek között egyrészt arról állapodtak meg, hogy a magyar király Szerbiát a magyar korona fennhatósága alatt biztosítja a gyermektelen Lazarević kijelölt utódának, unokaöccsének, Branković (vagy – ahogy Pray is használja – Vuković) Györgynek (1427–1756) és annak utódainak, másrészt Lazarević István hűsége jeleként átadja Zsigmondnak más várak mellett (az egyébként korábban hűbérturkóként kapott) Belgrádot. Nézzük meg tehát, hogy mit oszt meg Pray a *Taurunum* olvasóival a lábjegyzetben, amely egyébként, ha nem is szóról szóra, de felismerhetően megegyezik a *Commentarius* 18. §-ának egy részletével. *Szerbia [I.] Lázár fejedelem [1371–1389] alatt, Zsigmond idejében virágkorát élte. István, Lázár fia, mivel semmi remény nem volt, hogy Eugenia Cantacuzenától fiúgyermek szülessen, kérte Zsigmondot, hogy Vuković Györgyöt, nővére révén unokaöccsét nevezze ki örökösének. A király beleegyezett, de olyan feltételekkel, amikkel az alattvalókat az uraik kötelezni szokták, Belgrádot és még néhány várat ajándék címén elvéve, és határozottan megfogalmazta azt is, hogy – Pray ismét idéz – »e különleges megállapodás szerint, ami abban az esetben jut érvényre, ha maga György is fiú örökösök nélkül hal meg [...] az uralkodóra, a koronára és országunkra visszaháramlik [mármint Szerbia].«*³³⁰ Az idézetet valamivel bővebben olvashatjuk a *Commentarius*-ban, amiben Pray lábjegyzetet is fűz a citált részhez. Ebben megjegyzi, hogy ez a megszokott formula volt a

³²⁸ „Possem omnium, qui Emerico successerant, regum documenta afferre, quibus ius in id regnum luculentissime asseritur, si id huius loci esset, unum tamen Ludovici I. non possum praeterire, ex quo, quae huc pertinet, excerpto. Nos Ludovicus etc. Notum facimus etc. Quod cum nos regnum nuncupatum Rasciae (ita crebro Servia in diplomatibus dicitur) quod Iuris Praedecessorum nostrorum, ac nostri fuit, et exstitit, et quod de facto tentum est, et tenetur occupatum per rebelles – ad ius nostrum trahere, et reducere, proutetiam tenemur, et ad praedicta ex debito sumus adstricti, – incessabili affectione peroptamus etc. et infra: ad nostri memoriam bonam in posterum recolendum, et ad conservationem, et reformationem iuris nostri, quod praedecessoribus nostris, et nobis competiit et competit, ne negligentia, seu desidia argui valeamus etc. *Datum est, 4. Iulii 1356.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 3. l.

³²⁹ Vö. ENGEL, KRISTÓ, KUBINYI, i. m., 70–71. Fejér György ezt az oklevelet például kihagyja az 1837-es kiadásból, mivel már korábban közölte a *Codex Diplomaticus* IX. kötetének II. részében (Budae, 1833, 471–475).

³³⁰ „Servia sub Lazaro Despota, Sigismundi tempore in praecipuo flore fuit. Lazari filius Stepanus, quod ex Eugenia Cantacuzena spes nulla esset tollendae prolis masculae, rogaverat Sigismundum, ut Georgium Vukovichium, ex sorore sua nepotem, sibi successorem renunciare vellet. Annuit rex, sed iis conditionibus, quibus vasalli suis dominis obstringi solent, Belgradum tamen cum aliquot arcibus ex collatione eimens, eo, ut diserte additur, specifice declarato, quod in casu, quo etiam ipsum Georgium sine haeredibus masculis decedere contingat (...) ad maiestatem, coronamque, et regnum nostrum redeant, et devoluantur.” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 4. l. Vö. ENGEL, KRISTÓ, KUBINYI, i. m., 154–158, különösen 157–158.

királyi adományozásokban, az oklevél (amely egyébként nem más, mint a tatai szerződés) keltezése pedig 1426. Az udvari történetíró még hozzáteszi, Johannes Dukas bizánci író ezt a megállapodást 1421-re, míg Lucarus, azaz Giacomo di Pietro Luccari (1551–1615) *annali di Rausio* (*Annali di Ragusa*) című munkája harmadik könyvének 87. oldalán 1425-re datálja, úgyhogy ezeket javítani szükséges. A *Commentarius* függelékében pedig (N) jelzet alatt közli a teljes oklevelet, amely az utána álló bejegyzés szerint Verancsics Faustus (1551–1617) oklevéltárából (*E diplomatario Fausti Verancii*) származik. A *Taurunum* e lábjegyzeténél kitűnően végigkövethető tehát a forrásszöveg útja. Pray a *Commentarius* összefoglaló részében idéz a függelékében szereplő oklevélből egy részletet, amit a kiséposz lábjegyzetében, amelyet a versszövegben Lázár fejedelem megemlékezéséhez kapcsol, tovább kivonatol. Az udvari történetíró a *Commentarius* lábjegyzetében említ még egy forráshelyet (*Diplom. prof.* III. kötet végén – *in fine*), amelyről a következőt mondja: *Donatio Sigismundi Despotae Georgio facta*, tehát *Zsigmond György despotának*³³¹ történt adományozása.³³²

Úgy gondoljuk, már eddigi példáink is kitűnően illusztrálták, hogyan kapcsolódik egymáshoz Pray tikos császári megbízása és propagandisztikus céllal írt kiséposza. Természetesen a *Commentarius*ok nem nyújthatnak teljes történeti háttérrel a *Taurunum*nak, hiszen egyrészt a két mű témája sem ugyanaz, így – ahogy fentebb már utaltunk is rá – például a történeti áttekintésekben a 17–18. századra lényegesen kevesebb utalást találunk. Másrészt a témák megközelítése szintén eltér egymástól, tehát a *Commentarius*okban például a törökök elleni háborúk hadtörténetére vonatkozóan legfeljebb említést találhatunk, de hosszabb leírást semmiképpen, hiszen nyilván a magyar jogigény bizonyításának szempontjából e mozzanatok aligha voltak lényegesek. Tehát a *Commentarius*ok szövegei, dokumentumai azokban a lábjegyzetekben mutathatóak ki a fentebb illusztrált módon, amelyekben Pray a melléktartományok történetét, történelmi kapcsolatukat a Magyar Királysággal mutatja be. Ezekbe a jegyzetekbe viszont az exjezsuita történész igyekszik minél több, a *Commentarius*okban is bemutatott adatot beépíteni, még ha rövidítve, kivonatolva is, hiszen ő maga érzi, hogy a kiséposz, illetve annak kiegészítő jegyzetei kevesebbet bírnak el, mint egy történeti munka. Ugyan azt mondtuk, hogy nem különíthető el a történetírói és a költői attitűd, de nem is e gondolat mentén határozza meg Pray a témafeldolgozás tekintetében a két mű közötti különbséget. Nem a történetészt és a „szépíró” különíti el magában, hanem az egyes műfajok jellemzői, sajátosságai határozzák meg nála a téma

³³¹ A 15. században több szerb uralkodó is a fejedelemnél magasabb, de a királynál alacsonyabb címként despotának nevezte magát. Például Lazarević István 1405-től, Branković György 1427-től használta a fejedelem helyett a despota címet.

³³² A 18 §-t vö. PRAY, FEJÉR, *i. m.*, 32–34. Fejér közli a tatai megegyezésről szóló oklevelet is: *Uo.*, 76–80.

feldolgozásának módját. Összességében tehát azt állapíthatjuk meg a *Taurunum* és a *Commentariusok* kapcsolatát illetően, hogy a kiseposz sokkal nagyobb témát fog át a jogigényeket bizonyítani szándékozó összefoglalóknál, amelyek aztán a *Taurunum* vonatkozó részeinek lábjegyzeteibe épülnek be. Persze abban is biztosak lehetünk, hogy Pray a költői főszöveg cselekményét is igyekezett úgy formálni, hogy módja legyen olyan jegyzeteket kapcsolni a főszöveghez, amelyekben ezeket az ismereteket megoszthatja az olvasóval. Tartalmi összefoglalónknál például láthattuk, hogy a kesergő *Servia* nimfa sorstársait felsorolva megnevezi a melléktartományokat. Pray ezzel lehetőséget teremt magának, hogy az ezekre vonatkozó lábjegyzetekben megmagyarázza, hogy miért is várják e területek Szerbiához hasonlóan egykori pártfogóik, azaz a magyarok (amelybe a *nemzeti-aulikus* szemlélet szerint bele tartozik például a magyar történelmi hagyományokat folytató Habsburg uralkodó és hadvezérei is) segítségét. Így, bár nyilván Belgrád földrajzi elhelyezkedése miatt a *Commentariusok* három kötete közül a második, Szerbiát is bemutató munka fordul elő a legtöbbet, a másik két történelmi összefoglalóra is történik utalás. A 8–10. lábjegyzetek például Oláhországgal (*Valachia*), Moldvával, Boszniával és Bulgáriával foglalkoznak, illetve a 7. és a 11. lábjegyzetek Nikápolyt és Raguzát mutatják be. A 8. lábjegyzetben egyértelműen kimutatható átemelést találunk a *Commentarius* harmadik kötetének 1 §-ából, a 9. lábjegyzetben az 1. és a 3. §-ból.

Ahol Pray nem tud a titkos császári megbízás során folytatott kutatásaira alapozni (vagy nem kimutathatóak, hiszen forrásfeltáró munkája során bizonyára olyan dokumentumokkal, adatokkal is találkozott, amik a *Commentariusok* céljához irrelevánsak voltak),³³³ természetesen ott sem esik kétségbe, hiszen – a jezsuita képzésben szerzett történelmi ismereteken túl – az udvari történetíró mögött ekkor már több évtizednyi könyvtári-levéltári kutatómunka, illetve ismeret van, számos kötetet kitevő történelmi munkában összegezve. Válogassunk tovább az eddig nem említett lábjegyzetek közül, milyen kiegészítéseket tesz még az exjezsuita történész a költői főszöveghez!

A 14. lábjegyzetben Orsovához fűz rövidebb történelmi áttekintést. Ehhez kapcsolódik a 16. lábjegyzet is, amelyben az Orsova közelében, a Duna mellett található Veterani-barlang hőseire emlékezik, akik számos alkalommal akadályozták a törökök bánáti utánpótlását, valamint magára a lugosi csatában elesett Friedrich Veterani tábornagra (1650–1695). Pray

³³³ Ahogy már fentebb írtuk, Thallóczy Lajos is megjegyezte, hogy Fejér György nem a kancelláriának benyújtott példányból dolgozott és vannak eltérések Pray kéziratosa szövege és Fejér 1837-es kiadása között. Ezt mi is tapasztaltuk, azonban a *Commentarius* e dolgozatban alaposabban vizsgált paragrafusai nem tartalmaztak érdemi különbséget. E példányok összevetése is hozzátartozik azoknak a feladatoknak a sorához, amelyeknek elvégzése mindenképpen szükséges a Pray-életmű ezen időszakának alapos feltárásához.

hosszan idéz Veterani 1683–1694 közötti német nyelvű háborús emlékirataiból (*Memorie* – a 119. oldalra hivatkozik, például egy 1771-es lipcsei kiadásáról tudunk a műnek, amelyet használhatott).³³⁴

A 23. *lábjegyzet*ben Coburg herceget méltatja a chotini győzelemért, a 24. *lábjegyzet*ben pedig Laudon katonai pályájáról árul el néhány mozzanatot. Egyebek mellett elmondja, hogy *először a porosz II. Frigyes alatt akart szolgálni, de amikor vagy a merészsége, vagy a hosszúkas ábrázata nem tetszett neki, elküldte. (...) Így átment az osztrákokhoz, akiknél kezdetben a horvátországi hadtesthez rendelték, aztán vitézségének köszönhetően, miközben különböző háborúkban hírnevet szerzett, a katonai ranglétra minden fokát bejárva egyre feljebb lépett. De elég a dicséretre, ha őt a Vezérnek nevezzük. Ugyanis kinek ne lenne ismert Hylas?*³³⁵ – zárja rövidre Pray az éppen birodalomszerte ünnepeelt hős életútjának ismertetését.³³⁶

Több *lábjegyzet*et szentel Hadik András érdemeinek a bemutatására, ami csak abból a szempontból különös, hogy a már szintén idős tábornagy voltaképpen nem játszott jelentős szerepet Belgrád visszafoglalásában, másrészt viszont érthető, hogy a *nemzeti-aulikus* szemléletnek megfelelően a magyar hadvezért is a már korábban emlegetett Veterani, Coburg és Laudon tábornagyok sorába kívánja emelni. Persze az is indokként szolgál számára, hogy Hadik a Lacy menesztése és Laudon kinevezése közötti egy évben a császári sereg fővezére volt, mint arról büszkén tájékoztatja is az olvasót a 28. *lábjegyzet*ben. Hadik András 1788 *augusztusa óta a császári hadsereg kinevezett legfőbb vezére, és ő a harmadik magyar Pálffy János és Batthyány Károly (1698–1772) után, akit ebben a megtiszteltetésben részesítettek.*³³⁷ *Ez a férfiú a török, a francia és a porosz háborúkban is dicsérettel helytállt.*³³⁸ A 30. *lábjegyzet*ben Pray még egy kis, a főszöveghez kapcsolódó szójátékra is ragadtatja magát. Szerencsés előjel a név, amelyet a tábornagy visel, *Hungaris enim Had, bellum notat* (ugyanis

³³⁴ Veterani szerepéről a török háborúban lásd LIPTAI, BORUS, *i. m.*, 318, 323; SUGÁR, *i. m.*, 335–343.

³³⁵ Hylas Hercules társa és fegyverhordozója. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor Pray vajon kit emelne herculesi magasságba. Talán a császárt? Erre sajnos nem kapuk választ a műben.

³³⁶ „L. B. GEDEON LAUDON. *Is primum sub Friderico II. Borussiae rege mereri cupiebat, sed cum viri magnus animus vel ipso vultu proditus displicuisset, repulsam passus est. (...) Itaque ad Austriacos transiit, apud quos in principio militiae Croatiae adscriptus fuit, tum peritia et fortitudine militari variis in bellis inclaresens, per omnes militiae gradus ad supremum, quem nunc tenet, euectus est. Sed Ducem hunc nominare, satis ad laudem est, cui enim non notus Hylas?*” PRAY, *Taurunum...*, *i. m.*, 24. l.j.

³³⁷ Ahogy már a II.1. fejezetben is említettük, Pálffy sosem kapta meg a teljes császári sereg feletti fővezéri kinevezést. Mária Terézia – egyebek mellett ezzel is kompenzálva apja Savoyai Jenő halála után hozott rossz döntését – 1742-ben a magyarországi sereg fővezérévé nevezte ki az ekkor már a nádori méltóságot is viselő tábornagyot.

³³⁸ „Comes Andreas ab HADIK, Caesarei exercitus supremus Dux ab AUGUSTO renunciatus, estque is post C. Ioannem PALFY, et Principem Carolum de BATTYÁN, ordine ex Hungaris tertius, qui hunc honorem adeptus fuit, vir in bello Turcico, Gallico, et Borussico cum laude versatus.” PRAY, *Taurunum...*, *i. m.*, 28. l.j.

magyarul *hadat* jelent). A 31. lábjegyzetben pedig Hadik leghíresebb hadi cselekedetét, Berlin 1757-es megsarcolását foglalja össze.

A 34. lábjegyzet egy rövid, ámde kemény megállapítást közöl, *Belgrád 1739-ben a hadvezérek viszálykodása és féltékenysége miatt elveszett*. Ugyan merészebb e kijelentés, mint például Gvadányi József, (egyébként sokat sejtető) elhallgatása, de Pray sem bonyolódik nagyon bele a Lotharingiai Ferenc nevével fémjelzett kudarc ábrázolásába.

A 35. lábjegyzettel elérkezünk a történet azon pontjához, amikor *Servia* nimfa fellelkesülve *Pannonis* nimfa jóslatán belekezd Belgrád történetébe, ami pedig egy újabb történeti áttekintésre ad lehetőséget Pray számára, ezúttal nem a melléktartományokat, hanem magát Belgrádot a középpontba helyezve. Szembetűnő különbség a melléktartományokra vonatkozó jegyzetekhez képest, hogy itt Pray általában pontosan megjelöli középkori forrásait, míg az első jegyzetekben ezeket csak a *Commentariusok* segítségével sikerült beazonosítanunk. Ezt az eljárást talán ismét annak tudhatjuk be, hogy az udvari történetíró így próbálhatta meg valamelyest homályban tartani a melléktartományokra vonatkozó bizalmas kutatásának eredményeit. A 35–42. lábjegyzetig a 11. századtól a Hunyadiak koráig ismerhetjük meg a vár történetének fontosabb és érdekesebb epizódjait. A forrása itt ismét a Thuróczy-krónika (Pray I. könyv 35. caputját jelöli meg), illetve megemlíti még egy bizánci szerző, Niketas Choniates (1155–1217) *Annales*-ét is.

Az 1456-os belgrádi (nándorfehérvári) diadal a hexameteres mű egyik csúcspontja, így e részhez, pontosabban a Hunyadiak időszakához Pray több, szám szerint 15 lábjegyzetet (43–57.) kapcsol. E kiegészítésekhez Pray változatosan válogatott a forrásokból. Nézzünk is néhány példát, milyen művekre, dokumentumokra hivatkozik az udvari történetíró!

Pray II. Mehmed szultán nevéhez (*Mahometus*) a 43. lábjegyzetben annyit fűz, hogy ő *II. ezen a néven, 1456-ban igen nagy sereggel, 170 ezer fővel érkezve Belgrádhoz, ahogy Taliacotius*³³⁹ *megemlékezik erről, támadást indított.*³⁴⁰ A Hunyadi Jánost méltató költői főszöveg utalásokat tesz a hadvezér hőstetteire, amelyeket szintén a lábjegyzetek fejtenek ki. A 47. lábjegyzet az 1442-es erdélyi török betörésről és a Mezid bég felett aratott szebeni győzelemről emlékezik meg, ahol számos török lelte halálát (mások mellett maga Mezid bég és a fia is), illetve esett fogságba vagy futamodott meg. Ennek alátámasztására Pray (V.) Utószülött Lászlónak (1444–1457) abból az okleveléből idéz, amelyben Hunyadi Beszterce

³³⁹ E nevén Gaspare Tagliacozzi (1545–1599) itáliai orvos és humanista ismert, akit elsősorban orvostörténeti munkája miatt szoktak emlegetni.

³⁴⁰ „*Huius nominis quoque II. an. 1456. Belgradum maximo apparatu adgressus, centum, et septuaginta millibus, ut Taliacotius, obsidioni praesens memorat, oppugnationem exorsus est.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 43. l.

főispánjává (*Comes Bistricensius*) nevezte ki, ugyanis a dokumentum Hunyadi János érdemeit méltatva a szebeni győzelmet is összefoglalja. Hasonlóképpen számol be a 48. *lábjegyzet* az 1454-es kruseváci győzelemről, ahol pedig Fricz bég török csapataira mért vereséget Hunyadi. Pray ezúttal III. Frigyes német-római császárnak (1452–1493) ugyanabban az évben kelt levelével igazolja szavait. A 49. *lábjegyzet* pedig egy 1453-as levelet idéz, amely szintén Hunyadi János törökök elleni sikereit méltatja. A levél írója Francis Barbarus velencei nemes (†1454), címzettje pedig Caspar Lucensis.

Az 50. *lábjegyzet* Kapisztrán János egy, a pápához írott leveléből közöl részleteket, vélhetően 1456-ból, amelyben többek között az ostromgépekről számol be, míg az 52. és az 53. *lábjegyzet* idézetének Kapisztrán a tárgya, ugyanis azokban Tagliacozzi méltatja a török ellen kardot fogó szerzetest. Az 54. *lábjegyzet* pedig ismét Thuróczy krónikájára, a IV. könyv 33. caputjára hivatkozik.

Az 55–57. *lábjegyzetek* már Hunyadi Mátyás korára, egészen pontosan Kinizsi Pál (†1494) törökellenes harcaira vonatkoznak, azonban e jegyzetekben nem hivatkozik forrásaira. Az 57. *lábjegyzet*ben a következőket írja, zárva ezzel a középkori Magyar Királyság sikeres ellenállását a törökökkel szemben: *Kinizsi tudomására jutott, hogy vannak a belgrádiak között, akik 1493-ban összejátszottak az ellenséggel, hűtlenség miatt az árulás elkövetőit kiéheztette, majd egymás után lemészárolta őket, és megparancsolta az éhezőknek, hogy egyék meg azokat.*³⁴¹ Tehát Pray nem jelöli meg forrását, azt azonban tudjuk, hogy Kinizsi valóban leleplezett Belgrádban (ugyan valamivel később, 1494-ben) egy összeesküvést, amelynek résztvevői a török kezére akarták játszani a várat, és szörnyű kínzásokkal torolta meg az árulást. Efféle kegyetlenkedések a hagyomány szerint egyébként sem álltak messze a személyiségétől.

A 60. *lábjegyzet*ben Belgrád 1521-es elvesztéséhez II. Lajosnak (1516–1526) egy 1522-ben nyilvánosságra hozott levelét idézi, amiben a király egyebek mellett tanúbizonyságot tesz arról, hogy a belgrádi vár korábbi várkapitánya, Móré Mihály valóban árulást követett el. Ezután pedig *Belgrád 167 év után szabadult fel a török hatalom alól, amikor 1688-ban Lipót őfelsége segítségével visszafoglalták a várat* (61. *lábjegyzet*). Azonban 1690-ben ismét elvesztették (62. *lábjegyzet*), ennek történetéhez pedig többek között Pietro Garzani *istoria Veneta* – ahogy az udvari történetírónál szerepel –, azaz *Istoria della Repubblica di Venezia* című munkájának 8. könyvét ajánlja, illetve *érdemes még elolvasni azt a levelet* – mondja

³⁴¹ „Kynisius comperta Belgradensium, qui anno 1493. cum hoste colluserant, perfidia, autores proditiōis inedia marceratos, alterum post alterum truncari, et famelicis manducandos obiici iussit.” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 57. lj.

Pray –, *amit Aspermont* [sic!] gróf Belgrádból küldött Bécsbe, majd idézi a később Belgrád elvesztéséért a haditörvényszék elé állított Friedrich Aspremont altábornagy német nyelvű levelét.³⁴²

A 63–69. lábjegyzetek a kiseposz másik, Hunyadi János mellett kiemelt hősével, Savoyai Jenővel foglalkoznak, természetesen ezekben is találunk több érdekes és értékes információt. A 63. lábjegyzet Zenta és Temesvár említését magyarázza, ugyanis *Eugenius* 1697-ben emlékezetes csatában Zentánál szétverte a törököket, miután teljesen megsemmisítette az ellenség gyalogságát. Temest pedig 1716-ban vívta vissza. 1717. május 21-én Futakhoz érkezett – írja már Pray a következő lábjegyzetben –, és haladék nélkül mindenkit egyesített Belgrád ostromára, és az ellenséget úgy vonta el saját táborától [mármint a császáriak táborától], hogy nem volt kétséges [a törökök számára], hogy ő a Száván fog átkelni az ostrom megindításához. Amikor tehát [a török] az erejét oda fordította, *Eugenius* siettetve a menetet, Pancsovánál átkelt a Dunán, és gyorsan csapataival Belgrádhoz érkezett. Oly jártas és szerencsés volt *Eugenius* a hadi taktikában, hogy a törökök azt gondolhatták, hogy megfutamították.³⁴³ Pray e jegyzetekben sem említ forrást, talán e kiegészítéseknél saját kútforrásból dolgozott, hiszen történelmi ismereteit illetően továbbra sem lehetnek kétségeink, illetve arra is láthattunk példát, hogy levelek és emlékiratok részleteit helyezi el egy-egy lábjegyzetben, ezek tartalmával magyarázva, kiegészítve a versszöveget, illetve néha egy-egy külföldi történelmi munkához is nyúl. Pray egyébként a *Commentarius*okban hivatkozik saját *Annaleseire* is, azonban a 17–18. századot feldolgozó munkái majd csak az 1790-es évek végén jelennek meg.

Ahogy Hadik András méltatására is megtalálta a módot, úgy nem feledkezik meg Savoyai Jenő kiváló magyar tanítványáról, barátjáról és bajtársáról, – akit Pray már korábban is Hadik egyik elődjének tekintett – Pálffy Jánosról sem, aki szintén jelentős szerepet játszott Belgrád 1717-es visszafoglalásában. A 68. lábjegyzet arról számol be, hogy *Eugenius* a lovasság jobbszárnyát Pálffy Jánosra, Magyarország későbbi nádorára bízta, hogy vezesse az ellenség ellen. Ő egy hosszabb bekerítő hadművelet miatt elsőként hagyta el a táborát, és még hajnal

³⁴² Lásd Croÿ tábornagyhoz fűzött megjegyzésünket Simonchich Ince művénel.

³⁴³ „EUGENIUS anno 1697. Turcas memorabili praelio ad Zentam fudit, peditatu hostium pene ad internecionem delet. Temesiam autem an. 1716. expugnavit. Idem die 21. Maii an, 1717. Futakinum appulit, et confestim omnia Belgrado obsidendo comparavit, hostemque sua castrametatione ita distraxerat, ut non dubitaret, illum transmissio Savo obsidionem inchoaturum esse. Cum igitur vires suas huc convertit, Eugenius acceleratis itineribus, traiecit infra Pancsovam Danubio, citius cum copiis ad Belgradum constitit, quam Turcae illum vel loco movisse putarint, quo in genere stratagematum Eugenius foecundus, et felix erat.” PRAY, *Taurinum...*, i. m., 63–64. Ij. Pray összefoglalása nagyjából fedi is jelenlegi ismereteinket az ostrom előkészületeiről. Sugár István május 24-ére teszi Savoyai Jenő Futakra érkezését. Vö. SUGÁR, i. m., 460–461.

*előtt meglepte az ellenséget.*³⁴⁴ Majd az udvari történetíró felsorol néhányat a Pálffy irányítása alatt álló lovasezredek közül.³⁴⁵ Pray egyébként sok adattal rendelkezett az 1717-es csatát, illetve várostromot illetően, a 70–72. *lábjegyzetek*ben további a csapattestekről nyújt seregszemlét az olvasónak, a 73–75. *lábjegyzetek* pedig számszerűen sorolják a török táborokból összegyűjtött hadizsákmányokat.

Végül szeretnénk még kiemelni néhány, már II. József török háborújára vonatkozó *lábjegyzet*et. A 77. *lábjegyzet* a Laudon által 1789-ben elfoglalt Török-Gradiskához, avagy másik nevén Berbirhez kapcsolódik. *Berbirt július 10-én foglalták el. Amikor Laudon megkezdte az ostromot, a művelet közben szabad utat hagyott a törököknek, akik onnan el tudtak távozni.*³⁴⁶ Sokan csodálkoztak ezen, de az nem jutott az eszükbe, hogy ilyenféle foglyok, akik érzéketlen vadságuk miatt oly barbárok, csak zavargásokat okoznak és váltságdíjat sohasem fizetnének értük, és csak hasztalan fogyasztanak az élelmiszert, soha semmilyen haszon nem szokott ebből származni.³⁴⁷ Tehát Pray azzal védi Laudont, hogy direkt hagyta futni a létszámában jelentéktelen török helyőrséget, hogy a foglyok tartásával ne legyen semmilyen bonyodalom.³⁴⁸

Pray arra is lehetőséget teremt a főszövegben, hogy megemlékezessen II. József török háborújának másik ünnepelt hősről, Coburg hercegről (akinek, ahogy a kisebb költeményeket bemutató fejezetünkben is láthattuk, irodalmi recepciója szintén nagy népszerűségről tanúskodik). Az udvari történetíró két alkalommal is kapcsol a főszöveghez olyan kiegészítéseket, amelyek Coburgra vonatkoznak. Először a melléktartományok hadszíntereinek (és folyóinak) áttekintése során a 22. *lábjegyzet*ben a galíciai hadszíntéren lévő Chotinhoz (Praynál Choczim) fűz egy rövid történeti összefoglalást, majd a 23. *lábjegyzet*ben Coburg herceg itt aratott győzelmét méltatja. A 26. *lábjegyzet* pedig, még mindig a főszöveg e nagyobb egységéhez kapcsolódva, a foksányi csatát foglalja össze. Pray

³⁴⁴ „EUGENIUS dextram equitum alam in hostem Ioanni PALFY, postea regn Hungariae Palatino ducendam commisit, isque, ob longiorem faciendum circuitum, primus castris excessit, et ante diluculum in hostem incidit.” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 63–64. lj.

³⁴⁵ Vö. *Uo.*, 468. Sugár István szerint Pálffy hajnal előtti harcba bocsátkozása az ellenséggel, amelyet Pray hőstettként ad elő, abból adódott, hogy a lovasság jobbszárnya a sűrű köd miatt irányt tévesztett, és belefutott az ellenségbe. A nem tervezett összecsapás kis híján tragédiába torkollott.

³⁴⁶ Ugyanis az ostrom megkezdése után Gradiska amúgy sem népes török helyőrségének maradéka az éjszaka leple alatt elhagyta a várat.

³⁴⁷ „Berbir 10. Iulii occupatum est. Cum illam LAUDON obsidere coepisset, de industria spacium Turcis apertum reliquit, qua evadere possent. Id multi mirati sunt, sed non venit illis in mentem, ex huiusmodi captivis, qui sero, aut nunquam redimuntur, et ob agrestem ferociam turbulentis sunt, frustra que anonom consumunt, nullum unquam lucrum capi solere.” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 77. lj.

³⁴⁸ Eddig sajnos a modern szakirodalomban nem találkoztunk Gradiska ostromának olyan részletes ismertetésével, elemzésével, amely alapján megerősíteni vagy cáfolni tudnánk Pray szavait. Ilyen részletekbe még Oskar Christe sem bocsátkozott (vö. CHRISTE, i. m., 182–183.), Rédvay tanulmánysorozata pedig nem jut el az 1789-es hadjárat évig.

itt felsorolja a galíciai hadtest több magyar tisztjének nevét is (Splényi, Gyulay, Kienmayer, Karaiczay), és mások, akiket a lapokban említettek – mondja az udvari történetíró.

A mű zárásához közeledve a 78. *lábjegyzet*ben ismét megjelenik Coburg herceg alakja és két legnagyobb, II. József török háborújának irodalmi recepciójában is a leggyakrabban emlegetett 1789-es győztes csatája. *Coburg herceg, aki július 31-én Foksánynál győzte le a törököket* – idézi fel Pray ismét a korábban már részletesebben bemutatott foksányi csatát –, majd nem sokkal később, szeptember 22-én, Szuvorovval, az orosz csapatok vezérével szövetségben a százezres haddal közeledő vezíren Rimniknél aratott győzelmet húszezer fő sereggel.³⁴⁹ Ez természetesen a Martinieştinél kivívott győzelem, amelyet Pray a csata helyszínéhez valamivel közelebb eső, ámde kisebb településhez, Rimnikhez köt. A húszezer fő csak Coburg galíciai hadtestére vonatkozik, de még Szuvorov csapataival egyesülve is komoly török túlerő felett arattak jelentős, az ellenség számára demoralizáló győzelmet, amely az ekkor folyamatban lévő belgrádi ostrom szempontjából is lényeges volt – mint arról történeti áttekintésünkben szóltunk. Pray még azt is megemlíti, hogy az ellenség először Brăila felé menekült, majd átkelt a Dunán, sőt számadatokat is közöl az elejtett foglyokat, illetve hadizsákmányokat illetően.

Az udvari történetíró, bár – többi tárgyalt szerzőnkhez képest mindenképpen – udvari körökben „beavatottnak” számított, mégis talán inkább azt feltételezhetjük, hogy a korabeli sajtóból értesülhetett az aktuális hadi eseményekről, illetve az ezekhez kapcsolódó, például számadatokról.³⁵⁰ Ezt látszik igazolni a 26. *lábjegyzet*ben a foksányi csatához fűzött megjegyzése is a magyar tisztek felsorolásánál. Ráadásul éppen a foksányi ütközet kapcsán találkozhattunk Virág Benedeknél és Baróti Szabó Dávidnál is egy, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*ben megjelent metszet által ihletve a magyar tisztek seregszemléjével. Talán nem alaptalan a feltételezésünk, hogy Pray is e lapban közölt metszet alapján írhatta *lábjegyzetét*.

Belgrád ostromához a 79. *lábjegyzet*ben az udvari történetíró annyit fűz, hogy *Belgrád október 7-én, három nappal Laudon névnapja előtt*³⁵¹ *ajándékként adta át magát neki. Ugyanezen a napon 1571-ben győzték le a török hajóhadat Echinadesnél,*³⁵² 180

³⁴⁹ „Princeps a COBURG, qui 31 Iulii Turcas ad Focsan profligavit, haud multo post, id est, 22. Sept. Vezirium cum 100000. appropinquantem, ad Rimnik in societate SUVAROVII Russicarum copiarum Ducis, cum 20000. aggressus vicit.”. PRAY, *Taurinum...*, i. m., 78. lj.

³⁵⁰ Radlinger Jánosnál jeleztük, hogy például a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* hosszan és részletesen számolt be a Martinieştinél vívott győzelemről is. Amennyiben helyes a feltételezésünk, akkor e szerint az udvari történetírónak még volt ideje bedolgoznia az október 9-i lapszámban megjelent beszámolót a *lábjegyzet*be.

³⁵¹ Valóban október 10-én van Gedeon napja.

³⁵² 1571. október 7. a lepantói csata időpontja. Echinades görög szigetcsoport a csata helyszínének közelében.

*háromevezősoros hajót elfogtak, a többi felgyújtották vagy elsüllyesztették. E győzelem apropóján alapította V. Pius pápa a Szűzanya számára a Rózsafüzér királynője ünnepet.*³⁵³

Végül pedig egy olyan lábjegyzetre szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyet szintén érdekességgént Szörényi László is kiemelt tanulmányában. A 80. *lábjegyzet*ben ugyanis az udvari történetíró megemlíti egyrészt azokat a különböző, többek között bizánci, török és szerb történetírók által idézett jóslatokat, amelyek szerint a törökök el fogják foglalni a piros almát (vagy más szöveghelyeken arany almát), azaz Bécset, illetve szőke (tehát német) katonák jelennek meg Konstantinápolyban.³⁵⁴ Dolgozatunk során eddig is láthattuk már, hogy utóbbi gondolattal több uralkodó, hadvezér is eljátszott, ugyanúgy, ahogy néhány költemény szerzője is már látni vélte a császári sasokat Konstantinápoly felett, e célkitűzés realitássá azonban sosem vált.

Pray György kiséposza teljes mértékben ellátta a célként kitűzött propagandisztikus feladatot. Kérdés persze, hogy az udvar hogyan fogadhatta egyrészt a magyar királyi jog alapján megfogalmazott jogigényekre hivatkozó művet, másrészt olyan magyar hadvezérek előtérbe helyezését, mint Hunyadi János, (ugyan kisebb mértékben) Kinizsi Pál, Pálffy János vagy Hadik András. Sajnos az udvari reakcióról konkrét adataink pillanatnyilag nincsenek, csak következtetni tudunk arra, hogy a melléktartományokra vonatkozó kutatási eredmények közlése, még ha nem is olyan direkt és részletesen történtek, mint az udvarnak írt bizalmas összefoglalókban, nem arattak túl nagy tetszést. Ugyan Pray nem vesztette el az udvar bizalmát, de tény, hogy a továbbiakban szigorúbb felügyelet mellett végezhetette feladatait. Szörényi László is csak feltételezésekbe bocsátkozhat, amikor nem tartja valószínűnek, hogy az ekkor már súlyos beteg József a kezébe vehette a művet.³⁵⁵ Valóban nem tudjuk, bár feltételezzük, hogy a császárhoz is eljutott az őt megillető példány, hiszen Pray egyértelműen Józsefnek ajánlja a hexameterekben megverselt győzelmeket, illetve az uralkodó csak – mint tudjuk – 1790 februárjában hunyt el, tehát elméletileg volt lehetősége elolvasni. Az is igaz azonban, hogy az 1789 őszére már lelkiileg és fizikailag egyaránt megtört uralkodónak még a győzelmi ünnepek sem tudták visszahozni az életkedvét.

Szörényi László azt is megjegyzi, hogy József valószínűleg amúgy sem tudta volna összeegyeztetni céljait az ősi magyar jogigényeken alapuló dicsőséggel.³⁵⁶ Lehetséges, hogy

³⁵³ „*Belgradum die 7. Octobris itaque triduo ante Laudonii onomasticon instar Xenii se Illi tradidit. Eodem die an, 1571. classis Turcica ad Echinadas victa est, centum et octoginta trirēmibus captis, reliquis crematis, aut mersis. Ob quam victoriam Pius V. Pont. Max. Divae Virginii, Matri Dei festum Rosarii instituit.*” PRAY, *Taurunum...*, i. m., 79. l.

³⁵⁴ Lásd SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 166.

³⁵⁵ *Uo.*, 167.

³⁵⁶ *Uo.*, 167.

így van, de azt se feledjük, hogy a *nemzeti* elemek mellett számos *aulikus* vonással is találkozhatunk. Pray a műben egységként tekint a Habsburg Birodalomra, többször magasztalja a császárt, sőt Ferenc főherceget is. Pálffy és Hadikot (akik egyébként mindketten császárhű hadvezérek voltak),³⁵⁷ voltaképpen nem kiemeli, hanem – más idegen származású tisztek mellett – a szintén sokat dicsért, és vitathatatlanul a török háborúban kiemelkedő szerepet játszó Savoyai Jenő, Laudon és Coburg mellé emeli. E hadvezéreknél tehát nem a származás a lényeges, hanem az, hogy mindannyian Magyarorszáért küzdöttek a török ellen, ugyanúgy, ahogy a Mohács előtti időszak *nemzeti* uralkodói, hadvezérei is tették. Mindezek a jegyek a *nemzeti-aulikus* szemléletnek felelnek meg, és megteremtik a kapcsolatot a középkori önálló Magyar Királyság és a Habsburg fennhatóság időszaka között. Éppen ezért a melléktartományokra formált, a középkorra visszanyúló királyi jogok emlegetése sem a császár-király (bár éppen József esetében az utóbbiról csak *de facto* beszélhetünk) ellen irányul, hanem inkább alátámasztják II. Józsefnek mint magyar királynak a törekvéseit.

Úgy gondoljuk, példáink megfelelő módon bizonyították a *Taurunum* és a *Commentariusok* között fennálló kapcsolatot is. A bemutatott szöveghelyek jól szemléltetik, hogy bár eltér a művek szándéka és célközönsége, Pray voltaképpen az udvari megbízásra készített összegző munkákat alakítja át a választott irodalmi műfajnak megfelelően. Ha el is fogadjuk Szörényi László megállapítását, és a kiséposz irodalmi értékét valóban vitathatónak gondoljuk, történelmi forrásértékéhez már a fentiek alapján sem férhet kétség. Ezt az értéket tovább növeli, hogy mivel a melléktartományok története a kiséposz cselekményének csak egy részéhez képezhet háttérrel, így az udvari történetíró további, a *Commentariusok* témáján már kívül eső forrásokra is támaszkodik. Így voltaképpen, bár a *Taurunum* lábjegyzetei lényegesen jobban kivonatoltak *Commentariusok*nál, sokkal nagyobb korszak forrásaiból adnak egy átfogó válogatást, azzal a tudománytörténeti adalékkal együtt, hogy Pray György milyen munkákat ismert, illetve tartott érdemesnek arra, hogy hivatkozzon rá. Mindez azt a feladatot is előre vetíti, hogy a *Taurunum* teljeskörű feltárásához nemcsak a *Commentariusok* további köteteit, hanem Pray *Annalesait*, illetve ezeknek a századfordulóra elkészült folytatásait is megnézve vizsgáljuk, vajon az ott felhasznált források mennyire jelennek meg a kiséposzban, illetve a (17–18. századra vonatkozóan) vannak-e olyanok az 1790-es években írt munkákban, amiket már esetleg a *Taurunumban* is felhasznált.

³⁵⁷ Julier Ferenc, eredetileg 1930-ban megjelent monográfiája például így fogalmaz a „*labanc*” és „*osztrák* vezérek iskolájában nevelkedett” Pálffy Jánosról: „Ma, magyarok, sajnálhatjuk, hogy annak idején nem csatlakozott Rákóczihoz. Ennek dacára az 1736–37. évi hadjáratokban véghezvitt döntőjelentőségű hőstettei alapján megérdemli, hogy a jeles magyar hadvezérek közé soroljuk.” JULIER, i. m., 328.

Láthatjuk, az exjezsuita udvari történetíró e kései, neolatin irodalmi hagyományokat követő munkájának teljes körű feltárásához a Pray életmű igen átfogó vizsgálatára van szükség. Reméljük, dolgozatunk e fejezetében elvégzett részvizsgálatokkal mi is hozzá tudunk járulni, illetve irányt tudunk mutatni egy későbbi, alapos kritikai kiadás elkészítéséhez, amely a jövőben elengedhetetlen ahhoz, hogy Pray e műve elfoglalja méltó helyét mind a 18. századi neolatin irodalmi kánonban, mind a forrásmunkák között.

Értekezésünk utolsó nagyobb egységében egy, Pray Györgytől merőben eltérő háttérrel rendelkező szerzőt és művét szeretnénk bemutatni. A dél-amerikai missziókat megjárta szintén exjezsuita Joachim Hödl osztrák származású ugyan, mégis indokoltnak tartjuk, hogy az ő esetében is *nemzeti-aulikus* szemléletről beszéljünk. Nem kíván történeti munkát írni, voltaképpen. Sőt eddig verseléssel sem foglalkozott (vagy legalábbis nyomtatásban nem jelentek meg művei). Mégis a Belgrád-témának egy egész elégiagyűjteményt szentel. Rendelkezik azonban egy olyan inspirációval, személyes élménnyel, amellyel esetleg talán csak azoknál a szerzőinknél találkozhatunk, akik a török háborúban katonai szolgálatot teljesítettek. Hödl ugyanis a rend feloszlata óta a Bánátban, a Belgrádhoz közeli Versecen él. Így nemcsak a várhoz kapcsolódó keresztény, illetve neolatin irodalmi hagyományok miatt, hanem testközelből megtapasztalva először a török betöréseket, portyákat, majd a terület hadszínterré válását, személyes okokból is szívén viseli a háborúnak, valamint a vár sorsának alakulását.

3. LAUDON TÁBORNAGY ÉS BELGRÁD 1789-ES VISSZAFoglalÁSÁNAK EMLÉKEZETE JOACHIM HÖDL LATIN DISZTICHONJAIBAN

Joachim Hödl, avagy *Musa*³⁵⁸ *Werschetzensis* vagy *Musa Ebreichsdorfensis* – ahogy életének egyes állomásaira utalva magát nevezte – *In provincia Temesiensi animarum curatoris Musa Werschetzensis Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans* (Pest, 1792) című művének központi témája szintén II. József török háborúja, valamint Belgrádnak az 1789-es visszafoglalása, illetve az azt követő események. A három könyvből, összesen huszonegy elégiából álló gyűjtemény első könyvének hét elégiája dolgozza fel Belgrád ostromának témáját. Mivel a dolgozatban vizsgált művek közül ezek a versek születtek a legkésőbb, a korábbi fejezetekben tárgyalt költeményektől eltérően Hödl már az első könyvben is reflektál olyan későbbi eseményekre, amelyek Belgrád további sorsát érintették, nevezetesen Laudon tábornagy halálára és a reichenbachi egyezményre. Fontos még előljáróban megjegyeznünk, hogy Hödl elégiagyűjteménye olyannyira a feledés homályába merült, hogy a modern szakirodalomban (beleértve az általunk ismert külföldi szakirodalmat is) mindössze egy rövid ismertetést találunk róla Szörényi Lászlótól.³⁵⁹

3.1. Joachim Hödl a misszionárius, plébános és neolatin versköltő: kísérlet egy elfeledett 18. századi jezsuita portréjának megrajzolására

Az elégiagyűjteménynél talán csak a szerző életútja ismeretlenebb, az irodalmi és a jezsuita lexikonok már a 19. század végén is igen kevés, részben bizonytalan adatot tudtak csak összegyűjteni Joachim Hödlről. Bár továbbra is maradtak homályosabb, kevesebb adattal rendelkező életszakaszok, az elégiagyűjteménnyel való ismerkedés során sikerült Hödl biográfiáját alaposabban is megismerni. Ehhez részben – szinte előre látva későbbi sorsát, egy meglehetősen általános humanista költői tendenciát követve – maga a költő szolgáltatott értékes életrajzi adatokat, mégpedig a tárgyalt elégiagyűjtemény második könyvének záró, *Epistola ultima*³⁶⁰ című elégiájában, valamint egy későbbi, az 1797. október 18-án kötött, a

³⁵⁸ A *Musat* itt lantosként, dalosként értelmezhetjük, tehát a *Verseci Dalos*, illetve az *Ebreichsdorfi Dalos*.

³⁵⁹ SZÖRÉNYI, *A neolatin költészet...*, i. m., 179–180. Szörényi e helyen utal Heinrich Dörrie *Der heroische Brief* című munkájára mint amely műfaji szempontból foglalkozik Hödl elégiáival, azonban félreérthetően fogalmaz, ugyanis Dörrie monográfiája csak a heroida műfaját tárgyalja, Hödlt konkrétan nem említi. Heinrich Dörrie a heroidaköltemények egyik jelentős osztrák–magyar témájaként kiemeli a törökök elleni visszafoglaló háborúkat (főleg I. Lipót felszabadító és III. Károly első török háborúját). Lásd DÖRRIE, i. m., 412–427.

³⁶⁰ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 51–54.

Napóleon elleni első koalíciós háborút lezáró campoformioi békét élető művének³⁶¹ bevezetőjében. Hödl saját életét megéneklő disztichonjait a grazi jezsuita gimnázium regiszterei, illetve Lukács László SJ katalógusai segítettek kiegészíteni. Végül a Szilas László SJ hagyatékaként 2016-ban online felületként publikált jezsuita névtár³⁶² szolgáltatott néhány új, eddig nem ismert adattal, melyek egyrészt kitöltötték az 1740–1747 közötti időszakban mutatkozó, tanulmányaira vonatkozó hiátust, másrészt választ adtak a fogadalomtételek eddig bizonytalan időpontjainak kérdésére.

Szinnyei József lexikona³⁶³ – elsősorban a máig fontos kézikönyvként használatos Backer–Sommervogel szerzőpáros által összeállított jezsuita lexikonra³⁶⁴ támaszkodva – akárcsak a Szilas-féle névtár – 1724. július 31-ét jelöli meg Joachim Hödl születésének időpontjaként, születési helyként pedig Grazot említik. Az *Epistola ultima* egy vergiliusi reminiscenciával utal stájer származására: „*Styria me genuit*”³⁶⁵. A születés évében és helyében (*Styrus, Graecensis*) megerősít minket a grazi jezsuita egyetem regisztere is, amelyből azt is megtudjuk, hogy *civis*, tehát polgári családból származott.³⁶⁶ Míg Sinnyei, illetőleg Backer és Sommervogel semmiféle adatot nem oszt meg tanulmányairól, Szilas szócikke precíz áttekintéssel szolgál. Mindenesetre már a grazi regiszterből is nyilvánvaló, hogy Hödl tanulóévei alatt többször visszatért szülővárosába, sőt ebben megerősítenek bennünket az osztrák jezsuita rendtartomány évenként kiadott katalógusai is. Ugyan az eredeti nyomtatványok is fellelhetőek, jelentősen megkönnyíti a rendtagok nyomon követését, hogy Lukács László a 20. század végén összegyűjtötte és tizenegy kötetben kiadta ezeket a katalógusokat. A Grazban eltöltött tanulóévek persze kézenfekvőek voltak számára, hiszen a városban működött az osztrák-magyar jezsuita rendtartomány egyik kiváló egyeteme és kollégiuma.

A grazi jezsuita gimnázium és akadémia története még a 16. század második felére nyúlik vissza. A jezsuitákat Grazba I. Ferdinánd (1556–1564) császár legkisebb fia, a későbbi II. Ferdinánd (1619–1637) édesapja, a buzgó katolikus Károly főherceg hívta be 1571-ben, hogy a Stájerországot is gyorsan meghódító lutheranizmus terjedését megállítsa, és újra megszilárdítsa a katolikus egyház helyzetét. A jezsuiták hatékony ténykedésüknek köszönhetően már 1586-ban megnyithatták egyetemük kapuit, amelyet patrónusuk előtt

³⁶¹ Uő, *Oliva pacis...*, i. m.

³⁶² SZILAS László, *Jezsuita névtár*, doi: <http://jezsuita.hu/nevtar/> Hödl (Hoedel) Joachim címszónál, utolsó lekérdezés: 2018. 02. 12. (a továbbiakban: SZILAS, i. m.)

³⁶³ SZINNYEI, *Magyar írók IV...*, i. m., 1331–1333.

³⁶⁴ BACKER, SOMMERVOGEL, i. m., 405–407.

³⁶⁵ Fordításunkban: *Styria [Stájerország] szült engem*. Vergilius saját maga által írt epitaphiumában, amelyet Donatus közöl Vergilius-életrajzában, a következőt olvashatjuk: „*Mantua me genuit*”.

³⁶⁶ ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 4...*, i. m., XXIV, 139.

tisztelegve *Alma Mater Carolina Graecensis* néven emlegettek. A gyorsan erősödő és gyarapodó intézmény hamarosan a közép-európai katolicizmus egyik szellemi védőbástyája lett, amely a német, magyar és horvát nyelvterület határán hidat képezett a Duna-vidéki katolicizmus és az itáliai kultúra között. A gyors felvirágzáshoz hozzájárult az is, hogy míg Bécsben a kollégium és az egyetem állandó viszálykodása jelentősen csökkentette a rend erejét, addig a grazi intézmények együttműködése zavartalan volt. Így nem véletlen, hogy nemcsak az osztrák tartományokból érkeztek diákok a grazi iskolába, hanem a horvát és a magyar főurak is szívesen küldték ide fiaikat tanulni. A tanulók névsorában találkozhatunk többek között az Erdődy-, a Nádasdy-, a Zichy-, majd később a Zrínyi-család tagjaival is, az oktatók sorában pedig mások mellett Pázmány Pétert is megtaláljuk, akinek 1597 és 1600 között bölcseleti, 1603 és 1607 között pedig teológiai előadásain gyarapíthatták ismereteiket a diákok.³⁶⁷

A regiszterben Joachim Hödl nevével 1734-ben találkozhatunk először az első grammatikai osztály tanulóinak, a *parvistáknak* a névsorában.³⁶⁸ A jezsuiták szigorú szabályainak megfelelően azonban hosszú út várt még rá, hogy letehesse a szerzetesi fogadalmakat. A lelki és szellemi felkészülés feltételeit a gondosan felépített képzési struktúra és a röviden csak *Ratio studiorum*ként (*Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu*) emlegetett oktatási szabályzat biztosította, amelynek fő célja az egységes oktatási rendszer kialakítása volt, ezen belül is a kollégium és az egyetem egységbe foglalása. Számos változat után a végleges szabályzat 1599-ben jelent meg. A *Ratio studiorum* a jezsuita gimnáziumot öt osztályból építette fel, amelyet három grammatikai és egy-egy, az *eloquentiára* épülő poétikai és rétorikai osztály alkotott, azonban Európa különböző részein találhatunk a szabályzattól eltérő gimnáziumi osztálystruktúrákat is. A magyar gimnáziumok például az első grammatikai osztályt két részre osztották, így a diákok hat év alatt végezhettek középfokú tanulmányaikkal, de nem volt ritka a tantárgyak – a grammatika, illetve a poétika és a rétorika – összevonása vagy elhagyása sem, így találkozhatunk négy- vagy háromosztályos gimnáziumokkal is. A képzési struktúra két év noviciátusság után biztosította a jelöltnek, hogy letehesse az egyszerű fogadalmat, amely után skolasztikusként folytathatta tanulmányait. Ebben a minőségében következett a hároméves filozófiai (bölcseleti) képzés, majd egy ideig a rendi kollégiumban oktatta az ifjabb növendékeket. Ezt követte a teológia elvégzése, amely után pappá szentelték. A harmadik fogadalmat, amely után koadjutorrá

³⁶⁷ A grazi jezsuita egyetemről lásd BITSKEY, *i. m.*, 42–47. Pázmány Pétert természetesen szintén megtaláljuk a regiszterben: ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 1...*, *i. m.*, XXIII–XXIV.

³⁶⁸ Uő, *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 4...*, *i. m.*, 139.

léphetett elő, még egy év noviciátusság előzte meg, a *tertiatus*, amelynek célja a hitbuzgóság növelése volt. Ezt az utat a laikus frátereknek is végig kellett járniuk, azonban azokra, akik a rend teljes jogú tagjává (professzussá) szerettek volna válni, egy negyedik fogadalom is várt. Ebben feltétlen engedelmességet fogadtak a Szentatyának, kötelezték magukat, hogy bárhová elmennek, ahová a pápa küldi őket, illetve arra is ígéretet tettek, hogy nem törekednek semmilyen méltóságra.³⁶⁹

Az ifjú Hödl, miután grazi évei alatt egyebek mellett logikát tanult,³⁷⁰ 1740. október 18-án Trencsénben lépett be a jezsuita rendbe.³⁷¹ A trencsényi újoncházban eltöltött két év próbaidő után Leobenben elvégezte a tanárképzőt, majd 1744 és 1747 között Bécsben filozófiát, hébert és szentírási görögöt hallgatott.³⁷² 1747-ben először Grazba tért vissza, hogy oktatói kötelességét teljesítse (a tartományi névsor is itt említi először), majd 1749-től Laibachban töltött el szintén két tanévet. Az 1747/48-as tanévben a *parvistáknak*, az 1748/49-es tanévben a harmadik grammatikai osztálynak (a hatéves képzési struktúrában negyedik osztály), a *syntaxistáknak* tanított grammatikát, Laibachban pedig a humaniórát oktatta.³⁷³ 1751-ben ismét visszatért Grazba, ahol 1753-ig teológiát hallgatott.³⁷⁴ Láthattuk, Joachim Hödl eddigi életútja precízen követte a *Ratio studiorum* által megszabott szigorú rendet, azonban teológiai tanulmányainál némi időzavarba kerülünk. Megfelelve ugyanis a fenti évszámoknak, a Lukács által kiadott tartományi névsorok is mindössze három évben (1751, 1752, 1753) említik a teológushallgatók között.³⁷⁵ Ez a legnagyobb számítás esetén is pappá szentelése előtt mindössze három év elvégzésére lehetett elegendő a szabályzat által előírt négy év teológiai stúdium helyett, azonban nincs okunk feltételezni, hogy ne tett volna eleget tanulmányainak, mivel 1753-ban szintén szülővárosában pappá szentelték.³⁷⁶

Abban is bizonyosak lehetünk, hogy a következő éveket pápai megbízásra hittérítőként Amerikában töltötte, ezt alátámasztják mind műveinek önéletrajzi utalásai, mind a lexikonok, illetve regiszterek adatai, azonban misszionáriusi tevékenységének pontos időtartamát és helyszínét (vagy helyszíneit) némi bizonytalanság övezi. Noha a szabályzat szerint a pápa csak a negyedik (professzusi) fogadalom letétele után bízhatott rá tengerentúli misszionáriusi

³⁶⁹ LUKÁCS, *A független magyar...*, i. m., több vonatkozásban; TÓTH S. A., *Latin humanitas, neolatin poézis I/I...*, i. m., 30–37; UŐ, *Eruditio, humanitas, promotio...*, i. m., 7–46.

³⁷⁰ SZILAS, i. m.

³⁷¹ BACKER, SOMMERVOGEL, i. m., 405; SZINNYEI, *Magyar írók IV...*, i. m., 1331; SZILAS, i. m.

³⁷² SZILAS, i. m.

³⁷³ LUKÁCS, *Catalogi personarum IX...*, i. m., 13, 79; ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 4...*, i. m., 212, 216; SZILAS, i. m.

³⁷⁴ SZILAS, i. m.

³⁷⁵ LUKÁCS, *Catalogi personarum IX...*, i. m., 212, 280, 348.

³⁷⁶ SZILAS, i. m.

disztichonban kéri az olvasók elnézését versei kevésbé csiszolt stílusa miatt és magát mentegetve többek között a barbár vidékeken eltöltött évekre hivatkozik: „*Oras Americae, denos ac quinque per annos / Incolui, fluvii littus Amazonii*”.³⁸⁰ Ha a lexikonok adatainál beleszámoljuk a kezdő- és a záróévet is, akkor is csak azt mondhatjuk, mindössze tizennégy esztendő-t töltött el az amerikai missziókban. A versekben szereplő tizenöt évet azonban akár betudhatjuk apró költői kerekítésnek is, így nem feltétlenül hibásak a lexikonok által említett évszámok. Bár azt a kevésbé tudományos, de mindenképpen helytálló érvet sem hagyhatjuk figyelmen kívül, miért ne tudhatná éppen maga a költő a legjobban, pontosan mennyi ideig tartott tengerentúli megbízatása. A kérdés megválaszolására a rendtartomány katalógusai kínálnak lehetőséget. Noha, mint említettük, csak 1754-től találjuk Joachim Hödl nevét a misszionáriusok között, azonban a katalógusok minden egyes évnél megjegyzik, hogy *ab anno 1753*,³⁸¹ tehát valószínű, hogy Hödl már az 1753-as év folyamán (talán az 1752/53-as tanév végeztével) megérkezett Dél-Amerikába, vagy legalábbis útnak indult, ami – tekintve, hogy maga az utazás is több hónapig tartott – könnyen elképzelhető. Ezt figyelembe véve immáron a versekben és a lexikonokban szereplő adatok megfelelően alátámasztják egymást, noha ezt a logikát követve némileg tovább szűkül az az idő, amit teológiai tanulmányaira fordíthatott.

Szilas László azonban másként számítja a tizenöt év távollétet, névjegyzékében 1754 és 1769 közé helyezi Hödl dél-amerikai küldetését.³⁸² A Lukács László által összegyűjtött tartományi névsorokban viszont 1767-ben találkozhatunk utoljára a misszionáriusok között Joachim Hödl névvel, az 1768-as és az 1769-es években a katalógusok az *extra provinciam*, tehát a provincián kívüli rendtagok között említik.³⁸³ E meglehetősen rejtelmes időszakot valószínűleg a történelmi eseményekkel magyarázhatjuk, ugyanis Portugália és Franciaország után 1766-ra már Spanyolországban is fellángoltak a jezsuita ellenes akciók, melynek betetőzéseként III. Károly spanyol király 1767. február 27-i datálással megfogalmazta a rend vagyonát elkobzó, a rend tagjait pedig száműző rendeletét, az április 2-án kihirdetett *Pragmática sanctiónt*.³⁸⁴ Néhány hónappal később a rendelet elért a gyarmatokra is, majd az őszi folyamán megkezdték a rendtagok visszaszállítását Európába. Tehát Joachim Hödl megbízatása mint spanyol felségterületen működő misszionárius 1767-ben véget ért, azonban

³⁸⁰ HÖDL, *Oliva pacis...*, i. m., 3.

³⁸¹ Az 1754-es évnél lásd LUKÁCS, *Catalogi personarum IX...*, i. m., 471, az 1767-es évig.

³⁸² SZILAS, i. m.

³⁸³ LUKÁCS, *Catalogi personarum X...*, i. m., 507, 579, 651.

³⁸⁴ BANGERT, i. m., 337–338; BABARCZI, *Magyar jezsuiták...*, i. m., 74–75; TÓTH S. A., *A jezsuiták keresztje...*, i. m., 67–70.

lehetséges – ismerve a visszaszállított rendtagok sokszor megpróbáltatásokkal teli útját, hogy az osztrák–magyar rendtartományba csak 1769-ben tudott hazatérni.

Úti céljának Indiát jelöli meg, amely viszonylag tág területi fogalom, általában a Nyugat-Indiáknak is nevezett közép-amerikai szigetvilágot szokta jelölni, de az elnevezés kiterjedhet akár – főleg költői szövegben – a dél-amerikai spanyol gyarmatokra is. A további említett területek is erre engednek következtetni. Misszionáriusi tevékenységének színhelyeként az Amazonas partvidékére utal, illetve egy latinositott helységnévvel – *Quittensia Regna* – találkozhatunk még, amely elnevezés Quito városát, a mai Ecuador fővárosát jelöli. Quito ebben az időben a dél-amerikai spanyol gyarmatbirodalom Új-granadai Alkirályság nevű közigazgatási egységéhez tartozott, és egyben az 1545-ben alapított quitói egyházmegye székhelye is volt.³⁸⁵ A tartományi katalógusok szintén Quitót (*in Quito*) említik.³⁸⁶ Újabb helyszínnel találkozhatunk Szörényi László tanulmányában, amelyben Peruba helyezi Joachim Hödl misszionáriusi tevékenységét.³⁸⁷ Ennek magyarázata lehet, hogy 1717 előtt Quito városa a Perui alkirálysághoz tartozott, ez pedig ebben az esetben Quito (és az Amazonas vidéke) mellett szerez egy újabb érvet a Backer és Sommervogel lexikonán, illetve az erre építő munkákon kívül sehol máshol nem emlegetett Mexikó területével szemben, amely ráadásul meglehetősen távol is esik a grazi jezsuita által emlegetett helyszínektől. Sőt a fenti logikát látszik alátámasztani Szilas megfogalmazása, miszerint Hödl „főleg a *perui Quitóban*”³⁸⁸ látta el a megbízatásával járó feladatokat. Szilas László szócikkből azt is megtudjuk, hogy 1758. április 11-én itt, Quito városában tette le a negyedik (professzusi) fogadalmat, tehát – az előírástól eltérően – nem a pápai megbízás előtt, annak feltételeként, hanem már a dél-amerikai években.³⁸⁹

Persze ez nem jelenti azt, hogy misszionáriusi tevékenységének körülbelül másfél évtizede alatt ne fordulhatott volna meg több helyszínen, sőt a következő versrészlet is azt támasztja alá, hogy az Amazonas mentén (ami természetesen ismét nem Mexikó felé mutat) – nem kevés viszontagság közepette – több nép térítésével, tanításával is próbálkozott:

*Quis canat exhaustos terraque marique labores,
Quis numeret vitae certa pericla meae?*

³⁸⁵ A quitói egyházmegyeről bővebben lásd EÖRDÖGH, *i. m.*, több vonatkozásban.

³⁸⁶ Az 1754-es évnél lásd LUKÁCS, *Catalogi personarum IX...*, *i. m.*, 471, az 1767-es évig.

³⁸⁷ SZÖRÉNYI, *A neolatin költészet...*, *i. m.*, 179.

³⁸⁸ SZILAS, *i. m.* (kiemelés tőlem: T. S. M.)

³⁸⁹ *Uo.*

*Quis labor ac studium peregrinas discere linguas,
 Dat quarum insolitum syllaba quaeque tonum.
 Quis reliquas numeret plagas, aestumque sitimque
 Insectorum acies, terrificasque feras?
 Panis erat radix sylvestris, flumina potus,
 Barbara gens Socii, frondea tecta domus.
 Sic ego vivebam humani solaminis expers,
 Gaudia, quae recreent, nulla fuere mihi.*³⁹⁰

Az idézet arról tanúskodik tehát, hogy a költő több területet bejárt az évek során. Úgy tűnik e sorokból, hogy a missziókba vágyó ifjú pap kezdeti lelkesedése a sok megpróbáltatás miatt már alábbhagyott, hiszen panaszkodik, messze a civilizációtól több pogány népcsoport szokását és nyelvét kellett megismernie, amely természetesen alapvető feltétele volt annak, hogy taníthassa és megtéríthesse őket. Mindezek általános velejárói voltak a jezsuita misszionáriusok több évszázados tevékenységének, amelyre a képzés során lélekben folyton készítették fel a rendtagokat. Mégis Hödl egy idő után már nem lelte örömét a misszionáriusi feladatokban, vágyott vissza Európába, rendtartományába, szülőföldjére.

Azt tehát teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Joachim Hödl Spanyol-Amerika területén végezte hittérítő tevékenységét (mint legtöbb rendtársa az osztrák-magyar rendtartományból, hiszen hagyományosan – már csak a Habsburg családi kapcsolatok miatt is – sokkal szorosabb kötelék alakult ki a spanyol rendtársakkal, mint a portugálokkal).³⁹¹ Annak pontos behatárolása azonban, hogy Hödl misszionáriusként konkrétan mely területeket járta végig, még további, célzott kutatásokat igényel az osztrák-magyar rendtartomány Spanyol-Amerikában megfordult tagjainak tevékenységét illetően. Mindemellett a tájékozódást jelentősen nehezíti az is, hogy a korra jellemzően számos (különösen újonnan felfedezett, tengerentúli) földrajzi területre nem használtak egységes elnevezést, sőt az egyes neolatin hagyományokat követő szerzőknél gyakran egyénileg képzett latin elnevezésekkel találkozhatunk, amelyeket sok esetben végképp nehéz pontosan beazonosítani.

³⁹⁰ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 52. A versrészlet fordításunkban: *Ki énekl meg földön és tengeren a kimerítő fáradalmakat, ki számolja életemnek biztos veszedelmeit? Ki tanulja meg munkával és fáradsággal az idegen nyelveket, amelyeknek mindegyik szótagja szokatlan hangot ad. Ki számolja a hátrahagyott vidékeket, a forráságot, a szomjúságot, a rovarok seregeit, a rémisztő vadakat? Erdei gyökér volt a kenyér, folyóvíz az ital, barbár nép a társak, lombtetősek a házak. Így emberi vigasz híján éltem, semmiféle örömöm nem volt, amely erőt adott volna.*

³⁹¹ Lásd TÓTH S. A., *A jezsuiták keresztje...*, i. m., 79–86.

A jezsuitákat száműző rendeletet a quitói provinciában 1767 augusztusában hirdették ki, az összegyűjtött rendtagokat novemberben indították Guayaquil kikötőjéből Spanyolország felé, – a perui és a chilei rendtartományból 1768. január 1-jén, de – valószínűleg Hödl is a quitói csoportban lehetett. Bár hazatérésének részleteiről és körülményeiről egyelőre nincsenek adataink, mindenesetre ekkor még a nem a spanyol rendtartományhoz tartozó rendtagok visszatérhettek saját rendtartományaikba.³⁹²

Joachim Hödl, miután – feltételezzük – sértetlenül hazaérkezett az osztrák-magyar rendtartományba, 1770-ben és 1771-ben a stájerországi Judenburg kollégiumának tagja lett, ahol az ünnepi hitszónoki (*concionator festivus*), az egyházgondnoki (*operarius*) és a házi hittanári (*exhortator domesticus*) feladatokat látta el, valamint az Agonia-kongregáció elnöki (*praeses congregationis Agoniae*) tisztét töltötte be. 1772-ben a Felső-Ausztriában található traunkircheni rendházban találjuk mint *missionarius in et extra Districtum Mühlbac* [sic!], azaz ma a Salzburg tartományhoz tartozó Mühlbach városának és környékének térítője.³⁹³

XIV. Kelemen a jezsuita rendet általánosan feloszlató, *Dominus ac Redemptor* kezdetű brévéjének kihirdetésére 1773 júliusában került sor, a Habsburg Birodalomban 1773 szeptemberében kezdődtek meg az intézkedések. A feloszlítás komoly fordulópontot jelentett a rend tagjainak életében, bár a háttérbe húzódva továbbra is fontos szerepet vállaltak mind az oktatásban – páratlanul magas képzettségük továbbra is nélkülözhetetlennek bizonyult főleg a történelem és a reáliák területén –, mind a szellemi és kulturális életben. Sokan világi papi címeket szerezve a tudományos munkában merültek el, lelkipásztori tevékenységet folytattak vagy – kiszorulván a teológiai és a filozófiai fakultásokról – főpapi udvarokban tanítottak.³⁹⁴ A rend általános feloszlításának híre Joachim Hödl a temesvári misszióban érte utol, ahol a *concionator festivus* és az *operarius* tisztségek mellett a templom katekétája (*catechista templi*) és a parókiák segítője (*iuvat in parochialibus*) volt.³⁹⁵ Hödl az *Epistola ultima* soraiban a rend feloszlítását úgy éli meg, mintha anyja öléből szakították volna ki:

Surripior Matris gremio, quis crederet? Imo

Maternos iubeor destituisse lares.

Quantus corde dolor fuerat lex talis amanti

Nato, Matrem adeo vertere terga piaie?

³⁹² BANGERT, i. m., 337–338; BABARCZI, *Magyar jezsuiták...*, i. m., 75–76.

³⁹³ LUKÁCS, *Catalogi personarum XI...*, i. m., 19, 90, 206; SZILAS, i. m.

³⁹⁴ BANGERT, i. m., 346–348; TÓTH S. A., *A jezsuiták keresztje...*, i. m., 70–76; BABARCZI, *Magyar jezsuiták...*, i. m., 77–78. A *Dominus ac Redemptor* kezdetű pápai bréve modern magyar fordítását szintén Babarczi Dórától olvashatjuk: BABARCZI, *A Jézus Társaság...*, i. m.

³⁹⁵ LUKÁCS, *Catalogi personarum XI...*, i. m., 282; SZILAS, i. m.

*Obrigui insolito iussu, mente anxius haesi,
Nec fuerat sensus consilium mihi.*³⁹⁶

A fájdalom és bizonytalanság között őrlődő immáron exjezsuita poéta végül 1774-ben plébánosként Versecre (németül Werschetz) került.³⁹⁷ Miután a bánsági kisváros 1716-ban felszabadult a török fennhatóság alól, mind gazdasági, mind szellemi téren gyors fejlődésnek indult. Versec nagyjából félúton feküdt Belgrád és Temesvár között, és bár vára nem tartozott a magyar végvárrendszer kulcsfontosságú erődítményei közé, a város is megtapasztalta a déli végeken újra és újra fellángoló Habsburg–magyar és török viszálykodásokat. II. József török háborúja is elérte Versecet. 1788-ban csak csellet, de bátran helytállva sikerült elkerülnie az újabb török megszállást.

Hödl az *Oliva pacis...* bevezetőjének disztichonja szerint mintegy húsz éven át volt pásztora a városnak, miután a missziókból visszatért Európába: „*Redditus Europae, per bis duo denuo lustra, / Pastoris sacri munere functus eram*”.³⁹⁸ Még Ebreichsdorfban 1797/98-ban is arra panaszkodik (és ebben bizonyára közrejátszottak a háborús körülmények is), hogy a románokkal kevert lakosság és a törökök közelsége a dél-amerikai barbár körülményekhez tették hasonlatossá a Bánátban töltött éveket: „*Immixtam Valachis, Turcae ad confinia, gentem / Informas eadem queis prope barbaries*”.³⁹⁹ Az *Epistola ultima* azonban arról tanúskodik, hogy azért időközben megbékélt új feladatával is – mint azt írja –, nem szégyelli, hogy most a verseci nyáját kell őriznie, hiszen – ahogy egy mitológiai utalással vigasztalja magát – maga Apollo is őrizte pásztorként Admetus király nyáját, amikor Jupiter földi szolgálatra ítélte.⁴⁰⁰

*Nec pudet officii, fuerat quoque Pastor Apollo
Admeti Regis paverat ille gregem.
Ast ego per campos Banatus duco capellas
Dans Werschetzensi pascua sacra gregi.
Ut tempus fallam, Pastoris arundine ludo,
Est haec Aonio fistula scissa iugo*

³⁹⁶ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 53. A versrészlet fordításunkban: *Elvontak anyám öléből, ki hitte volna? Sőt megparancsolták, hogy hagyjam el az anyai otthont. Az ilyen törvény mekkora szívfájdalom volt egy szerető lelkű fiúnak, még fordítsak is hátat kedves anyámnak? Megdöbbsentem a szokatlan parancson, megzavarodva torpantam meg, nem volt gondolatom, ötletem.*

³⁹⁷ SZILAS, i. m.

³⁹⁸ HÖDL, *Oliva pacis...*, i. m., 3.

³⁹⁹ *Uo.*, 3.

⁴⁰⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL, i. m., 247.

Hac me delecto. Iam sumo plectra, lyramque

*Hos licuit versus concinuisse meos.*⁴⁰¹

A fenti verssorokból az is kiderül, hogy Hödl a verseci évek alatt kezdett komolyabban költészettel foglalkozni, részben azért, hogy idejét eltöltse, hiszen a bánsági város lelki életének gondozása lényegesen nyugodtabb életet eredményezett a költőnek, mint a jezsuita rend kötelezettségei.

Az 1793-as év folyamán elhagyta Versecet és a Bécshez közeli Ebreichsdorfban lett plébános.⁴⁰² Talán az év második felében távozott, mivel 1793-ban megjelent két alkalmi költeményét, az 1793. január 21-én kivégzett XVI. Lajos francia királyt gyászoló, illetve a Ferdinánd trónörökös főherceg születésére (1793. április 19.) írt művek még *Musa Werschetzensis* aláírással jelentek meg, viszont a Sopron vármegye főispánjává (*supremus comes*) választásának alkalmából Esterházy Miklós hercegnek (1765–1833) ajánlott 1794-es munkájában már *Musa Ebreichsdorfensisként* említi magát. 1802-ben megjelent utolsó, német nyelven írt *Moralische Sinngedichte* című művét szintén *Musa Ebreichsdorfensis* aláírással látta el, és bár a helyet csak Szilas említi, de mindezek alapján okkal adhatunk neki igazat abban, hogy a már előrehaladott korban lévő exjezsuita Joachim Hödl a halál is az osztrák kisvárosban érte, mégpedig az 1803-as évben.⁴⁰³

Joachim Hödl irodalmi munkássága tehát a rend feloszlatása utáni, verseci és ebreichsdorfi évekre esett, egészen pontosan – művei kiadási évszámait figyelembe véve – élete utolsó tizenkét évére. Munkáiról míg Szilas egy tíz tételes válogatást közöl, addig Szinnyi József lexikona egy néhány helyen magyar nyelvű magyarázattal kiegészített, részletesebb listát ad, átvéve Backer és Sommervogel adatait.⁴⁰⁴ Az említett lexikonok tizennyolc művet sorolnak fel, kiadási éveik 1791 és 1802 közé esnek.⁴⁰⁵ Figyelembe véve első költeményei kiadási

⁴⁰¹ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 53. A versrészlet fordításunkban: *Nem szégyellem kötelességemet, volt Apollo is pásztor, ő Admetus király nyáját féltette. Én pedig Bánát mezein vezetem a gidákat, szent legelőt adva a verseci nyájnak. Hogy elűssem az időt, a pásztor nádsípján játszom, ez hasított nád boiótiai összekapcsolással, ezzel gyönyörködtetem magam. Fogom mindjárt a [lant húrjait megszólaltató] ütőket és a lantot, hogy e verseimet kísérhessen.*

⁴⁰² SZILAS, i. m.

⁴⁰³ BACKER, SOMMERVOGEL, i. m., 405; SZINNYEI, *Magyar írók IV...*, i. m., 1331; SZILAS, i. m.; ANDRITSCH, *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 4...*, i. m., XXIV.

⁴⁰⁴ BACKER, SOMMERVOGEL, i. m., 405–407; SZINNYEI, *Magyar írók IV...*, i. m., 1331–1333; SZILAS, i. m.

⁴⁰⁵ Joachim Hödl műveinek listáját Szinnyi József felsorolásában, apróbb korrekciókkal, lényegében változtatás nélkül közöljük:

1. *Belgradum Turcis denuo traditum...* Hely n., 1791.
2. *Belgradum expugnatum...* Temesiae, 1792.
3. *Luctus Hungariae in jubulum conversus...* Budae, 1792.

éveit, valamint témájukat, továbbá azt, hogy életművében a Belgrád-témát feldolgozó elégiagyűjtemény a legterjedelmesebb, egyben talán a legjelentősebb munka, lehet, hogy éppen a török háború viszonyosságai sarkalták az exjezsuita plébánost írásra. A főleg – ahogy Szilas László fogalmaz – „jó latin nyelven”, valamint részben német nyelven írott munkák nagy része alkalmi költemény, amelyek a keletkezési időt átfogó bő egy évtized kiemelkedő személyiségeinek, eseményeinek állítanak emléket. A már korábban említett művek mellett találkozhatunk még egyebek mellett az 1797-es nemesi *insurrectio* alkalmából írt, Esterházy Miklósnak és Batthyány József érseknek (1727–1799) ajánlott költeménnyel, Nelson admirális, a későbbi trafalgari győző 1798-as, Napóleonnal szemben elért egyiptomi sikereinek emléket állító írással, vagy éppen József nádort és feleségét, Alexandra Pavlovna Romanovát 1799-es házasságkötésük alkalmából köszöntő verssel.

Bár közismert a jezsuiták precíz adminisztrációja, egyebek mellett a grazi jezsuita egyetem és kollégium dokumentumai is megsínylelték a rend általános feloszlataának 1773 és 1814

4. *Musa Werschetzensis Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans. Libellus I. Belgradum expugnatum. II. Belgradum iterum Turcis traditum. III. Luctus Hungariae in Laetitiam mutatus (ob Coronat. Francisci I.)* Edidit ac praefatus est Alexius Horányi. Pestini, 1792.

5. *Poeticum Somnium. Laudes ill. dni. Sigismundi de Lovász cancellariae regiae hung. aulicae consilarii complectens.* Pestini, 1792.

6. *Carmen, funebre musae Werschetcensis necem Ludovici XVI. regis Galliorum die 21. Januarii 1793. a nationale Parisiensi conventu crudeliter peractam describens.* Hely n., 1793.

7. *Carmen pastoritium ad cunas neo nati regii principis Ferdinandi a rurali Werschetzensi musa festive decantatum anno 1793.* Hely n., 1793.

8. *Vota principi Nicolao Eszterházy, cum Comitatus Sopron, supremus comes introduceretur, a Musa Ebreichsdorfensi decantata.* 1794.

9. *Somnium Apollineum, laudes ill. comitis Sigismundi ab Hohenwarth complectens, dum Ecclesiae San-Hyppolitanae Antistes inauguraretur a Musa Ebreichsdorfensi decantata,* 1794.

10. *Phylis et Damon. Idyllion.* 1795. (Lang Ignác báró és Bárdi Somsich Terézia egybekelésére írt német költemény.)

11. *Carmen prognosticum ill. dom. I. baronis Ignatii Lang nobilissime consorti Theresiae, dum ea Sardum, nobilem Hungariae pagum comitatus Simighiensis, partum paterna in domo feliciter enixura cum conjuge suo proficisceretur, ab Ebreichsdorfensi musa pridie abitus oblatum die 6. Febr.* Hely n., 1797.

12. *Carmen genethliacum a Musa Ebreichsdorfensi decantata* 1797. (Ugyanahhoz.)

13. *Musa Ebreichsdorfensis gloriosissimam nationis Hungariae insurrectionem festivo elego decantans, honoribus Jos. Batthyanyi primatis et Nicolai principis Eszterházy.* Sopronii, 1797.

14. *Oliva pacis inter Austriacos et Gallos amico foedere introducta, ac stabilita, honoribus incltyi senatus civici Viennensis, dum is diem annum gloriosissimae suae martialis insurrectionis in urbe principe solemnium pompa, ac apparatu celebraret, ab Ebreichsdorfensi Musa oblata et decantata die 17. mensis Aprilis 1798.* Sopronii.

15. *Nelsonis anglicani belliducis victoria navali pugna ad Nili fluminis ostia calendis Augusti anni 1798. reportata incltyae nationis anglicanae honoribus ab Ebreichsdorfensi musa festivo elego decantata.* Sopronii.

16. *Epicedium venerabile episcopale capitulum Sabariense praesuli suo Joanni Szily diem supremum obeunti, sub forma ac nomine devotissimae filiae patri optimo illacrymando parentat die 9. Aprilis anno 1799.* Hely n.

17. *Ungarns Hochgesang an dem feierlichen Namenstage Ihro Russich Kaiserl. Hoheit Alexandra Pawlowna der achtigsten Gemahlin S. K. Hoheit Erzherzogs Joseph Anton Palatins von Ungarn angestimmt von der Ebreichsdorfer Muse am 3. May 1800.* Oedenburg.

18. *Moralische Sinngedichte eines sibenzigjährigen Musen-Zögling zu Jedermann nützlicher Unterhaltung, besonders der noch lernenden Jugend in deutsch und lateinischen Versen herausgegeben von der Ebreichsdorfer Muse.* Wien, 1802.

közötti időszakát. Mindannak ellenére, hogy számos irat semmisült meg, Joachim Hödl életútja – ha részleteiben hagy is megválaszolandó kérdéseket – az eddig rendelkezésünkre álló adatokból is szépen megrajzolható. Hödl pályájának két jól elkülöníthető szakasza közül az első a klasszikus jezsuita életutat követte, amely során a rend által rá rótt kötelezettségeit más feladatok mellett misszionáriusként teljesítette Spanyol-Amerika területén. A jezsuiták spanyolországi üldöztetése, majd a rend 1773-as általános feloszlata komoly törést okozott pályáján. Életének második szakaszában plébánosi feladatokat látott el a Bánátban, valamint az osztrák Ebreichsdorfban, amely egy merőben más, – a török betörések ellenére is – a tengeren túli viszonyokhoz képest nyugodtabb életmódot jelentett számára, azonban ebben az időszakban fordult a neolatin hagyományokat követő költészet felé, amely során 18. század végi magyarországi latin nyelvű alkalmi költemények sorát számos érdekes és értékes darabbal gazdagította.

3.2. A *Belgradi ac Hungariae conversiones...* című elégiagyűjtemény szerkezete és felépítése

A három könyvből álló elégiagyűjtemény könyvei már a teljes kötet kiadása előtt, 1791-ben, illetve 1792-ben külön-külön is megjelentek,⁴⁰⁶ sajnos azonban az első két kötet önálló példánya máig lappang, a teljes kötet mellett csak a harmadik könyv kiadása fellelhető.⁴⁰⁷ A kötetbe rendezett teljes gyűjteményt előszavával ellátva a piarista Horányi Elek adta ki (*edidit ac praefatus est Alexius Horányi e scholiis piis*) 1792-ben Pesten *Ioachim Hödl in provincia Temesiensi animarum curatoris Musa Werschetzensis Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans* címmel. A magyar kultúrát a szívügyének tekintő Horányi híres volt arról, hogy felül tudott emelkedni a jezsuiták és a piaristák közismert ellentétén, ha egy-egy kiemelkedő mű megjelentetéséről volt szó. Horányi Hödl esetében sem cselekedett másként, és talán ez is azt bizonyítja, hogy e kötet méltó a figyelemre.

Joachim Hödl elégiagyűjteménye mind szerkezetében és műfajában, mind a téma megközelítésében egyéni szint képvisel a témát feldolgozó kortárs művek között. A verseci poéta a téma kidolgozására egy sajátos ovidiusi formát választott, amely a 18. század végi neolatin költészetben már nem számított jellemző műfajnak. Szörényi László kiemeli, hogy bár a költő egy elavult műfajeszmenynek, az Ovidiust imitáló *carmen elegiacum*nak hódol, de virtuóz módon folytatja a 18. század elején elterjedt episztola- vagy heroida-eposzok

⁴⁰⁶ Lásd az előző lábjegyzet, 1–3. tételek.

⁴⁰⁷ HÖDL, *Luctus Hungariae...*, i. m.

hagyományát.⁴⁰⁸ Ovidius imitálásával az elégiaköltészetben kétségkívül a műfaj egyik legnagyobb antik mesteréhez nyúltak vissza. Tibullus és Propertius közös tanítványaként műveiben jut el csúcsára és ér véget a római elégia fejlődése.⁴⁰⁹

Szintén Szörényi Lászlótól kaphatunk áttekintést az Ovidiust imitáló 18. századi neolatin költészetéről. A korszak jellemzője, hogy míg az epika műfajához nyúló költők elsősorban a vergiliusi modellt használták, addig az elégikus művek legfontosabb mintaképe Ovidius volt, kiváltképp szerelmi elégiái.⁴¹⁰ Az Ovidius-kultusz francia hatásra lépett a 18. század elején a barokk allegorizálás helyébe, fordulópontnak a Rómában élő francia Josephus Juvencius 1704-es *Metamorphoses*-kiadását (*Publii Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV. expurgati, et explanati, cum appendice de diis, et heroibus poeticis*) tekinthetjük.⁴¹¹ Emellett a jezsuita költészetre jellemző heroizáló költői eszmény is erősen továbbélt a 18. században, így sajátos műfaji keveredések születtek, amelyek során gyakran az ovidiusi imitációkban a vergiliusi hősideál jelent meg. Ovidius tehát elsősorban szerelmi elégiái formájával, kompozíciójával, néhol tematikájával van jelen a 18. századi neolatin költészetben.⁴¹²

Már a gyűjtemény első versszakaira tekintve sem nehéz felfedeznünk az ovidiusi hatás jeleit. A disztichonos versforma és a panaszos hangvétel egyértelművé teszi az elégikus műfajt. Az is szembetűnő, hogy Hödl, bár csak a második könyv verseit nevezi episztoláknak, már a kötet nyitó darabjában irodalmi levélben szólaltatja meg a szolgasorba került úrnőként megszemélyesített Belgrádot. Az elégiagyűjtemény három darabját – az első könyv második elégiáját, amely Temesvár válaszlevelét tartalmazza, a második könyv végén található *Epistola ultimát*, amelyben a költő magáról vall versei hősnőjének, valamint a harmadik könyv zárókölteményét, amelyben Ferenc császár elé helyezi kész művét – leszámítva pedig Belgrád-úrnő drámai monológjai vezetnek végig a művön, tehát a gyűjtemény központi figurájává egy nőalak válik.

E jellemzők keveredése egy sajátosan ovidiusi formát tár elénk, amelyet az antik szerző *Heroides* (Hősnők levelei) című munkájában alkalmazott.⁴¹³ Az újszerű műfajt, amelyet az episztola, az elégia és a drámai monológ keveredése jellemez, saját elmondása szerint maga Ovidius alkotta meg. Ezzel az újítással megteremti a római elégia csúcsát, amelynek

⁴⁰⁸ SZÖRÉNYI, A neolatin költészet..., i. m., 179–180.

⁴⁰⁹ A római elégia fejlődéséről és problematikájáról részletesebben lásd NÉMETHY, i. m., 3–32; ALBRECHT, i. m., 553–562.

⁴¹⁰ Ovidius hatásánál fontos megjegyeznünk, hogy a században nagy számban születtek művek a *metamorphosis* témájában is, például Bernardus Pannagl *Metamorphosis metamorphoses* című munkája. Vö. SZÖRÉNYI, A metamorphosis..., i. m.

⁴¹¹ Uo., 49.

⁴¹² Erről lásd SZÖRÉNYI, A hősepikai téma..., i. m.,

⁴¹³ Vö. Ov. Her. Magyar fordításban: OVIDIUS, MURAKÖZY, i. m.

középpontjában már nem a férfi, hanem a nő áll. Az erotikus téma keveredése a hellenisztikus hagyományokat mutató mitikus formával, a drámai monológok és a levelek hangvétele szintén a *Heroides* sajátjai.⁴¹⁴

Hödl választása kézenfekvőnek látszik, hiszen, bár a *Heroides*ben is a szerelem a téma, a megfogalmazás talán kevésbé frivol, mint az *Amores* (Szerelmek), az *Ars amatoria* (A szerelem művészete) és a *Remedia amoris* (A szerelem orvosságai) triászában. Hödl – remek érzékkel meglátva az antik párhuzamok és kapcsolódási pontok lehetőségeit – művészi módon és szigorú következetességgel viszi végig természetesen nem szerelmi témáját az ovidiusi szerkezeti sémán, amellyel Belgrád-úrnőt az antik mitológiai hősnők sorába emeli.⁴¹⁵ A 18. századi jezsuita neolatin költészetre jellemző műfaji keveredés azonban itt is megjelenik, ugyanis elégiagyűjteménye hősnője mellett a vergiliusi hagyományoknak sokkal inkább megfelelő *herosok* is fontos szerepet kapnak, az első könyvben Laudon tábornagy, majd a második, illetve a harmadik kötetben Sándor Lipót főherceg–nádor és az ifjú Ferenc császár személyében.

Ovidius művében tizennégy mitikus nőalak intéz levelet szerelmeikhez, amelyet egy vitatott eredetű Sappho-levél követ. A *Heroides*t három levélpár zárja, így – akárcsak Joachim Hödl elégiagyűjteményében – összesen huszonegy levél olvasható, tehát a verseci exjezsuita plébános szerkezetében is Ovidius kötetét követi. Hödl huszonegy elégiáját három könyvbe rendezi, mindegyik könyv hét verset tartalmaz. A huszonegy költemény összesen 734 disztichont tesz ki. Az elégiák terjedelme változó, általában 20–60 disztichonból állnak, amiket Hödl (esetleg Horányi) változó hosszúságú versszakokra bont fel, azonban ezeknek csupán szerkesztési–logikai funkciót tulajdoníthatunk, mintsem poétikai szerepet.

Mivel Hödl – ellentétben Prayjal és Tertinával – nem használ lábjegyzeteket, nehéz megállapítani, hogy az aktuális eseményekről milyen forrás(ok)ból szerezhetett információkat. A versszövegben tett utalások ugyan alapos tájékozottságról tesznek tanúbizonyságot, viszont ahhoz túlságosan is általános információkat közölnek, hogy például egy konkrét újsághoz lehessen őket kötni. A hadműveletekről talán ő is a *Hadi és Más Más Nevezetes Történetek* hasábjairól tájékozódott, és persze az is könnyen elképzelhető, hogy Versecen élve személyes élményekre is támaszkodhatott, illetve a környékről hallomásból szerzett hírek is eljuthattak hozzá. Mindenesetre az első könyv 1791-es megjelenéséig az információk esetleges lassabb áramlása sem okozhatott neki problémát abban, hogy Belgrád

⁴¹⁴ ALBRECHT, *i. m.*, 556.

⁴¹⁵ Ovidiusról és a *Heroides*ről bővebben lásd ALBRECHT, *i. m.*, 588–613, különösen 598; GLOVICZKI, *i. m.*, több vonatkozásban.

ostromáról, Laudon haláláról vagy éppen a reichenbachi tárgyalásokról megfelelő módon tájékozódjon, ahogy később a nádorválasztás vagy éppen az 1792-es koronázás is olyan általános témák voltak, amelyekről számos csatornán keresztül szerezhetett információt. Az első könyvecske, illetve a teljes gyűjtemény megjelenésének idejére Hödlnak már rendelkezésére állhattak kortársai e témában írott költeményei is, a lábjegyzetek hiányában azonban abban a kérdésben is magunkra maradunk, vajon mely – természetesen elsősorban latin nyelvű – munkák juthattak el a verseci plébánoshoz. Az ekkor Temesváron tanító Simonchich Ince művével való kapcsolatról már szóltunk és valószínű, hogy egykori, szélesebb körben ismertségnek örvendő rendtársának, Pray Györgynek a kiséposza sem került el a figyelmét, amelyre még fogunk utalni.

Joachim Hödl elégiáiban a téma megközelítése szintén egyéni szint képvisel a kortárs művek között. A Verseci Múzsát osztrák születésűként nem befolyásolják Józsefnek a magyar rendi hagyományokat sértő intézkedései, sőt egyértelműen feltétel nélküli hűség köti a Birodalomhoz és a Habsburg uralkodókhoz. Azonban, például Pray György kiséposzával ellentétben – amelyhez Tertina Mihály mellett terjedelemben egyedül mérhető Joachim Hödl vállalkozása – Hödlt nem köti semmiféle császári megbízás vagy propagandisztikus szándék, az elégiák születésének apropóját sokkal inkább a személyesen átélt élmények adják. Ugyanis a háború során lelkipásztori tevékenységének színhelye, a bánsági Versec is hadszíntérre válik, ráadásul már korábban tartani kellett a pogány betörésektől, így testközelből tapasztalhatta meg a pusztításokat. Így a Verseci Múzsának Belgrád felszabadítása és Laudon személye nemcsak a keresztény Európa kapujának és védőbástyájának megmenekülését, a Bécs és a Habsburg Birodalmat több száz évig fenyegető ádáz ellenség bukását jelenti, hanem 1456, 1688 és 1717 szimbolikája válik elevenné számára, így egyáltalán nem tarthatjuk túlzásnak azt sem, hogy – sok kortársával ellentétben – nemcsak egy verset, hanem egy egész elégiagyűjteményt szentelt a témának.

Hödl mindössze nyugalmat, a háború és az ezzel járó veszélyek, fosztogatások, pusztítások megszűnését szeretné a déli végeken, ezt azonban csak úgy tartja hosszú távon elképzelhetőnek, ha Belgrádnak a térséget oltalmazó vára a keresztény oldalon marad. Ugyanakkor – már-már ellentmondásos célokat tűzve ki maga elé – meg akar felelni mind a mindenkori Habsburg uralkodónak, mind a Belgrádot övező neolatin költői hagyományoknak. Mindezt azonban II. Lipót külpolitikai fordulatával nehéz egyeztetnie. Noha nem történész, és elégiáit nem előzi meg olyan alapos levéltári kutatómunka, mint amit Pray esetében láthattunk, kétségünk nem férhet ahhoz, hogy a jezsuita képzésnek köszönhetően alapos történelmi ismeretekkel rendelkezett. Így, hogy hűségét (*aulikus szemléletét*) megtartva közös

nevezőt találjon szándékainak, a Belgrád megtartása melletti érvelésnél a *nemzeti-aulikus* történelemszemléletre jellemző jegyeket használ fel – még ha halványabban mutatkoznak is meg, mint például Pray *Taurunum*-jában –, hogy finoman figyelmeztesse a Habsburg-ház tagjait a magyar történeti hagyományoknak megfelelő kötelességükre. Természetesen osztrák születésüként a *nemzeti* jegyeket idézőjelbe kell tennünk, hiszen szó sincs arról, hogy az exjezsuita költőt a magyar nemzeti törekvések foglalkoztatták volna. Viszont – hangsúlyoznánk még egyszer – személyes érdekei úgy kívánják, hogy a Habsburg-ház tagjai folytassák a háborút, illetve ne mondjanak le Belgrádról egyrészt a várhoz kapcsolódó keresztény hagyományok miatt, másrészt azért, hogy akkori lakhelye, a bánáti Versec minél messzebb kerüljön a határ menti portyákkal még mindig fenyegető Török Birodalomtól. Hödl magától értetődően nem foglalkozik a magyar rendi sérelmekkel, nem a sértett magyar nemeseket kell megnyernie a háborúnak, mint Praynak (főként miután az 1790/91-es országgyűlésen e probléma aktualitását is veszíti), hanem végső kétségbeesésében, amikor már kevés esély mutatkozik arra, hogy vágyai teljesüljenek, Lipótot, majd Ferencet, illetve Sándor Lipót nádort figyelmezteti a magyar uralkodók kötelességeire, nevezetesen a pogány török elenni háború viselésének történelmi hagyományaira. Végső soron talán még pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy Hödl esetében *aulikus* szemléletről beszélhetünk, amely azonban a költő lakhelye által teremtett különleges helyzet miatt (magyar) *nemzeti* jegyeket is mutat.

A választott műfaj avítsága miatt az exjezsuita poéta nem aggódott, viszont attól annál inkább tartott, hogy dél-amerikai missziós küldetése során verstechnikája és ismeretei megkoptak – főként, hogy iskolai éveit leszámítva (tudomásunk szerint) a verseci évek előtt nem foglalkozott költészettel. Hödl elsősorban versei nyelvezete miatt szabadkozik, amelyet el is mond az elégiagyűjtemény harmadik könyve elé helyezett Ferenc császárhoz szóló ajánlóban, amely szerint: „*Quod si culta minus sint illa, ignosce poetae, / Scito hunc incultas incoluisse plagas / Oras Americae denos ac quique per annos / Percurri, qua usus, barbara lingua fuit*”.⁴¹⁶ Tehát a költő mentegetőzik, hogy nyelvezetének esetleges csiszolatlansága annak tudható be, hogy tizenöt évet töltött Amerika barbár földjein. Nem tudhatjuk, Hödl mennyire gondolhatta komolyan szavait, és mennyire játszott szerepet a szerénység kötelező költői toposza, mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az elégiák latinsága semmivel sem marad el a jezsuita képzésben részesült kortársak írásai mögött.⁴¹⁷

Az elégiák témája a három könyvben közvetlenül Belgrád visszafoglalása előtt indul (visszatekintve a vár múltjára is), és Hödl egészen Ferenc császár trónra lépéséig reflektál

⁴¹⁶ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 57–58.

⁴¹⁷ SZÖRÉNYI, *A neolatin költészet...*, i. m., 179–180.

mindazokra a csaknem három évig tartó hadi és politikai–diplomáciai lavírozásokra, amelyeknek eredményeként Belgrád előbb ismét Magyarországhoz került, majd immáron végleg el is szakad tőle. Továbbá az exjezsuita költő megszólítja mindazokat a prominens személyeket (uralkodókat, hadvezéreket) is – direkt módon, vagy allegorikusan –, akik mindebben kiemelkedő szerepet játszottak vagy – Hödl reménye és elvárása szerint – játszhattak volna. Az egyes könyvek azonban önálló egységként is értelmezhetőek, amelyeknél a kohéziót a Belgráddal kapcsolatos események, illetve az ezeket a műben elbeszélő Belgrád-úrnő központi alakja adja.

Az első könyvecske (*libellus primus*) – amelyet lentebb részletesebben fogunk tárgyalni – címe *Belgradum expugnatum*.⁴¹⁸ A hét elégia 208 disztichonjának középpontjában Belgrád felszabadulása, valamint felszabadítójának, Laudon tábornagynak alakja áll. Hödl ebben a részben a török rabságban sínylődő Belgrádot mutatja be, aki megmentőjére vár. A hős hamarosan meg is érkezik Laudon tábornagy személyében. Belgrád öröme azonban hamarosan gyászba fordul, ugyanis az agg tábornagy nem sokkal éli túl dicső tettét. Ráadásul olyan pletykákat is hall, hogy az időközben trónra lépő II. Lipót császár és király újra török kézre adná. Belgrád persze még nem akar hinni a szóbeszédeknek, és érveket gyűjt a mellett, hogy miért tartja teljességgel elképzelhetetlennek, hogy Lipót lemondana róla.

A verseci poéta a témát egészen az 1790. június 26-tól július 27-ig tartó osztrák–porosz reichenbachi tárgyalások azon pontjáig viszi, ahol még felsejlik egy apró remény, hogy Belgrád osztrák–magyar kézen maradhat. Gyakorlatilag az első könyv témája egyezik meg azokkal a rövidebb vagy terjedelmesebb kortárs műveknek a tartalmával, amelyek Belgrád visszafoglalásának és Laudon tábornagynak állítanak emléket. Noha Hödl már ebben is tovább viszi a történetet, mint például Pray, aki a diadalt éltető ünnepségsorozattal, egészen pontosan egy fiktív templomi szertartással zárja művét, az első hét elégiának lezártságot ad, hogy ezek témája öleli fel azt a jelen dolgozat számára is releváns időszakot, amikor Belgrád ismét – és mint tudjuk, utoljára – Magyarországhoz tartozott.

A *Belgradum iterum Turcis traditum*⁴¹⁹ című második könyvecske (*libellus secundus*) témája a törököknek visszaadott vár feletti bánat és sajnálkozás, amelyet 273 disztichonban versel meg. A mű középpontjában ezúttal a szisztovói békekötés áll. A második könyvecske szintén hét költeményt foglal magába, azonban Hödl itt episztolának nevezi verseit, ezzel még konkrétabbá téve az ovidiusi mintaképet.

⁴¹⁸ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 13–30.

⁴¹⁹ *Uo.*, 31–54.

A második könyv első költeménye gyakorlatilag hidat képez a *libellus primus* záróverse és a szisztovói békekötés témáját megjelenítő második episztola között. Elfogadva a poroszok reichenbachi feltételeit egyértelművé válik, hogy sor fog kerülni az osztrák–török békére. Az első episztolában Belgrád megálmodja a szörnyű jövőt, kétségbe esve hivatkozik Laudon dicső tetteinek hiábavalóságára és keserűen veszi tudomásul, hogy a nagy hadvezér nem fog visszatérni az árnyékvilágból, hogy újra megsegítse.

A második episztolában tehát megtörténik a békekötés, Belgrád azonban abban reménykedik, hogy Lipót be fogja látni, hogy a békefeltételek több kárt jelentenek a Birodalom számára, mint hasznot. A vers hangvételén nagyon jól érződik, hogy Hödl hűsége ellenére nem ért egyet a császár döntésével, és Belgrád érvei sokkal inkább – az elégiagyűjtemény megjelenésnek idejére már trónra lépő – Ferenc császár számára tesznek óvatos javaslatokat apja külpolitikájának felülbírlására.

A harmadik és a negyedik költői levélben, miután Lipótra nem hatnak Belgrád-úrnő könyörgései, új remény csillan meg. II. Lipót, amikor még nem tartotta kezében a reichenbachi megállapodást, kénytelen volt 1790. július 24-én elfogadni, hogy a törökökhöz induló békekövetségnek magyar tagja is legyen. Így a két császári megbízott Herbert Rathkeal báró és Esterházy Ferenc gróf lesznek. Belgrád a magyar gróf segítségével bízik, persze hiába, hiszen a Habsburg-hű Esterházy a császári utasítást érkezik teljesíteni, és osztrák követtségével aláírják a szisztovói békét. Az újabb csalódás arra a gondolatra készíti Belgrádot, hogy utolsó reményeként Laudon lelkét háborgassa túlvilági nyugalmaiban és megkérje, hogy gyűjtsön újra sereget felszabadítására.

Az ötödik episztolában Belgrád e terve is megghiúsul, így érzelmes búcsút vesz *Ausriádtól*. Még ekkor is reménykedik, hogy a Habsburgok birodalmához való hűségét hangoztatva legalább érzelmileg sikerül hatnia Lipótra.

Hödl eddigi ellenvetéseit a császári külpolitikával szemben valamelyest oldja a hatodik vers. Az első két szakaszban még Belgrád zúgolódik Lipót döntése miatt, azonban a vers második felében megbékél helyzetével. Hödl a Habsburgokhoz való hűségéről tesz tanúbizonyságot, amikor Belgrád örvendezve mérlegeli, milyen hasznokat jelent a béke a Birodalom számára. Belgrád-úrnő tehát a Birodalom érdekében boldogan áldozza fel szabadságát.

A versgyűjtemény második könyvét az *Epistola Ultima* zárja, amelyben a verseci poéta mutatkozik be hősnőjének. A fontos életrajzi adalékokkal szolgáló verset a költő életútját tárgyaló fejezetben már bemutattuk. A kötetben való elhelyezkedéséről azonban mindenképpen érdemes néhány szót ejtenünk.

Az *Epistola ultima* tehát a második könyv hetedik, utolsó verse. Mind a cím, mind a téma azt sugallja, hogy Hödl ezzel a művel szerette volna lezárni a Belgrád-témát tárgyaló elégiákat. Ezt támaszthatja alá az is, hogy – bár említettük, hogy a három könyv külön-külön is tekinthető önálló, zárt egységnek – a hatodik episztola határozottan befejezni látszik Belgrádnak a harmadik osztrák–török háború során megjárt kálváriáját, a vers végén hitet téve a Habsburg uralkodó politikája mellett. Így könnyen lehet, hogy a harmadik könyvet csak a II. Lipót hirtelen halála által teremtett új helyzet szülte, amelyben egyrészt biztosítani kellett az új császárt is hűségéről, másrészt új reményeket helyezett kilátásba a Birodalom külpolitikáját illetően.

Azonban, ha azt mondjuk, hogy eredetileg csak két könyvet szeretett volna megjelentetni, akkor felborul az a szerkezeti kompozíció, amely a huszonegyes szám köré épül, ráadásul a két könyv és a tizennégy elégia is csonkábbnak hat, mint a háromszor hetes kompozíció, és egyáltalán nem felel meg az antik és a humanista tradícióknak. Persze igaz az is, hogy mind Pray György két kiseposza, mind Tertina Mihály *carmen elegiacum*-ja két, jól elkülöníthető részből áll, amelyek a Belgrád múltját és a jelen eseményeit dolgozzák fel, Hödl azonban ezt a megosztást nem követi az első két könyvben, ráadásul a *Taurunum*-nál ugyanúgy megjelenik a huszonegyes kompozíció is, hiszen – ahogy a Prayról szóló fejezetben említettük – a kiseposz a nyomtatott kiadásban huszonegy bekezdésre tagolódik.

Bár biztosat nem állíthatunk, talán az lehet a legvalószínűbb, hogy a Horányi-féle gyűjteményes kötet kiadásának ötletét a harmadik könyv megszületése hozta, és a verseci exjezsuita kezdetben nem gondolkodott a huszonegy elégiát tartalmazó szerkezeti kompozícióban. Persze Hödlnek a megjelenés előtt lett volna lehetősége úgy átrendezni az elégiákat, hogy az *Epistola ultima* a mű végére kerüljön, amennyiben valóban végső befejezésnek szánta. Azonban így a második könyv hetes egysége szenvedett volna csorbát, amelyet viszont betoldásokkal, esetleg valamelyik költemény szétbontásával orvosolhatott volna, de az is lehet, hogy Hödl már nem akarta felborítani a következetesen felépített és végigvitt téma rendjét.

Elgondolkodhatunk azon is, hogy a harmadik könyvet, egyben a teljes kötetet lezáró elégia mindössze tíz disztichonból áll, ebben a költő a kész művet Ferenc trónjának zsámolyára helyezi. Láthatjuk, hogy a hetedik elégia ebben a könyvben is egy, a témavezetéshez szorosan nem kapcsolódó vers. Azonban míg az *Epistola ultimában* Belgrád-úrnő személye mint hallgató jelen van, ebben a könyvben Belgrád szerepe a hatodik költeménnyel véget ér. Ráadásul az *Epistola ultima* terjedelmében is – bár említettük, hogy ez bizonyos keretek között változó a műben – jobban beleilleszkedik az előtte és utána álló versek sorába, míg

harmadik könyv zárása rövidségével erősen kilóg. Ennek tükrében – főleg ha teóriánk helyesnek bizonyul, és Hödl valóban a harmadik könyv elégiáinak megírásáig csak hét-hét versből álló, önálló kötetekben gondolkodott – érthető, hogy a verseci poéta miért nem tartotta szükségesnek áthelyezni az így a kötet közepére került *Epistola ultimát*, hiszen a gyűjteményben formailag és szerkezetileg teljesen belesimul a többi elégia közé, míg így az életrajzi beszámoló rövid kitekintéssé válva alig, nem zavaróan töri meg a Belgrád-téma rendjét.

Előlről kezdetűk következtetéseink sorát az elégiák keletkezéstörténetét illetően, ha újra egy pillantást vetünk Joachim Hödl műveinek listájára. Azt láthatjuk, hogy első helyen a *Belgradum Turcis denuo traditum* című munka szerepel (1791-es évszámmal), tehát a gyűjteményes kötet második könyve. Akkor nem is a belgrádi győzelem, hanem a szisztovói békekötés készítette Hödlt írásra? Az első könyv csak a második kötet utólag megírt előzménytörténete lenne? A második könyv viszont olyan visszaulásokat tartalmaz az elsőre, amely nélkül több megjegyzést nehéz lenne értelmeznie az olvasónak – persze ezt a gyűjteményes kötet alapján mondhatjuk, ahogy már említettük, az első két kötet különálló kiadása egyelőre lappang. Így azt sem tudhatjuk, hogy teljesen ugyanazt tartalmazzák-e, mint ami gyűjteményes kötetben megjelent. Ahogy lentebb látni fogjuk, a harmadik könyv alapján joggal lehetnek efelől kétségeink. Vagy csupán arról van szó, hogy a szisztovói békekötésről szóló elégiák témájuk aktualitása miatt (még mielőtt Horányi felfigyelt volna a versekre) előbb találtak kiadót, mint a már nem időszerű belgrádi diadal? Talán ezt a lehetőséget tartjuk a legvalószínűbbnek, mindenesetre a teljes elégiagyűjtemény ismeretében nehezen képzeljük el, hogy Hödl csak a második könyv elégiái után fogott volna bele az első hét versbe, de döntő bizonyíték híján ezt igazolni egyelőre nem tudjuk.

Azt se feledjük, hogy voltaképpen a művek megjelenési sorrendjét illetően csak a Backer–Sommervogel-féle felsorolásra támaszkodhatunk, ugyanis mind Szinnyi, mind Szilas ezt vette át, és bár bizalommal fordulunk Backer és Sommervogel munkájához, de láthattuk Hödl életrajzánál is, hogy lexikonukban akadt olyan adat, amelyre nehezen találunk magyarázatot, így azt sem zárhatjuk ki, hogy véletlenül felcserélték a Belgrád-témát feldolgozó könyvek sorrendjét. Mindenesetre, amíg nem bukkan fel az első két kötetnek önálló példánya, csak feltételezésekre és következtetésekre hagyatkozhatunk, de még utána is sok nyitott kérdés maradna a Belgrád-elégiák keletkezéstörténetét illetően. Dolgozatunk szempontjából viszont ez talán másodlagos kérdés, hiszen egyrészt mi a gyűjteményes kötetet vesszük górcső alá, másrészt az első könyv, akár a második után, akár előtte keletkezett, Belgrád visszafoglalásának és Laudonnak állít emléket, tehát megfelel dolgozatunk témájának.

E kitérő után kanyarodjunk vissza a második könyvhöz, melynek első hat elégiájáról tehát elmondhatjuk, nem más, mint propaganda a szisztovói béke ellen. Hödl persze továbbra sem veszítette el lojalitását az uralkodóházhoz, sőt kínosan ügyel arra, hogy ez a gyanú egy pillanatra se merülhessen fel, ezért értelemi és érzelmi érvekkel próbálja meggyőzni a császárokat, előbb Lipótot, majd Ferencet. Legfőbb fegyvere pedig – ugyan vonakodik ezt is nyíltan kimondani – a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet egy (fentebb már részletezett) sajátos interpretálása lesz.

A harmadik könyv (*libellus tertius*) témájában is lazábban kapcsolódik az első kettőhöz. A *Luctus Hungariae in laetitiam mutatus*⁴²⁰ című rész középpontjában főként II. Lipót halála és az ifjú új uralkodó, Ferenc áll. Az elbeszélő azonban továbbra is Belgrád-úrnő, akinek – a költővel együtt – nem titkolt szándéka a Lipót halála miatti sajnálkozással, valamint az új császár dicsőítésével, hűségét hangsúlyozva újra a Birodalomhoz csatlakozni.

Az utolsó rész szintén hét költeményt foglal magába, azonban a könyv elején találunk egy tizenhárom disztichonból álló, Ferenc császárnak címzett ajánlást, amelyet Hödl alá is ír, mint *Parochus oppidi Werschetz in Banatu*. Erre a különálló költeményre tekinthetünk úgy, mint éles cezúrára az utolsó két könyv között, és ezzel a harmadik könyv különállóságának szerez még egy, ámbár bizonytalan érvet, de azt sem zárhatjuk ki, hogy Hödl mindössze csak külön hódolatát fejezi ki az aktuális uralkodónak, aki mint új császár és király ekkor kap szerepet a történetben.

Mivel a harmadik könyvben megénekelte eseményeket csak néhány hónap választja el a kötet megjelenésétől, így nem meglepő, hogy egy-egy mozzanatot hosszabban és részletesebben, akár egy elégián keresztül tárgyal a költő, mindenestre terjedelemben nem marad el a többitől, hiszen az ajánlást nem számolva 240 disztichonból áll.

Így az első elégia gyakorlatilag Lipót császárt siratja el és állít számára emléket, míg a második utódát, az ifjú Ferencet dicsőíti, akit Magyarországon is kitörő lelkesedéssel fogadnak. Mindkét költemény hosszan, sűrű dicsérek közepette időzik el az elhunyt, illetve a fiatal császáron. A harmadik és negyedik vers a Habsburg-ház iránti már-már túlradó hódolattal és örömmel köszönti Ferencet mint Buda trónjának új tulajdonosát, Magyarország királyát, akiben szeretett népe a bátor hadvezért, a béke és a nyugalom elhozóját látja.

Hödl, illetve Belgrád-úrnő csak az ötödik elégiában hozakodik elő – akkor is csak burkoltan – kérésével, reménykedve, hogy Ferenc kellően méltányolja vágyát. Itt éppen úgy *Redemptornak*, azaz Megváltójának nevezi az ifjú uralkodót, mint – ahogy azt majd látni

⁴²⁰ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 55–76.

fogjuk – az első könyvben Laudont. Tehát egyértelmű, hogy Ferencről a vár visszavételét várja, aminek következtében az ifjú császárt is – megelőlegezve – a hőrosok közé, Laudon mellé emeli. Kérdésként merülhet fel ugyan, vajon mennyire dicséret a császárnak, ha egy tábornagy mellé helyezik, de vegyük észre, hogy Hödl sem Józsefet, sem Lipótot (aki a harmadik könyvecskében is inkább mint Ferenc atya nyeri el a dicséreteket, semmint uralkodó) nem heroizálja elégiáiban.

A hatodik költeményben a királlyá koronázás körüli öröm és hódolat tovább fokozódik, amikor Ferenc hitvesét, és egyben Magyarország új királynéját, Mária Terézia Karolina nápoly-szicíliai királyi hercegnőt köszönti.⁴²¹ A hetedik költeményben nem is maradhat már más hátra – ahogy fentebb is említettük –, mint hogy a kész művet átnyújtsa az ifjú uralkodónak, és várja, vajon sikerül-e a császár értelmére és érzelmeire megfelelően hatva elérnie célját.

Ahogy már szoltunk róla, a harmadik könyv önállóan megjelent példányát is ismerhetjük. A *Luctus Hungariae* szintén egy Ferenc császárnak szóló ajánlással kezdődik, azonban itt nem a Horányi-féle kötetben található disztichonokat, hanem egy prózai szöveget olvashatunk. Jelentős eltéréseket találhatunk az elégiák szövegeit illetően is, szembetűnő, hogy a gyűjteményes kötetben Hödl verseinek több szakaszát átfogalmazta, csiszolgatta, néhol további sorokkal bővítette disztichonjait, azonban az elégiák tartalmát illetően figyelemre méltó változás nem történt. Talán nem túl merész következtetés, hogy a verseci poéta hasonlóan járhatott el az első két kötet tekintetében is, sajnos azonban erre a kiadások hiányában egyelőre nem tudunk megnyugtató választ adni. Szintén szembetűnő különbség, hogy az önálló kiadás mindössze öt elégiát tartalmaz, a Horányi-féle kötet ötödik és hetedik, záró elégiája hiányzik e korábbi kiadásból, tehát e két vers már minden bizonnyal a gyűjteményes kötethez, illetve a háromszor hetes szerkezethez készült.

⁴²¹Mária Terézia Karolina (1772–1807) édesanyja Mária Karolina főhercegnő (1752–1814, Mária Terézia második legfiatalabb lánya, tehát, II. Lipót édestestvére), apja Bourbon I. Ferdinánd (1751–1825), nápoly-szicíliai király volt, tehát az ifjú császári pár tagjai első fokú unokatestvérek voltak (ami persze nem volt ritka – ahogy más uralkodódinasztiáknál, úgy – a Habsburgoknál sem). E házasságból származott Ferenc örököse, osztrák császárként I., magyar királyként V. Ferdinánd; Ferenc Károly főherceg, Ferenc József osztrák császár és magyar király édesapja; valamint Napóleon későbbi hitvese, Mária Lujza főhercegnő is. A hagyomány úgy tartja, mikor Mária Karolina Nápolyban meghallotta, hogy Ferenc beleegyezett a gyűlött Napóleon és unokája házasságába, nagy sóhajjal megjegyezte, nem gondolta volna, hogy egyszer az ördög nagyanyja lesz. Az utókor pedig gondoskodott róla, hogy ez a hangzatos titulus a mai napig megmaradjon a Habsburg nápoly-szicíliai királynénak. Ursula Tamussino és Friederike Hausmann élettrajzi monográfiái például már a címükben is utalnak erre: TAMUSSINO, Ursula, *Des Teufels Grossmutter. Eine Biographie der Königin Maria Carolina von Neapel Sizilien*, Wien, Deuticke, 1991; HAUSMANN, Friederike, *Herrscherin im Paradies der Teufel. Maria Carolina Königin von Neapel. Eine Biographie*, München, C.H.Beck, 2014. Egon Caesar Conte Corti munkájában pedig a 24. fejezet címében szerepel: *Nach Aspern und Wagram. „Großmutter des Teufels”. 1808–1810* = CORTI, Egon Caesar Conte, *Ich, eine Tochter Maria Theresias. Ein Lebensbild der Königin Marie Karoline von Neapel*, München, Verlag F. Bruckmann, 1950, 577–606.

A harmadik könyv e két példányának összevetése több következtetést is megenged. Ugyanis – ahogy fentebb említettük – éppen az ötödik elégia az, amelyben Belgrád-úrnő előhozakodik óhajával az ifjú császár-királynak, a többi versben sokkal inkább Lipót elsiratása és az uralkodópár koronázása a központi téma. Az ötödik elégia betoldásával viszont mind Lipót halála, mind Ferenc koronázása más megvilágítást nyer, és az eredetileg talán csak gyász-, illetve ünnepi köszöntőverseknek szánt elégiák már Belgrád ügyének szolgálatába állnak, tematikailag – ha nem is tökéletesen, de – illeszkedve a korábbi két könyv verseihez, egyben létrehozva az ovidiusi sémának megfelelő szerkezeti kompozíciót. Mindezek tükrében láthatjuk azt is, Hödlnak a Horányi-féle kiadás előtt volt még alkalma dolgozni a verseken, így lett volna lehetősége az *Epistola ultima* áthelyezésére is, de úgy tűnik, egyáltalán nem gondolkodott abban, hogy életrajzi elégiájával zárja a kötetet, sőt azt sem tartotta lényegesnek, hogy a címet megváltoztassa.

A fenti oldalakon a rendelkezésünkre álló adatok ismeretében igyekeztünk áttekintést adni Joachim Hödl elégiagyűjteményének, műfaji, formai és szerkezeti sajátosságairól, valamint röviden ismertettük a kötet témavezetését és dolgozat szempontjából kevésbé releváns elégiák tartalmát. Megpróbáltuk azt is felvázolni, milyen antik és kortárs előképekkel, illetve hatásokkal dolgozhatott, és kísérletet tettünk a párhuzamok és különbségek figyelembevételével kijelölni a mű helyét a kortárs, a témát feldolgozó irodalomban. Most pedig térjünk rá az elégiagyűjtemény első könyvének részletesebb tárgyalására, amely emléket állít Belgrád visszafoglalásának és Laudon tábornagynak.

3.3. *Urbs Belgradum et Dux Loudon*: A déli végek sokat szenvedett „úrnője” és hősmegmentője Joachim Hödl elégiagyűjteményének első könyvecskéjében

Az alábbiakban, az elégiagyűjtemény első könyvének (*libellus primus*) részletes bemutatása során a szorosabb tartalmi ismertetésen túl igyekszünk példákat hozni, Hödl hogyan követi az antik, különösen az ovidiusi és a vergiliusi hagyományokat, milyen hasonlóságokat és eltéréseket találunk a kortárs, elsősorban – a vállalkozás nagyságában hozzá mérhető – Pray György *Taurunum* című kiseposzához képest. Arra is megpróbálunk választ találni, miként reagál a történelmi eseményekre, illetve ezek hatásaira, továbbá hogyan próbálja a költő II. Lipót trónra kerülésével már az első könyv végén a Habsburgok birodalmi politikájához hűnek maradva előtérbe tolni Belgrád kérdését.

Az első könyv, egyben az elégiagyűjtemény nyitó verse a *Belgradum nondum expugnatum Urbi Temesiae Sortem suam infelicem queritur spemque proximae suae liberationis eidem*

exponit (A még vissza nem foglalt Belgrád panaszkodik Temes várának szerencsétlen sorsa miatt és előadja közelgő felszabadulásának reményét) címet viseli. A kezdő sorok a vers alapszituációját felvázolva rögtön megadják az elégikus hangulatot. A megszemélyesített Belgrád vára mint még török szolgaságban lévő úrnő jelenik meg, aki levélben panaszolja el szenvedéseit a már korábban felszabadított Temesvár-úrnőnek. Nézzük, a reményvesztett Belgrád-úrnő hogyan szólítja meg szerencsésebb sorsú, már szabadságát elnyert szomszédnőjét és kezdi panaszát az első versszakban (1–10. sorok):

*Accipe chara Soror tristem quam mitto tabellam,
Pallet, et est tremula littera scripta manu.
Scilicet excruciant animum modo spesque metusque,
Sors dubia; incerto stant mea fata loco.
5 O utinam miserae redeat lux illa, cruenti
Qua mihi sit licitum ponere vincla iugi.
Tu quoque sic fueras vexata Temesia quondam,
Dum strinxit dextram compede Turca tuam.
10 O quot tum gemitus querulosa voce ciebas,
Implebas tragicis aëra surda tonis.⁴²²*

A vers felütése már rögtön komor hangulatot teremt Belgrád hányattatott sorsát érzékeltetve, hiszen, ahogy már a címből is kiderül, még a vár visszafoglalása előtt járunk. Belgrád-úrnő félelemmel és kétségekkel teli sorsát – miközben látja, hogy folyamatosan szabadulnak fel a török uralom alatt álló területek, csak az ő megmentője nem akar megérkezni – Hödl remekül érzékelteti a *spes* (remény) és *metus* (félelem) szavak egymás mellé állításával, valamint a kiszámíthatatlan, a halandók által ismeretlen *sors* (sors) és *fatum* (végzet) megjelenítésével. A két rokon értelmű fogalom egymás mellé helyezése már önmagában erős nyomatékkal vázolja fel a bizonytalan jövőt, azonban *sors* kiszámíthatatlanságát a tudós költő tovább fokozza a *dubius* (kétséges) jelzővel.

Az első versszak szituációja ismerős lehetett – és lehet ma is – az antik műveltséggel rendelkező olvasóknak. A testvéri levélváltással Hödl a szerelmes Dido sorait imitálja

⁴²² HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 15. A versrészlet fordításunkban: *Fogadd, drága Nővér ezt a szomorú írást, amelyet küldök, olya halovány ez a levél, melyet remegő kézzel írtam. Ugyanis hol a remény, hol a félelem gyötri lelkemet, sorsom kétséges, jövőm bizonytalan. Ó, én szerencsétlen, bárcsak visszatérne az a fény, amely engem megszabadíthat a kegyetlen iga kötelékeitől. Téged is egykor megkínóztak, Temes, amikor a Török béklyóval kötötte meg jobbodat. Ó, akkor panaszos szóval mennyit sóhajtoztál, szomorú hangokkal töltötted meg a hallgatag levegőt.*

Vergilius *Aeneis*ében, melyeket nővérének, Annának küldött. A karthágói királynő megszólítva nővérét (*Anna soror*) feltárja Aeneas iránti érzéseit, melyek éppen úgy gyötrik őt Vergilius hexameteireiben, ahogy Hödl úrnőjét a rabszolgasors miatti szenvedések a hatodik sorban: „*Si mihi non animo fixum immotumque sederet / ne cui me vincolo vellem sociare iugali*”.⁴²³

Belgrád nem véletlenül intézi panaszait éppen Temesvárhoz, hiszen a Temesköz vidéke maradt a legtovább török kézen, egészen 1718-ig, az 1716–1718 közötti osztrák–török háborút lezáró pozsareváci békéig. Belgrád ekkor együtt szabadult fel sorstársával (Temesvárról a sikeres ostrom után, 1716. október 23-án vonultak ki a törökök, Belgrádról a következő hadjárat évből, 1717. augusztus 16-án – ahogy történeti áttekintésünkben is szóltunk róla –, immáron másodszor dobva le a török igát, azonban szerencsétlenségére az 1737–1739 közötti második osztrák–török háborút lezáró belgrádi béke értelmében újra török fennhatóság alá került. Belgrád tehát számít Temesvár együttérzésére, emlékezteti, ő is mennyit panaszkodott a török rabságtól szenvedve.

Mindez ki is derül a második szakaszban (11–22. sorok). Temes már élvezheti szabadságát, hiszen Sabaudus,⁴²⁴ azaz Savoyai Jenő, az ő megmentője már rég megérkezett és 1716-ban felszabadította. Belgrád saját sorsát szembeállítja Temesváréval, és némi irigység érzékelhető hangjában szomszédjának szerencsés sorsa miatt, aki a Habsburg uralom alatt újra virágzásnak indult, míg ő az elmúlt évtizedekben tovább sínylődött a barbár nép fennhatósága alatt. A költő következetesen rajzolja meg már a mű elején a megszemélyesített vár női allegóriájának portréját. Amikor például Belgrád egykori fényének elvesztése miatt bánkodik („*Urbs formosa fui quondam, spectabilis orbi*”), Hödl a *formosus*³ melléknevet használja, amellyel többnyire személyek jelzőjeként szoktunk találkozni.

A második versszakban rögtön két elnevezést is találunk a török megszállókra. A török félholdra utaló *Luna* elnevezés szimbolikája egyértelmű. A másik megjelölés Ovidiusra nyúlik vissza. Az antik költő Rómából száműzve a Fekete-tenger parti Tomi, mai nevén Constanța városában telepedett le.⁴²⁵ A Kr. u. 1. században ezt a vidéket a dákokkal rokon trák törzs, a géták lakták, akiket Ovidius két, a száműzetése alatt írott művében, a *Tristiában* és az *Epistulae ex Pontoban* is gyakran emleget. A két antik műben nemcsak mint Ovidius kijelölt lakhelyének őslakói szerepelnek, hanem mint a barbárság szimbólumai is.⁴²⁶ A *Luna*

⁴²³ Verg. Aen. IV, 15–16. [kiemelés tőlem T. S. M.]; Dido teljes levele Annának Verg. Aen. IV, 9–30.

⁴²⁴ Sabaudia Savoya latin neve.

⁴²⁵ Ovidius száműzetéséről és itt keletkezett munkáiról összefoglalóan lásd ALBRECHT, *i. m.*, 590, 595–597; GLOVICZKI, *i. m.*, 146–160.

⁴²⁶ Vö. Ov. Trist.; Ov. Pont. Magyar fordításban: OVIDIUS, ADAMIK, *i. m.*; OVIDIUS, KARTAL, *i. m.*

mellett tehát a *Geta* elnevezés kíséri végig Hödl művében a törököket, amellyel egyaránt utal pogányságukra a keresztény kultúrával, és barbárságukra az antik műveltséggel és a *humanitas* embereszményével szemben. Hödl szintén romanizál, amikor következetesen a sorsot nagy kezdőbetűvel írja (*Sors*), ugyanis az ókori Róma vallásának volt jellegzetes vonása, hogy elvont fogalmakat perszifikáltak és isteni tulajdonságokkal ruháztak fel.⁴²⁷

A harmadik versszakban (23–38. sorok) Belgrád felidézve a szebb napokat sorra veszi 17–18. századi megmentőit:

Heroes magni Dux Bavare, Dux Eugeni!
Cur longas adeo nectitis usque moras?
25 *Sors prior o redeat! rumpantur cornua lunae,*
Urbs sim per vestras libera facta manus.
Anne ego sola gemam? Sim inter tot serva sorores,
Sit Dubiza⁴²⁸, et Schabatz⁴²⁹ libera, Salva Zetin⁴³⁰?
Vincula deponat Cotzin⁴³¹, renuatque Gradisca⁴³²
30 *Lunae infame iugum, sitque soluta Novi?⁴³³*
Sola ego vincla geram? duro sim compede vincta?
Nec mihi sit licitum dicere: libera sum?
Absit; Serva licet sim nomine, Servica quamvis
Urbs dicar, posthac non famulabor ego.
35 *Omen adest. Vidi nuper volitare per urbem*
Plaudentes aquilas; lunaque moesta stetit.
Omen, dicebam, felix! mox Austriae vincet,
Optatique aderunt in mea vota Duces.⁴³⁴

⁴²⁷ GESZTELYI, i. m., 33.

⁴²⁸ Dubica, vár Szlavóniában.

⁴²⁹ Szabács, vár a Délvidéken, a Macsói bánság területén.

⁴³⁰ Cetin, vár Szlavóniában.

⁴³¹ Chotin (németesen Khotzim, magyarosan Hotin), vár a Dnyeszter partján.

⁴³² Gradiska (Török-Gradiska vagy Berbir névvel is találkozhatunk a leírásokban), vár Szlavóniában.

⁴³³ Novi, vár Horvátországban, az Adriai-tenger partján.

⁴³⁴ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 16. A versrészlet fordításunkban: Nagy hősök, bajor herceg, Eugén herceg! Miért késlekedtek oly sokáig folyton? Ó, a korábbi Sorsom térjen vissza mielőbb. Törjétek le a Holdnak szarvait, tegyenek kezeitek engem szabad várossá. Talán csak én nyögjek egyedül? Annyi nővérem között csak én legyek szolgáló? Dubica, Szabács legyenek szabadok, Cetin pedig sértetlen? Cotzin dobja le köteleit, Gradiska álljon ellen a gyalázatos Hold igájának, és Novi legyen szabad? Egyedül én viseljem a rabságot? Az én lábam legyen durva kötéllel megkötözve? Én ne mondhassem: szabad vagyok? Isten ments! Bár nevemben legyek szolgáló, nevezzenek bár szolgavárosnak, ezután nem fogok szolgálni. Itt van az előjel. A minap csattogva szálló sasokat láttam repülni a városon át és a hold búskomoran állt. Szerencsés előjel, mondtam! Nemsokára Ausztria győzni fog, és kívánságom szerint itt lesznek az óhajtott vezérek.

Hödl ezzel a néhány sorral nagyvonalú és rövid történeti áttekintést ad Belgrád és a törökkel való viaskodás elmúlt bő száz évéről. Belgrád-úrnő nem érti, hol késlekednek most a nagy hadvezérek, hiszen egykor a bajor herceg,⁴³⁵ Miksa Emánuel (1688-ban), majd Savoyai Jenő (1717-ben) jött el érte.

Feltűnhet, hogy a hadvezérek sorából hiányzik legalább egy fontos személy, mégpedig Hunyadi János. Ezt magyarázhatjuk csupán azzal is, hogy Hödlnek nem állt szándékában történeti munkát írni, így gondolhatta azt, hogy az elmúlt száz év nagy hadvezéreinek említése bőven elegendő költői céljának eléréséhez, nem szükséges időben jobban eltávolodnia a jelentől, ráadásul Hunyadi valamelyest ki is lóg a sorból, hiszen ő „csak” megakadályozta a pogány hódítást, nem pedig a vár visszafoglalója volt. Azt sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy, bár Hödl igyekezett bizonyítani a közös magyar és osztrák célt, elégiáival sokkal inkább a császárt, Lipótot, majd Ferencet igyekezett megnyerni Belgrád ügyének, semmint a magyarokat a török háború támogatásának. Így talán hasznosabbnak láthatta, ha az uralkodó előtt óvakodik az önálló Magyar Királyság dicső éveinek direkt megemlézésétől.

Belgrád-úrnő panaszát folytatva sorra veszi a többi kisebb-nagyobb végvári erődítményt, amelyek már elnyerték szabadságukat,⁴³⁶ de hirtelen hangnemet vált, és azt mondja, nem érdekli szabad, vagy szolga névvel illetik-e, ő tudja, hogy már fog nem sokáig raboskodni. Ugyanis kedvező előjelet látott a város felett, amely a császári seregek hadiszerencséjének fordulását jelentheti. Hödl neolatin költőhöz híven, mesteri módon köti össze az újkori szimbolikát az antik mitológiával. A sápadó Hold, azaz a gyengülő török hatalom vesztét jelző madárjóslat ugyanis egyszerre szimbolizálja az osztrák sasokat, azaz a Habsburg Birodalmat, valamint a Róma történetében oly gyakran meghatározó madárjósłást (*auguratio*) – gondoljunk rögtön például Romulus és Remus Róma alapításához fűződő mondájára. Ezzel a párhuzammal – ha visszaemlékezünk – nemcsak Hödlnél, hanem Pray *Taurunum*-jában is találkoztunk már. Az udvari történetíró kiséposzában *Pannonis* nimfa tájékoztatja *Serviát*, azaz Szerbiát a két sas formájában megjelenő kedvező előjeltől.⁴³⁷

⁴³⁵ Bavaria Bajorország latin neve.

⁴³⁶ Joachim Hödl itt az 1788–1789-es hadjárat évi néhány győzelmét eleveníti fel. Ahogy dolgozatunk történeti összefoglalójában is írtuk, Szabács várát Lacy tábornagy foglalta vissza, Dubica, Cetin, Gradiska és Novi Laudonnak köszönhetően kerültek ismét császári fennhatóság alá. A négy kisebb szlavóniai, illetve horvát vár visszafoglalása szép eredmény volt, azonban a háborúra nézve nem volt nagy jelentőségük, a boszniai előrenyomulás elmaradt. Chotin várát a galíciai hadtest foglalta el Coburg herceg vezetésével.

⁴³⁷ PRAY, *Taurunum...*, i. m., 95–106. sorok; vö. SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 164.

Az első elégia utolsó két versszakában (39–66. sorok) Belgrád fellelkesedik a kedvező előjelen, sőt a fülébe jut, hogy van egy erényeiben és vitézségében korábbi megmentőinél nem kevésbé kiváló hadvezér, bizonyos *Gedeon Loudon*.⁴³⁸ „*Ergo age, rumpe moras Dux inclyte!*”⁴³⁹ – biztatja Belgrád a tábornagyot. A felszólítás és sürgetés valószínűleg csupán költői fogás, azonban Laudon esetében akár szó szerint is lehetne érteni. A hadvezér ugyanis valóban hetekig csak manőverezett a határterületeken – mint mondta, a kedvező alkalmat várva –, míg végre József határozott felszólítására 1789. augusztus 15-én megkezdte az ostromot.

Belgrád arra ösztönzi Laudont, gyűjtsön hadsereget, ostromolja meg, foglalja vissza őt. Biztosítja arról, hogy a szintén megszemélyesített Duna és Száva folyók segítségére lesznek. Belgrád-úrnő azt sem bánja, ha elpusztul a csata során, fel fog kelni sírjából, ha ismét a Habsburg Birodalom része lehet, azaz nyilván újjáépítve újra elfoglalhatja helyét a kereszténységet védelmező végvárak sorában.

Ebben a szakaszban is keverednek az antik és keresztény kultúra elemei. A múlt dicső hadvezéreinek lelkét mánoknak (*Manes*) hívja. A mánok a római vallásban jóakarátú lelkek, a család elhunyt tagjai voltak.⁴⁴⁰ Hödl az elnevezéssel szemlélteti, mennyire kedves, bensőséges viszony fűzi Belgrádot egykori megmentőihöz. Az új reményt, Laudont azonban egyenesen *Redemptornak*, azaz Megváltónak nevezi, ezzel a költő már a mű elején a legmagasabb keresztény isteni szférákba emeli az osztrák tábornagyot (mint utaltunk már rá, e megtiszteltetést csak Ferenc császárnak előlegezi még meg a harmadik könyvben, aki viszont – mint tudjuk – nem váltja be a hozzá fűzött reményeket). A komor, panaszáradattal induló elégia tehát magasztos és reményteljes szavakkal zárul, amelyet a második elégiában Temesvár válaszlevelének vigasztaló szavai tovább fokoznak.

A második elégia tehát ismét egy költői levél, amelynek címe *Urbs Temesia Urbem Belgradum solatur, eandemque in concepta spe libertatis proxime consequendae confirmat* (Temes vára Belgrád várát vigasztalja, és megerősíti abban a reményben, amelyet a hamarosan eljövendő szabadságát illetően táplál). Az első versnél utaltunk Dido levelére, itt Hödl folytatja a nővéri levélváltás szituációját. Ahogy a vergiliusi műben Anna válasza sem késik sokat, itt is hamar megérkeznek Temes-úrnő vigasztaló sorai.⁴⁴¹

⁴³⁸ Hödl elégiagyűjteményében következtelenül használja az osztrák tábornagy Laudon–Loudon névváltozatait, valamint keresztnévének – a gyakrabban előforduló Gideonnal szemben – Gedeon alakját olvashatjuk.

⁴³⁹ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 17.

⁴⁴⁰ GESZTELYI, i. m., 12–13.

⁴⁴¹ Anna levelét lásd Verg. Aen. IV, 31–53.

Az első két versszakban (1–24. sorok) Temesvár biztosítja kedves nővérét, Belgrádot együttérzéséről. Azt mondja, egészen bizonyos benne, hogy vigaszt tud nyújtani egykori sorstársának, csak olvassa tovább sorait. Még mielőtt azonban felfedné kedves titkát, hosszan emlékezteti Belgrádot arra a törvényszerűsége, hogy a rosszát mindig valami jó követi. Ezt alá is támasztja néhány természeti képpel. A felhős idő után napsütés jön, a tél után tavasz csakúgy, mint ahogy a zord *Boreas* (északi szelet) és a viharokat hozó *Auster* (déli szelet) a lágy, tavaszt hozó *Zephyrus* (nyugati szél) követi. Hödl gyakorlatilag az ismert antik közmondást, *Post nubila Phoebus* (magyar megfelelője: Borúra derű) írja körül, mellyel szintén romanizál, akárcsak a szelek görög-római elnevezéseinek használatával.

A hosszas előkészítés után, amellyel nyilván Temesvárnak Belgrád, a költőnek az olvasó felcsigázása volt a szándéka, Temes-úrnő végre elárulja, hogy nővére bizony hamarosan fel fog szabadulni, ugyanis nem mindennapi álmot látott:

25

Nox erat, et nitidas inter pulcherrima stellas

Luna micans, radios ponere visa fuit.

Quid quod et obscuris sensim vallata tenebris,

Splendorem penitus perdidit illa suum.

In que locum lunae se se subtruserat astrum

30

Ignotum, fixa luce cometa fuit.

Hic longam referens caudam, volitare per Urbem^()*

Caeperat, ac medio substitit ille foro.

Undique tum rubeo vidi sparsa agmina caelo,

Cultu dixisses, Hungara turba fuit.

35

Unus prae reliquis vultu spectabilis Heros

Eminuit, famulis dans sua iura viris.

Hic lauro cinctus praeiit stricto ense phalanges,

Ad pugnam turmas exstimulando suas⁴⁴²

^(*) Belgradum.

⁴⁴² HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 18–19. A versrészlet fordításunkban: Éjjel volt és látszott a fényes csillagok között a legszebbként tiündöklő Hold, amely szétterítette sugarait. És akkor lassan körülvéve sötét homály pusztította el fényét. Az ismeretlen csillag a hold helyébe saját magát állította, szilárd fényű üstökös volt. Ez hosszú csóvát húzva a város (azaz Belgrád) körül kezdett repkedni, majd a főtér közepén megállapodott. Akkor a vörös égen mindenütt szétszórva seregeket láttam, elismerően szóltál volna, a magyarok sokasága volt. A többi előtt egy nemes tekintetű hős mutatkozott, megadva igazukat a szolgáskorban lévőknek. Babérral övezve kivont karddal haladt a sereg előtt, harcra ösztönözve csapatait.

Temesvár tehát elmeséli álmát, miszerint a tündöklő Holdat, azaz a törököket lassan homály vette körül, míg teljesen ki nem aludt fénye. Ekkor az égitest helyén egy üstökös tűnt fel, amely Belgrád főterének közepén állapodott meg, az égen pedig katonák sokasága, a magyarok serege tűnt fel. A fényes hadból pedig egy nemes hős emelkedett ki, aki kivont karddal a tömeg élén haladt. Bár ekkor Temesvár számára még nem világos, de talán nem árulunk el nagy titkot azzal, ha elmondjuk, a magyarok seregét vezető hős természetesen nem más, mint Laudon tábornagy.

Temesvár álmában jelenik meg tehát a jóslat, amely jelzi a császári seregek és a dicső hadvezér érkezését. Az üstökös szerepeltetése több funkciót lát el. Az eget átszelő tűzcsóva a népi hagyomány szerint a közelgő háború előjele, de az antik hagyományban is van jelentése. A feljegyzések szerint Kr. e. 44 májusában közel egy hétig volt látható az égbolton egy üstökös. Később ennek tulajdonították Octavius, a későbbi Augustus hatalomátvételének előjelét, amely véget vetett a több évtizede tartó véres polgárháborúknak, és elhozta a régóta vágyott *pax Romanát*.⁴⁴³ Tehát Hödl művében az üstökös a közelgő Habsburg hatalomátvételt is jelképezheti, és a hős Laudonra nem kisebb feladat hárul, mint hogy véget vessen a 400 éve tartó török elleni harcoknak vagy legalábbis az immáron már száz esztendeje húzódó visszafoglaló háborúknak, és végre békét hozzon a Bánátban. Ez a szimbólum más szempontból is alkalmas volt a költőnek, ugyanis a törököket jelképező Holdat is muszáj volt lecserélnie egy másik égitestre, amely ugyanakkor szintén képes megvilágítani az éjszakai égboltot.

Szembeűnhet, hogy a *Verseci Dalos* csak a magyarok seregét említi Temesvár álmképében, pedig tudjuk, hogy a császári hadtestekben egyaránt vettek részt osztrák és magyar alakulatok. Kérdéses, szükséges-e ennek komolyabb jelentőséget tulajdonítanunk, könnyen lehet, hogy csak metrikai okokból hallgat az osztrákokról, esetleg jelenthet egy finom gesztust a magyarok felé.

Az elégia utolsó szakaszában (39–50. sorok), amikor Temesvár nem akar hinni a szemének, egy égi hang magyarázza meg neki a különös éjszakai jelenséget. Temesvár ráeszmél, hogy a had élén haladó koszorús hadvezér nem lehet más, csak Laudon. A vers záró soraiban Temesvár ujjong, hogy hamarosan szabadként köszöntheti Belgrádot, hiszen biztos benne, hogy megbízhat abban a jelben, amit *Morpheus*, az álom fogalmának római istensége adott neki.

⁴⁴³ Erről bővebben lásd HOFFMANN, *i. m.*, 144.

Belgrád és Temesvár levélváltásához hasonló szituációval találkozhatunk Pray György művében is. Ott a hősnő, *Servia* nimfa, azaz Szerbia szintén gyötrelmes török rabságát panaszolja a megszemélyesített *Savus*nak, azaz a Száva folyónak. Pray persze mindeközben kihasználja a lehetőséget, hogy kutatásait felhasználva felelevenítse a melléktartományok, illetve Magyarország történetének egy-egy részletét. Szintén párhuzam Hödl és Pray művében, hogy a közelgő felszabadulást egy-egy jóslat vetíti előre. *Serviát Pannonis* nimfa tájékoztatja, hogy hamarosan nem várt események történnek vele. Az ezeket jelző madárjóslatról pedig már fentebb ejtettünk szót. *Servia* a felszabadulás örömeinek hatására kezd bele Belgrád történetének elbeszélésébe, amellyel a két mű témavezetése végképp elválík egymástól.⁴⁴⁴

Ugyanis a *libellus primus* harmadik elégiájában már az ostrom után találjuk magunkat. A *Belgradum a Loudone interceptum sibi gratulatur, ac plaudit* (Belgrád köszönti az őt megszabadító Loudont és ünnepli) címre hallgató vers középpontjában az immáron szabad Belgrád-úrnő öröme áll, több szakaszban sűrű dicséretekkal illeti hős megmentőjét, Loudont, de József császár előtt is tiszteleg:

PLAUDITE! Fracta patet iam porta, venite cohortes
Austriacae! captum Barbare cede locum.
Vicisti Gedeon! Vicisti Maxime Loudon!
Urbis Tu Victor, Tu meus Ultor eras.
5 *I, propera, conscende Arcem, conscende triumphum*
Praecingantque tuum laurea sertae caput.
Sum tumulo rediviva meo; sim diruta quamvis
*Austria Vivo tibi! vivo Iosephe Tibi.*⁴⁴⁵

Az első szakaszban (1–8. sorok) Belgrád Loudon és az osztrák sereg dicséretével kezdi örömezését. Vegyük észre, hogy ezúttal – ellentétben Temesvár álmával – osztrák csapatokat említ a költő! A rendelkezésünkre álló adatokból lehetetlen lenne megmondani, hogy a második elégia kompenzációjáról, vagy ismét metrikai okokról lehet-e szó, bár nem valószínű, hogy Hödl különösebben foglalkozott volna a nemzetiségi kérdésekkel, a Habsburg

⁴⁴⁴ PRAY, *Taurinum...*, i. m., 20–148. sorok; vö. SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 164.

⁴⁴⁵ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 19–20. A versrészlet fordításunkban: Örömdjete! Nyitva áll már a széttört kapu, jöjjetek osztrák csapatok! Hagyd el, pogány az elfoglalt helyet. Legyőzted Gedeon! Legyőzted hatalmas Loudon! Te voltál a város legyőzője, te voltál megbosszulóm. Indulj, siess, menj fel a fellegrárba, menj a győzelmi bevonulásra és övezzék fejedet babérkoszorúk! Neked élek Ausztria! Neked élek József!

császár seregét egységes keresztény hadként látta. Elgondolkodhatunk persze azon is, vajon van-e annak jelentősége, hogy az *Austriae* kifejezés a disztichon pentameterének első szava, tehát hangsúlyos helyen van, míg Temesvár álmában a *Hungara* szót a sor közepére teszi. A grazi születésű exjezsuita plébános a Habsburg Birodalomhoz és az osztrák uralkodóház iránti hűségéhez nem fér kétség. Annak pedig sehol nem találtuk nyomát, hogy bárhol is elmarasztalóan szólt volna a birodalom magyar alattvalóiról.

Az osztrák tábornagyot arra biztatja, hogy – akárcsak a győztes római imperátorok – tartson győzelmi diadalmenetet. A *triumphus* és néhány jellemzője leírásával, mint a *laurea* *serta* (babérkoszorú) és az *arx* (fellegrvár), Hödl ismét romanizál.⁴⁴⁶ A szakasz utolsó sorában Belgrád felajánlja szolgálatait *Austriának* és Józsefnek.

A harmadik elégia második versszakában (9–14. sorok) Belgrád a többi, egykor török rabság alatt élő végvárat szólítja fel az ünneplésre. Novit, Szabácsot, Dubicát, Cetint, Gradiskát, Chotint és persze Temesvárt biztatja arra, örüljenek vele. Ismét antik elem, mikor *Echot* kéri meg, visszhangozza az örömet.

A következő két szakaszban (15–32. sorok) Belgrád-úrnő a katonáknak mond köszönetet. Horatiusi sort idézve biztatja őket ünneplésre, pihenésre.⁴⁴⁷ A fáradtság elűzésére ugyanis Hödl ugyanúgy ajánlja a színbort, ahogy Horatius a gondokra az első könyv hetedik *carmen*jében: „*O fortes peioraque passi / mecum saepe viri, nunc vino pellite curas*”.⁴⁴⁸

Az úrnő jutalmul az elmenekült ellenség hátrahagyott kincseit kínálja, sőt háláját kifejezve még azt is felajánlja, hogy a sebesülteket maga fogja ellátni, a holtaknak pedig síremléket fog emelni. Az emlékmű emelése a hősi halottaknak és a rajta álló üzenet szintén antik toposz, amely előfordul mind Ovidius *Heroides*ében, mind Pray *Taurunum*jában. Ovidiusnál Dido episztolájának záró soraiban találkozunk ezzel, amikor nővérét, Annát kéri meg, hogy végső akarataként sírkövére egy kétsoros verset vésson.⁴⁴⁹ Láthatjuk – ezúttal ovidiusi vonatkozásban –, ismét a bánatos Dido és nővére jelenik meg antik párhuzamként. Pray Györgynél művének záró szakaszában maga a költő kéri, hogy emeljenek egy emlékművet a

⁴⁴⁶ A győztes hadvezérek egyik jellemző kitüntetése a babérkoszorú (*corona laurea*) volt. A római diadalmenetek a Capitoliumon fejeződtek be, ahol fellegrvár (*arx*) is állt. A római diadalmenet részletesebb leírását lásd PECZ, *i. m.*, *Dona militaria* címszó alatt.

⁴⁴⁷ Itt szeretnénk megjegyezni, hogy nem véletlen az a költői gyakorlat, hogy az antik imitációknál leggyakrabban a legolvasottabb iskolai szerzőkkel – például Horatius, Vergilius, Ovidius – találkozhatunk, hiszen így a költők bizton számíthattak arra, hogy a potenciális olvasóközönség szélesebb köre is felismeri és megérti az utalásokat.

⁴⁴⁸ Hor. C. I/7, 30–31. [kiemelés tőlem T. S. M.].

⁴⁴⁹ Ov. Her. VII, 191–196. Magyar fordításban: OVIDIUS, MURAKÖZY, *i. m.*, 44.

győzelem tiszteletére, amelyre felvésnék a múlt győztes hadvezéreinek neveit – köztük Laudonét is.⁴⁵⁰

Az ötödik versszakban (33–40. sorok) Belgrád utolsó kérése megmentőihez, hogy építsék fel újra, hadd nyerje vissza régi dicsfényét. Óhaját azzal indokolja a legnagyobb császárnak – ahogy Józsefet nevezi –, hogy csak így tudja újra a Birodalmat szolgálni.

Az utolsó szakaszban (41–48. sorok) ismét Laudon és a császár felé tesz tiszteletteljes gesztusokat, így a harmadik elégia első és utolsó versszaka keretbe foglalja Belgrád örövendezését:

*E portis demum Lunae tollatur imago,
Affigesque Aquilas Magne Iosephe tuas.
Urbem defendent illae stridentibus alis
Curabuntque, rapax maenibus absit avis.
Denique sim ut poenitus Turcis incognita, Nomen
Da Caesar! mutem, quod fuit ante, meum.
Iam non Belgradum, dicar Loudonia posthac,
Palmas sub tanto Nomine tuta canam.*⁴⁵¹

Az utolsó szakasz megszólítottja József császár, akitől Belgrád azt kéri, távolítsa el a Holdat és a várat helyezze a sasok védelme alá. Valószínűleg itt a város *de iure* átadásáról van szó – ami már nyilvánvalóan nem a tábornagy feladata volt –, ahol a Hold és sasok természetesen a Török Birodalmat, illetve a Habsburgokat jelképezik. Belgrád-úrnő azonban még mindig nem érzi magát elég biztonságban. József patronálása, illetve a császári haderő védelme mellett még azt kéri, a császár járuljon hozzá nevének megváltoztatásához, hogy a török ezek után még csak fel se ismerhesse. Az új név pedig – hős megmentője tiszteletére – *Loudonia* lenne.

Belgrád felhőtlen örömét azonban egy váratlan esemény árnyékolja be, és a negyedik elégiában, amelynek címe *Urbs Belgradum inexpectatam Ducis ac Redemptoris sui Loudonis mortem deplorat* (Belgrád városa megsiratja Vezérének és Megváltójának, Loudonnak

⁴⁵⁰ PRAY, *Taurunum...*, i. m., 785–884. sorok; vö. SZÖRÉNYI, *Pray György történetírása...*, i. m., 164–165.

⁴⁵¹ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 20–21. A versrészlet fordításunkban: *Távolítsák el végre a Holdnak képét a kapukról, és tedd majd ki, Nagy József, a te Sasaidat. Azok fogják védeni a várost suhogó szárnyakkal és gondoskodnak majd róla, hogy a ragadozó madár távol legyen falaimtól. Végül legyek a törökök számára ismeretlen, engedd meg Császár, hogy nevetem, amely korábban volt, megváltoztassam. Ezután már ne Belgrádnak, hanem Loudoniának mondjanak, énekeljem a győzelmeket ily nagy név alatt biztonságban.*

váratlan halálát) a boldogság gyászba fordul. Az idős tábornagy nem sokáig élvezhette a dicsőséget, ugyanis nem sokkal József halála után (és mintegy kilenc hónappal a Belgrádi ostrom után) követte császárat – bár legalább nem láthatta, mikor Lipót (megbízottjai útján) egy tollvonással semmisnek nyilvánította katonai pályafutásának koronáját. Belgrád úrnő már az első versszakban siratja megmentőjét:

*Ite piae lacrymae, vivos sperate fluentes,
Ite, dabunt famulas Savus et Ister aquas.
Ah! liceat dignis suffundam fletibus ora,
Decurrat madidas impigra gutta genas.*

5
*Occubuit Dux ille meus, Dux inclytus ille
Loudon, occubuit Gloria, amorque meus!
Occubuit, superasque adiit Dux Maximus oras,
Virtutis capiens praemia digna suae:
Verum num poteras moriens Pater optime! Natam*

10
*Prae reliquis charam deseruisse tuam?
Tu mihi; quam spiro, vitam vincendo dedisti,
Hancque tua rursus tollere morte cupis?
Crudeles Parcae! quae vestrum scindere vitae
Est ausa immiti forfice fila Duci?*

15
*Abiecta de plebe hominum tot millibus ensis
Nil nocuit vester, dextra benigna fuit;
At Ducis excelsi rupistis stamina, cuius
Caro adeo nobis vita, salusque stetit.
Tu quoque saeve Charon! Manes num assumere Tanti,*

20
*Perque stygem poteras transposuisse Ducis?
Cur non, versa illum Cymba, remeare per undas
Iussisti, ac nostrum denuo adire solum?
Quam gratus nobis hospes, dulcisque fuisset
Advena de Stygiis hic rediturus aquis?*

*Qua pompa reducem Victorem, quove triumpho
Ac plausu exciperent brachia nostra Ducem?
Festivae nunquid resonarent undique voces:
Victor adest Gedeon! En redivivus adest!*⁴⁵²

Hödl a gyászos pillanatok megörökítéséhez ezúttal is Dido történetéhez fordul, újból Vergilius *Aeneis*ének olvasatában. Belgrád-úrnő arcán leguruló könnyek egyben Dido könnyei, ahogy Vergiliusnál is olvashatjuk: „*Ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando / cogitur et supplex animos summittere amori, / ne quid inexpertum frustra moritura relinquat*”.⁴⁵³ A kezdő sor egyértelműen utal Dido történetére, akiben Belgrád-úrnőéhez hasonló fájdalmas érzések kavarnak, amikor kénytelen elengedni az elutazni készülő Aeneast. A párhuzam megerősítésére Belgrád egyenesen szerelmének (*meus amor*) nevezi Laudont. A következő sorban azonban a kedvesből atya lesz, arra utalva, hogy a tábornagnak köszönheti új életét. A hősnő azonban ezt még törékenynek érzi, és szemrehányást tesz megmentőjének, amiért időnek előtte magára hagyta legkedvesebb gyermekét (*prae reliquis natam charam*). Ez egy kicsit fellengzősen hangzik az úrnő szájából, azonban Hödl itt nyilván azt szeretné kiemelni, hogy Belgrád volt Laudon pályafutása során győzelmei közül a legnagyobb.

A versszak a görög-római mitológia alvilágának jellegzetes képeivel és szereplőivel folytatódik. A *Verseci Dalos* sorai először a párkákat hibáztatják, akik ollójukkal elmerészték vágni Laudon életének fonálát.⁴⁵⁴ A következő bűnbak Charon, a Styx folyó hajósa, aki képes volt Laudont is átvinni a túlsó partra. Pedig milyen egyszerű lett volna – Belgrád szerint – csónakját visszafordítani, és mennyi embernek okozhatott volna örömet, ha

⁴⁵² HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 21–22. A versrészlet fordításunkban: *Menjetek gyöngéd könnyek, reméljétek az élő folyókat, menjetek, a Száva és a Duna fogják adni a szolgáló vizeket. Ó, jóllehet arcomat illő sírásba burkolom, egy gyors könnycsepp végigszalad ázott arcomon. Meghalt ő, a Vezérem, maga a híres Tábornagy, Loudon, meghalt a Dicsőség, és szerelmem. Meghalt, és eltávozott a Legnagyobb Vezér az égi tájakra, elnyerve a dicsőségnek méltó jutalmait: hát igazán képes voltál meghalván, igen jó Atya, elhagyni többenél kedvesebb szülöttedet? Te adtad nekem győzedelmeskedve az életet, amit élek, és ezt haláloddal ismét el kívánod venni? Kegyetlen Párkák! Ki merészelte közületek elvágni oly éles ollóval a Vezér számára az élet fonálát? Az emberek hitvány tömegéből annyi ezernek semmit sem ártott kardotok, jobbotok kegyes volt, de a méltóságos Vezérnek szétszakítottátok fonálát, akinek a testi valója nekünk az életet és a mentsvárat jelentette. Te is kegyetlen Charon! Képes voltál egy ekkora vezér lelkét csónakodba venni és a Styx folyón átvinni? Miért nem parancsoltad, hogy megfordítva a csónakot jöjjön vissza a hullámokon, és hogy újra térjen vissza a földre közénk? Mennyire becses vendég lett volna nekünk ez a Styx vizéből visszatérni szándékozó jövevény? Milyen ünnepséggel, vagy diadalmenettel és tapssal fogadnák karjaink a visszatérő Győztes Vezért? Ünnepi hangok visszhangoznának mindenfelől: Itt van a Győztes Gedeon! Íme, itt van újra élőként!*

⁴⁵³ Verg. Aen. IV, 413–415. [kiemelés tőlem T. S. M.].

⁴⁵⁴ A Moirák, azaz Sorsistennők hárman voltak. Közülük az első, Klóthó szötte az élet fonálát, Lakheis, a második mérte ki annak hosszát, melyet ollójával Atropos, a harmadik sorsistennő vágott el. Erről bővebben lásd KERÉNYI, i. m., 29–30.

visszahozza a hős vezért az élők közé; a feltámadó tábornagyot ünnepség, sőt diadalmenet fogadta volna. A görög–római mitológia szerint a holtak birodalmából való visszatérés a legnagyobb hősök kiváltsága volt. Héraklés tizenkét munkájának utolsó feladataként az alvilági kaput őrző háromfejű kutyát, Cerberost vitte föl, a dalos Orpheus kedvesét, Eurydicét szerette volna visszahozni, míg Vergilius Aeneasa apja szellemével akart találkozni.⁴⁵⁵ A *Verseci Dalos* tehát heroizálja Laudont, az antik párhuzamokkal egyértelműen kijelenti, a tábornagy e mitológiai hősök sorába illene. Az antik párhuzamok mellett Hödl remekül érzékelteti formailag is Belgrád zaklatottságát, a szörnyű, még szinte felfoghatatlan gyászban a gyakori kérdő és felkiáltó mondatokkal, valamint a hosszabb és rövidebb mondatok váltakozásával.

A második versszak (29–40. sorok) is kérdő mondatokkal indul. Belgrád megtorpan a mitológiai párhuzamok sorolásában és szinte rádöbben, hogy Laudon lelke nem is eme antik alvilági alakok kezében van. A tábornagyot a Halál (*Mors*) ragadta el, aki kaszával (*falx*) sújtott le. Ez a kép már a keresztény vallásra utal, Belgrád folytatja azonban gondolatmenetét. A Halál biztos irigy volt azokra a babérkoszorúkra, amelyet Mars, a hadisten a hős hadvezérnek adott. Hödl mesterien vegyíti a versszakban – a *humanitas* szellemében tanult költői eszköztárat alkalmazva – az antik és a keresztény elemeket, amelyek egymásba áttűnve bonyolítják tovább a költői képet. Belgrád ugyanis újra visszakozik, hiszen a Halál csak parancsot teljesített, mégpedig Jupiterét, az olympusi főistenét.

Feltételezhetjük, hogy a verseci plébános itt egy újabb mitológiai történetre utal, ugyanis Jupiter az, aki az alvilág istenének, Plutónak parancsolhat, ahogy többször is tette. Az alvilági történeteknél maradva például Ceres, a földművelés istennője is Jupiterhez fordult, amikor Pluto elrabolta lányát, Proserpinát.⁴⁵⁶ Jupiter azonban nem szokta a holt lelkeket a csillagok közé vezetni, hiszen az antik halottak mind az alvilágba kerülnek, akik kiérdemlik, az Elysiumba, azaz a boldogok mezéjére. De Hödl értheti a csillagok alatt az Olympos felhőkbe nyúló csúcsát, az antik istenek lakhelyét is. Így viszont a hős tábornagy nemcsak megüdvözülni, hanem a költő az olympusi istenek közé ülteti.

Az elégia záró versszaka (41–52. sorok) is ebben a szellemben halad tovább. Belgrád lelke megnyugszik, hiszen Laudon immáron megüdvözülni vagy megistenülve az égi szférából figyeli gyermekét és kedvesét. Az úrnő csak arra kéri, ne feledkezzen meg róla és őrizze szabadságát, ha kell, akár égi seregekkel siessen a segítségére. Az isteni védelmet kérő vár a

⁴⁵⁵ Vö. *Uo.*, 161–163. Héraklés tizenkettedik munkájának történetét lásd *Uo.*, 299–302. Orpheus és Eurydiké történetét lásd *Uo.*, 365–370.; Aeneas alvilágjárását magyarul lásd VERGILIUS, LAKATOS, *i. m.*, 225–251.

⁴⁵⁶ A mitológiai történetet lásd KERÉNYI, *i. m.*, 152–159.

vers záró sorában arra biztatja a tábornagyot, ahogy életében Megváltója (*Redemptor*) volt, holtában Őrzője (*Custos*) legyen.

Joachim Hödl elégiagyűjteményében nehéz kompozíciót találni az egyes könyvek verseinek elrendezésében, hacsak a témák kronológiai sorrendjét nem tekintjük annak. Így csak felvethetjük, hogy a költő esetleg ezt a költeményt nem véletlenül rakta a könyv közepére. Laudon halála és a hős elsiratása nyilván a téma szempontjából is fontos helyet foglal el a történetben. Nyugodtan tekinthetjük a negyedik elégiát a mű érzelmi csúcspontjának is, de mindenképpen az első vers rabságtól gyötrődő úrnőjének panaszaival vetekszik. Azt is fontos megemlítenünk, hogy az első könyvben – de talán az egész gyűjteményben – ez a költemény a leggazdagabb mitológiai utalásokban, sőt a keresztény elemek keveredésével mesterien összetett, egymásba áttűnő költői képeket kapunk. Mindenképpen látszik, hogy Hödl nagy gonddal készítette el ezeket a disztichonokat.

A Belgradum corpus defuncti Loudonis ab Austria repetit, eidemque suos intra muros nobile monumentum construit (Belgrád visszakéri Austriától Loudon holttestét, és falai között előkelő emlékművet emel neki) címre hallgató ötödik elégiában Laudon halálának témája megmarad, azonban már sokkal profánabb megközelítésben. A tábornagyot Bécs melletti birtokán, Hadersdorfban szeretnék végső nyugalomra helyezni, azonban Belgrád saját falain belül szeretné tudni Megváltóját, hogy ő emelhesen neki méltó emlékművet.

Az első versszakban (1–16. sorok) Belgrád-úrnő a szintén megszemélyesített *Austriát* szólítja meg. A tiszteletteljes mentegetőzés toposza mellett – hiszen Belgrád *Austria* alattvalója – követeli vissza, amit elvett tőle. Azonban a Vár-úrnő rögtön magyarázatot ad, hiszen *Austria* bizonyára csodálkozik hű és hálás déli udvarhölgye kemény szavain, de arra kéri, olvassa tovább a sorokat, és – mintha valamiféle misztériumba avatná be – titkot tár fel előtte (*secretum pandet*), amiből kiderül szándéka. A következő sorokból világossá válik, Belgrád Laudon földi maradványait kéri vissza, hogy méltó emlékművet emelhesen neki. Belgrád-úrnő azzal érvel *Austriának*, hogy nem foszthatja meg attól, hogy ő maga ápolja atyjának és Megváltójának emlékét. Laudon ezen megnevezéseivel (*Pater, Redemptor*) már többször találkozhattunk a műben.

Belgrád azt állítja, Laudon is a délvidéki vár földjében szeretett volna nyugodni, azonban a következő sor, illetve a második versszak ellentmond állításának. Nehéz megállapítani, vajon Hödl követ-e el itt egy apró dramaturgiai hibát, vagy csupán Belgrád zaklatottságát szeretné érzékeltetni az egymásnak ellentmondó érvekkel. Ugyanis kiderül, hogy Laudon

Hadersdorfban már készített egy sírt magának, ahol halála után nyugodni szeretett volna.⁴⁵⁷ Így viszont nem világos valójában mi volt Laudon – fiktív – végakarata. Sőt a második versszakban (17–24. sorok) a halott tábornagyot szólítja meg és számon kéri rajta, miért akar gyermekének és megmentettjének ilyen fájdalmat okozni, hogy nem az ő földjét választja végső nyughelyéül. Hadersdorf földje ugyanis nem méltó a hős vezér földi maradványainak őrzéséhez, ellenben ő olyan emléket állítana neki, amely soha nem hagyná feledni dicsőségét. Hogy ilyen gyalázat ne történhessen a tábornaggal, az égiek segítségét kéri.

Belgrád elképzelései szerint Laudon testét rá lehet bízni a Duna vizére, amely isteni vezérlettel újra visszatérhet védencéhez. A következő versszakban (25–38. sorok) az úrnő e tervének megvalósítást írja le. Ismét horatiusi toposzt használ (25–28. sorok), amikor az isteneket arra kéri, úgy irányítsák a hajót, hogy az sértetlenül érkezhessen meg kedves terhével Belgrádba: „*Vos tunc o Genii caelestes! Iungite navi, / Ac lintrem supera dirigite manu, / Neve haec impingat scopulis, bene vertite cursum, / Salva fluat, vobis cura sit una, ratis.*”⁴⁵⁸ Az antik költő hasonló módon kéri „lelke felének”, Vergiliusnak biztonságos hajóúttját: „*navis, quae tibi creditum / debes Vergilium: finibus Atticis / reddas incolumen,*

⁴⁵⁷ Hödl talán konkrétan a hadersdorfi, ma is megtekinthető Laudon-síremlékre gondol, amely – bár a felirat szerint 1790-ben, de valójában – 1791-re készült el. A síremléket Heinrich Friedrich Füger tervei alapján Franz Anton Zauner készítette Laudon özvegyének, Klara von Hagennek a megbízására. A latin nyelvű feliratokat pedig nem jelesebb személy fogalmazta, mint Johann Melchior von Birkenstock udvari tanácsos, iskolareformer és nem utolsósorban neolatin költő. A síremlékről például lásd PESENDORFER, *i. m.*, 243–247. Itt szeretném felhívni a figyelmet egy apró dilemmára, amely ugyan nem kapcsolódik szorosan a dolgozat témájához, de a síremlék kapcsán mégis felmerült. Laudon Belgrádból trófeaként török sírköveket (illetve márványtáblákat) hozott magával, amelyek ma szintén Hadersdorfban, néhány lépésnyire a síremléktől találhatóak (Türkensteine). Claudia Römer az *Aetas* című folyóiratban, magyar fordításban megjelent cikkében egy másik Ausztriában található török sírkő kapcsán megemlíti, hogy Laudon ezt 1739-ben, Belgrád ostroma után hozatta ide: RÖMER, *i. m.*, 67. Báthory Orsolya a fentebb már említett, a török kislány esetét megörökítő Pray-epigrammáról szóló tanulmányában, Römerre hivatkozva szintén leírja, hogy Laudon nemcsak török kislányt, hanem ötven évvel korábban török sírköveket is zsákmányolt: BÁTHORY, *Pray Görgy egy kiadatlan...*, *i. m.*, 742. Nos, a húsz év körüli Laudon valóban részt vett többek között a balkáni hadjáratokban is III. Károly második török háborúja alatt, ekkor viszont még orosz szolgálatban állt. Sőt az is igaz, hogy Belgrád 1739-ben ostrom alá került, de ekkor éppen a törökök szereztek vissza várat – ráadásul a visszavonuló császári sereg nem is tanúsított túlságosan nagy ellenállást. Így számunkra kétségesnek tűnik, hogy a fiatal katona ilyen becses hadizsákmányt hozott volna egy vesztes ostrom helyszínéről (már ha egyáltalán jelen volt az eseménynél, hiszen mindeddig arról sem találtunk konkrét adatot, hogy Laudon – illetve orosz csapatok – jelen lettek volna ebben az időben Belgrád környékén), amelyek között (bár ezt ő valószínűleg nem tudta) a karlócai békét ratifikáló török főkövet márványtáblája is ott volt. Ráadásul miért vitte volna Bécsbe (vagy a Bécs melletti Hadersdorfbra), amikor csak 1742-ben lépett császári szolgálatba, hadersdorfi birtokát pedig még később, 1776-ban vásárolta. Sokkal logikusabbnak tűnik, hogy Laudon az 1789-es ostrom után hozta el „szuvenírként” e török emlékeket. Pesendorfer Karl Teply tanulmányát idézi, amelyben nem írja le konkrétan, hogy 1739-ben hozta volna el, igaz, 1789-et sem említi. Abban viszont megegyeznek az ott látható német nyelvű emléktábla szövegével is, hogy Laudon e török síremlékeket az 1789-es belgrádi sikeres ostrom után állította ki Hadersdorfban: PESENDORFER, *i. m.*, 243; vö. TEPLY, *i. m.*, 162–167. Tegyük fel, hogy Laudonnak valóban alkalma nyílt 1739-ben elhozni a márványtáblákat Belgrádból. Évtizedekig őrizte volna e fiatalkori hadzsákmányát és csak a törökök elleni győzelem apropóján állította fel? Lehetséges, mint ahogy az is, hogy Römer cikkében egyszerűen egy apró, ámde megtévesztő elírás történt (1739/1789) és ez adott okot a későbbi félreértésekre. Mindenesetre a megnyugtató válaszhoz a források ismételt ellenőrzése még mindenképpen szükséges.

⁴⁵⁸ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, *i. m.*, 24.

precor, / et serves animae dimidium meae".⁴⁵⁹ Belgrád-úrnő biztosítja arról mind az isteneket, mind Laudont, hogy ha megérkezik a várba, ő is, és a nép is pompázatos ünnepséggel fogja fogadni.

Azonban a tiszteletük és megbecsülésük legfőbb jele a síremlék lesz, melyet Belgrád be is mutat a negyedik, utolsó versszakban (39–50. sorok).

40 *Tunc ego constructo condam sacra ossa sepulchro,
Innectam tumulo parta tropaea Ducis;
Una huic confractos enses, confracta tela,
Appendam Lunae cornua fracta simul
Ad tumuli dextram pario de marmore sculpta
Exsurgat palmis inclyti imago Ducis;*
45 *Huic ego, Victoris pateant ut grandia facta,
Subscribam memori talia verba manu:
Hic iacet invictus Gedeon, Dux maximus orbis
Austriaci; hunc stupuit Brussia, Luna tremuit
Vincere quem nemo poterat, mors vicit inermem*
50 *Exutumque sago, non superandum alias.*⁴⁶⁰

Az elkészült sírt Lauodon győzelmi trófeái fogják díszíteni. A széttört kardok és lándzsák mellett oda fog kerülni a tábornagy legnagyobb dicsőségének emléke, a török Holdnak letört szarva is. A sír jobb oldalán a hős vezér képmása fog állni, amely alá Belgrád maga fog olyan feliratot vésni, amely örökre emlékeztethet Laudon tetteire. A harmadik elégiában már találkozhattunk a síremlék emelésének toposzával, melynél utaltunk is párhuzamokra mind Pray György kiséposzában, mind Ovidius *Heroides*ében. Az úrnő két disztichonban (47–50. sorok) hirdetné a hős hadvezér dicsőségét. A már fentebb idézett sorokkal venne hát búcsút Belgrád-úrnő hős megmentőjétől, ha *Austria* engedné, hogy ő temethesse el. Azonban nem gyászolhat sokáig, ugyanis aggasztó szóbeszédeket hall sorsáról.

⁴⁵⁹ Hor. C. I/3, 5–8.

⁴⁶⁰ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 24. A versrészlet fordításunkban: *Akkor én, miután megépült a síremlék, be fogom takarni a szent csontokat, a sírt be fogom borítani a Vezér megszerzett győzelmi emlékeivel. Ezekkel együtt oda fogom akasztani a széttört kardokat és eltört lándzsákat, együtt a Hold letört szarvaival. A sír jobb oldalán fog emelkedni a híres Vezér paroszi márványból kézzel faragott képmása. Ez alá, hogy a Győztes nagy tettei nyilvánvalóak legyenek, én ilyen szavakat fogok odaírni nem feledő kezemmel: Itt fekszik a legyőzhetetlen Gedeon, az osztrák birodalom legnagyobb vezére, akit csodált Poroszország, akitől reszket a Hold, a halál kerekedett felül rajta, akit senki sem volt képes legyőzni, mivel másként legyőzhetetlen volt, fegyvertelenül és harci köpenyéből kivetkőztetve győzte le őt a halál.*

Az elégiagyűjtemény hatodik darabjának címe *Urbs Belgradum sparso rumore, quod per pacem proxime Conficiendam, Turcis denuo tradenda sit, multum afficta, auxilium novi Regis ac Caesaris Leopoldi implorat* (Belgrád sokat szenvedett városa az új Királynak és Császárnak, Lipótnak segítségét kéri, miután elterjedt a pletyka, hogy a közeli békekötés során ismét vissza kell adni a töröknek). Mint tudjuk, 1790. február 20-án elhunyt József császár, örökébe pedig öccse, az eddigi toszkán nagyherceg, Lipót lépett. Az új császár és király realisabban szemlélve a Birodalom érdekeit – ahogy történeti áttekintésünkben is bemutattuk – a forrongó Belgiumot szerette volna mielőbb lecsendesíteni, valamint a forradalmi Franciaország is nyugtalanította. Ehhez azonban minél hamarabb le kellett zárnia a törökök ellen vívott háborút, hogy nyugodt hátszággal tudjon nyugat felé fordulni. Lipót meg szerette volna lépni azt is, hogy egyezsége lépjen Poroszországgal, amitől a megrögzötten poroszellenes Kaunitz – Józseffel ellentétben – őt már nem sikerült eltántorítani. Bár Lipót fölényben volt a Török Birodalommal szemben – elsősorban a belgrádi győzelemnek köszönhetően –, II. Frigyes Vilmos a békefeltételek tekintetében presztízsből a törökök mellé állt. Lipót császár a szövetség érdekében hajlandó volt bátyja csekély eredményeit is feláldozni – melyeket egyébként stratégiai szempontból egyáltalán nem tartott fontosnak – és visszaállítani a háború előtti *status quó*t.

Felfigyelhetünk arra, hogy míg a harmadik könyv első elégiájában az 1792-ben elhunyt Lipótot Belgrád – vagyis Hödl – elsiratja, addig József haláláról szó sem esik a műben. Pedig – ahogy látjuk – a téma szempontjából a Belgrádról majd lemondó Lipót sokkal negatívabb figura, mint császári bátyja. Minden bizonnyal itt sokkal inkább az uralkodói ház iránti tiszteletadásról van szó, semmint az egyes uralkodóknak az eseményekben játszott tényleges szerepéről. Mivel József alig éli túl néhány hónappal Belgrád ostromát, így valószínűleg a versek – nagyobb részük mindenképpen – már Lipót uralkodása alatt születtek (ezt támasztja alá az is – még ha nem is a kötetben elhelyezett sorrendben írta, hogy a harmadik vers már Laudon gyászélegiája, aki József után öt hónappal hunyt el), tehát eredetileg neki ajánlotta volna a kész munkát. Arról is már ejtettünk szót, hogy mire a gyűjtemény megjelenik, Lipót váratlan halála után már fia, Ferenc a császár. Az aktuális uralkodó iránti hódoláshoz valószínűleg sokkal jobban hozzá tartozott, hogy a császári apa halála miatt keseregjen, mint hogy – a reformjai miatt is – kétes emlékü Józsefet emlegesse (a Belgrád visszafoglalásában játszott legfőbb hadvezéri érdemeken kívül persze, amely szintén túlzó, fikcióra épülő, hiszen, mint tudjuk, József 1789-ben már Bécsben betegeskedett).

Visszatérve az első könyvecske hatodik elégiájára, Belgrádot nagyon felzaklatja a pletyka, hogy újra rabszolgasorsba juthat. Hödl az első versszakban (1–10. sorok) rövid kérdő- és

felkiáltó mondatokkal érzékelteti az úrnő felháborodását és értetlenségét. A vár úgy érzi, áldozati állatként (*victima*) – mellyel ismét antik szokásra utal – vetik oda a töröknek. Belgrád az isteneket kéri, hogy sorsát ne a török felé fordítsák. Hödl a törököket – a versgyűjteményt végigkísérő Hold allegória mellett – itt szkítákként említi, akik szintén egy ókori, a Fekete-tenger partján élő barbár nép voltak.

A második és harmadik versszakban (11–24. sorok) azonban visszakozik, nem isteni akarat sújtja, hanem emberi szándék. Hödl nem először alkalmazza ezt a dramaturgiai fogást, miszerint végigjárja a lehetőségeket, miközben a balsors okát vagy okozóját keresi. Gondoljunk csak vissza például az első elégiára, amikor azon tanakodott, hogy miért van még török rabságban, vagy a negyedik versre, amelyben Laudon lelkének elrablóját kereste!

A további sorokban Hödl alig leplezve utal arra, hogy nem tartja jónak Lipót külpolitikai lépéseit – persze lentebb gondoskodik arról, hogy megfelelő bókokkal enyhítse kritikája élet. Ugyanis Belgrád – Hödl itt nyilván már a reichenbachi találkozó eredményei tudatában írja sorait – Anglia és Poroszország akaratát véli fölfedezni a császár szándékában. Azonban ezt csak a Habsburg Birodalom iránti irigységüknek tudja be, és arra biztatja Lipótot, a kompromisszumok keresése helyett inkább szálljon szembe velük és mutassa meg birodalma erejét. Hödl meglátása minden realitást nélkülöz, harcias buzdítását valószínűleg maga a *Verseci Dalos* is sokkal inkább költői fogásnak szánta, semmint valós tanácsnak, hiszen az elmúlt évek háborús tapasztalatai alapján maga is valamelyest tisztában lehetett a Habsburgok birodalmának valós katonai erejével.

Az úrnő utal arra is, hogy már Belgium is elcsendesedett, tehát emiatt sem kell sietnie a déli végek békéjének rendezésével, nyugodtan vonuljon be Brüsszelbe, szívesen fogják fogadni.⁴⁶¹ Ez újabb, a valósággal egyezést nem mutató mondat után azon azért elgondolkodhatunk, vajon Joachim Hödl Versecről mennyire láthatott rá akár a külpolitikai, akár a hadi helyzetre, és e sorokból mit és mennyire gondolt komolyan. Valószínűleg az exjezsuita költőnek és lelkésznek nem a politika és a hadi tudományok lehetett az erőssége, azonban a verssorokból az tűnik ki, viszonylag gyorsan és pontosan érkeztek hozzá a külpolitikai hírek. Így mielőtt a verseci exjezsuitát – már csak előéletére is gondolva – túlzott naivitással vádolnánk, fogadjuk el, hogy egyszerűen csak a szívére hallgat Belgrád kérdésében, amit pedig ebben a szituációban hibaként egyáltalán nem róhatunk fel neki.

A következő lehetőség, amelyet Belgrád-úrnő számba vesz a negyedik és ötödik versszakban (25–38. sorok), hogy netán a magyarokat akarja hűtlenségüktől félve büntetni

⁴⁶¹ Bruxellae Brüsszel latin neve.

Lipót, amelynek – ahogy a reichenbachi egyezmény kapcsán már utaltunk rá – volt alapja. Az úrnő azonban biztosítja a császárt a magyarok hűségéről, és emlékezteti arra, milyen lelkes fogadtatásban részesült, amikor Magyarországra érkezett, sőt annak is rögtön tanújelét adták, mennyire szeretnék őt királyuknak.

De nemcsak a császár-királyt fogadták ekkora örömmel a magyarok, hanem fiát, Sándort is, akit kineveztek – ahogy ő fogalmaz – az ország legfelsőbb vezetőjének (*dux supremus regni*). Nyilvánvalóan itt Sándor Lipót főhercegről, Lipót negyedik fiúgyermekéről van szó, aki 1790-től szerencsétlen balesetéig, 1795-ig töltötte be Magyarországon a nádori tisztséget.⁴⁶² Hödl itt valamilyen okból még kerüli a nádor (*palatinus*) kifejezést, talán azért, mert még nem vagyunk túl az 1790. november 12-én zajló hivatalos procedúrán, amit az is alátámaszt, hogy a hetedik elégiának lesz a témája Sándor Lipót nádorra választása. Így viszont Lipót fején sincs még a magyar korona, mivel őt csak november 15-én koronázták meg bevárva a nádorválasztás ceremóniáját – illetőleg sürgetve azt, hogy Lipótot minél hamarabb megkoronázhassák –, hogy a magyar hagyományoknak megfelelően a prímással együtt az ország második legfőbb méltósága tehesse az uralkodó fejére a koronát.⁴⁶³

Belgrád arra is biztatja az uralkodót, ha mégis bizonytalan, tegye próbára a magyarokat, hívja hadba őket, meglátja, százezrek fognak felsorakozni. Készek feláldozni Lipótért életüket, vagyonukat és vérüket (*sanguinem, opes, vitam*), csak azt az egyet kérik, ne küldjön vissza senkit a barbár igába. A felületesebb olvasónak is rögtön a szemébe ötlük, hogy Hödl itt a magyar főurak 1741-es, Mária Teréziának tett híres – a pontos körülményeket illetően legendák homályába burkolózó – pozsonyi hűségesküjét idézi meg, miszerint készek életüket és vérüket (*vitam et sanguinem*) adni a királynőért. Viszont *avenam non* – gondolták hozzá

⁴⁶² Sándor Lipótról, nádori éveiről és halálának körülményeiről bővebben lásd MÁLYUSZ, *i. m.*, 3–229; POÓR, *Kényszerpályák nemzedéke...*, *i. m.*, 6–17.

⁴⁶³ A nádori méltóságot Magyarországon legutoljára 1765-ben viselték, ugyanis Mária Terézia Batthyány Lajos, az utolsó nemzeti nádor halála után egyik vejét, Mária Krisztina főhercegnő férjét, Albert szász-tescheni herceget az ország helytartójává nevezte ki, hogy csökkentse a magyar rendek befolyását. II. József 1780-ban sógorát (Mária Krisztinával mint társkormányzóval együtt) Osztrák-Németalföld kormányzójává nevezte ki, és Magyarországon mind a helytartói, mind a nádori méltóságot üresen hagyta. A helytartói státus és Albert magyarországi helytartóságának kérdéséről lásd KULCSÁR, *i. m.*; Sándor Lipót nádorra választásáról részletesen lásd MÁLYUSZ, *i. m.*, 38–45. Mályusz Elemér megjegyzi (melyre Kulcsár Krisztina is hivatkozik), hogy Sándor Lipót megválasztása rendhagyó módon történt, még mielőtt felbontották volna a jelöltek nevét tartalmazó borítékot, a rendek közfelkiáltással nádorra választották. Lásd MÁLYUSZ, *i. m.*, 45; KULCSÁR, *i. m.*, 63–64. Ugyanitt Kulcsár szerint a főherceg-nádor ötletének már Mária Teréziánál is voltak előzményei, ugyanis a királynő azt tervezte, ha Osztrák-Németalföld helytartója, sógora, Lotharingiai Károly meghal, Mária Krisztina és Albert lesznek az utódai Brüsszelben (József ebben eleget is tett anyja akarátának), a magyarországi helytartó pedig legkisebb fia, Miksa főherceg (1756–1801) lesz. Mária Terézia tehát folytatni akarta azt a férjével együtt megkezdett gyakorlatot, hogy a birodalma országait/ tartományait felosztja gyermekei között (és amelyet majd II. Lipót is követ). A tervet Miksa súlyos lábsérülése hiúsította meg, amelyet a bajor örökösödési háborúban szerzett, és amely miatt le kellett mondania a katonai hivatásról és egyházi pályára lépett. Később kölni érsek és választófejedelem, valamint a Német Lovagrend nagymestere lett.

1741-ben az urak –, azaz gabonájukat (vagyonukat) nem áldozzák fel, vagyis támogatásukért cserébe kiváltságaik biztosítását kérik. Belgrád azonban a magyar urak vagyonát is odaígéri. Ezzel a *Verseci Dalos* arról biztosítja az új uralkodót, hogy a magyarok még odaadóbb hűséggel fogják őt szolgálni, mint hajdan édesanyját.

Azonban, ha még ez sem lenne elég Lipótnak – és ezúttal az érzelmeire próbál hatni a következő két szakaszban (39–56. sorok) –, emlékezzen először is Laudonra, akinek éppen a dicsőségét készül elvenni.

40 *Denique Loudonis Rex Magne memento. Quid ille?*
Campis si Elysiis haec tua pacta sciet?
Flebit maesta suos emensos umbra labores,
Palmasque evictas aggeret illa Tibi.*
*Anne** ideo, dicet, pugnatum est? anne tot urbes,*
Praesidia, ac Arces capta fuere tibi?
45 *Hostibus ut reddas iterum tot sanguine parta,*
*Unde suo plaudat barbara turba sinu?*⁴⁶⁴

Mit fog tehát szólni Lipót szándékát látva a nagy hadvezér, az elysiumi mezőkön, ahol az antik mitológia szerint az erényes életet élők és a nagy hőroszok töltik földi életük utáni napjaikat. Vajon képes lenne a császár megsérteni a tábornagy emlékét, vajon ilyen könnyen lemondana annyi ember véráldozatáról, amit ráadásul érte, a császárukért hoztak? De ha ez még mindig nem hatja meg – folytatja Belgrád a 47. sortól – gondoljon a szegény egyszerű alattvalókra, akiknek könyörgésük hallgattatott meg azzal, hogy a császár oldalára állhattak, most viszont újra török fennhatóság alá kényszerítené őket. Szokatlanul kemény és kritikus, ugyanakkor érzelmekre ható kérdések ezek Hödltől, már-már kezd megkérdőjeleződni az olvasóban a költő Habsburg-hűsége, de a versszak utolsó disztichonjával, illetve az elégia befejező két szakaszával enyhíti kritikáját.

Belgrád nem fél mindettől, ugyanis lehetetlennek tartja, hogy a pletyka valós legyen, hiszen kizárt, hogy az igaz lelkű (*mens recta*), kiváló uralkodó ilyen tette vetemedjen. A

* oggeret [emend.]

** Anno [emend.]

⁴⁶⁴ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 26. A versrészlet fordításunkban: *Végül emlékezz Loudonra, Nagy Király! Mit [fog szólni] ő, ha megtudja ezeket az elysiumi mezőkön? A szomorú árny siratni fogja számtalan fáradalmait, és fel fogja ajánlani neked a kivívt győzelmi koszorúit. Vajon ezért harcoltak? – fogja mondani – Ezért foglaltak el neked annyi várost, erődöt és várat? Hogy, miután annyi vérrel fizettél, ismét visszaadd az ellenségnek, ahol a barbár tömeg szívből fog örövendeni.*

nyolcadik szakaszban (57–68. sorok) az eddig rémült úrnő maga vigasztalja az alattvalókat, miszerint nincs ok félelemre, a kegyes császár megértően fogadja a könyörgéseket, sőt Belgrád biztosítja Lipótot Szerbia támogatásáról is. Az úrnő ekkor egy jóslatba bocsátkozik, amely szerint Oroszország ismét egyesül az osztrák sasokkal és – folytatva József háborúját – bevégez megkezdett küldetésüket és kiűzi a törököt Európából. Hödl e sorokban a háború folytatásának kérését fogalmazza meg, amit majd ismét megkísérel – mivel Lipótnál süket fülekre talál – Ferencnél is.

Az utolsó versszak (69–76. sorok) magasztos disztichonjai Lipótot dicsőítik, akiben minden bizonnyal Belgrád szabadságának megőrzőjét tisztelheti majd, amiért nem győz hálásnak lenni.

70 *Quas Tibi tunc grates referam? quae munera pendam*
Reddam o Rex! dextrae basia mille tuae.
In nova tunc cives vertentur gaudia, Factum
Quisque tuum Caesar! voce sonante, canet:
Ast ego Laurigerum statuam, media urbe, tropaeum:
Cui nitidis addam talia verba notis:
75 *Libera sum Urbs! meus es Loudon Dux magne Redemptor,*
*Praesidium, Decus es, Rex Leopoldo meum.*⁴⁶⁵

Belgrád-úrnő szabadságáért semmilyen ajándékot sem sajnál a császártól. Belgrád lakóinak öröme és hálájára biztosan számíthat, azonban az úrnő másképp kívánja leróni tiszteletét, mégpedig – ismét – egy emlékmű emelésével, ezúttal viszont győzelmi és nem síremlékről van szó. Az emlékmű emelésének toposzával már többször találkoztunk a műben, ahol utaltunk is néhány párhuzamra. A hatodik elégia utolsó disztichonjában a győzelmi emlék felirata olvasható, miszerint Laudon volt Belgrád Megváltója, Lipót viszont oltalmazója és éke (*praesidium, decus*).

A hatodik elégia tehát pozitív végkicsengésű, akárcsak az első könyvecske hetedik, záró elégiája, amelyben Hödl elviszi az eseményeket Belgrád szabadságának utolsó reményéig. Ugyan a reichenbachi egyezmény rémképe már határozottan ott lebeg a vár feje fölött,

⁴⁶⁵ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 27. A versrészlet fordításunkban: *Miféle hálát mondjak akkor? Ami ajándékkal tartozom, megfizetem, ó Király, jobboldra ezer csókot adva. Akkor az alattvalók az új örömek felé fognak fordulni, és mindenki tettetét fogja zengő hanggal énekelni: De én babért viselő győzelmi jelet fogok állítani a város közepén, amelyre fénylő betűkkel ilyen szavakat fogok vésní: Szabad város vagyok! Az én Megváltóm vagy nagy Loudon Vezér, Oltalmazóm és Díszem vagy, Lipót király.*

azonban utolsó reményeként Sándor Lipótot nádorrá (*palatinus*) választják, és tőle várja, hogy mint Magyarország ura apját jobb belátásra téríti az ország déli kapujával kapcsolatban.

A Belgradum novae Electioni, qua Hungariae Proceres Regium Principem Alexandrum, Regni sui Palatinum constituerunt, festive applaudit, eidem se commendat, oratque: ut Parentem Regem Leopoldum appositis rationibus ad rescindendam Reichenbachensem conventionem inducere studeat (Belgrád vidáman örvend az új választásnak, amelyen a magyar főnemesek Sándor királyi herceget megtették az ország nádorának, ajánlja neki magát és könyörög azért, hogy törekedjen atyját, Lipót királyt rábírni alkalmas érvekkel a reichenbachi találkozó érvénytelenítésére) című versben tehát az úrnő és a költő hódolatát fejezi ki az új nádornak.

Az első versszak (1–16. sorok) gyakorlatilag egy aranykori állapotot tár elénk, amelynek elhozója Sándor Lipót. Az ő oltalma alatt atyja erényeinek helytartójaként az országban a béke és felvirágzás korszaka jön el, ahol megszűnik minden viszály és igazságtalanság. Ez idilli jövőkép olvasása közben nem tudunk ismét nem gondolni az Augustus-féle *pax Romanara*. Sőt Sándor Lipótot nemcsak apja (és ami a háború folytatását illeti, nagybátyja) nagysága kötelezi, hanem neve is, amely *grave nomen*, tehát tekintélyes név. Hödl mindössze ennyit jegyez meg az *Alexander* név kapcsán, de talán ennyiből is érthetjük az utalást, hogy a nádortól Nagy Sándor dicsőségeit várja, hiszen Belgrád-úrnőnek éppen egy hozzá mérhető tekintélyes hősre lenne szüksége, hogy elkerülje az újabb török rabságot.

Amennyiben a fenti célzás nem lenne elég az új nádornak, Belgrád-úrnő nem késlekedik tovább, hiszen ideje is kevés, hogy az átadásig meggyőzze a császárt. Miután megfogalmazta jókívánságait a főhercegnek, a következő versszakban (17–30. sorok) előáll óhajával. Az úrnő Lipótnak már korábban hűséget esküdött, de mint láthatjuk, ez süket fülekre talált. A költő ezt tovább fokozva nemcsak Lipótnak hódol, hanem Belgrád az első versszak homályos utalása után atya és fiú előtt egyszerre hajol meg. Hízelt szavakkal kéri, hadd érhesse az a kegy, hogy a császár és a főherceg-nádor alattvalója legyen, hiszen rabsága előtt mindig hűen szolgált a Magyar Királyságot, amelyre anyjaként tekintett.

A már-már túlzott hízelt és egyre kétségbeesettebb érvek és könyörgés után Belgrád arra kéri a nádort, ő maga beszéljen a szemlátomást az úrnő szavai iránt közömbös Lipóttal, hiszen fia kérése biztos megértésre talál.

Denique Votorum quod summa est, inclyte Princeps!
 Regem accede Patrem, voce precante tuum:
 Huic notum solidis rationibus exime faedus
 Nati forte preces audiet ille sui.
 35 Hic addes Regni totius vota precesque
 Queis Regem, ut revocet talia pacta, rogas
 Demum commemora tot palmas, totque triumphos,
 Quos victis referunt Russia Sceptra Getis.
 Dices: Praecipue iam sunt victricibus armis
 40 Captae Arces, Lunae gloria spreta iacet.
 Iamque intercluso dominatur Russicus Istro
 Miles, lunigeras respuit unda rates.
 Quid quod tota Acies Victorum iam imminet urbi,
 Quae a Constantino Caesare nomen habet.
 45 Talia nunc Victrix operatur Russia, dices:
 Tu Rex Pannoniae, Tu Pater alme siles?
 Sic loquere o Princeps! Haec tu propone Parenti,
 Fors pectus subigent haec tua verba Patris.⁴⁶⁶

A fentebbi két versszakban (31–48. sorok) tehát a vár arra kéri Sándor Lipótot, tolmácsolja az egész ország könyörgését, tájékoztassa császári atyját, hogy már nincs mitől tartania, nyugodtan visszavonhatja a szerződéseket, hiszen már nem is a török Hold birodalmának déli szomszédja, mivel Oroszország győzedelmes csatákban diadalt aratott, sőt már Konstantinápoly közelében jár. Felesleges a törökökkel békét kötni, hiszen birodalmuk már csak ideig-óráig létezik.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 29. A versrészlet fordításunkban: Végre ami a legfontosabb a kívánságaim közül, híres Herceg! Járulj a királyhoz, atyádhoz könyörgő szóval: szabadítsd fel őt a szilárd határozatokkal megkötött szerződés alól, talán szülöttének könyörgéseit meg fogja hallani. Vidd el ide az egész ország fogadalmait és könyörgéseit, kérd arra a királyt, vonja vissza az ilyen szerződéseket, idézd csak fel a megannyi diadalt és győzelmet, amiket az Orosz Birodalom aratott a legyőzött getákon. Mondd el majd legfőképp, hogy győzedelmes seregekkel foglalták el a várakat, a Holdnak megvetett hírneve már ledőlt. És már az orosz katona parancsol az elvágott Dunánál, a hullám visszatartja a holdat viselő hajókat. Ami azt illeti a győzteseknek teljes serege már közel van a városhoz, amely Konstantin császártól kapta a nevét. Ilyen győzelmen fáradozik most Oroszország, mondd el majd: Te, Magyarország királya, te, jóságos atya, tétlenkedsz)? Így mond el, ó Herceg! Tárd ezeket szülőatyád elé, talán ezek a szavaid megindítják apád szívét.

⁴⁶⁷ Katalin valóban ezzel a szándékkal kezdte meg hadjáratát, de már a háború elején realizálódtak a célok. Bár az oroszok ténylegesen komoly veszteségeket okoztak a törököknek főleg a Fekete-tenger térségében, azért Hödl a császár megnyerése érdekében itt ismét túloz a háború állását illetően. Katalin a szisztovói béke után ugyan még egyedül folytatta tovább a háborút, de 1792. január 9-én ő is békét kötött III. Szelimmal. A jászvásári

Nem is a császárnak kell könyörögnie – döbben rá Belgrád eszmefuttatásában (49–54. sorok), miközben Hödl a már többször használt költői fordulatot alkalmazza –, hiszen a még harcban álló Oroszország arat győzelmet a török fölött, akinek ezután sem Anglia, sem Poroszország nem parancsolhat, így a reichenbachi tárgyalások is értelmüket veszítik.

50

Fallor, non Caesar, Victrix sed Russia finem

Imponet liti, pactaque rumpet ovans,

Haec Turcis scribet leges, haec foedera ponet,

Anglia seu nolis, Brussia sive velis.

Faedera sublatis, armis extorta valebunt,

*Haec ense efficient Russica Sceptra suo.*⁴⁶⁸

Az utolsó előtti versszakban (55–64. sorok) a törököket szólítja meg. Megfigyelhetjük, hogy rövidebb szakaszok jellemzik az elégia második felét, amelyek gyakori kérdésekkel és felkiáltásokkal fordulnak mindig az események más-más szereplőihöz. Belgrád-úrnő tehát zaklatott lelkiállapotban, kétségbeesve keresi, honnan várhatná a segítséget, a megoldást problémájára. A Török Birodalmat arról próbálja meggyőzni, hogy hagyjon fel a háborúval, hiszen a biztos pusztulásba tart és inkább fogadja el Oroszország békefeltételeit. Ne számítson az európai uralkodók támogatására, becsapják, sőt kihasználják, és balga, amennyiben ezt nem látja be. Ez az utalás, amely ismét a reichenbachi találkozóra vonatkozik, helytálló érve Belgrád-úrnőnek, hiszen Poroszország valóban nem a törökök iránti jóindulatból szabta feltételül Lipótnak a *status quo ante* visszaállítását, sokkal inkább a Habsburg Birodalommal szembeni presztízs kívánsága miatt, hogy József csekély hódítását is elvegye.

A vers és egyben az elégiagyűjtemény első könyvének záró szakasza (65–74. sorok) ismét Sándor Lipóthoz fordul, akit arra szólít fel, álljon a magyar sereg élére folytatva a harcokat. „*Dum tibi certandum, impavidum mox erige pectus, / Nominis ac celsi sis memor usque tui, /*

orosz–török békeszerződésben foglaltak szerint Oroszországhoz került a Bug és a Dnyeszter folyók közötti terület, tehát voltaképpen a Fekete-tenger teljes északi partvidéke. Az eredmény nem volt jelentéktelen, de Konstantinápoly elfoglalásától és a török európai befolyásának teljes megszüntetésétől még nagyon messze volt. Vö. ZACHAR, i. m., 242.

⁴⁶⁸ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 29–30. A versrészlet fordításunkban: *Tévedek, nem a Császár, hanem a győzedelmes Oroszország fog véget vetni a viszálynak és ujjongva fogja széttépni a szerződéseket, törvényeket fog szabni a törököknek, szerződéseket fog kötni, akár akarja Anglia vagy Poroszország, akár nem. A fegyverek csitulván érvénybe lépnek majd a kikényszerített szerződések, ezeket saját kardjával fogja végrehajtani az Orosz Birodalom.*

*Alter Alexander bello sis denique, Vince! / Proregi applaudent Hungara Regna suo*⁴⁶⁹ – fejezi be Hödl e sorokkal a *libellus primus*, amelyben azt mondja, emlékezzen arra, neve milyen végzetet hordoz magában, és cselekedjen úgy, mint Nagy Sándor, győzzön és biztosan számíthat Magyarország hálijára.

A vers záró soraiban Hödl tehát Sándor Lipótot jelöli ki Laudon utódjául, az új nádor lehet az az ifjú hős, aki újra elrettenti a török Holdat Belgrád falaitól. Az első könyv utolsó elégiájának záró sorai egyben a Vár-úrnő utolsó szavai lesznek császári fennhatóság alatt és – amennyiben Hödl a szisztovói béke után írja meg az első könyv zárlatát – valószínű, hogy ez adja a *libellus primus* valós befejezését.

Összegzésként vessünk még egy pillantást a fenti hét elégiára. Ha valamilyen kötetkompozíciós szerkezetet próbálunk keresni az első könyvnél, a következő megállapításokat tehetjük. Az első két elégia Belgrádot mutatja be közvetlenül a visszafoglalás előtt, a vázlatos történeti előzményeket – úgy József török háborújára, mint a Vár-úrnő eddigi viszontagságos sorsára vonatkozóan – Belgrád és Temesvár levélváltásból ismerhetjük meg. Tartalmában talán itt mutatkozik meg a legjobban a vergiliusi és ovidiusi hagyományokat egyaránt követő és keverő *carmen elegiacum* sajátossága. Vergilius *Aeneise* ugyanis nemcsak az eposzi hősként ábrázolt Laudonnal van jelen, hanem a két Vár-úrnő levélváltásával is a római költő eposzáinak IV. énekét, a szerelemtől zaklatott Dido és őt nyugtató nővérének, Annának a leveleit idézi meg. Bravúros választás, hiszen a levélíró Didóval ugyanúgy találkozunk Ovidius *Heroides*ében is, tehát Hödl megtalálja a módját, hogy Ovidiust is ne csak a formában idézhesse meg.

A harmadik és az ötödik elégia egy-egy ünnepséget idéz meg, azonban míg az előbbiben Belgrád szabadulását, illetve a szabadságot elhozó katonákat, közülük is elsősorban a főparancsnok Laudont éltetik, az utóbbiban az agg tábornagy méltó temetésére készülnek. A harmadik vers illeszkedik bele azoknak a műveknek a sorába, amelyek a belgrádi diadalt követő ünnepségsorozat, illetve Laudon pesti átvonulása és bécsi bevonulása apropóján születtek. A versekben szintén közös vonás, hogy mindkettő egy diadal-, illetve síremlékmű felállítását helyezi kilátásba.

Az előkelő, központi helyen, a kötet közepén elhelyezkedő negyedik vers Laudon gyászelégiája, amelyben a veszteségtől szenvedő Belgrád-úrnő ismét a karthagói királynő fájdalmát éli át, sőt Hödl alvilági utalásokkal a vergiliusi eposz VI. énekét is megidézi.

⁴⁶⁹ HÖDL, *In provincia Temesiensi...*, i. m., 30. Fordításunkban: *Miközben háborúznod kell, buzdítsd majd bátor szívedet, és emlékezz mindig nemes nevedre, legyél ezért a háborúban a másik Sándor, Győzz! Magyarország ünnepelni fogja nádorát.*

Természetesen az elégiák mindeddig nemcsak vergiliusi és ovidiusi párhuzamokban, reminiscenciákban bővelkedtek, hanem számos antik mitológiai utalásban is.

Az utolsó két elégiában – amelyek így szintén párt alkotnak – azonban ez megváltozik. A reichenbachi tárgyalások hírére – el ugyan nem tűnnek, de – háttérbe szorulnak az antik képek és a *nemzeti-aulikus* (vagy a *nemzeti* jegyeket mutató *aulikus*) történelemszemlélet kerül az előtérbe. Mellesleg Laudon halálával sem maradunk hős nélkül, a vergiliusi hősideált (ahogy majd a második könyvben is) az éppen megválasztott nádor, Sándor Lipót főherceg képviseli.

Pray *Taurunum*jával első pillantásra a különbségek a szembetűnőek, akár tartalmát, akár szerkezetét nézzük, mégis számos hasonlóságot, párhuzamot, tudtunk felfedezni az udvari történetíró munkájával, főleg az elégiagyűjtemény első három darabjában, ami arra is enged következtetni, hogy a verseci plébános ismerhette, de mindenképpen módjában állt ismerni az ekkor már történeti munkáinak köszönhetően ismertségnek örvendő Pray 1789-ben megjelent kiseposzát. A különbségek egyrészt abból adódnak, hogy az exjezsuita történetíró eleve más műfajt választott a téma feldolgozására, másrészt más céllal készült a munka. Ahogy már szóltunk róla, Pray *nemzeti-aulikus* szemléletű kiseposzát – személyes, publikációs indíttatása mellett – propagandisztikus szándékkal írta, azt a feladatot kapva, hogy elsősorban a kiváltságaikban megsértett magyar nemeseket megnyerje, vagy legalábbis elfogadtassa velük József háborúját. A *nemzeti-aulikus* szemléletnek a már fentebb kifejtett speciális módonn Hödlnél is megtaláljuk a nyomait, ő azonban már egy merőben más politikai szituációban arra próbálja használni, hogy Lipót, majd Ferenc császárt, illetve Sándor Lipót nádort meggyőzze a háború folytatásáról. Bár a jezsuita képzést ismerve Hödl történelmi jártassága felől sem lehetnek kétségeink, mégis Belgrád történelmi múltja csak nagyon felületesen jelenik meg az elégiákban, a neolatin költeményekre jellemző magyarázó lábjegyzetek pedig teljes egészében elmaradnak, szemben nemcsak Pray, hanem Tertina költeményével is. Hödlnék nem volt szándéka történeti ismeretek megosztása, voltaképpen a dicsérő- és gyász-költeményekkel induló elégiagyűjtemény a reichenbachi egyezményrel vált hangnemet. Ezzel szemben – amellet, hogy kiemelkedő kvalitásaihoz nem fér kétség – Pray nem tudja meghazudtolni történetírói vénáját és eltekinteni széles körű forrásismeretétől, így a gazdag jegyzetapparátus mellett a történeti elbeszélés a főszövegben is központi szerepet kap. Igaz, a dicső, egyebek mellett a Hunyadiak törökellenes háborúit is megidéző történelmi múlt felidézésével teljesíti is a rárótt császári megbízást. Az pedig, hogy mindössze Hödl első három elégiájával fedezhetünk fel párhuzamokat, mindössze azzal magyarázható, hogy a kiseposz 1790 nyarára, Laudon halálának és a reichenbachi tárgyalások idejére már rég megjelent.

Mint láthattuk, az első könyv a legkidolgozottabb az elégiagyűjtemény kötetei közül, ahol a verseci plébános nemcsak a formai-tartalmi elemekre igyekezett figyelni, hanem a szerkezetre is, amely szép ívet mutat mind a hét elégián keresztül. A másik két könyvnél már több következetlenséget állapíthatunk meg. Talán ez is amellett szerez egy halvány érvet, hogy bizony Hödl akár már 1789 őszétől legalább 1790 nyaráig, vagy akár még tovább dolgozhatott az első kötet versein. Mindenesre azt bátran kijelenthetjük, Joachim Hödl elégiagyűjteményét jó szívvel helyezhetjük a Belgrád-témát feldolgozó jelentősebb neolatin hagyományokat követő munkák mellé.

CONCLUSIO

Értekezésünkben egy olyan, meglehetősen terjedelmes, főleg korabeli kisnyomtatványokként fellelhető szövegcsoporthoz vizsgáltunk, amely mind a magyar, illetve a magyarországi neolatin irodalom, mind a nemzeti nyelvű irodalom történetének egy eddig részben feltáratlan és feldolgozatlan szegmensét képezi. Láthattuk, még a műfaji szűkítés ellenére is, hogy II. József török háborúja mennyire gazdag és sokszínű latin (illetve nemzeti nyelvű) irodalmi recepcióval rendelkezik. E művek beemelése és helyüknek kijelölése az irodalomtörténetben további jelentős adalékokkal szolgálnak e kettős, latin és nemzeti nyelven egyaránt megnyilvánuló korszak megismeréséhez, árnyalásához.

Dolgozatunk alapján azt a tézisünket is igazolni látjuk, hogy e szövegek jelentős része történelmi forrásként is kezelhető, hiszen már a legtöbb esetben (az adott költemény többek között műfaji sajátosságaitól, illetve a szerző céljától is függően) már a költői szöveg narratívájában is találunk olyan történelmi utalásokat, adatokat, amelyek a múlt, vagy a szerző jelenének történelmi eseményeire reagálnak. Tehát ezeknek az irodalmi szövegeknek történelmi szempontból sem elhanyagolható a jelentőségük. Ez kiváltképpen igaz azoknál a műveknél, amelyek több-kevesebb magyarázó lábjegyzetekkel egészülnek ki, lehetőséget adva ezzel a szerzőnek, hogy akár történelmi dokumentumokkal (forrásokkal) támassza alá mondanivalóját. A lábjegyzetekben és/vagy a főszövegben azonban nemcsak, egy-egy téma makroszemléletű áttekintését találjuk, hanem gyakran mikrotörténelmi adatokat tudhatunk meg például eseményekről vagy éppen személyek biográfiájából.

Szintén dolgozatunk új eredményeihez soroljuk a *nemzeti-aulikus* történelemszemlélet vizsgálatát és bemutatását, illetve megfigyelhettük azt is, hogy a kor alkalmi költeményei még az *aulikus* és a *nemzeti* szemlélet rendszerében helyezhetőek el (kiváltképpen igaz ez a még az önreflexivitást nélkülöző munkákra).

Fontosnak tartjuk kiemelni az irodalomtörténelmi, történelmi és művelődéstörténelmi megállapítások mellett az egyes szerzői életművek feltárásában elért eredményeket. Pray György történetírói és neolatin költői munkássága régóta tarthat számot a kutatók érdeklődésére, mégis a dolgozatunkban bemutatott, e kései korszakában keletkezett művek mélyebb feltáró-elemző vizsgálata eddig elmaradt. Reméljük, a vonatkozó fejezetben sikerült hozzájárulni az egyébként hatalmas Pray-életmű megismeréséhez, illetve megalapozni e művek további feldolgozását. Úgy gondoljuk, a kiséposz bemutatása, jellemzése az egyes

példákon keresztül, illetve a *Taurunum* és a *Commentariusok* kapcsolatának szemléltetésével és bizonyításával irányt mutathatunk egy későbbi kritikai kiadás elkészítéséhez

Joachim Hödl személye és életműve eddig szinte teljesen ismeretlen volt a magyarországi neolatin irodalom történetében. Szintén dolgozatunk eredményeihez tartozik, hogy sikerült kielégítő módon rekonstruálnunk a költő életútját, továbbá, hogy művei közül bemutattuk a Belgrád-témában írt elégiagyűjteményét és a vár 1789-es ostroma szempontjából releváns elégiáit. A fentebbi két, terjedelmét és jelentőségét tekintve kiemelkedő mű mellett értekezésünkben olyan szerzők munkásságát is tovább árnyaltuk, mint például Tertina Mihály vagy Gvadányi József.

Mivel úgy gondoljuk, hogy dolgozatunkban több vonatkozásban is alap kutatásokat végeztünk, ezért a dolgozat számos lehetőséget és irányt kínál a feldolgozás folytatására (amelyeket szükségesnek is tartunk és természetesen a jövőben is szeretnénk folytatni). Eddigi munkánk alapját képezheti egy olyan nemzetközi kutatási projektnek, amely nemcsak II. József török háborújának latin és magyar nyelven született, hanem a más nemzeti nyelveken megjelent recepcióját is beemeli a kutatásokba, akár más műfajokat (például röplapokat, iskoladrámákat) is vizsgálva.

Dolgozatunk szintén kiinduló pont lehet a más történelmi eseményekhez kapcsolódó alkalmi költemények összegyűjtéséhez és vizsgálatához, ilyenek lehetnek például a korábbi törökellenes visszafoglaló háborúk, a napóleoni háborúk, a Szent Korona 1790-es hazahozatala, vagy a nemesi *insurrectiók*.

Pray György kéziratos *Commentariusainak*, valamint a *Taurunum* című kiseposznak modern szövegkritikai kiadása, valamint kettőjük kapcsolatának szisztematikus feltárása szintén hatalmas, de nélkülözhetetlen feladat (illetve még bekapcsolható Pray másik, szintén feldolgozatlan, *Taurica* című kiseposza is). Sőt, mint láhattuk, Pray más történelmi munkái is relevanciával bírhatnak. Ha ezt az értekezést csak Pray Györgynek szenteljük, akkor is a feladat meghaladta volna dolgozatunk kereteit, de – ahogy fentebb is jeleztük – mindenképpen szeretnénk további lépéseket tétel folytatni ezt a munkát is.

Végül ne feledkezzünk meg Joachim Hödl életművéről sem, amelynek még feltáratlan darabjai (az elégiagyűjtemény további két kötete, beleértve a harmadik könyv önálló megjelenését is, illetve a fellelhető más alkalmi költemények – például a napóleoni háborúk, vagy a nemesi *insurrectiók* témájában) szintén érdemes a további feldolgozásra.

BIBLIOGRÁFIA

a) Korabeli nyomtatványok, kézírtos szövegek

DENIS, Michael, *Carmina quaedam*, Vindobonae, 1794.

FILE András, *Laudonio devicto Turca reduci*, Budae, 1789.

FILE András, *Ode Laudonio supremo belli duci Belgradum fortiter aggredienti feliciter expugnanti cum triumpho ingredienti oblata*, Budae, 1789.

GVADÁNYI József, *A mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok, melyeket gróf G. J. magyar lovas generális ö nagysága írt 1789. esztendőben, mostan pedig a vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvéért, egyszersmind a nemes banderiumokból a Márs mezején kiszállani vágyódókért közre bocsáttatott*, Pozsony és Komárom, 1790.

GVADÁNYI József, *Nándor Fejér Várnak meg vétele, mellyet Belgrád, és annak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglaltt, és Hazánk élő nyelvén közre bocsátott G. G. J. Magyar Lovas Generális A Versekben gyönyörködök kedvéért*, Pozsony és Komárom, 1790.

Hadi és más nevezetes történetek, Első szakasz, Bétsben, 1789.

Hadi és más nevezetes történetek, Harmadik szakasz, Bétsben, 1790.

Hadi és más nevezetes történetek, Második szakasz, Bétsben, 1790.

HÖDL, Joachim, *In provincia Temesiensi animarum curatoris Musa Werschetzensis Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans*, Pest, 1792.

HÖDL, Joachim, *Luctus Hungariae in jubilum conversus honoribus serenissimi principis et archiducis Austriae Franciscus I. dum in regem Hungariae solemni ritu inauguraretur*, Budae, 1792.

HÖDL, Joachim, *Oliva pacis inter Austriacos et Gallos amico foedere introducta, ac stabilata*, Sopronii, 1798.

PRAY, Georgius, *Commentarii historici de Bosniae, Serviae, ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu*, ed. FEJÉR, Georgius, Budae, 1837.

- PRAY, Georgius, *Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam*, kézirat, 1787. [HHStA, Handschriftenabteilung, W 180]
- PRAY, Georgius, *Commentatio historica de iure Regum Hungariae in Bosniam, Serviam et Bulgariam*, kézirat, 1786. [HHStA, Handschriftenabteilung, W 179; OSZK 1 7, 67. kötet]
- PRAY, Georgius, *Commentatio historica qua Regibus Hungariae jus in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur*, kézirat, 1786. [HHStA, Handschriftenabteilung, W 512]
- PRAY, Georgius, *Taurica iuri Russico a Catharina II. autocratrice bello, et pace asserta*, Pestini, 1787.
- PRAY, Georgius, *Taurunum Auspiciis Iosephi II. Aug. recuperatum*, Pestini, 1789.
- RADLINGER János, *Ad belli clarissimos duces, patriaeque vindices, de Coburg et Hohenlohe, quum augusta amborum principum nomina triumphali Hungariae monimento insererentur ab amore patriae in Ephemeridibus Hungaricis*, Pestini, 1789.
- ROSENPACHER Ferenc, *Triambeutica Pannoniae victricis VnDIqVe CVM feLIX resonat VICtorIa pVgnas*, Pestini, 1789.
- SIMONCHICH Ince, *Belgrado a Laudone suis reddito die 8. Octob[ris] 1789. lusus poeticus plaudente Gymnasio Regio Temesiensi Schol[arum] Piar[um]*, 1790.

b) Modern szövegkiadások, műfordítások

- ARISZTOTELÉSZ, *Poétika és más költészettani írások*, ford. RITOÓK Zsigmond, Budapest, PannonKlett, 1997.
- BEÖTHY Zsolt, NÉGYESY László, CSÁSZÁR Elemér (szerk.), *Deákös költők. Első kötet: Rájnis, Baróti Szabó, Révai versei*, kiad. CSÁSZÁR Elemér, Budapest, Franklin-társulat, 1914.
- CICERO, *Philippicák Marcus Antonius ellen*, ford. MARÓTI Egon, Szeged, Szukits, 2005.
- CLAUDIANUS *versei*, vál., ford., utószó, jegyz. MEZEI Balázs, Budapest, Európa, 1988.
- CSOKONA VITÉZ Mihály *összes művei. Költemények I. 1785–1790*, kiad., bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1975.

CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola (kiad.), *Közköltészet 3/A. Történelem és Társadalom*, Budapest, Universitas Kiadó; EditioPrinceps Kiadó, 2013 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 14).

HORATIUS összes versei / *Opera omnia*, szerk. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, Corvina, Budapest, 1961.

OVIDIUS, *Hősnők levelei*, ford., jegyz., utószó MURAKÖZY Gyula, Budapest, Helikon, 1985.

OVIDIUS, *Keservek (Tristia)*, ford. ADAMIK Tamás et. al., Budapest, Magyar Könyvklub, 2002.

OVIDIUS, *Levelek Pontusból*, ford. KARTAL Zsuzsa, Budapest, Európa, 1991.

QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, szerk. ADAMIK Tamás, ford. ADAMIK Tamás, et al., Pozsony, Kalligram, 2008.

SZENTJÓBI SZABÓ László összes művei, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

TERTINA Mihály *Latin nyelvű költeményei*, kiad. TÓTH Sándor Attila, TÓTH Sándor Máté, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2011.

VERGILIUS összes művei, ford. LAKATOS István, Budapest, Európa, 1984.

VIRÁG Benedek' *poétai munkái*, kiad. PORKOLÁB Tibor, Budapest, Universitas, 2011 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 12).

c) Szakirodalom

ALBRECHT, Michael Von, *A római irodalom története I.*, Budapest, Balassi, 2003.

AMMERER, Gerhard, Aloys Blumauers Gedicht „Das Lied von Belgrad. 1789” und Antikriegsliteratur im Wiener Musenalmanach = Aloys Blumauer und seine Zeit, Hrsg. EYBL, Franz M., FRIMMEL, Johannes, KRIEGLEDER, Wynfrid, Bochum, Dr. Dieter Winkler Verlag, 2007, 65–83.

AMMERER, Gerhard, *Der letzte österreichische Türkenkrieg (1788–1791) und die öffentliche Meinung in Wien* = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 45(1997), 59–86.

- ANDRITSCH, Johann, et al. (Hrsg.), *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 1. 1586–1630*, , Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1977.
- ANDRITSCH, Johann, et al. (Hrsg.), *Die Matrikeln der Universität Graz Bd. 4. 1711–1765*, , Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 2002.
- BABARCZI Dóra, *A Jézus Társaság feloszlatása*, Szeged, JATE Press, 2006.
- BABARCZI Dóra, *Magyar jezsuiták Brazíliában 1753–1760*, Szeged, SZTE BTK, 2013.
- BACKER, Augustin de, SOMMERVOGEL, Carlos, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus IV.*, Bruxelles, 1893.
- BÁCS Gyula, *Belgrád*, Budapest, Panoráma, 1976.
- BALOGH Piroska, *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Budapest, Argumentum, 2015.
- BANGERT, William V., *A jezsuiták története*, Budapest, Osiris, 2002.
- BÁTHORY Orsolya, *Pray György egy kiadatlan epigrammája = Irodalomtörténeti Közlemények*, 112(2008), 741–745.
- BÁTHORY Orsolya, *Pray György Epitome Rerum sub Josepho II. Leopoldo II. et Francisco I. regibus Hungariae gestarum című műve (bevezető tanulmány és szövegközlés)*, doktori értekezés, Debreceni Egyetem BTK, kiadatlan, 2009.
- BENE Sándor, *Theatrum Politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.
- BENEDIKT, Heinrich, *Als Belgien österreichisch war*, Wien–München, Verlag Herold, 1965.
- BIBL, Viktor, *Kaiser Josef II.*, Wien–Leipzig, Johannes Günther Verlag, 1943.
- BILIŃSKI, Bronisław, *Le glorie di Giovanni III Sobieski vincitore di Vienna 1683 nella poesia italiana*, Wrocław, Varsó Krakkó, Ossolineum, 1990.
- BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi, 1994.
- BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Budapest, Gondolat, 1986.

- BÖHM, Constantin Edler von, *Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, Wien, 1873.
- BRAUBACH, Max, *Prinz Eugen von Savoyen*, Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1963–1965, Band I–V.
- CRISTE, Oskar, *Kriege unter Kaiser Josef II.*, Wien, Verlag von L. W. & Sohn k. und k. Hofbuchhändler, 1904.
- CSEH Valentin, *A nándorfehérvári csata 1456*, Budapest, Zrínyi, 2016.
- CSETRI Lajos, *A magyar nemzettudat változatai és változásai a jozefinus évtized költészetében* = Cs. L., *Amathus. Válogatott tanulmányok*, II, Budapest, L'Harmattan, 2007, 228–247
- DEBRECZENI Attila, *Csokonai, az újrakezdések költője*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 1993.
- DONNERT, Erich, *Joseph II. und Katharina II. Ein Beitrag zu Österreichs Russland- und Orientpolitik 1780 bis 1790 = Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.*, Band 1, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985, 575–592.
- DÖBÖR András, *Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)*, Budapest, Gondolat, 2018.
- DÖRRIE, Heinrich *Der heroische Brief. Bestandsaufnahme, Geschichte, Kritik einer humanistisch-barocken Literaturgattung*, Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1968.
- DÜMMERTH Dezső, *Göttinga és a magyar szellemi élet* = *Filológiai Közlöny*, 1961, 351–373.
- EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv (szerk.), *Magyarország története tíz kötetben 4/1–2*, Budapest, Akadémiai, 1989.
- ENGEL Pál, KRISTÓ Gyula, KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Budapest, Osiris, 2006.
- EÖRDÖGH István, *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 1998.
- FEJTŐ Ferenc, *II. József*, Budapest, Atlantisz, 1997.

- FENYVES Katalin, *Mire nem való a mikrotörténelem – és mire igen = Mikrotörténelem másodfokon*, szerk. PAPP Gábor, SZIJÁRTÓ M. István, Budapest, L'Harmattan, 2010, 148–154.
- G. ETÉNYI Nóra, *Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában* = Aetas, 2002/1, 15–35.
- G. ETÉNYI Nóra, *Hadszintér és nyilvánosság*, Budapest, Balassi, 2003.
- G. ETÉNYI Nóra, *Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén* = Hadtörténelmi Közlemények, 2003, 670–695.
- G. ETÉNYI Nóra, *Pamflet és politika. A hatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*, Budapest, L'Harmattan, 2009.
- GARDOS, Harald, *Österreich und die Türkei nach Sistowa* = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 24(1971), 347–370.
- GESZTELYI Tamás, *A római vallás története*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
- GINZBURG, Carlo, *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2010.
- GLOVICZKI Zoltán, *Ovidius ars poeticája*, Budapest, Akadémiai, 2008.
- GOLDA, Robert, *Der Friede von Sistov*, Wien, 1941.
- GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil, *A Habsburgok*, Budapest, Gondolat, 1987.
- GUTKAS, Karl, *Kaiser Joseph II. Eine Biographie*, Wien–Darmstadt, Paul Zsolnay Verlag, 1989.
- H. BALÁZS Éva, *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*, Budapest, Magvető, 1987.
- HAVAS László, A. *Cortesi panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében* = ItK, 3(1965), 323–327.
- HEKA László, *Szerbia állam- és jogtörténete*, Szeged, Bába, 2005.
- HERMANN Róbert (főszerk.), *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*, Budapest, Zrínyi, 2017.

- HERMANN Róbert (szerk.), *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg monarchiában 1718–1919*, Budapest, Zrínyi, 2015.
- HOCHEDLINGER, Michael, *Das Ende der Ära Kaunitz in der Staatskanzlei = Staatskanzler Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung*, Hrsg. KLINGENSTEIN, Grete, SZABO, Franz A. J., Graz–Esztergom–Paris–New York, Andreas Schnider Verlagsatelier, 1996, 117–130.
- HOCHEDLINGER, Michael, *Krise und Wiederherstellung, Österreichische Großmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787–1791*, Berlin, Duncker & Humblot, 2000.
- HOFFMANN Zsuzsanna, *A hatalom megnyilvánulási formái és szimbolikája az ókori Rómában = Aetas*, 22/4, 2007, 143–152.
- Ifj. BARTA János, *A kétféjú sas árnyékában*, Budapest, Gondolat, 1984.
- Ifj. BARTA János, *A nevezetes tollvonás*, Budapest, Akadémiai, 1979.
- JULIER Ferenc, *Magyar hadvezérek*, Budapest, Aqua, reprint, 1992.
- KAMENSZKIJ, Alexandr, NIEDERHAUSER Emil, Nagy Katalin, Mária Terézia, Budapest, Pannonica, 2000.
- KARÁCSON Imre, *A Porta terve a magyarokkal 1788-ban = Századok*, 44(1910), 89–97.
- KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, Budapest, Gondolat, 1977.
- KISANTAL Tamás, *Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg = Tiszatáj*, 2004/11, 75–101.
- KÓKAY György (szerk.), *A magyar sajtó története I. 1705–1848*, Budapest, Akadémiai, 1979.
- KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1980.
- KOTASEK, Edith, *Feldmarschall Graf Lacy. Ein Leben für Österreichs Heer*, Horn, Verlag Ferdinand Berger, 1956.
- KREUTZER Andrea, *Savoyai Jenő arcai. Egy hadvezér propagandája = Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Budapest, L'Harmattan, 2008, 313–328.

- KRISTÓ Gyula, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2002.
- KRISTÓ Gyula, *Magyarország története 895–1301*, Budapest, Osiris, 2006.
- KUBINYI András, *Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyai ideológia* = Századok, 140(2006), 361–374.
- KUBINYI András, *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás– és Jagelló–kor hadtörténete*, Budapest, Argumentum, 2007.
- KULCSÁR Krisztina, *A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és évtizedei Magyarországon* = Aetas, 2002/1, 51–66.
- KUNISCH, Johannes, *Der Aufstieg neuer Großmächte im 18. Jahrhundert und die Aufteilung der Machtsphären in Ostmitteleuropa* = Staatskanzler Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung, Hrsg. KLINGENSTEIN, Grete, SZABO, Franz A. J., Graz–Esztergom–Paris–New York, Andreas Schnider Verlagsatelier, 1996, 70–90.
- KUNISCH, Johannes, *Feldmarschall Loudon im Gedächtnis der Nachwelt* = Gestaltungskraft des Politischen. Festschrift für Eberhard Kolb, Hrsg. PYTA, Wolfram, RICHTER, Ludwig, Berlin, Duncker & Humblot, 1998, 401–419.
- KUNISCH, Johannes, *Feldmarschall Loudon oder das Soldatenglück* = J. K., Fürst – Gesellschaft – Krieg. Studien bellizistischen Disposition des absoluten Fürstenstaates, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1992, 107–129.
- KUNISCH, Johannes, *Feldmarschall Loudon. Jugend und erste Kriegsdienste*, Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1972.
- LEVI, Giovanni, *A mikrotörténelemről* = Történeti antropológia, szerk. Sebők Marcell, Budapest, Replika Kör, 2000, 127–146.
- LIPTAI Ervin (főszerk.), BORUS József (szerk.), *Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig*, Budapest Zrínyi, 1984.
- LISCHERONG Gáspár, *Pray György élete és munkái*, Budapest, Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, 1937.

- LUKÁCS László (szerk.), *Catalogi et personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. X. (1761–1769)*, Róma, 1995.
- LUKÁCS László (szerk.), *Catalogi et personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. XI. (1770–1773)*, Róma, 1995.
- LUKÁCS László (szerk.), *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. IX. (1748–1760)*, Róma, 1994.
- LUKÁCS László (szerk.), *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. X. (1761–1769)*, Róma, 1995.
- LUKÁCS László, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*, Szeged, JATE, 1989.
- MÁLYUSZ Elemér, *Bevezetés = M. E., Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926, 3–229.
- MARCZALI Henrik, *A hadsereg élelmezése az 1788–1790-iki háborúban = Századok*, 49(1915), 1–33.
- MARCZALI Henrik, *Az 1790/1-diki országgyűlés, I–II*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907.
- MARCZALI Henrik, *II. József első foglalási tervei = Századok*, 14(1880), 185–206.
- MARCZALI Henrik, *Mária Terézia és kora*, Budapest, Laude, reprint, 1997.
- MARCZALI Henrik, *Porosz-magyar viszonyok 1789–90-ben = Századok*, 12(1878), 305–327.
- MARKÓ Árpád, *Futaki gróf Hadik András tábornagy*, Budapest, Athenaeum, 1944.
- MEDICK, Hans, *Mikrotörténelem = Narratívák 4. A történelem poétikája*, szerk. THOMKA Beáta, Budapest, Kijárat Kiadó, 2000, 53–63.
- MÉSZÁROS István (ford., jegyz.), *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, Budapest, Akadémiai, 1981.
- MESZLÉNYI Antal, *A jozefinizmus kora Magyarországon*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1937.

- MOLITOR Ferenc, *II. József a császári Don Quijote*, Budapest, Gondolat, 1987.
- NAGY László, *A török világ végnapjai Magyarországon*, Budapest, Zrínyi, 1986.
- NAGY-L. István, *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*, Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013.
- NÉMETHY Géza, *A római elégia*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1905.
- ODENTHAL, Josef, *Oesterreichs Türkenkrieg 1716–1718*, Düsseldorf, G. H. Nolte, 1938.
- PARVEV, Ivan, *Land in Sicht. Südosteuropa in den deutschen politischen Zeitschriften des 18. Jahrhunderts*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2008.
- PECZ Vilmos, *Ókori lexikon*, digitális változat.
- PEHAM, Helga, *Leopold II. Herrscher mit weiser Hand*, Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1987.
- PESENDORFER, Franz, *Feldmarschall Loudon. Der Sieg und sein Preis*, Wien, Österreichischer Bundesverlag, 1989.
- POLGÁR Anikó, *Ráfogások Ovidiusra. Fejezetek az antik közköltészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*, Pozsony, Kalligram, 2011.
- POÓR János, *Az osztrák örökösödési háború*, Budapest, Maecenas, 2006.
- POÓR János, *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Budapest, Gondolat, 1988.
- R. VÁRKONYI Ágnes (szerk.), *Magyarország története 1526–1686*, I., Budapest, Akadémiai, 1985.
- RÉDVEY István, *Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben* = Magyar Katonai Szemle, 1940, 510–516.
- RÉDVEY István, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A harmadik hadjárat évi I–II.* = Hadtörténelmi Közlemények, 1938, 31–58; 133–152.
- RÉDVEY István, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. A második (1738.) hadjárat évi* = Hadtörténelmi Közlemények, 1935, 258–297.

- RÉDVAI István, *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első (1737.) hadjárat évi* = Hadtörténelmi Közlemények, 1935, 63–100.
- RÉDVAI István, *II. József török háborúja (1788–1790) I–II.* = Hadtörténelmi Közlemények, 1942, 1–28, 179–200.
- RÉDVAI István, *II. József török háborúja (1788–1790) III.* = Hadtörténelmi Közlemények, 1943, 1–34.
- RICOEUR, Paul, *A történelem és a fikció kereszteződése* = R., P., Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, Budapest, Osiris, 1999.
- ROIDER Jr., Karl A., *Austria's Eastern Question 1700–1790*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1982.
- ROIDER Jr., Karl A., *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War* = *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54(1976), 538–556.
- RÖMER, Claudia, *Egy, a 15 éves háborúból származó oszmán sírkő Steyersbergben, Alsó-Ausztriában* = *Aetas*, 1999/4, 66–70.
- SÁRA János, *A Habsburgok és Magyarország 950–1918*, Budapest, Athenaeum 2000, 2001.
- SCHLITTER, Hans, *Die Sendung Birkenstocks nach Berlin und „der große Plan“ Hertzbergs. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Österreichs zu Preußen in den letzten Lebensjahren Josefs II.* = *Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs*, Wien, Adolf Holzhausen, 1907 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft II.), 24–79.
- SIMON Zoltán Boldizsár, *Mi nem a mikrotörténelem?* = *Mikrotörténelem másodfokon*, szerk. PAPP Gábor, SZIJÁRTÓ M. István, Budapest, L'Harmattan, 2010, 120–147.
- SOKCSEVITS Dénes, SZILÁGYI Imre, SZILÁGYI Károly, *Déli szomszédaink története*, Budapest, Bereményi, 1994.
- STEFANOVIĆ-VILOVSKY, Theodor Ritter von, *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787–1792)* = *Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs*, Wien, Adolf Holzhausen, 1908 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft IV.), 129–196.
- SUGÁR István, *Lehanyatlik a török félhold*, Budapest, Zrínyi, 1983.

- SZABÓ Pál, *1440: Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*, Szeged, Arciön Kulturális Egyesület, 2015.
- SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Budapest, Akadémiai, 1975.
- SZÉKELY György (főszerk.), BARTHA Antal (szerk.), *Magyarország története tíz kötetben I/2*, Budapest, Akadémiai, 1984.
- SZIJÁRTÓ M. István, *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016.
- SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Budapest, Osiris, 2005.
- SZIJÁRTÓ M. István, *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*, Budapest, L'Harmattan, 2014.
- SZIJÁRTÓ M. István, *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, Budapest, Universitas, 2006.
- SZILAS László, *Jezsuita névtár*, doi: <https://jezsuita.hu/nevtar/>
- SZILI József, *Az irodalomfogalmak rendszere*, Budapest, Akadémiai, 1993.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái III. kötet*, Budapest, reprint, 1980–1981.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái IV. kötet*, Budapest, reprint, 1980–1981.
- SZÖRÉNYI László, *A „metamorphosis” jezsuita műfaja és Bernardus Pannagl költészete* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 49–53.
- SZÖRÉNYI László, *A hősepikai téma az ovidiusi elégia köntösében (Melchior Guttwirtt)* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 44–48.
- SZÖRÉNYI László, *A magyarországi neolatin irodalom jelentősége* = SZ. L., *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 2002, 5–14.

- SZÖRÉNYI László, *A neolatin irodalom utolsó másfél évszázada* = SZ. L., *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 2002, 186–195.
- SZÖRÉNYI László, *A neolatin költészet Magyarországon a XIX. században*, = SZ. L., *Memoria Hungarorum. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, Budapest, Balassi, 1996, 174–197.
- SZÖRÉNYI László, Attila, „az Ördög ostora”. *Varju Zsigmond* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 54–64.
- SZÖRÉNYI László, *Az osztrák jezsuita rendtartomány költőinek Ovidiust és Vergiliust utánzó hősepikus költészete a XVIII. században* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 131–134.
- SZÖRÉNYI László, *Előszó* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 5–10.
- SZÖRÉNYI László, *Palma Ferenc Károly történetírói munkássága* = SZ. L., *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 158–168.
- SZÖRÉNYI László, *Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták, Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 25–33.
- SZÖRÉNYI László, *Politikai iskoladráma Savoyai Jenőről és konzultáció az ideális államformáról* = SZ. L., *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 2002, 125–135.
- SZÖRÉNYI László, *Pray György költészete* = SZ. L., *Hunok és jezsuiták, Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 135–139.
- SZÖRÉNYI László, *Pray György történetírása és alkalmi költészete* = SZ. L., *Önfiloszhatyú. Irodalomtörténeti rejtélyek*, Budapest, Balassi, 2010, 156–167.
- SZÖRÉNYI László, *Ubertino Carrara jezsuita árkádiai költő latin nyelvű győzelmi éneke a zentai csatáról* = *Summa. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK

- Ibolya, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007, 305–321.
- TEPLY, Karl, *Die Hadersdorfer Türkensteine* = Wiener Geschichtsblätter, 34(1979)/4, 149–170.
- THALLÓCZY Lajos, *Pray György, s a magyar korona melléktartományai* = Századok, 22(1888), 523–532.
- TÓTH Sándor (Attila), *A latin humanitas poétikája, I.*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 1998.
- TÓTH Sándor Attila, *A deákos nemesi életforma és a neolatin verskultusz. Perecsényi Nagy László, Orodias című kötetének kortársaihoz szóló versei*, Baja, Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2007.
- TÓTH Sándor Attila, *A jezsuiták keresztje. Bevezető* = KAYLING József, ECKART Anzelm, *Fáy Dávid jezsuita misszionárius emlékezete*, latinul és magyarul kiad. TÓTH Sándor Máté, bev. TÓTH Sándor Attila, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2012.
- TÓTH Sándor Attila, *A latin humanitas poétikája, II/1.*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2000.
- TÓTH Sándor Attila, *A piarista rend 18. századi poétái. Latin humanitas, neolatin poézis I/2*, Budapest, METEM, 2014.
- TÓTH Sándor Attila, *Canova, Napóleon és Tertina Mihály*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2007.
- TÓTH Sándor Attila, *Eruditio, humanitas, promotio. Fáy Dávid Alajos verse(i) a gyermek (II.) Józsefről*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2013.
- TÓTH Sándor Attila, *Latin humanitas, neolatin poézis I/1. A jezsuita rend 18. századi költői*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2010.
- TÓTH Sándor Attila, *Tertina Mihály, a lapszerkesztő és a latin poéta I. Az Ephemerides Budenses szerkesztője s írója*, Baja, Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2011.
- TÓTH Sándor Attila, *Tertina Mihály, a lapszerkesztő és a latin poéta II. A neolatin versköltő*, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2013.

TÓTH Sándor Máté, „*Primae fac ut alea pugnae vertat fausta tibi famae ventura relinque bella gerenda tuae*”. (*Hősök és csaták a neolatin jezsuita költészetben – Adalékok a jezsuita Ubertino Carrara az 1697-es zentai csatát megörökítő művéhez*) = *Historia Ecclesiastica* 2013/2, 47–68.

TÓTH Sándor Máté, „*Quis sim, quis fuerim, paucis Te Musa docebit*”. Hödl Joachim a misszionárius, plébános és neolatin versköltő – *Fejezetek egy 18. századi jezsuita életéből* = *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára*, szerk. JAKAB Éva, POZSONYI Norbert, Szeged, SZTE ÁJTK, 2014, 457–471.

TÓTH Sándor Máté, *A hős Laudon tábornagy és Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete Hödl Joachim latin disztichonjaiban* = „*Hirdetjük: kivirult az ő latin nyelv!*”. *Tanulmányok a neolatin irodalmi hagyományt követő néhány 18. századi szerzőről*, szerk. TÓTH Sándor Attila, TÓTH Sándor Máté, Szeged, Gradus ad Parnassum, 2010, 153–172.

TÓTH Sándor Máté, *Diadal a kudarcban: Belgrád vára és Laudon tábornagy II. József török háborújának forгатagában, valamint a Hadi és Más Nevezetes Történetek néhány tudósításában* = *Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2010*, Baja, Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2010, 165–184.

TÓTH Sándor Máté, *Irodalmi köntösbe rejtett történelem(?) Pray György Taurunum című kiseposzának szövegszintjei* = *Scientiarum miscellanea. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15-18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor, MOLNÁR Dávid, Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017, 159–166.

TÓTH Sándor Máté, *Uralkodók, hadvezérek, csaták. Történelmi témák a 18. századi magyarországi neolatin költészetben* = *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015, 187–194.

TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája. Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, Budapest, reciti, 2017.

TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Mitológia*, Budapest, Gondolat, 1974.

TROST, Ernst, *Prinz Eugen. Eine Biographie*, Wien, Amalthea Verlag, 1985.

- VACHA, Brigitte (Hrsg.), POHL, Walter, VOCELKA, Karl, *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története*, Budapest, Gulliver, 1995.
- VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*. Budapest, Argumentum, 2000.
- VARGA J. János, *A fogyó félhold árnyékában*, Budapest, Gondolat, 1986.
- VARGA Norbert, *A magyar állampolgársági jog a 19. században*, Budapest, Akadémiai, 2012.
- VÖRÖS Károly (szerk.), *Magyarország története tíz kötetben 5/I*, Budapest, Akadémiai, 1980.
- WANDRUSZKA, Adam, *Leopold II.*, I–II, Wien–München, Verlag Herold, 1963–1965.
- WERTHEIMER Ede, *Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásaival szemben*, Budapest, M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1883.
- WHITE, Hayden, *A történelem terhe*, Budapest, Osiris, 1997.
- ZACHAR József, *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1990.
- ZOLTÁN József, *A barokk Pest–Buda élete*, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963.

APPENDIX

A) A dolgozatban tárgyalt művek táblázatos összefoglalása

A szerző neve	A mű címe	A mű nyelve	Felekezet/ rend	Jellemzők, megjegyzések
BARÓTI SZABÓ Dávid	<i>A magyar húszárokhöz</i>	magyar	jezsuita	<i>nemzeti</i> , csak a magyar érdemeket emeli ki, magyar történelmi utalások (Coburgot negatív színben tünteti fel!)
CSOKONAI VITÉZ Mihály	<i>Az ősz Laudonra</i>	magyar	református	dicsérő költemény, csak a jelenre reflektál, történelmi utalások csak a hétéves háborúra
	<i>Belgrádra</i>	magyar		utalás Belgrád szimbolikus jelentőségére, csak a jelenre reflektál
DENIS, Michael	<i>Gedeoni Laudonio Belgradi expugnatori</i>	latin	jezsuita	osztrák, csak a jelenre reflektáló rövid dicsérő költemények
	<i>Frid. Josiae Saxoni Coburg Turcarum victori</i>	latin		
FAZEKAS Mihály	<i>Feltette hatalmas...</i>	magyar	református	csak a jelenre reflektál, személyes élmények a galíciai hadtest tisztjeként, örömmel fogadja a törökök elleni háborút
FILE András	<i>Ode Laudonio supremo belli duci Belgradum...</i>	latin	jezsuita	csak a jelenre reflektáló, Laudont dicsérő költemények, egy lábjegyzetben foglalja össze Belgrád ostromát
	<i>Laudonio devicto Turca reduci</i>	latin		
GVADÁNYI József	<i>A mostan folyó török háborúra...</i>	magyar	katolikus (jezsuita iskola)	<i>nemzeti-aulikus</i> , történelmi utalások, kevés lábjegyzet, örömmel fogadja Belgrád visszafoglalását
	<i>Nándor Fejér Várnak meg vétele...</i>	magyar		
HANNULIK János	cím nélkül (Laudon várostromai)	latin	piarista	Laudon dicsérete, a jelenre reflektál, történelmi utalások csak a hétéves háborúra
	cím nélkül (a magyar katonákhoz)	latin		<i>nemzeti szemlélet aulikus</i> jegyekkel, magyar katonák dicsérete, magyar történelmi utalások

HÖDL, Joachim	<i>Belradi ac Hungariae conversiones</i>	latin	jezsuita	a Bánátban élő osztrák, érvelése a háború folytatása mellett <i>nemzeti-aulikus</i> jegyeket mutat, kevés történelmi utalás
PRAY György	<i>Taurunum</i>	latin	jezsuita	<i>nemzeti-aulikus</i> , a főszövegben és a lábjegyzetekben történelmi utalások
RADLINGER János	<i>Ad belli clarissimos duces... (Coburg)</i>	latin	katolikus	Coburg dicsérete, csak a jelenre reflektál
	<i>Ad belli clarissimos duces... (Hohenlohe)</i>	latin		Hohenlohe dicsérete, csak a jelenre reflektál, viszont párhuzam Attilával
ROSENPACHER Ferenc	<i>Triambeutica Pannoniae victricis</i>	latin	piarista	csak a jelenre reflektál, mellőzi a magyar történelmi tárgyat, viszont Attilával állítja párhuzamba a császári hadvezérek és a magyar katonák erényeit
SIMONCHICH Ince János	<i>Belgrado a Laudone sui reddito...</i>	latin	piarista	történelmi utalások, lábjegyzetek, viszont mellőzi a magyar történelmi tárgyat (csak a visszafoglaló háborúkra utal)
SZENTJÓBI SZABÓ László	<i>Belgrád meg-vételére</i>	magyar	református	csak a jelenre reflektál, örömmel fagadja Belgrád visszafoglalását és a foksányi győzelmet
	<i>H. Kóburg győzedelmére</i>	magyar		
TERTINA Mihály	<i>Carmen epicum</i>	latin	katolikus	<i>nemzeti-aulikus</i> , a főszövegben és a lábjegyzetekben történelmi utalások
VIRÁG Benedek	<i>A győzedelmeskedő magyar sereghez...</i>	magyar	pálos	<i>nemzeti</i> , csak a magyar érdemeket emeli ki, magyar történelmi utalások

B) Taurunum Auspiciis Iosephi II. Aug. recuperatum. Poemation a Georgio Pray concinnatum

Vicimus! ereptum est Taurunum, solvite vota
 Pannonidae, Superum quae concepistis ad aras.
 Audimur tandem, nec erant sine pondere questus,
 Nostrum est Taurunum, nostrum⁽¹⁾ io! solvite vota.
 5 Urbs, quae Threicia dudum sub compede luxit,
 Cessit IOSEPHI auspiciis, rupitque catenas.
 Non illam fossae triplices in rupe cavatae,
 Visuque horribiles, non propugnacula, et aere
 Froenati postes, coeloque minantia valla,
 10 Et procul ignitam tormenta vehentia mortem,
 Ingeniumque loci, tumidisque retortus ab undis
 Savus, et ingenti qui praeterlabitur alveo,
 Danubius, iuvare. Procul de vertice montis
 15 Luna fugit cornu fracto, sedemque relinquit
 Caesareis aquilis, et proxima regna, superbum
 Osmanidum pertaesa iugum, properare sub alas
 Gaudent, et domino cupiunt parere priori,
 Quem penes antiquum ius est, iurisque vetusti
 Qui gaudet titulis⁽²⁾, et longo nititur usu.⁽³⁾
 20
 Heu! nimis illa diu truculentum passa gemebant
 Servitium, optabantque aliquem, qui vindicet ultor,
 Et ferat auxilium miseris, annosae demat
 Vincula, quae porro ferri pudor ipse vetaret.

⁽¹⁾ Belgradum veteribus Taurunum dicebatur, in eoque omnibus convenit, de situ tantum disceptatio est. Sunt, qui in ea Savi parte, qua Zemlinum iacet, olim situm fuisse putent. Ac hi quidem nituntur auctoritate Plinii, qui Sirmio Taurunum subdit, tamquam extremum Pannoniae locum ad Savi ostium. Utcunque id sit, certum est ex Antonini itinerario illic, ubi nunc Belgradum stat, Romanorum tempore munimentum aliquod exstitisse, quod classi Tauruniae praesidio esset, de quo consule *Cl. Schönvisner* iter Romanum per ripam Danubii in Pannonia. Arcem quis condiderit, tametsi veri simile sit, Romanos illi initia dedisse, incertum est. Ludovicus I. Rex Hungariae novis illam munimentis auxit.

⁽²⁾ Vulgo notum est, inter titulos regum Hungariae, quibus uti solent, praeter Dalmatiam, comprehendi etiam Serviam, Bosniam, Bulgariam, et Cumaniam, quo nomine Moldavia venit, tum Valachiam quoque.

⁽³⁾ Quo tempore quodvis regnum in ius Hungaricum concesserit, postes, quantum argumenti ratio sinet, dicitur: de Servia hic velut ob iter memorandum est, eam iam sub Bela II. ante annum 1151. fuisse iuris Hungarici. Cum enim *Belus*, quem Graeci scriptores *Beluzem* vocant, ad Hungaros transisset, et paulo post dignitate Palatini a rege fuisset ornatus, facile *Desem* fratrem suum, Serviae Despotam, a Graecis abhorrentem, eo perduxit, ut clientelam regi Hungariae profiteretur. Ita enim Cinnamus de eo scribit: *venere paulo post ex Hungarorum gente ad Imp. (Manuelem Comnenum) Legati, quibus ille (Deses Beluzi frater) forte fortuna obviis factus, rogatus est ab iis, uti moris est, quemadmodum res suae se haberent? illis haud dissimulanter respondit, optime, et prout regis eorum (Stephani III.) erga se benevolentia mereretur, DOMINUM illum palam nominans.* Ipso igitur Principe Serviano teste, rex Hungariae illius dominus fuit. Sub Emerico postea agebat Megajupanus Serviae cum Romano Pontifice, ut coronam obtineret, quod rex in principio quidem indulsit, sed mox, cum videret, id iuri suo in Serviam praeiudicare posse, penitus abnuvit, ut ex Innocentii Papae III. rescripto ad regem liquet: *tu quoque, ait: nobis, si bene recolimus, suggessisti, quod tuae Serenitati placebat, ut Megajupanus Serviae debitam et denotam apostolicae Sedi reverentiam, et obedientiam, et nobis salvo in temporalibus iure tuo, regium susciperet diadema etc.* Haec de initio iuris Hungarici in Serviam sufficiant. Possem omnium, qui Emerico successerant, regum documenta afferre, quibus ius in id regnum luculentissime asseritur, si id huius loci esset, unum tamen Ludovici I. non possum praeterire, ex quo, quae huc pertinet, excerpo. *Nos Ludovicus etc. Notum facimus etc. Quod cum nos regnum nuncupatum Rasciae (ita crebro Servia in diplomatibus dicitur) quod Iuris Praedecessorum nostrorum, ac nostri fuit, et exstitit, et quod de facto tentum est, et tenetur occupatum per rebelles – ad ius nostrum trabere, et reducere, proutetiam tenemur, et ad praedicta ex debito sumus adstricti, – incessabili affectione peroptamus etc.* et infra: *ad nostri memoriam bonam in posterum recolendum, et ad conservationem, et reformationem iuris nostri, quod praedecessoribus nostris, et nobis compeit et competit, ne negligentia, seu desidia argui valeamus etc.* Datum est, 4. Iulii 1356.

25 SERVIA prae reliquis, cui trita lacinia pectus
 Texerat, heu! tristes veteris, quo fulsit, honoris
 Reliquias, moesto vultu cum nuper ad undas
 SAVI consedit, se seque aspexit in illis,
 Vae! miserae mihi, dicebat, quo pristinus ille
 Defluxit decor? ut mihi, quam olim gratia inemta
 30 Ornavit, facies nunc foedo tincta colore
 Livet, et ut famulam me noscat quisque tyranni,
 Barbaricam cidarim patrio pro tegmine ferre
 Cogor! Mene haec nunc, quae, dum fortuna secunda
 Lazaridis favit,⁽⁴⁾ Bessis, Moesisque, Triballisque,
 35 Et qui vicina Ionio montana colebant,⁽⁵⁾
 Iura dabam, divesque auro,⁽⁶⁾ gemmisque nitebam.
 Mene haec nunc ornet miseram? dein torva tuenti
 Consimilis tacuit, surgensque, a vertice tegmen
 Traxit, et indignans vicinas iecit in undas,
 40 Mergere ferele ornamentum, dixit, et una
 Intereat, qui te invitam gestare coegit.
 Hoc tibi, subiecit, placido sed latior ore,
 Hoc tibi, SAVE pater! munus, si quid mea dicta
 Possunt, aut de te merui, fac, ut aequore mergas
 45 Euxino, et, quacunque fluens conspexerit Ister,
 Lentus eat, ripaeque volens advertat utrique.
 Non opus indicio est, agnoscat protinus illud
 Istricolae, laetum satis vertentibus omen.
 Agnoscat quondam Hungarico temulenta cruore
 50 Nicomolis,⁽⁷⁾ mea nec vota ignorabit Aluta

⁽⁴⁾ Servia sub *Lazaro* Despota, Sigismundi tempore in praecipuo flore fuit. Lazari filius Stephanus, quod ex Eugenia Cantacuzena spes nulla esset tollendae prolis masculae, rogaverat Sigismundum, ut Georgium *Vukovichium*, ex sorore sua nepotem, sibi successorem renunciare vellet. Annuit rex, sed iis conditionibus, quibus vasalli suis dominis obstringi solent, *Belgradum* tamen cum aliquot arcibus ex collatione eimens, eo, ut diserte additur, *specificè declarato, quod in casu, quo etiam ipsum Georgium sine haeredibus masculis decedere contingat, ex tunc omnia praedicta – ad maiestatem, coronamque, et regnum nostrum redeant, et devoluantur.*

⁽⁵⁾ Eousque ditionem suam protendisse Lazarum patet ex inscriptione sigilli litteris fundati ab se anno 1381. monasterii *Ravenich* appensi, quae huius tenoris est: *Christo Deo fideiisimus Princeps Lazarus, dominus Serviae, et cimaritimae terrae.* Inscriptio exarata est lingua Serviana.

⁽⁶⁾ Serviam auro, argentoque abndare nullum dubium est, quod Principes illius litteras bullis aureis signare soliti fuerint, qualis illa fuit, ex qua inscriptionem paulo ante depromsi, cuius ectypon prae manibus habui, et quae magnitudine bullas aureas regum nostrorum, quas quidem viderim, superat. Sed id luculentius consit, ex donatione *Georgii* Despotaem quam Paulo *Birinio* de Verona, cognato suo fecerat, ut litterae Capituli Budensis anni 1412. docent his verbis: *pro eo personaliter contulit idem (Birinio) quinque castra sua, puta castrum N. cum oppidis, nec non N. cum cum tributo in eodem habito, seu auri, et argenti fodinis, ac N. cum auri et argenti fodinis* etc. Quae donatio cum inscio Sigismundo facta esset, rex postea, ut supra memoratum est, praecipuas Serviae arces cum ditione, in qua auri, et argenti fodinae erant, sibi et regno servavit.

⁽⁷⁾ Nicopolis urbs Bulgariae, ad quam Sigismundus memorabili proelio a Turcis victus est, probe discernenda a minore Nicopoli, quae olim in Valachia sita fuit. Bulgaria iam ante Emericum regem videtur iuris Hungarici fuisse, qui Legatum Pontificis ad Ioannicum Bulgarum ire volentem impedierat, quod is partem aliquam illius regni, quam Bela III. filiae suae, Isaaeio Angelo nuptae, dotem dederat, vi detineret, et praetera Serviam vastasset, ut ex Innocentii III. litteris ad regem datis colligitur. *Quod autem, inquit, scripsisti, quod praefatus Ioannicus terram, quam pater tuus Imperatrici Graecorum dedit in dotem, detinet vi occupatam, et terram Serviae tuae coronae subiectam – crudeliter devastavit* etc. Bela IV. primus titulo *regis Bulgarorum* usus est. Cum enim Gregorius IX. regem hortaretur, ut arma in *Asanem* Bulgarorum Principem corripere, is in haec verba respondit: *assumimus ex inimico per nos, aut nostros, prout expedire videbimus, Bulgariam, et alias terras Asani occupare, et sedi apostolicae in spiritualibus, in temporalibus vero, nostrae iurisdictioni, Deo cooperante subiugare.* Idem Pontifex ad eundem Belam Anagnina 5. Idus Aug. Pontificatus anni XII. hoc tenore scripsit: *tuis petitionibus favorabiliter annuentes, Bulgariae regnum alicui concedere non intendimus in tuum praeiudicium occupandum* etc. Si Bulgariam a nullo occupandam in *praeiudicium* Belae pollicitus est: necesse est, ut ius in illam rex, eiusque decessores iam habuerint. Ac id quidem Belae successores, praesertim Ludovicus I. constanter tuebantur, qui *Sratimirum*, Bulgariae Imperatorem, iugum volentem excutere, proelio victum, diu captivum tenuit, post tamen ea conditione dimisit, ut Bulgariam iure clientelari, quemadmodum eius decessores, administraret. Sigismundus quoque filium *Sismani* post occupatam a Turcis praecipuam Bulgariae partem, ad se confugientem amplius fundis in comitatu Temesiensi donavit, cum spe, si hostis Bulgaria exigeretur, caeso patri succedendi, de qua re exstant litterae Sigismundi regis.

Trans alpes situs⁽⁸⁾, et qui pingvia culta *Seretus*⁽⁹⁾
 Perluit, ac viridi longe semotus ab Istro
Drina⁽¹⁰⁾ iugum exosus nobis se iunget, et amnes,
 Qui quondam Hungariae venerati sceptrum, sinebant
 Vos quoque, non dubitem, iam froena resolvere avetis
 Bistonidum, et duos non ultro ferre tyrannos.
 Ipsa *Ragusa*⁽¹¹⁾ suis etiam se dedere amicis
 Fors volet, et veteres non aspernetur habenas.
 Forsitan et Tyrios, si non oblivio mentem
 Coepit, prisca etenim res est,⁽¹²⁾ par servor habebit.

⁽⁸⁾ Aluta fluvius Valachiae, quae in regum nostrorum diplomatibus *Transalpina*, item, *minor Valachia*, dicitur. Haec vetustissimis temporibus Hungaris obnoxia fuit. Cum enim an. Christi 993. a Patzinacitis, ut habet Porphyrogenita de admin. Imperii cap. 40. Hungari e Moldavia exacti fuissent, confestim subdit: *in hoc autem loco* (ubi Hungari Moldavia eiecti substiterant) *antiqua quaedam monumenta supersunt, inter quae pons Traiani, – et Belegrada, quae trium dierum itinere ab ipso ponte distat.* Atqui haec eadem Valachiae pars est, quae Serviae obtenditur. Alteram quoque partem, quae Bulgariae opposita est, ab Hungaris possessam fuisse, idem Porphyrog. eod. Cap. Affirmat his verbis: *Confines autem Turcis* (ita Hungaros appellat) *sunt orientem versus Bulgari.* Nec unquam ex hac ditione exactos fuisse, idem auctor aperte indicat: *et ex eo*, ait, *tempore* (quo Hungari Moldavia exacti Valachiam tenebant) *bellum cum Patzinacitis Turcae non habuerunt:* nec cum Bulgaria, aut alia vicina gente. Itaque ab hoc tempore in pacifica possessione Hungari manserunt, usque ad S. Stephanum primum regem, sub quo quidam *Achtun* eas parte sibi subiugare volebat, sed virtus, caesusque est, ut memorat biographus S. Gerardi, aetati illi vicinus. Licet autem Hungari post occupatam magnam Moraviam paucos ex suis in ea provincia reliqueret, ius tamen in eam semper reservarunt, ut patet ex rescripto Innocentii III. ad Emericum regem, in quo affirmat, Legatum, quem ad Valachos missurus asset, nihil eius *iuribus in temporalibus* incommodatum esse. In ea Ludovicus I. postea Episcopatum *Argensem* condidit, ut habet vetustus codex Ms. Biblioth. Vaticanae Num III. pag 132.

⁽⁹⁾ Seretus fl. separat Valachiam a Moldavia, quae in regiis documentis passim *Cunania*, vel *maior Valachia* vocatur. *Moldaviae* nomen, quod sciam, primum comparet in litteris Caroli IV. Imp. Anni 1372. quibus fidem praestat Ludovico I. regi Hung. se nolle ad eius regna aspirare, inter quae exserte ponitur *Principatus Muldaviae*, qui iam dudum ante regibus Hung. paruit, ut epistola Gregorii IX. ad Ducem, et populum Cumanorum data docet, qua iis immunitates, ab Andrea II. rege concessas, confirmat. *Ad huius autem*, ita Cumanis rescripsit, *libertatis, et immunitatis, et possessionis pacificae terrae vestrae concessionem, a carissimo in Christo filio nostro Andrea, Hungariae rege illustri, Belae regis primo geniti sui accedente consensu, iam pridem factam Cumanis, – ut eiusdem regis litteris aurea bulla munitis plenius continetur, auctoritate vobis apostolica confirmamus.* Idem Pontifex ad Belam Andreae primogenitum scribens, Moldaviam appellat, *terram tuam*, et, *regnum tuum*. Bela idem solio iam positus, postquam Tartari Hungaria excesserunt, Moldaviae, et Valachiae usum fructum militibus Templi in XXV. annos concessit.

⁽¹⁰⁾ Drina segregat Serviam a Bosnia. Haec autem, sicut Servia alias *Rascia*, ita in publicis documentis olim *Rama* dicebatur. Huius titulum regiis adiecit Colomanus anno 1103. verisimiliter tunc, dum residuam Dalmatiae partem, quam Ladislaus inactam reliquerat, occupavit, quem titulum reges Hung. constanter gesserunt, et provinciae pro temporis habitu *Despotas*, *Banos*, et *Duces* praeficiebant. Primus omnium Ludovicus fuit, qui regiam dignitatem *Twartco* indulsit. Mathias Corvinus similiter Nicolaum *Uilak* Bosnensibus regem dedit, et regni ordines, dum Corvino defuncto Wladislaus succederet, inter reliquas conditiones hanc quoque statuerant, ut Ioannem Vorinum, Bosniae regem coronari pateretur, quo aliquod repulsae, erat enim inter candidatos, qui Hungariam ambiebant, solatium haberet.

⁽¹¹⁾ Remp. Ragusanam in clientela Hungariae olim fuisse, declarat Mathiae Corvini epistola, quam an 1462. ad Ragusanos dederat, ut ad redimendam regni coronam, quam Fridericus III. Imp. Detinebat, symbolam suam praebito auro conferrent: *nunc enim*, inquit, *manifestissime videbitur, quam affectionem Libertati regni, et quantum dictae sacrae coronae fidelitatem quisque exhibebit.* Postea autem, quam res Hungariae per turcarum incursiones defluerant, partim Hungaris, partim Turcis obnoxia erat, et utrisque censum annuum solvit, ut patet ex articulo pacis inter *Ludovicum II.* et *Selimum I.* an. 1519. initiae, qui sic habet: *similiter castrum Ragusae cum civitatibus, et omni dominio, in ista pace penes maiestatem nostram regiam insimul existentes, hactenus quod sulverunt tributum, et servitia, Caesareae maiestati dehinc in antea etiam dent, et serviant, ultra ab eis nihil quaeratur, neque aliquid innovetur sed et maiestati nostrae, quod secundum consuetudinem hactenus, dehinc etiam dent, et ultra ab eis nihil quaeratur, neque aliquid innovetur.* Censum hunc aliquot annis intermissum Ioannes Zapolya datis ad Ragusanos an 1531. litteris solui petiit: *commisimus*, ait, *fideli nostro Ludovico Gritti, et curae eiusdem demandavimus, ut a vobis etiam illum censum, quem regibus Hungariae in monumentum fidei vestrae quotannis solvere debetis, expeteret etc.*

⁽¹²⁾ Tyrus urbs Syriae, quam a regibus Hungariae armis olim fuisse domitam epistola *Conradi Montisferrati* Marchionis an 1188. ad Belam III. data, videtur indicare. Exstat ea Cod. Theol. CCC. XXX. Biblioth. Caes. Vindobonensis, quam mihi *Cel. Denisius* pro vetere in me amicitia communicavit. En aliquot illius pericopes. *Quare Celsitudini vestrae supplicare non desistimus, quatenus vestigia praedecessorum vestrorum sequi dignemini, et terram Syriae a praedecessoribus vestris perdomitam, nunc a Barbaris occupatam, de potestate paganorum liberare non cessetis.* Et paulum ante: *Christiani vero exspectantes auxilium vestrum, ad honorem vestrum, et omnium Christianorum retinent Craccum et Montemregalem, Belueder, et Saffetam, atque Belfort, et Tyrum quam vobis servamus.* Ad calcem vero: *festinate ergo Christianissime rex, et ne tardetis, sed in proximo Aprili venire, vel aliquos mittere procuretis, ut civitates – amissas recuperare, et – brevi tempore ditioni vestrae valeatis adiungere etc.* A quo autem rege Hungariae ante Belam III. terra Syriae perdomita fuerit, in obscuro est: illud certum, Margaretam Belae III. viduam, in Syriam a mariti obitu concessisse, et Accanae esse mortuam, ut Roger.

Utque habeat, cupio, superi modo vota secundent.

Talia iactabat, rursumque resedit in herba,
Irrequieta tuens defixo lumine Savum.
Audiit haec ille, et glaucum caput extulit undis,
65 Et mihi, sic orsus, par est sententia tecum
O! virgo, et cuperem noctes celerare diesque,
Qui tot iam votis optatam adducere lucem
Pergant, qua vinclis tandem solvamur uterque
Barbaricis, quae ferre diu nos compulit hostis.
70 Heu! quoties, nostras lembis dum sterneret undas,
Impatiens oneris, lembosque hostesque bidente
Impuli, et illisos scopulis, medioque natantes
Flumine, et incassum moritura voce petentes
Auxilium, excepi gremio, laetusque necandos
75 Danubio misi: quoties excedere ripis
Gaudebam, lateque domos, segetesque per arva
Bistodium vehere, et sabulo consternere campos,
Ne qua dein hosti opportuna elimenta ministrent.
Saepe quidem tetigit mentem miseratio, ne, dum
80 Communes, ardens ira sic persequor hostes,
Sors eadem miseros premat, involvatque colonos,
At subiit, quoties illi discrimine nullo
Adversa in ripa pecudesque, hominesque catenis
Vinctos prae se agere, et duris compellere flagris,
85 Funeraque, et strages sveti passim edere, flammis
Exurant agros miseris, et tecta domorum.
Hoc erat, ut similes cuperem desumere poenas,
Quemque diu tuleram patiens, explere dolorem.
Quin Taurunum etiam, quod celso e vertice, amaro
90 Caesareas fastu regiones despicit, imis
A fundamentis miserum, ac ignobile rudus
Forte mearum olim impulsu iacuisset aquarum,
Spes nisi, quam pridem coepi, me certa teneret,
Venturum, regni veteres qui sumat habenas.
95 Neu dubita, veniet, si non ostenta futuri
Destituit rerum eventus, – non, nube remota,
Destituet, vox audita est, et PANNONIS ipsa
Adstitit, auratam gestans in fronte coronam,
Os, humerosque deae similis, sic deinde sequuta.
100 Non vos, et mihi forte datum est, aperire futura,
Destituet rerum eventus. Num didita fama
Hac primum regione ad vestras pertigit aures,
Nuper uti binae varios describere gyros
Visae aquilae supra Euxinum, luxque aurea rubrae
105 Permista, ingentem post se deducere sulcum
Coeperit, et recta liquidum protendere ad austrum?
Non id de nihilo est: rerum hinc se pandere sensim
Incipiet series. Ut primum videris Istrum,
110 Ingenti quamvis terrarum mole diremtum,
Se pronum sociare, et amicas iungere dextras

Hovedenus script. rer. Anglie pag. 768. narrat, quod vix factura erat, nisi aliqua Syriae partio Belae III. parvisset. Sed haec intra coniecturam.

Cum Danapri, piscesque in vivo ludere saxo,⁽¹³⁾
 Insula qua mediis Istri se porrigit undis,
 Tuta hosti sedes, *Urchov*⁽¹⁴⁾ dixere priores,
 Atque hic Odrysios, Bessoque, Asiaeque phalanges,
 115 Quosve alit Europa, Arnautas ad signa coire,
 Incertos quonam tanti vis concita belli
 Effundat primos ignes, stragemque *Szabacsum*
 Austriaco interea cingetur milite, Caesarque
 120 Ipse operi instabit, factisque hortabitur ausos
 Torpere; heu! ne quid virtus interrita peccet,
 Nec tanto nobis veniat victoria luctu.
 Horret adhuc animus pugnae meminisse futurae,
 Cum nocuas inter flammās, tormentaue, nunc, his,
 125 Nunc illis mandata dabit, tum nomine quemque
 Compellans, pyrio respectus pulvere quamvis
 Horrida tela inter medius versetur et ignes,
 Verbere semirutos mandabit scandere muros.
 Protinus arx se se victo cum milite dedet,
 130 At Caesar, Magnis satis est vicisse, cruori
 Parcet, et exosus caedes miserebitur ultro.
 Nec tamen ista feros hostes exempla movebunt,
 Quin magis irarum pleni, incensique furore,
 Ut primum saltus, Istrique obstacula rumpent,
 135 Quae se inter valles, thermasque⁽¹⁵⁾ *Meadia* tollit,
 Exurent agros flammis, atque omnia circum
 Vasta dabunt: verum improvisa repagula ponet
 Alta iugo specus,⁽¹⁶⁾ abruptoque recondita saxo,
 Foeta viris, quos par amor, et Mavortius ardor,

⁽¹³⁾ Habeo ex viro doctom fideque digno, qui plagam olim infra Belgradum peragratus est, non longe ab Orsova in meridionali ripa Danubii, omnium piscium, quos id fumen fert, formas vino saxo incisas esse, facileque, si aqua paulum decreseat, videri posse. Romanum sine dubio opus.

⁽¹⁴⁾ Orsova in litteris Sigismundi regis anni 1412. *Urchov* dicitur; et in Ludovici I. diplomate anni 1364 quo Banatum Bulgariae Magistro Ladislao, filio Philipus confert, *Orsua* appellatur.

⁽¹⁵⁾ Celebres olim ad Meadium Romanorum thermae erant. Anno 1736. die 24. April. Aliquot Herculis statuae, cum variis inscriptionibus erutae sunt; quarum una haec est. *Herculi. Sancto. Simonius. Iulianus. V. C. Praeses Daciarum.*

⁽¹⁶⁾ Passim *Veterana* audit, a Comite Veterani sic dicta, qui bello Turcico 1683–94. inclaruit, de qua in suis memoriis bellicis pag. 119. ita scribit. Der Graf von Stahrnberg, Präsident des hohen Kriegsraths schrieb mir über einen Borschlag, der ihm schon voriges Jahr gemacht worden war. Es betraf einen gewissen Winkel zwischen Pescabara, und Marecbila. Ich antwortete, das, wenn Masestär 300 Mann wagen wollten, um alle feindliche Unternehmungen auf der Donau zu vernichten, so würde ich die Unternehmung versuchen. – Ich trug die Sache den Baron Arnau auf, und gab ihm 300. Mann, 5. Ranonen, und genugsam Munition und Proviant mit, auch das nöthige Schanz- und Werkzeug, um sich den bey dem Pas festzusetzen der mir wohl bekannt war. – Der Posten wurde besetzt, und die Erfahrung zeigte, das des Feindes Schisse auf keine Art hier durchkommen konnten. Arnau, und seine Offiziere glaubten sich genugsam gesichert, befestigten also nur die andere Seite, und brachten nach vieler angewendeten Kunst die Kanonen hinein. Hier hielt er verschiedene Anfälle des Feindes aus, und die Schwierigkeiten ungeachtet, wurde er immir in Rücken unterstüzt. – Dieses beunruhigte nun so mehr die Türken, denn sie sahen sich ganz geschlagen dadurch, das sie sich der Donau nicht mehr bedienen konnten. Sie musten die Jahrzeuge, die mit Proviant beladen waren wieder zurück gehen lassen, und da alles dies nicht anders als zu Lande fortgebracht werden konnte, so vergieng hiemit der Felzbzug ganz unthätig, bis sie das nothwendige an Ort und Stelle gebracht hätten. – Die Pforte ertheilte also die schärfften Besehle, das man diesem abhelfen solle. Auch Ali-Bassa von Belgrad that das feinige, und näherte sich desr Gegend auf der Donau mit seinem Geschwader, doch vergiengen einige Tage, ehe sie was auszurichten vermochten, endlich nachdem man alles versuch, gelang es Albanern durch Hilfe eisener Griesse, die sie an die Füsse befestiget hatten, die Höhe der Felsen zu gewinnen, die über unseren Fort stunden, und die man gänzlich unersteigich erachtet hatte. Hier brachen sie mit eisernen Spitbezhacken viele Felsenstücke los, und begrüsten damit die unfrigen dermassen von der Höhe, das sie einen Theil des Platzes verlassen, und sich ganz in die Höhle hineinziehen musten. Der Feind ruckte auf der Ort, den unsere Lente vorher inne gehabt hatten, und suchte diese auch aus der Höhle zuvertreiben. Er brachte auf dem Wasser einige Kanonen auf die andere Seite, und bechotz damit den Eingang er Höhle, dennoch wehrten sich die unfrigen tapfer, und zwar bis das alle Musketen zersprungen oder unbrauchbar worden. Run – da unsre armen Soldaten – ganz entkräftet waren, kein Wasser mehr hatten, und hauptsächlich durch den Pulverdampf in der Höhle erstricken musten, so muste endlich der Baron Arnau kapitulirn etc. Hieraus kann man sehen wie sehr wichtig die Donau dem Feinde ist.

140 Parque animus lucis contemtor ad arma vocavit.
 Hos tu lunigeras obiecto pectore turmas,
 Quamvis et iaculis, vastisque molaribus instent,
 Desuper, et subtus cingant indagine vallem,
 Arcere, et crebro strages cumulare videbis.
 145 Felices! nisi dira fames vos linquere cogat,
 Quem virtute, armisque locum tenuistis! at ipse
 Vel sic vos meritis cumulabit laudibus hostis.⁽¹⁷⁾
 Sed veniet tempus, cum magno optaverit emtum,
 Non tentasse specum, malletque inglorius esse.⁽¹⁸⁾

150 Hinc melior sensim rebus fortuna favebit,
 Primaque fatorum monstrabit signa Danaster.
 Arx iacet, *Hotinum*⁽¹⁹⁾ dicunt, qua Lechica tellus
 Vicinum extremo contingit margine *Turlam*⁽²⁰⁾
 Securo defensa situ: multo illa cruore
 155 Tincta olim Osmanidum,⁽²¹⁾ nunc rupto⁽²²⁾ paret iisdem
 Foedere, et elato circum se vertice iactat.
 At vix dimidiam se prona evolverit aestas.
 Culminede summo aspicias vexilla micare
 Austriadum, quae Pannonidae per tela per ignes,
 160 Iuncti Teutonibus, superato in vertice figent,
 Atque Ducis⁽²³⁾ nomen trans Pruti litora, et alpes
 Extendent, cogentque hostem petere ostia Ponti.

 Inde aquilas cernes ad Savi tendere ripam
 Caesareas, versusque ortum librare volatum,
 165 Heroemque venire, cui Mars pondere toto
 Insidet, et crebra praecinxit tempora lauro,
 Cui labor, et duris virtus exercita castris
 Aeternam peperit factis et nomine⁽²⁴⁾ laudem.
 Hunc, ubi visus erit, generosis incitus ausis
 170 Optabit per aperta sequi discrimina miles,
 Chrobati in primis, gens formidabilis hosti,
 Et certam impavido contemnens pectore mortem.
 Hunc casurae urbes venientem arcesque sequentur.
 Ante alias, cum vix rapidum traiecerit *Unnam*,
 175 Obruta momento castra, et procul inde repulsae
 Bistodium turmae celebrem te, *Dubbicza*, reddent,
 Mox *Novia*, extremas licet illa obiecerit usque

⁽¹⁷⁾ Milites caesarei, qui specui huic praesidio dati sunt, ob annonae defectum Turcis deditionem facere coacti sunt, quibus tamen Vezirius, raro apud hanc gentem exemplo, ob militarem fortitudinem liberum commeatum dedit.

⁽¹⁸⁾ Idem Vezirius *Iusuph-Bassa* an. 1789. sed iam exautoratus iterum in Banatum irruit, verum magna suorum clade a Duce *Clairfait* ultra Danubium reiectus est.

⁽¹⁹⁾ Ita *Choczimum* quoque dici solet, hinc ditio illi subiecta, *Hotinensis* audit.

⁽²⁰⁾ Idem cum Niester fluvio, quem Turcae sua lingua *Turlu* vocant, verisimiliter Constantini Porphyrogenitiae *Trulus*, cuius cap. 38. de administrat. Imp. meminit.

⁽²¹⁾ Turcae an. 1673. a Polonis, et 1769. a Russis ad eam urbem profligati sunt.

⁽²²⁾ Choczimum a vetustissimis temporibus ad Moldaviam spectabat, donec an. 1437. *Elias* Vayvoda, violato, quo regibus Hungariae obstrictus erat, fiducia. [rio] iure eam Wladislao Poloniae regi cessit, ob damna, quae pater eius *Alexander* Polonis intulerat.

⁽²³⁾ Exercitui ad Choczimum AUGUSTUS Principem COBURG praefecit, cuius ductu, et singulari industria, fortitudineque arx deditionem fecit.

⁽²⁴⁾ L. B. GEDEON LAUDON. Is primum sub Friderico II. Borussiae rege mereri cupiebat, sed cum viri magnus animus vel ipso vultu proditus displicuisset, repulsam passus est. Vide *Leben Fridrich des II. skizzirt* 3. B. S. 87. Itaque ad Austriacos transiit, apud quos in principio militiae Croatiae adscriptus fuit, tum peritia et fortitudine militari variis in bellis inclaresens, per omnes militiae gradus ad supremum, quem nunc tenet, evectus est. , ahol most tart, oda felemelkedett

180 Vires, capta ruet, raptique in vincula Thraces
Certatim tollent victoris ad aethera nomen,
Et, nisi bruma rigens, animum maiora parantem
Temperet, usque Haemum victrix proferat arma.

185 Sed licet illa furat, cogatque absistere coeptis,
Non tamen et gentis solitos exstinxerit ignes,
Quam gelidi a teneris enutrivere Triones.
Non illam glacies, non saevo frigore adurens
190 Aura, et hyperporei spirantes flamine venti,
Non tumuli nivium, pedibusque impervia tellus
Impedient, cadet urbs, Danapris qua se ostia pandunt,
Odrysi porta Imperii⁽²⁵⁾: hanc sociabit avitis
Russorum terris, olim cui Taurica cessit,
195 Et POTESKINUM, quamvis obstacula livor
Nectat, et obliqua vires quoque sumat ab arte,
Inseret Heroum numero, quos praescius olim
Iam Mars aurato in clypeo signavit, et ipso,
Vivaces subdens flammis, nutrit in ortu.
200 His ille addetur socius, DOMINAEque favore,
Atque suis meritis securus, temuet et hostes,
Temuet et invidiam victor. Dehinc altera pandet
Se rerum facies: ubi Sol in Virgine gressum
Fixerit, Odrysiis vultum fortuna serenum
205 Occulet, et *Totrus*, *Milkovus* et ipse cruentos
A caede attollent fluctus⁽²⁶⁾, et proxima *Alutae*
Motibus insolitis iuga mox succussa tremiscent,
Atque hinc Austriadum de culmine signa micabunt,
Fatum allatura Osmanidis: nil *Czerna*⁽²⁷⁾ fugaces
210 Iuverit, aut nemorum latebrae, vestigia promptus
Urgebit victor, silvas lustrabit, et antra,
Utque feras agitare solet venator in altis
Saltibus, haud aliter palantes undique ferro
Proteret, aut non exspectata in vincula ducet.
Hic fixus fatorum ordo est. Nunc accipe, quae sors
Ulterius paret, et densa caligine condant.

215 AUGUSTUM, heu! quo salvo et nos sperare salutem
Fas erat, invitum praeclara abrumpere coepit
Coget, qui tacitus lente sub pectore serpit
Morbus, et o! medici, si quid medicamina possunt,
Ferte citi auxilium, rursusque hunc reddite castris,

⁽²⁵⁾ *Oczakov* ad confluentem Bogi et Borysthenis sita urbs, quam Princeps POTESKIN rigidissima hieme contra omnium expectationem, per assultum, magna hostium edita strage, coepit. Egregium facinus, et annalibus dignum. Capto Oczokavio celeberrimus vates Romanus, sed natione Ragusanus, Zamagna, ita accinuit.

Victa Borysthenias, qua protegit Olbia ripas
Rossicae sensit robur, et arma deae,
Famaque confestim Byzanti ad moenia torsit
Cursum, et ignavo corda metu inficiens,
Heu fugite! in clamat: Tritonidos aemula magnae
Instat, et Odrysias fulmine vertit opes.

⁽²⁶⁾ *Milkov* Valachiae fluvius, ad cuius dextrum brachium urbs *Focsan* sita est. Ad hanc *Seraskirius* cum 30000. se obvallaverat, quem Princeps COBURG, accito in auxilium SUVAROVIO Russicarum copiarum Duce, 31. Iulii

⁽²⁷⁾ Fluvius in limitibus Valachiae, et Banatus Temesiensis non longe Meadia. Hanc plagam cum Turcae insedisent, nostrisque essent molesti, Generalis CLAIRFAIT inito cum suis consilio hostem aggressus vicit, fudit, et ultra Czernam et Danubium exegit. Pars Turcarum in silvas se abdidit, sed a nostris quaesiti partim caesi, partim capti sunt.

Reddite, et innumeris vitam reddetis in uno.
 Sin aliter superis visum, servate senili
 Aetate, et meritis grandaevum⁽²⁸⁾, quem pia nobis
 220 Hactenus incolumen servarunt numina, cum quo
 Curarum molem Caesar, bellicae labores
 Partiri volui⁽²⁹⁾, cui vix dum vagiit insans
 In cunis, Bellona suum, fausti ominis instar,
 225 Indiderat nomen⁽³⁰⁾, qui primo in flore iuventae
 Osmanidas contra, quantus, qualisque futurus
 Esset, iam documenta dedit, sensimque sub armis
 Crescens, dum Mars ad Rhenum saeviret et Albim,
 Et sua trans celerem raperet mox signa Visurgim,
 230 Eventus belli est varios expertus, et artes.
 Quas nempe hostis agat specioso tegmine fraudes,
 Qua parte assaultum simulans convertere signa
 Svescat in oppositum, varioque volumine turmas
 Nunc huc, nunc illuc, verso in contraria motu
 235 Contrahat, et rursum diductis explicet alis,
 Quove, loco cedens hostis, fit more premendus,
 Aut, re inclinata, extremum munire receptum
 Debeat, et minimo e pugna discedere damno.
 Illi, cum tales se se formarit ad usus,
 240 Consilium, et magnis instans Prudentia rebus,
 Atque animus sibi quocunque in discrimine praesens,
 Assistunt comites: his te, FRIDERICE! Reflexit
 Currentem ad metam armorum, dum praepete cursu
 Constitit ante *Spream*⁽³¹⁾ non exspectatus, et urbe
 245 In media indemnis defixit Caesaris arma.
 Hunc, nisi sors aliud, quid enim non lubrica possit,
 Destinet⁽³²⁾, et male cunctorum spem, votaue ludat,
 Hunc, et quem prima venientem aestate⁽³³⁾ videbis,
 Concordesque animis cernes, paribusque flagrantes
 250 Laudis, et audendi stimulis, duo fulmina belli,
 Tum te, haud vana cano, libertas aurea vinclis
 Solvet, et amissos dudum, tibi reddt honores,
 Vades erit libertatis Taurunia; multo,
 Me miseram! illa tamen spargetur sanguine: dixit,
 255 Blandoque arridens vultu discessit in auras,
 Et Savus, prae laetitia ter vortice facto
 Demulcens mentum, rursus caput abdidit undis.

Serviam ubi haec tacite secum praesagia voluit,

⁽²⁸⁾ Comes Andreas ab HADIK, Caesaris exercitus supremus Dux ab AUGUSTO renunciatus, estque is post C. Ioannem PALFY, et Principem Carolum de BATTYÁN, ordine ex Hungaris tertius, qui hunc honorem adeptus fuit, vir in bello Turcico, Gallico, et Borussico cum laude versatus.

⁽²⁹⁾ Consilio bellico Praeses ab fel. Record. AUGUSTA THERESIA datus, et a IOSEPHO II. in ea dignitate confirmatus, primusque ex Hungaris, qui hactenus ea praerogativa ornatus est.

⁽³⁰⁾ Poeta ad cognomen se refert, Hungaris enim *Had*, bellum notat.

⁽³¹⁾ Fluvius, ad quem *Berolinum* situm est. Septenni bello Borussico, dum Fridericus rex contra exercitum foederatorum profectus esset, cum 12000. quae ductabat, ea celeritate usus est, ut prius Berolinum veniret, civesque bona pecuniae summamulctaret, quam rex posset succurrere, frustra Hadikium ea, qua usus ante fuit, prudentia discedentem volens consequi, quae res illi apud regem, ut solebat in hoste etiam virtutem laudare, magnam existimationem conciliavit.

⁽³²⁾ Postquam copiis ab Aprili mense, magna sui commendatione praefuisset, Augusto mense ob gravem aetatem, et languorem corporis, ab exercitu revocatus, magnum sui apud militiam sibi creditam desiderium reliquit.

⁽³³⁾ B. LAUDON, ubi Princeps LICHTENSTEIN ob corporis aegritudinem copias ducere non posset, prima aestate iisdem ab AUGUSTO praepositus fuit.

Haeserat, ut si quis, tenebroso e carcere liber,
 Desuetam longo miratus tempore lucem,
 Exilit, et laeto solem clamore salutat,
 Sic sua vix capiens diducto gaudia vultu,
 Ergo libertatis, ait Taurunia vades
 Fiet, et hinc tandem solui mea vincla videbo?
 O! properate dies, assertorem salutis
 Ferte citi, hesperia tamen hunc si fertis ab ora,
 Consilio occiduum vigili qui temperet orbem,
 Cui dolor it socius, veterisque iniuria⁽³⁴⁾ facti,
 Barbaricumque iugum, tot damna, et luctus in ipsis
 Omnia sunt oculis, acuuntque ad praelia mentem.
 Ille indigna meo de corpore vincula demat,
 Et, quae septem adeo seclis sum passa, malorum
 Sit vindex, faciatque, precor, Taurunia ne tot
 Pressa ferat posthac dominos, quot pertulit ante.
 Heu! quoties, si qua est vulnus tractare voluptas,
 Extremis quassata malis urbs pene ruinis
 Ipsa sepulta suis iacuit, dum, foedere rupto,
 Graiugeniae⁽³⁵⁾ patria tentarent moenia fraude.
 Nil tectus lembis Savus, nil sulphure foeti
 Igens, quos affusa licet vix mitiget unda,
 Profuerant, frustra Bysseni⁽³⁶⁾ ad signa vocati,
 Frustra etiam ternos, Graium commota dolosis
 Artibus⁽³⁷⁾, et spe connubii⁽³⁸⁾ quae crevit inani,
 Sanguine prognatos Regum, discordia scidit.
 Asservit se se Taurunia, et altior ipsis
 Surrexit damnis, nascique e funere visa est.
 Nec tibi, Bulgarici quondam qui foena tenebas
 Imperii, melior, pugnax *Stratimire*, favebat
 Fortuna⁽³⁹⁾, adversus dominum cum perfidus arma
 Corripis, et domitus bello, vinctusque catenis
 Pene duo exigeres moerens in carcere lustra.

Quid memorem, quotiens prope iam Taurunia Teucris⁽⁴⁰⁾

⁽³⁴⁾ Belgradum an. 1739. ob Ducum diffensionem, et simultates amissum est.

⁽³⁵⁾ Graeci cum Bulgaris, ut narrat *Thurocz* Chr. P. II. cap. 49. et 50. Hungariam infestarunt, ad quos castigandos rex Salomon cum Geysa, et Ladislao Ducibus, Savum traiecit, et quia Nicolas Belgrado praefectus cum hostibus conspiraverat, urbem cum arce post trimestrem obsidionem coepit. *Graci autem*, ut ille subdit, *navigantes celoribus suis, per ingenia sua sustabant ignes sulphureos in naves Hungarorum, et eas in ipsas aquis incendebant: victi autem sunt ignivomi Graeci ab Hungaris prae multitudine navium, quibus flumen operuerant*. Sine dubio fuerint ignes artificiosi missiles, quorum anna Comnena meminit.

⁽³⁶⁾ Idem *Thurocz* cit. I.

⁽³⁷⁾ Erant ii Stephanus III. Ladislaus II. et Stephanus IV. patruelles, sanguine regio orti, qui Graecorum Technis inter se collisi, regnum alter post alterum occuparunt, donec Stephanus III. legitimus haeres, mortuis, vel Hungaria eiectis aemulis, paterno solio restitutus fuisset.

⁽³⁸⁾ Manuel Comnenus orientis Imp. Data Stephano IV. ucore Imperatorii sanguinis, Hungaros partim blanditis, partim minis adegit, ut eum regem salutarerent, qui, postquam a solio Graecis nequidquam obnixus, amotus fuisset, constanter eisdem adhasit, quorum auxiliis adiutus, Sirmium belli sedem constituerat, quam urbem dum contra populares suos sortiter tueretur, famuli persidia veneno exstinctus est, ut narrat *Choniates* annal. Lib. 4. Atque hoc turbido tempore Graeci semper Belgrado inhiabant.

⁽³⁹⁾ De *Stratimiro Thurocz*, aut verius Ioannes achidiaconus Küköliensis, qui Ludovico I. a secretis erat, Chron. P. III. cap. 34. haec memorat: *Principem ipsius, nomine Strachemerum, qui se Imperatorem Bulgariae nominabat, capiens* (Ludovicus) *et in Hungariam transmittens, per aliqua tempora in castro episcopatus Zagrabiensis, Gommench vocato, sub custodia – conservatum, in Budinum (Vidinum) ad regendum ipsum regnum, sub nomine, et titulo suae maiestatis, sub certis pactis, et servitiis, cum gaudio remisit, sicut tandem ipse Princeps fidelitatem, et obedientiam repromissam suae maiestati observavit*.

Victa manus dederit? Certam sibi figere praedam
 Visus *Amurathes*⁽⁴¹⁾ trepidantem cinxerat urbem,
 Speque tumens, terrae pyrios insoderat ignes,
 Qui muros, hominesque simul iaculantur in auras,
 Sed vigil, inque hostes acer *Tallocius*⁽⁴²⁾, omnes
 Evertit conatus, spemque elusit hiantem.
 Nec tibi Fors melius favit, *Mahomete*⁽⁴³⁾ trahenti
 Post te Thessalios, lyciosque, Asiamque minorem
 Aptaque sangvineo gignentem pectora bello
 Epirum. Ut ferus incubuit! Murosque sub ipsis
 Aggressus fundamentis evertere, strages
 Circumquaque dedit, lunataque signa per auram
 Circumagens, prope suprema iam victor in arce
 Constiterat, nisi Pannonidum, Taurunia, ferro
 Defensa, *Hunyadiisque* manu servata fuisses.
 Vidi ego, cum cruce signatos, nullo ordine pugnam
 Exorsos impar numero propelleret hostis,
 Inque fugam versos castris includeret ipsis,
 Et flumentanam truculentus scanderet urbem,
 Cum subito extremum cernens instare periculum
Hunyiades, nunc, quos virtus, sanguisque paternus
 Bello aptos genuit, nunc, o! nunc Pannonnes, inquit.
 Tempus adest, vitam pulchra pro morte pacisci,
 Cum ferus in media iam hostis prope considet arce,
 Sentiat ille viros, quos sanguine tinctus
 Expavit *Sophiae* campus⁽⁴⁴⁾, duxque ipse revinctis
 Post tergum manibus⁽⁴⁵⁾, vestrum decorare triumphum
 Debit, haud quidquam cupiens pensare salutem
 Auro⁽⁴⁶⁾: vos mecum quoque Transilvania vidit
 Pugnare, et *Mezitbegum* trans claustra fugare
 Montium inaccessa, atque homines, praedasque trahentem
 Post se, cum Nato pariter prosternere⁽⁴⁷⁾ leto.
 Quid, quod *Friczbegum*⁽⁴⁸⁾ nuper quoque vicimus una,

⁽⁴⁰⁾ Hoc nomine saepius Turcae in regum nostrorum diplomatibus veniunt.

⁽⁴¹⁾ Amurathes huius nominis II. post expugnatam *Zenderoviam*, seu castrum S. Andreae, cum centum, et triginta millibus Belgradum anno 1439. obsedit, locum acerrime premens. Albertus Hungariae rex, ut urbi succurreret, exercitum summa celeritate collegit, et castra inter Danubium et Tibiscum metatus est. Sed, ut Windeckius temporis illius scriptor notat, hosti per litteras proditus, nihil operae ad liberandos obsessos conferre potuit, brevi post eodem anno e vivis sublatus.

⁽⁴²⁾ Nomine Ioannes, et Prior Auranae in Dalmatia, ordinis Cruciferorum, origine Ragusanus, et frater Maticonis Tallocii, Sclavoniae Bani. Is, postquam ex speculatoribus comperit, ubi hostis cuniculos egerat, actis contrariis cuniculis omnem hostis conatum irritum redditit, et, ut addit *Thurocz* cit. 1. cap. 35. *Caesar ipse, cum nec hanc viam sibi in obtentione castris, eiusdem iuvamini esse vidit, amissis, ut fertur, decem et septem suae gentis millibus, et septem mensibus obsidione in eadem exactis confusus repatriavit.*

⁽⁴³⁾ Huius nominis quoque II. an. 1456. Belgradum maximo apparatu adgressus, centum, et septuaginta millibus, ut *Taliacotius*, obsidioni praesens memorat, oppugnationem exorsus est.

⁽⁴⁴⁾ Hunyiades bello in Turcas decreto, e Servia in Bulgariam transgressus, Sophiam urbem coepit, eaque communita quinquies intra breve tempus cum hoste congressus, victor evasit.

⁽⁴⁵⁾ Fuit in *Carambus*, quem ad fauces Thraciae profligatum coepit.

⁽⁴⁶⁾ Ferunt tamen postea 50000. aureorum redemptum esse.

⁽⁴⁷⁾ Irruerat in Transilvaniam *Mezitbeg*, spoliaque ampla egit, quem Valachiam evadere volentem, Hunyiades collectis celeriter copiis aggressus vicit, spoliis recuperatis, et *Mezitbego*, huiusque filio caesis, ceteris aut captis, aut fugatis, quod Ladislaus posthumus in eo diplomate, quo Hunyiadem Bistricensium Comitem renunciavit, in haec verba memorat. *Cum alter Teucrorum exercitus - partes nostras Transilvanias solita ferocia, ac hominum, et rerum praedam acturus subintrasset, memoratus Ioannes Vayvoda cum illarum partium gentibus, pro fortissimi Ducis officio strenue illi congressus - adeo laudabiliter cum hoste constixit, ut ipse adversi exercitus Dux, qui Mezitbeg vocabatur, una cum filio suo - occisus, refusam praedam proprio, et filii casu suppleverit, suis omnibus complicitibus vel fuis, vel captis, et paucissimis fuga salvatis.*

⁽⁴⁸⁾ Hunc Mahometus Imp. Adrianopoli moratus cum 32000. lectissimae militiae in Servia excubare iussit, quem Hunyiades captato tempore invasit, et profligatum coepit, ut ipse an. 1454. ad Fridericum III. Rom. Imp. His verbis scripsit:

325

Et cupidum elabi, captum, vinctumque tenemus?
 An minor aut animus nobis, at maior in hoste
 Nunc virtus, toties nostris quem fudimus armis?⁽⁴⁹⁾
 Scilicet agnavi gerimus tela irrita dextris!

330

Haec fatus, comites oculis spirantibus ignem
 Urget, et aeratam vibrans super aethera clavam,
 In turmam Osmanidum lecta comitante iuventa
 Irruit, ut, si forte leo, quem longa fatigat,
 Exacuitque fames, invasit ovilia, caedes
 Undique congeminat, gaudetque in sanguine victor,
 Haud secus *Hunyiades*, qua Mars acerrimus instat,
 Infert se medium, letumque, hostemque lacessit,
 Et quacunque videt cuneos, agit ante pavorem,
 Praecipitemque, fugam, nec quisquam exterritus ultra

335

340

Sustinet adversum; trepidi per castra vagantur
 Ductores Thracum, trepidantibus impiger instat
 A tergo victor, sociique exempla sequuti
 Omnibus adnixa propellunt viribus hostem.
 Qualis, dum turgens pluviis pleno impete ripas
 Excessit fluvius, late omnia sternit aquarum
 Mole, homines, pecudesque simul vicina per arva
 Volvens, quem si quis longe prospexit ab alto,
 Deviat, atque locum praebet, spatiumque ruenti.

345

350

Sic illi, denso iuncti simul agmine, Thracas
 Invadunt, totoque prementes pondere rumpunt
 In medio nutantem aciem, et dant funera ferro.
 Fit fuga, caeduntur passim, ferit aethera clamor
 Et gemitus morientum anima fugiente sub umbras,
 Sparsaque circum implent truncata cadavera campos,
 Seminecesque atram, luctantemque ore cruento

355

Exhalant vitam, clypei, cristaeque per agros,
 Scutaque, thoracesque, et longo hastilia ferro
 Strata iacent⁽⁵⁰⁾, classisque igni succensa favillas
 Intus alit⁽⁵¹⁾, mediisque natans luctantur in undis,
 Tum rupta ingenti sonitu compage dehiscit,
 Et rari apparent in summo vortice nantes.

360

Ipse adeo, viget hic etiamnum fama superstes,
 Dux belli, *Hunyii* dextra, *Mahometus* inultum
 Pectore vulnus habens⁽⁵²⁾, privatus milite, castrisque⁽⁵³⁾

dimisitque (Imp. Turcarum) in ipso regno Rasciae quemdam Vayvodam nomine Friczbeg, principalem suum Capitaneum cum 32000. paganorum infidelium circa partes Krussolicz, cum quibus conflictum habuimus, ac Deo nobis auxilium ferente - ipsos debellavimus, ipsumque Friczberg captivavimus cum aliis pluribus nobilibus Turcis, quos de praesenti, nostra tenemus captivitate &. In eadem epistla Mahometum appellat, Mahomet Chaluppya.

⁽⁴⁹⁾ Hunyiades a crebris, quas ex Turcis retulit, victoriis, adeo toti Europae notus erat, ut, cum de bello illis inferendo an. 1453. universe ageretur, in hunc, et Hungaros, pene omnes respicerent, quemadmodum Franc. *Barbarus* ad Casp. Lucensem scribit: *Ianus*, inquit, *Dux Hungariae*, invictus bello vir, cum Ungaris, et finitimis illis bellicosis gentibus, partim honoribus, ac proemiis, partim stipendiis alliciatur, ac inducatur ad bellum gerendum contra Turcas.

⁽⁵⁰⁾ Ven. Ioan. Capistranus, qui obsidioni, et pugnae cum cruciatis interfuit, de occupatis machinis bellicis ad summum Pontificem ita memorat: *Scripseram in secundis litteris de 32. bombardis, quia tunc plures non videram, postea tamen omnibus computatis, parvis cum magnis, ultra 300. reperimus, et de pyxidibus, quae manibus exploduntur, et quae in partibus nostris vocantur Scolopetae, de repertis numerum non habemus, quia multae occultatae sunt.*

⁽⁵¹⁾ Pugnam navalem Hunyiades, ad Ladislaum regem scribens, his verbis refert: *perprius enim ante praedictam pugnam, cum Galeis pugnam habuimus in aqua, ex quibus galeis quam plures obtinuimus, quae enim ex ipsis remanserunt, dum contra eas - - pugnaturi videbamur, mox se se in fugam converterunt, et de eisdem salientes, igne comburi fecerunt.* Fuisse olim Hungaris naves, maritimis pene similes, et velis instructas, ex Sigismundi diplomatibus liquet. Minores tamen, quas *Tshaikas* dicimus, magis in usu fuere, et turmas nauticae simul militiam profitebantur, suis Praefectis obnoxiae, et multis privilegiis donatae. Earum stationes Iaurini, Comaromii, Futakini, et Titulii fuere.

365 Exutus, foede abiectis inglorius armis
 Vectus equo celeri Byzantia moenia lassus
 Attigit, et tristi voluens in corde pudorem,
 Letifero cupiit vitam finire veneno.⁽⁵⁴⁾
 Tu quoque, Tauruni minitantem moenibus *Alim*⁽⁵⁵⁾,
 Et *Cadun*, domino nasorum millia septem
 370 Mittentem⁽⁵⁶⁾, *Kynisi*, magna cum clade repulsos,
 Rursus, at incassum repetentes signa, fugasti,
 Et mutilos iusto pensasti foenore⁽⁵⁷⁾ nasos.

 Non tamen aut virtus eadem, aut Mavortius ardor
 Pannonnes accendit, capto dum fraude *Szabacso*⁽⁵⁸⁾
 375 Transferret sedem belli *Solymannus* ad Istrum,
 Teque premens circumpositis Taurunia vallis
 Cingeret⁽⁵⁹⁾: at nequiquam astus, flammaeque voraces
 Tectis iniectae potuere; invicta maneres,
 Ni turpi, pudet heu! sceleris meminisse, tuorum
 380 Proditione⁽⁶⁰⁾, iugo dare colla coacta fuisses.
 Inde diu Odrysiis genuisti vincta catenis,
 Post tamen Austriadum felici⁽⁶¹⁾ Marte solutis,
 Mox iterum, heu spes fallaces! Non viribus hostis,
 Sed propriis oppressa malis⁽⁶²⁾, desertaque, rursum

⁽⁵²⁾ *Taliacotius* Capistrani in obsidione socius de clade Turcarum haec refert: *multi quidem ex nobilioribus Turcis ceciderunt, Imperator etiam eorum in latere sinistro - - percussus, prae nimia doloris rabie dentibus stridebat suis.*

⁽⁵³⁾ Idem: *fortissima enim caede percussi - - dissolutis castris, et bellicis instrumentis - - in fugam se turpissime dantes, per viam, qua laeti venerant, moesti cum centum, et amplius vulneratorum curribus ad propria rediere.* Iam tunc in more turcis positum erat, suos caesos, laetosque, si poterant, ex arena subducere, ne victores de clade iudicare possent.

⁽⁵⁴⁾ *Thurocz* Chron. P. IV. cap. 55. narrat, Mahometum, ubi omnia conclamata esse vidisset, in haec verba erupisse: *afferte mihi venenum, ut gustem, et moriar potius, quam cum dedecore meum revertar in regnum.*

⁽⁵⁵⁾ *Kynisius Alim Bassam Zenderoviae praefectum*, cum is inito cum Belgradensibus consilio, ipsam urbem aggredi pararet, praeveniendum ratus, in ipsa Zenderovia oppressit, arcemque igne corrupit.

⁽⁵⁶⁾ Idem tentaverat *Cadun Bassa*, sed vigilantia *Kynisii* semel, iterumque cum clade repressus fuit. Barbarus ea re exacerbatus, septem Christianorum millibus, quos interceperat, nares abscindi, et ad Imperatorem suum, velut fortiter patrati facinoris testimonium mitti iussit.

⁽⁵⁷⁾ *Kynisius* comperta Belgradensium, qui anno 1493. cum hoste colluserant, perfidia, autores proditionis inedia marceratos, alterum post alterum truncari, et famelicis manducandos obiici iussit.

⁽⁵⁸⁾ *Solymannus*, ut Hungros incertos redderet, quo belli moles incubitura esset, *Achomatem* versus Szabacsum misit, qui urbe dolo intercepta, mox se *Solymano* Belgradum tendenti coniunxit.

⁽⁵⁹⁾ Id contigit anno 1521. dum Hungari ob nuptias Ludovici regis, laetitia, et tripudiis distracti erant.

⁽⁶⁰⁾ Belgradum proditione Praefecti *Michaelis More* amissum esse, rex in litteris, quas an. 1522. vulgaverat, his verbis testatur: *qui (More) post eius (Belgradi) obsidionem non multis diebus exactis, antequam illi suppetias ferre, et contra tantum tyrannum - - exercitum ad conferendas manus cum eo, conflare, - - castrumque illud ab eiusdem obsidione liberare potuissemus, ad tyrannum ipsum Solymanum noctu egrediens, ipsum illi prodere non fuit veritus &.* Itaque eodem anno lex lata est, ut eorum, quorum desidia, aut proditione Belgradum cum Szabacso amissum erat, bona ad fiscum regium reciderent. *Universa*, haec legis verba sunt, *castra, castella, oppida, villas, possessiones, ac omnia iura possessionaria illorum, qui castrum Nandoralbense (Belgradum ita Hungaris dicitur) et Szabacs nuper amiserunt, tamquam infidelium vigore generalis Decreti, regia Maiestas ad manus suas regias de facto accipiat.*

⁽⁶¹⁾ Belgradum postquam 167. annis in turcarum potestate fuisset, anno demum 1688. Leopoldi M. auspiciis recuperatum est.

⁽⁶²⁾ Non multo post tamen, hoc est an. 1690. cum nondum penitus reparatum esset, amissum proditione *Andreae Cornero*, primi militaris architecti, qui igne pluribus aedibus supposito, portaque Turcis aperta, ad eosdem transfugit, sectam Mahometanam dein professus, ut est in observationibus ad Veterani memorias, et *Garzoni* Istoria Veneta Lib. 8. Ceterum digna lectu in epistola, quam Comes *Aspermont* Belgrado ad virum primi subsellii Viennam dederat. *Ich muss doch mit kurzen Euer Erellenz den elenden Zustand, und das Unglück von Belgrad schriftlich erzählen. Ich bin mit dem Herzog von Croy, und Grafen Archinto anhero kommen, ich werde aber nach Wien auf der Post mit des Herzogs von Croy Secretario gehen, doch kann ich nicht stark reisen, weil ich sehr von Steinen gegwetschet worden, dann so halb der Herzog von Croy den 8. Oktober früh Morgens angelangt, habe ich ihm sammt den Ingenieurs, und Hernn Obristen alles gewiesen, was allda gewesen, was ich gebauet, und noch zu bauen gehabt, und in was Stand der Ort wäre. Worauf denn der Herzog sich von mir, und den Ingenieurs solches schriftlich gehen lassen, und den Grafen Archinto nacher Hof schicken wollen, um diesem zu remontriren, und hierauf eine cathégorische Unwort einzuholen, im Fall sein kein Entsatz zu hoffen seye, und dem Feind das Wetter, wie bis her fügen sollte, wie dann gedachter Herzog sich gleich nach dem Mittagessen zum schreiben niedergesetzt.*

Invita Osmanidum domino parere coacta es.
 At satiata malis, iras fortuna remisit
 Denique, et aequato pensavit foenore damna.

Scilicet ut primum, cui *Zenta, Temesiaque*⁽⁶³⁾ olim
 Texebant lauros, prono defluserat Istro
 EUGENIUS⁽⁶⁴⁾ belli decus, Osmanidumque flagellum,
 Extemplo rediere animi, et versa omnia retro.
 Ille moras omnes pertaesus, cingere utraque
 Parte urbem iubet, et late circum omnia fossis
 Vallare: incumbunt operi, discrimine nullo,
 Aequata inter se cura, milesque, ducesque,
 Intrepidi certae praebentes pectora morti.
 Par cuius famae studium est, par omnibus ardor
 Ordiri pugnam, et visendi cominus hostem.
 Nulla mora est, servant operae, non turbida ventis,
 Et pluviis nox intercepta, diesque flagrantis
 Syrio, et obtorpens non illos aura fatigat.
 Pars terram egerere, atque scrobes componere pergit
 Pulvere subfartas pyrio, mox damna daturas,
 Pars quatit aerisono labefactos verbere muros,
 Candentesque globos tectis superinjicit, illa
 Concipiunt flammas, et late incendia spargunt,
 Corripiuntque ignes vicinas flamine turres
 Materia plenas picea, et penetrabile sub ipsum
 Illapsi horrisone crepitant, furit igneus ardor
 Intus, et, emotis subito a fundamine muris,
 Moenia quassa labant, et ducunt lapsa ruinas.

Gleich damals kam uns Bericht, das der bleyerne Thurm in dem innern Schoss mit Feuer angieng, woraus ich unvorzüglich dahin geritten, und als ich gesehen, dass das Feuer fast wieder gelöscht war, begab ich mich wieder herunser. Es kam auch hernach der Oberhauptmann von der Artillerie Wasserfort genannt, und sagte dem Herzog und mir, dass alles ausser Gefahr wäre. Man hörte aber bald darauf einen entsetzlichen Schlag, und war ein solches Erschittern und Fallen der Steinfelsen, dass die meisten Häuser niederfielen, und in dem Schloss drey Magazine eines nach dem andern angien, auch auf einer Seite von dem Saustas bis an des Königs Ravelin, alle Leute sowohl in der Contrescarpe, als auf dem Wall völlig erschlagen, die Stücke in den Graben geworssen, ganz ruinirt, und der Graben dergestalt gefüllt worden, dass man, wie etliche Soldaten von dem Salmischen Regiment, so allda gestanden, berichten, überall hinauf hatte reiten können.

Das andere Theil des Schlosses hat die völlige Parade von 1100. Mann, auch in der Wasserstadt so gar die Schisse, und theils Tschaiken zerschmettert, dass viele Lent darauf untergangen. Da nun der Staud und Dampf aufgehört, und die Türken den Schaden gesehen, sind sie hinein komnten, weil die meisten in der Contrescarpe, auf dem Wall, und Paradeplatz erdrückt, und zerqwetschet worden. Als ich nun ein und andere Anstalt machen wollte, kam der Feind vom Schloss herab, und hieb einen Theil der beschädigten, und erschrocken Leute nieder, ob ich gleich den Feind auf einer Seite poussirt hatte. Hernach gieng das Pulvermagazin in der Wasserstadt an, so ich während der Belagerung 5 Tage lang, durch 4. bis 500. Soldaten mit 3000 Zentner Pulver in den Gewölbern anfüllen lassen, welche Gewölber vom obigen Gewalt, und Erschütterung zerspalten, und also von den Bomben, und Feuerkugeln, und was sonst von dem Laboratorio oben herunter geworssen worden sondern auch das Proviant, und andere Häuser angesteckt worden.

Nachdem nun der Feind an breyen Orten des Wassers unsere Leute niedersähe, ich der Herzog von Croy nebst dem Grafen Archinto durch andere Schiffe auf eine Tschaike kommen, die ich aber nicht erlangen konnte, weil mich dieser Jammerstand noch einmal zurückzusehen veranlassete. Doch fandte ich endlich noch eine Tschaike, die von dem Steinen durchlöchert war, und zu Grund gehen wollte welches der Herzog ershend wieder zurückgefahren, und mich eretert &. Belgrad ist in Summa ärger als die Zerstörung Jerusalem, und als wir auf dem Wasser waren, so sind die übrigen Magazine auch angegangen, welche dann einen grossen Theil der Feinde erschlagen, und wie einer, so noch des Morgens übergelauffen, aussagte, haben sich Türken nicht recht getrauet hienin zugehen, aus Beysorge, es dörfen noch einige Bomben auffliegen. In summa der Feind wird wenig brauchbare Sachen sowohl an dem Platz als von der Artillerie fiden &. Anno dein 1693. rursus Belgradum a nostris, sed frustra tentatum fuit.

⁽⁶³⁾ EUGENIUS anno 1697. Turcas memorabili praelio ad Zentam fudit, peditatu hostium pene ad internecionem deletio. Temesiam autem an. 1716. expugnavit.

⁽⁶⁴⁾ Idem die 21. Maii an, 1717. Futakinum appulit, et confestim omnia Belgrado obsidendo comparavit, hostemque sua castra[-]metatione ita distraxerat, ut non dubitaret, illum transmissio Savo obsidionem inchoaturum esse. Cum igitur vires suas huc convertit, Eugenius acceleratis itineribus, traecto infra Pancsovam Danubio, citius cum copiis ad Belgradum constitit, quam Turcae illum vel loco movisse putarint, quo in genere stratagematum Eugenius foecundus, et felix erat.

415 Caesareus contra ium defensoribus orba
 Promptus ad assultum conscendere valla parabat
 Miles, cum subito hostis adest⁽⁶⁵⁾, ter millia centum
 Iuxta equitum, peditumque trahens⁽⁶⁶⁾, atque agmina Savum
 Danubiumque inter protensis explicat alis,
 Et castra opponit castris. Hinc cingitur urbe,
 Illinc innumero clausus servatur ab hoste
 420 Miles Caesareus: iam et vimina barbarus audet
 Fossis ingerere, et vexilla infigere vallo,
 Molirique dolos, et subter castra cavernas
 Ducere, et insultans minitari cominus armis.
 Nec procul exitio iam res distabat, et omnis
 425 Huc Europa oculis animis suspensa tenebat,
 Me quoque, cui spes in Tauruno fixa, salusque est,
 Eventu dubiam gelidus persuaseret horror,
 Cum Pudor indutus semusti militis ora,
 Turritaque nitens mythra⁽⁶⁷⁾, iam sole cadente
 430 Constitit ante Ducem moestus, sic ora resolvens:
 Otia nos terrent, pugnam te poscimus omnes,
 Longa mora est, noli virtutem includere fossis,
 Sed liceat tandem ruptis excedere vallis,
 Et conferre manus, et cominus ora tueri,
 Experire, tuo quid virtus concita possit
 435 Auspicio; aut fugiet trepidus procul agmine verso
 Nec frustra nos dein recutitus temserit hostis,
 Aut non indecori ponemus sanguine vitam,
 Nec, si ponemus, toti moriemur inulti.
 440 Olli subridens placido Dux reddidit ore:
 Macte animo! et sociis pauca haec dicenda capesse.
 Ut primum Oceanum surgens aurora relinquet
 Crastina, si vobis eadem sententia perstat,
 Atque idem, qui hodie, vos tunc accenderit ardor,
 445 Non deerit campus virtuti. Haud plura loquutus
 Defixa tacite secum mente omnia versat.
 Nec mora, concilium cogit: mens omnibus una,
 Abrumpendas esse moras, hostemque superbum,
 Si tulerit fortuna, suis extrudere castris,
 Hanc superesse viam, qua urbs iam vicina ruinae
 450 Concidat, et longos soletur victa labores.

Discessere Duces, laetus mandata capessit
 Miles, et ingentes animum confirmat in ausus.

⁽⁶⁵⁾ Vezirius cum toto exercitu Nissa movens, die 31. Iulii sero vespere adfuit, et in conspectu Caesarei exercitus, qui Belgradum a Danubio ad Savum usque munimentis cinxerat, casra metatus est, Caesarea castra eductis operibus circumvallans.

⁽⁶⁶⁾ Apud Agam Turcicum, a Caesareis interceptum, elenchus repertus est, qui 350000. regularis militiae Turcicae, et 100000. irregularis censuit.

⁽⁶⁷⁾ Litterae Vienna 25. Aug. scriptae ita memorant: *So viel nun das Treffen selbst betrifft, so wird hier debittirt, das sich die sämmtlichen Granadiers am 15. currentis durch einige Deputirten bey des kommandirenden Herrn General Lieutenants hochfürliche Durchlaucht des schweren lassen, das sie sich von den Türken als zusammengeraften liderlichen Gefindel müsten so braviren, und durch das sters währende Schiessen in Hazard ihres Lebens setzen lassen, da sie doch ihres Orts nichts seynlicheres wünschten, alt mit den Feind handgemein werden, und so dann ihre Herzhaftigkeit in einem öffentlichen Treffen zu weisen. Vätten also Ihre hochfürliche. Durchlaucht unterthänigst, das Sie ihnen ausserhalb des Retrenchimentst mit dem Feind anzubinden erlauben möchten, sie ihres Orts wollen sich als rechtschafene Leute also verhalten, das sie bis auf den letzten Mann zu sechten, oder Sieg in Ehre zuerhalten vermaynten.*

Nox erat illunis, mediumque reliquit Olympum,
 Excedunt taciti castris, et utraque patentes
 Impediunt aditus; nec adhuc se senserat hostis
 Cingi, cum tenebris iam raris PALFYUS acri
 Vectus equo, a dextris inopine primus⁽⁶⁸⁾ in hostem
 Irruit, atque sequuturis amplissima pandit
 Pugnandi spacia: haud segnis quoque MERZIUS instat,
 Adversamque premunt coniunctis viribus alam,
 Illa fugam simulans, positu sed tuta locorum,
 Dimicat adversum, vallataque castra tuetur
 Fortiter, et multo consternit funere fossas.
 Non illam incumbens hostis, caedesque suorum,
 Et gemitus fixa poterant statione movere,
 Sed quocunque ferox se se converterat armis
 Caesareus miles, contra coit omnis in unum
 Horrescitque acies hostilis; servet utrinque
 Ardor vincendi, fugiuntque, fugantque vicissim.
 Hactenus ambiguo tenuit certamine pugna,
 Verum, ubi letifero perstrictum vulnere⁽⁶⁹⁾ Natum
 Tergo vidit equi ruere, ac effundere vitam
 PALFYUS, exardens, oculisque micantibus ignem,
 Hac, ait, o! comites! hac nobis gloria certum
 Aut mors pandet iter; mediumque invectus in hostem
 Congeminat vires, et circumfulminat ense.
 Sanguine barbarico quem virtus tinxit avorum,
 Gratum olim donum, iuvenis cum sumeret arma,
 Propagatque neces ultor, sternitque, feritque
 Obvia, et hinc primum nobis victoria signum
 Edidit. At Nati iacturam e stirpe nepotum
 Is bene pensabit quondam, qui, Marte relicto,
 Se pacis dedet studiis, magnique parentis,
 Spero equidem, nec vana fides, vestigia sectans,
 Consilio gentis fortunas, spemque fovebit
 Pannoniae. At nihilo levior Mars parte sinistra,
 Hostis ubi vallo ripam firmaverat Istri,
 Saeviit: huc primum dubia sub luce subibat
 Agmen agens peditum, quem Würtembergia nuper
 Misit, *Alexander*⁽⁷⁰⁾, mediosque ignarus in hostes
 Incidit, et sero, in quo sit discrimine, cernens,
 Colligit in se animum, quadratoque agmine turmas
 Bistonidum aggressus, vario certamine marte
 Sustentat primum, mox, fortiter impete facto,
 Dimonitque loco, et late omnia caedibus implens,
 Egit in Istrum praecipites, innare videres
 Quadrupedesque, virosque, immersaque finctibus arma.

 Interea, dum cornu hostis lassatur utroque,
 In medio horrificus se tollit clamor, et ingens
 Exoritur bellum: peditum huc fortissima turma,

⁽⁶⁸⁾ EUGENIUS dextram equitum alam in hostem Ioanni PALFY, postea regn Hungariae Palatino ducendam commisit, isque, ob longiorem faciendum circuitum, primus castrsi excessit, et ante diluculum in hostem incidit. Sub illo dignitatis ordine erant, *Martigni, Ebergényi, Hautois, Walmerode, Stroga, Jörger, Rottenban, et Galbes*.

⁽⁶⁹⁾ Eiusdem cum parte nominis Ioannes, si superstes fuisset, ad summos gradus militiae eluctaturus erat.

⁽⁷⁰⁾ Is peditatum sinistrae alae ducebat, equitatum vero *Montecucoli*, et sub hoc *Croyx, Veblen, Cordua, Orsetti, et Usselen*.

Osmanidumque duces coeunt, aut vincere certi,
 Aut forti, sed non et inulto, occumbere leto.
 Ergo incensi animis, pars undique maxima vallis
 Emicat, et magno terret clamore phalangem,
 505 Quam STAHPREBERGUS⁽⁷¹⁾, fama super aethera notus,
 Ductabat: stricto hic pugnatur cominus ense,
 Virque virum premit, et Ietali fauciat ictu;
 Et pulsus repetit rursus pugnamque, locumque,
 510 Quemque tenet pugnans, moriens quoque corpore complet.
 Succedunt fessis iterumque, iterumque recentes,
 Et rumpunt cuneos, acies miscetur utrinque,
 Signaque pulsa loco cedunt, redeuntque vicissim,
 Ut, si ventus agat fluctus, quos una repellit,
 515 Altera in adversam rursus mox ripa retorquet;
 Talis erat pugnae facies, cum fulguris instar
 EUGENIUS, solito Mavortis percitus igne,
 Improvisus adest fessis, vultuque sereno
 Sufficiens animos, idemque hortator, et actor
 520 Infert se medium: redit in praecordia virtus
 Militi, et Osmanidas geminatis viribus urget,
 Agmine suffultus, quod Dux *Beveranus*⁽⁷²⁾ agebat
 E valle in collem per strata cadavera lente
 Eluctatus, et hinc plenis illatus habenis
 525 Emicat in tumultum, sua quo tormenta locarat
 Barbarus, haec capit, ac ipsos displodit in hostes.
 Extemplo turbata acies inimica, ducesque
 Incerti volitant, frustra sperare salutem
 Atque animos revocare iubent, non verbera terrent,
 530 Proemia non retinent, tantus pavor occupat omnes.
 Ergo fugam rapiunt abiectis turpiter armis,
 Quaque fugam rapiunt, caeduntur, victor anhelos
 Acriter insequitur, palantes sternit, et ausos
 Proterit extremas nequidquam opponere vires.
 535 Post, ubi nulla salus, signis, castrisque⁽⁷³⁾ relictis,
 Ut cui facta via est, trepidantes ordine nullo
 Diffugiunt, multi pedibus sternuntur equorum,
 Dedecus, et mixto violentior ira pudore
 Insequitur profugos, tristisque infamia pugnae.
 540 Caesaris at contra miles lituisque, tubisque
 Exultans Paeana canit, sudoreque plenus
 In sua castra redit, coeptisque laboribus instat,
 Mox precium belli cumulate arx dedita⁽⁷⁴⁾ solvit,
 Partaque post pugnam modico⁽⁷⁵⁾ victoria damno.

⁽⁷¹⁾ Is primae peditum aciei in medio praefuit, illi suberant *Wachtendonck, Bonneval, Plischau, Abunada, Windischgraez, Neinburg, Langlet, Woheser, et Marsigli*.

⁽⁷²⁾ Secunda peditum acies parebat Duci de *Breveren*, sub cuius, et Comitibus ab *Harrach* ducatu erant, *Brown*, Princeps de *Arenberg*, Dux ab *Holstein, Daun, Ottonyr, Stahmberg* iunior, *Morulli, Dalberg, et Wallis*.

⁽⁷³⁾ In castris Turcarum post felicem pugnam reperta sunt, centum, triginta et unum, tormenta, maioris et minoris formae. 3000. currus partim commeatu castrensi, partim pulvere, globisque onusti: istorum 23000. fuere: mortaria quae dicunt, 37. Pulveris pyrii 600. centenarii. Vasa plumbo plena 300. item 52. vexilla, et 9. caudae equinae, ex his duae maximae, tympana, tentoria cum reliquo apparatu militari numero maximo.

⁽⁷⁴⁾ Sequenti die post consertam pugnam arx pactis conventis deditionem fecit.

⁽⁷⁵⁾ Caesareorum iactura Turcae comparata, levis fuisse videri potest. Nam ex equestri nostrorum milita caesi 103. laesi 1581. trucidati equi 2721. vulnerati 1351. et ex peditatu caesorum fuere 801. laesorum 1358. contra ex parte Turcarum in loco pugnae extra castra 5000 in castris vero 14000. caesi, et vulneratorum 20000. numerata sunt.

545 Haec saecum memori dum Servia mente revolvit,
 Et simul Heroum prisca illi occurit imago,
 Qui fuso ornarunt vicinos sanguine campos,
 O! mihi si quemquam fortuna, ait, advehat olim,
 Qui tandem nobis crudelia vincula demat,
 550 Huic ego vota libens faciam, et gratissima solvam,
 Plura loquuturae rumor defertur ad aures,
 Victrices aquilas circum volitare *Gradiscam*⁽⁷⁶⁾
 Inque fugam versum desertis sedibus⁽⁷⁷⁾ hostem,
 Abdita silvarum petere, et latitare sub antris,
 555 Frustra ausum funesta lacescere Caesaris arma.
 Iamque metu simili percussos terga dedisse
 Osmanidas, non castra illos, non valla subiri
 Ardua, letiferosque globos vibrantia longe
 Tormenta, atque loci positum iuvisse cruentos
 560 Volvere *Milkovum* fluctus, *Brailamque* fugaces
 Trans Istrum stupuisse⁽⁷⁸⁾ hostes; hinc proxima *Alutae*
 Intremuisse iuga, et Austriadum iam signa micare
 Eminus, extremum Odrysiis minitanti fatum.
 Haec ubi non dubius rumor, passimque per urbes
 565 Vulgatus sparsit, totis commota medullis
 Servia, vix se se, improvisaque gaudia coepit.
 Qualis, ubi Andromede materna ob crimina cauti
 Affixa, a Perseo vidit sua vincula demi,
 Exiliit, montro, et duris exemta catenis,
 570 Haud secus illa, velut praesenti erepta periclo,
 His animo curas incoepit demere dictis.
 Hoc erat, hoc certe, eventus mihi quando futuros
Pannonis obscuro nuper velamine pandit.
Milkovum, memini, Osmanidum de caede cruentos
 575 Acturum fluctus, cecinit, tum proxima *Alutae*
 Motibus insolitis iuga, ait, succussa tremiscent,
 Et summo Austriadum de culmine signa micabunt,
 Hinc fore, Taurunum ut vinclis solvatur ademtis,
 Et mihi Libertas amissos reddat honores.
 580 Forsitan - hic versans mentem inter spemque, metumque
 Conticuit, liquidas subito cum visa per auras
 Cincta caput laurum, niveis Victoria bigis
 Advolat, et nostra est, inquit, Taurunia⁽⁷⁹⁾ cessit
 Barbarus, indignans licet, effusoque suorum
 585 Sanguine, non illo, iam fastu elatus, ut ante,
 Cessit IOSEPH auspiciis. Iam victus, et exspes,
 Saepeque respiciens, capta dolet arce micare
 Caesareas aquilas, tristemque abscondere Lunam.

⁽⁷⁶⁾ Caesareo eiusdem nominis Praesidio ad Savum opposita, alias *Berbir* dicta.

⁽⁷⁷⁾ Berbir 10. Iulii occupatum est. Cum illam LAUDON obsidere coepisset, de industria spacium Turcis apertum reliquit, qua evadere possent. Id multi mirati sunt, sed non venit illis in mentem, ex huiusmodi captivis, qui sero, aut nunquam redimuntur, et ob agrestem ferociam turbulenti sunt, frustra anonom consumunt, nullum unquam lucrum capi solere.

⁽⁷⁸⁾ Princeps a COBURG, qui 31 Iulii Turcas ad *Focsan* profligavit, haud multo post, id est, 22. Sept. Vezirium cum 100000. appropinquantem, ad *Rimnik* in societate SUVAROVII Russicarum copiarum Ducis, cum 20000. aggressus vicit, et primum *Brailam*, mox trans Danubium fugavit, occupatis tribus castris, caesis 7000. captis 80. Tormentis, 5000. curribus, 100. vexillis, 300. Camelis reliquoque apparatu. Memorabili sane ad posteros exemplo, a tam parva manu tam numerosum exercitum vinci potuisse.

⁽⁷⁹⁾ Belgradum die 7. Octobris itaque triduo ante *Laudonii* onomasticon instar Xenii se Illi tradidit. Eodem die an, 1571. classis Turcica ad Echinadas victa est, centum et octoginta triremibus captis, reliquis crematis, aut mersis. Ob quam victoriam Pius V. Pont. Max. Divae *Virgini*, Matri *Dei* festum Rosarii instituit.

Haec ubi dicta dedit, medio in sermone videri
 Desiit, aligeramque simul Famam ante volare
 Iussit, et ad Magnae subsistere tecta Viennae.
 Nulla mora est, volat illa celer, Pestanaque rura
 Attingens, streperas succussit in aere pennas,
 Signum laetitiae, senserunt protinus illud
 Vicini montes, et montibus addita Buda,
 Vox quoque per valles, olim loca foeda sepulcris
 Turcarum, audita est tumulo lacrymabilis imo:
 Imminet heu! iam gens flavis ornata capillis,
 In nostram dudum fato⁽⁸⁰⁾ promissa ruinam.
 Audiit haec Fama, et rursum crepitantibus alis
 Laetitiae bona signa dedit, transuectaque montes
 Coeptum iter accelerans, primis surgentibus astris
 Caesaream, ut iussa est, praenuncia venit ad urbem,
 Utque in suprema visa est considerare turri
 Et victricem aquilae capiti subnectere palmam,
 Iubila continuo, et plausus, fremitusque coorti,
 Ereptumque sibi vulgus per compita, et aedes
 Diffusum, totam e stratis excusserat urbem.
 Ille, resultabant plateae, ferus ille repulsus
 Tandem hostis, fractusque iacet, frendensque recedit,
 Nequidquam Austriadum contemnens pectora, et armos,
 Pannonidumque enses iam victus tergora vertit,
 Et captam indignanti lumine respicit arcem,
 Respicit, at frustra iam captam respicit arcem,
 Austriadum illa dehinc requiescet tuta sub umbra.
 Haec tibi de victis, Caesar! Nunc gloria Turcis
 Venit, mox titulis regnorum, regna vetusti
 Accedent iuris, quae quondam praeda fuere
 Bistonidum, discors animis dum Pannonis esset,
 Auspiciis Tuis, modo sit Tibi vita superstes
 Longior, Euxini concludes finibus hostem;
 Hic ille antiquo, facies, ut limite sistat,
 Fracta nec ulterius succrescant cornua Lunae.
 Tu LAUDONE etiam, duce quo victoria parta est,
 Heroum, quos nostra tulit, postrema feretque
 Aetas, si locus est meritis, censebere primus.
 Iam tibi venturo Lauri de fronde coronam

⁽⁸⁰⁾ Refertur Antiquitatum Constantinop. Lib. VII. pag. 159. apud Bandurium, inscriptio graeca sepulcri Constantini M. cuius siglas Gennadius Patriarcha explicuisse dicitur. Continet ea vaticinium de urbis illius vicissitudinibus, in quo post occupatam a Turcis Constantinopolim haec subiunguntur. *Flavum vero genus una cum primis possessoribus totum Ismaelem* (quo nomine Turcas intelligunt) *expugnabunt, urbem septem collium cum ditione capient.* Idem Leo Imp. In oraculo de restitutione urbis apud Leunclavium in fine annalium Constantini Manassis expressit his versibus:

Sed te perustum ab igne, te flavum genus

Totam incinerabit, et regnum evertet tuum.

Cel. Lambeccius per *flavum genus* Latinos, qui Duce Balduino Flandrensium Comite Constantinopolim an. 1204. occuparunt, intelligit, Claudianus Lib. 2. in Rusinum flavos crines Gallis tribuit, Priscus Rhetor contra in Legat. Cap. 40. et Pachymeres Lib. I. cap. 18. Francis, seu Allemanis, ut adeo, si verum sit vaticinium, sensus illius, etiam *Georgieviczio* teste videatur esse, Constantinopolim aliquando a Germanis occupandum esse. Ceterum eruditi vaticinium hoc a recentioribus Graeculis suppositum esse censent. Utcunque autem id fit, viget etiamnum inveterata apud Turcas opinio, Imperium suum a Christianis quondam eversum iri, cuidam vaticinio innixa, quod Bartholomaeus *Georgievicz*, vir doctus, et apud Turcas diu captivus, in epitome de Turcorum moribus Lugd. An. 1587. edita, pag. 109. ita ex Turcico in Latinum convertit. *Imperator noster veniet, ethnici principis regnum capiet, rubrum quoque pomum capiet, in suam potestatem rediget. Quod si septimum usque annum Christianorum gladius non insurrexit, usque ad duodecimum annum eis dominabitur - - et post duodecimum annum, ex quo rumbrum pomum in illius potestatem redactum fuerit, apparebit Christianorum gladius, qui Turcam quaquaversum in fugamaget.* Haec illius fide, qui in id vaticinium prolixè commentatur.

Nectimus, et titulum addemus: TAURUNIA CAPTA⁽⁸¹⁾
 Et quae, rapta hosti, mittes, nam plurima mittes
 Cum signis spolia, haec sacras figemus ad aras,
 625 Quae nomen, laudesque tuas testentur in aevum.
 Te quoque, si nostram parta iam pace revises
 Urbem, laus COBURG! manet, qui primus in hostem
 Extuleris signa, atque animum, viresque superbas
 630 Fregeris Osmanidum, et nuper numero impare iisdem
 Congressus, duro, et gemino certamine victos
 Castrisque exutos, praedaeque potitus opima,
 Eventu trepidos longe trans egeris Istrum.
 Vincula servitii quod iam Moldavia rumpit,
 635 Magna tui pars est operis: nunc Blachia restat,
 Haec quoque, si *Brailam*, ut facies, promoveris arma,
 Haec quoque victa cadet, ripaque affertus utraque
 Danubius, veteres mox sponte subibit habenas.
 Haec plausus inter, noctisque tripudia vulgus,
 640 Post, ubi nox depulsa polo est, auroraque sensim
 Exeruit caput, ad divum mox limina cuncti
 Agmine conserto properant, meritasque rependunt
 Grates, et taciti Numen coeleste precantur.

Ecce autem! qua se Templi sacraria pandunt,
 645 Visa omnis pugnae facies ex ordine, mira
 Picta manu. In medio arx flammis correpta relucet,
 Lateque attolit piceum sub nubila fumum.
 Hinc vallum, et muros vis Thracum immensa tuetur
 Exsertis gladiis, contosque, subire volentes,
 650 Arcere, oblongisque retrudere cernitur hastis.
 Illinc iam dudum generosa percitus ira
 Teuto, atque ense potens pannon, fortesque Croatae,
 Illyriique truces, oculis, vultuque frementes,
 Ordine condenso, seque inter passibus aequis
 655 Disiuncti subeunt, victaque crepidine montis
 Pars praeit, et manibus iam longe hastilia torquet
 In Teucros, fossas adoperta ducere terra
 Pars alia, atque acta testudine vellere vallum
 Nititur, ignivomos alii iaculantur ab aere
 Candentesque globos, ruit undique aheneus imber,
 660 Nec mora, nec requies, vix imber decedit unus,
 Mox alter sequitur, lateque incendia voluit
 Eversura domos, et crebra ut grandine nimbus
 Perstrepit in tectis, sic crebris ignibus intus
 Arx omnis crepitat, coelum ipsum ardere putares.
 665 At flamma in media per apertas ire ruinas
 Contendunt alii, et mortem per vulnera quaerunt.

⁽⁸¹⁾ Taurunum LAUDONII opera receptum, Cel. DENISIUS elegantibus versibus Latine, et Germanice celebravit. Latini sunt:

Quae per lustra decem Tauruni insederat arceis
Effulgens nimbo Luna procellifero,
Hanc modo confractis deiecit cornibus Heros
Induperatricem substituens Aquilam.
Mars Pater! Emeritis Lauros superaddito canis!
Fama! Viro reple solis utramque domum!
Eugenium reducem petiistis, publica vota!
Est Laudonio, sistite vota! Redux.

Suggest hic scalas, aditum ille explorat, et omnes
 Circuit attenta rimans indagine muros
 Qua via se pandat, socios vocat alter, et aptum
 Innuit accensu callem; coit omnis in unum
 670 Prodigus huc vitae miles, relevatque labantes.
 Inde alii accelerant, qui fessis tela ministrent,
 Supponuntque suos humeros scandentibus, atque
 Alter in alterius subnixus tergore, rupes
 675 Tentat inaccessas manibus comprehendere; durum
 Undique fervet opus, medii cernuntur ubique
 Ardui equis volitare uces, et nomine quemvis
 Horatri, et dubiis prompti succurrere rebus.
 Ante alios LAUDONI urget praesentia fessos,
 Et nutu praevertit ad ardua militis ausus.
 680 Tu quoque turmarum in cumulo, FRANCISCE, videris
 Thoraca indutus rigidum, tela inter, et ignem
 Versari, ah! Ne quid nimium, ne fortiter ausis,
 Vulnera, quae ferres, etiam Tuae ferret ELISA,
 Parce annis, veniet tempus, cum bella vocabunt,
 685 Et non cunctantem Te dira in proelia poscent.
 Hic, ubi se bivium Byzantia moenia versus
 Diducit, tristis late fragor aethera complet,
 Atque inter fumum, qua lux intermicat, arma
 Caesaris Osmanidas urgent, vincuntque, fugantque,
 690 Illi arcem trepidi quaerunt, sed et inde repulsi
 A sociis, passim caeduntur, sit via in urbem
 Et strages, plateaque a fuso sanguine turgent.
 Nec minus ad laevam, qua vicus, Rascia nomen
 Illi est, ad Savi ripam haeret, militis ardor
 695 Emicat: hac primum, qui vitam prodere gaudent,
 Pannonnes Illyriis mixti, denso agmine strictis
 Incurrunt armis, et, prima obstavula, palos
 Evellunt, ignique cremant, mox, impete facto,
 700 Irrumpunt, et Bistonios obsistere frustra
 Ausos, certatim sternunt, vitamque precantes
 Confertim truncant, tantus mentem incitat aestus
 Atque furor; *Spahii* campo palantur aperto,
 Non ausi Hungaricis equitum concurrere turmis.
 At longe hinc solido munitus ab aggere murus,
 705 Vastoque aspectu; praelabenti imminet Istro,
 Hunc, quamvis illinc Thraces voluantque, ruantque
 Vertice de supremo, immani pondere saxa,
 Hunc subeunt omnes, quos ardens pectore Mavors
 Exagitat stimulis, magnaue evertere opum vi
 710 Quaerunt, et prope iam muri fastigia prensant,
 Luctantesque tenent facto simul impete pinnas,
 Atque hic summo ausu decertant limine in ipso
 Teutones Odrysiis mixti, Pannonque, Croataeque,
 715 Illyrique arces, propagant undique caedes,
 Pene ipsos sredas, quos vibrant ensibus, ictus
 Audiri, tanto pugnant conamine, et ira,
 Inque vicem laedunt, laedunturque, ipse redundans
 Per murum cruor, in nona subdit proelia vires,
 720 Exardetque animis, rursum pugna aspera surgit,
 Vulnera congeminant, feriunt, feriuntur et ipsi,

Hic caput, ille pedes laesus vestigia figit
 Averse titubans, pronusque e culmine lapsus
 Secum alios voluit, media cervice resecta
 Hic procumbit humi, cidarisque a vertice, tabo
 725 Deturpata, ruit; mancus medio ille lacerto
 Nequidquam frendens gladium vult prendere inanem,
 Et, qua parte potest, moriturus dente minatur.
 Nulla quies miseris, a tergo Teutones instant
 730 Pannonibus iuncti, et, qua pinnas cinxerat hostis,
 Illac incumbunt acri certamine; Turcae
 Inde fugam rapiunt, supremaque arce recepti
 Nequidquam auxilio gemebunda voce vocantes
 735 *Allaha!*⁽⁸²⁾ quassatam dedunt victoribus arcem,
 Et versis in terram armis, vultumque pudore
 Suffusi, incassum frendent, veteresque retorto
 Lumine respiciunt sedes, moestique reliquunt.
 Haec dum miratur suspensum in imagine vulgus,
 Nutibus, et voce elata, sua gaudia testans,
 740 Ter pro Caesarea concepit vota salute,
 Ter simul adnuerant Templi sacraria votis.

At, sua quae demum sensit victricibus armis
 Damna tot annorum pensari, Servia frontem
 Laetior explicuit, veterumque oblita malorum,
 745 Spem libertatis non vana mente resumens,
 Quae toties pepigit, Superis mox debita primum,
 Grata dein Servatori vota altera soluit.
 Ipse etiam Savus, communi nomine gaudens,
 Hactenus infestas, voluebit mollius undas,
 750 Ipseque, quem duro puduit servire tyranno,
 Danubius strepitu armorum fundo excitus imo,
 Laetitiae tumens, ripam commovit utramque
 Vorticibus se ipso maior, gaudensque cruore
 Barbarico, cladis patratae, arcisque receptae
 755 Nuncius Euxino, solito velocior, ibat,
 Vicinas laetis implens rumoribus urbes,
 Bulgarus, adversamque tenens *Bogdania*⁽⁸³⁾ ripam,
 Cum Valacho, et Bessis iam longe applausit eunti.

Ipsa adeo, ut primum volucris praeconia famae
 760 Russia persensit, stimulo virtutis in hostem,
 Quem toties sumtis olim iam fregerat armis,
 Et qui nunc iterum, violato foedere, signa
 Sustulit infestus, geminatis passibus ire
 Gaudet, et a victo meritas desumere poenas.
 765 Iamque iras spirans, armorum pondere toto
 Imminet, ut quondam se se dum nubibus atris
 Foeta procul tempestas in montana recepit,
 Atque diu valles inter luctata, minaci
 Murmure se prodit, tonitruque, et fulgure terret,
 Mox in plana furens abruptis nubibus imbrem

⁽⁸²⁾ Turcae sua lingua Deum compellant *Allah*, et in pugnae initio, clamore ingenti edito, in auxilium vocare solent, quae vox saepius continenter repetita audientibus videtur sonare *Allaha*.

⁽⁸³⁾ Moldaviam turcae *Bogdaniam*, item *Carabogdaniam* a nigri frumenti copia appellat.

770

Vento intermixtum fundit, tum grandine densa
 Ruris opes populans, late ruit omnia circum,
 Haud secus Odrysium se fundit Russus in hostem,
 Secum una trepidas multa formidine curas,
 Terroremque ferens, et agens procul ante pavorem.
 Et iam consueto Mavortis ab igne calescens
 Trans *Prutum* Osmanidas fugitivos, transque *Sereti*
 Eiecit ripam, et *Tobaci* ad moenia fusum
 Trans *Kagul* repulit, magnum trans urget et Istrum,
 Romanisque suas aquilas coniungere pergit.
 Fortunatae aquilae! si quos mea vota movere
 Possint, et possunt, Superos, nil vestra moretur
 Arma, sed extremos alas extendite Thracas
 Ultra, utraque fretum, qua Phoebus vergit ad austrum,
 Causaque quae belli est, eadem sit causa triumphi.

785

At vos Heroum genus, et stirps, sanguine quorum
 Moenia Tauruni rubuerunt, fractaque tandem,
 Vis iacet Osmanidum, debellatusque tyrannus,
 Sed qui pallentes inter iam degitis umbras,
 Quas olim par laudis amor contemnere letum
 Iussit, non vos, non totos ferus abstulit hostis,
 Nec qua vestra iacent tumulo nunc corpora, virtus
 Et fama illustris gestis condetur eodem.
 Pars vestri superest melior, vivetque superstes
 Gloria, et ad feros ibit mansura nepotes.
 Ipse ego supremis vestros decorare labores
 Muneribus pergam, et, qua se sublimis in auras
 Erigit arx, hac vestra inscribam nomina rupi,
 Gestaque sibjiciam, venturae in secula famae
 Non dubios testes, quae, si fors navita Savo
 Defluat, aut remis Istri pulsaverit undas,
 Praeteriens legat, et longinquis deferat oris.

790

795

800

805

810

815

At, qua parte sua attollens fastigia saxum
 Explicat, a dextris statuam Te MAXIME CAESAR!
 Ut sublimis equo turmas lustrare solebas,
 Atque tuorum animos placidis accendere dictis,
 Intrepidus, constansque Tibi, dum barbarus hostis
 Adversa in ripa ferro terreret et igne,
 Et flammis inter medias celer undique adesses
 Fessis, gauderesque Ducum praevertere munus.
 Hinc saepe insomnis Tibi Nox adstabit, et inde
 Orta Dies curis plena, indefessaque Mens, et
 Subtus Te spolia, et coniecti in vincula Turcae.
 Sed nec Te tacitum, Princeps FRANCISCE, relinquam,
 Ignivomum cum strage globum qui primus in arcem
 Ausus es injicere, et capto praeludere castro⁽⁸⁴⁾,
 Grande rudimentum, et felix successibus omen,
 Circum autem fortesque Duces, et fortia facta.
 Proximus assistet rutilis LAUDONUS in armis

⁽⁸⁴⁾ Litterae Belgrado scriptae affirmant, serenissimum FRANCISCUM prius, quam arx quati coepisset, a *Laudonio* rogatum fuisse, ut primum globum e mortario in eam ihiiceret. Annuit, in nomine, inquiens, Altissimi, Laudonio ilicet addente, et IOSEPHI II. globum evibravit, arcemque felici omine accendit.

820 Turmarum in medio, vultu late omnia lustrans,
 Imperioque regens animos, et militis aestum.
 Illi urbes Thracum, decussaue cornua Lunae,
 Ereptumque iugo Taurunum, et rudera montis,
 Sub pedibus fastum Odrysium, bellicque labores,
 825 Hactenus emeritis subiit quos canus in armis,
 Adjiciam: haec praeter, si quae ars modo fingere posset,
 Grandem animum, sibi qui minimam de laude reponat,
 Contra aliis tribuat superaucto foenore partem,
 Seque intra lateat contentus, si quid acerbum
 830 Sors adversa parat, vel ridet prospera vultu.
 Non longe hinc, qui Saxonico de sanguine cretus
 Gentis famam auges meritis, COBURGE sequeris,
 Teque penes *Focsan*, tum *Martineschtia*, et olim
 Captum *Hotinum*, et Bistonidum de sanguine turgens
 835 *Milkovus*, *Buseusque*, et, qui super aethera quondam
 Te feret, ingenti ad *Rimnik* certamine victus,
 Abiectisque fugam celerans Vezirius armis.
 Illius e curru spectabis more Quiritum
 Captivos prae te, non, quo prius arma gerebant,
 840 Vultu, animoque, trahi, tormenta, et sogna praeibunt
 Fuso erepta hosti, atque ducum tentoria praedis
 Plena, et ter centum, species peregrina, cameli
 Vexilis, et gaza Asiae, spoliisque gravati.
 Inde Duces alii, quos pridem Martia virtus
 845 Extulit, haerebunt lateri, atro pulvere, et aestu
 Indecores, sed quos palmae, et quaesita cruore
 Osmanidum fama, et laudes comitantur, et ante
 Illos laetitiae, plaususque, et Gloria leti
 Contemtrix, et partus Honor, Fortunaque blando
 850 Arridens vultu, et levitatem exosa priorem,
 Praecedent, vinctusque Metus, Livorque sequentur,
 Et Thracum pictis tentoria serica velis,
 Nec non barbarico vexilla aspersa cruore,
 Et quas, proh miseros! caudas sacravit equorum
 855 Caeca superstitio. Super haec calcabit inermis
 Turba, Tuum Caesar donum, et pulcherrima praeda,
 Christicolae, et geminas tendent ad sidera palmas,
 Ad vitam per Te, libertatemque redicti.

860 Parte alia belli socios, quos Russia misit,
 Adstituum Danapri, pugnataque in ordine bella
 Cum Turcis, nuperque illis, quae cesserat, *Ouzim*⁽⁸⁵⁾
Tobacumque, et quae mutato nomine *Akirman*⁽⁸⁶⁾
 Nunc audit, sed *Neszterfejérvár* piscis
 Dicta erat, Hungariae quondam quae subdita sceptro⁽⁸⁷⁾,

⁽⁸⁵⁾ Turcae *Oczakov* sua lingua vocant *Kal-ai-Ouzi*.

⁽⁸⁶⁾ *Akirman* Turcis notat *album castrum*, quod Niestro fluvio adsistum est, quod Hungarica vox *Neszterfejérvár* ad amussim exprimit.

⁽⁸⁷⁾ Eousque ditionem Hungarorum olim pertigisse, docet epistola Mathiae Corvini regis ad Naiazetem I. data, qua queritur contra pactorum fidem *Neszterfejérvár*, et *Kiliam* ab eo occupatas esse. Respondit Baiazet, urbes illas pactorum tabulis nequaquam inclusas fuisse, in quem finem eidem exemplum pactorum misit, quod cum rex ita habere comperisset, Petrum Colocensem Archiepiscopum, cui tabulas pacis conficiendas commiserat, in carcerem conjici jussit, Innocentio VIII. frustra auctoritatem suam interponente. *Retulit*, ita ad regem scripsit, *nobis dilectus filius noster, Ioannes Tit. S. Sabinae Presbyter Card. De Arragonia, Maiestatem tuam capi, et in carcerem conjici jussisse Ven. Fratrem Petrum archiepiscopum Colocensem ob non nulla gravia, et enormia, quae idem archiepiscopus contra te, et statum tuum perpetrasse dicitur &*

865 Imperium gentis Ponti produxit ad oras.
 Addam etiam Oceanum, qua Svecis Finnia litus
 Objicit: hic medio sulcabit in aequore classis
 Rossiadum, tuque in celsa, NASSOVIE, puppi
 Stans mandata dabis, velisque invectus in hostem,
 870 Quamquam immane furant contra Boreasque Notusque,
 Et sibi congenito Suecus quoque robore pugnet,
 Adversas scopulis allides impete naves,
 Inque fugam versas aegre *Kimenius* undis
 Subtrahet exitio, tabulaeque a vortice raptae,
 875 Arma, virique, rudentesque, et lacerta per aequor
 Vela fluent, et, quae reducem te navis habebit,
 Hac, palmam in summo ostentans victoria Malo,
 Petropolis vertet gaudens ad moenia cursum.

 Haec super, ut posito accedat nova pompa trophoeo,
 880 Pone Tuum, IOSEPHE, latus, CATHARINA iugali
 Curru vecta, Ducum coetu stipata suorum,
 Victrici circumvoluet Tua tempora lauro;
 Palladis hanc, et Te sub Martis imagine sistam,
 Atque aliquis propiore afflatus numine vates
 Vos cernens, forte hoc signabit carmine saxum⁽⁸⁸⁾,
 885 HIS EGO NEC METAS RERUM, NEC TEMPORA PONO.

Rogatque, ne quid se inconsulto in eum constitueret. *Datum die 24. Sept. 1484.* Recuperatas tamen postea fuisse, declarant litterae Wladislai II. anni 1511. ad omnes Hungariae provincias, ut milites ad liberandum album castrum compararent. *Intelleximus, ait, et pro explorato habemus partim ex oratore serenissimi regis Poloniae - - partim ex litteris fidelis nostri, Spect. Ac Magnifici Bogdani, terrae nostrae Moldaviae Wayvoda, quod quidam filius Imp. Turcorum, numeroso Turcorum exercitu ex Cassa movens, castrum nostrum Neszterfejérvár obsedit &.*

⁽⁸⁸⁾ Virg. Aen. Lib. I. v. 282.

C) Ioachimi Hödl *In provincia Temesiensi animarum curatoris Musa Werschetzensis
Belgradi ac Hungariae conversiones carmine elegiaco decantans. Libellus primus:
Belgradum expugnatum*

I.

*Belgradum nondum expugnatum Urbi Temesiae
Sortem suam infelicem queritur spemque
Proximae suae liberationis eidem exponit.*

5 Accipe chara Soror tristem quam mitto tabellam,
 Pallet, et est tremula littera scripta manu.
 Scilicet excruciant animum modo spesque metusque,
 Sors dubia; incerto stant mea fata loco.
O utinam miserae redeat lux illa, cruenti
 Qua mihi sit licitum ponere vincla iugi.
Tu quoque sic fueras vexata Temesia quondam,
 Dum strinxit dextram compede Turca tuam.
10 O quot tum gemitus querulosa voce ciebas,
 Implebas tragicis aëra surda tonis.

 Es vinclis tandem victore soluta Sabaudo,⁽¹⁾
 Liberaque es placidos vivere iussa dies.
Ast mihi Sors alia est, Sors dura ac invida, Lunae
 Sum famula, ut fueram, vileque mancipium.
15 Illa dies, quae me Sociam disiunxerat a te,⁽²⁾
 Atque truci iussit succubuisse Getae,
 Eripuit mihi me; solo nunc nomine persto,
 Nec decor o Soror! est oris ut ante, mei.
20 Urbs formosa fui quondam, spectabilis orbi,
 Tu noris, fuerat gloria quanta mihi.
At modo sum reliquas inter despecta Sorores,
 Deficio, ac muris vix bene persto meis.

 Heroes magni Dux Bavare, Dux Eugeni!
25 Cur longas adeo nectitis usque moras?
Sors prior o redeat! rumpantur cornua lunae,
 Urbs sim per vestras libera facta manus.
Anne ego sola gemam? Sim inter tot serva sorores,
 Sit Dubiza, et Schabatz libera, Salva Zetin?
30 Vincula deponat Cotzin, renuatque Gradisca
 Lunae infame iugum, sitque soluta Novi?
Sola ego vincla geram? duro sim compede vincta?
 Nec mihi sit licitum dicere: libera sum?
Absit; Serva licet sim nomine, Servica quamvis
35 Urbs dicar, posthac non famulabor ego.
Omen adest. Vidi nuper volitare per urbem
 Plaudentes aquilas; lunaque moesta stetit.

⁽¹⁾ Anno Christi MDCCXVI.

⁽²⁾ Anno Christi MDCCXXXIX.

Omen, dicebam, felix! mox Austriae vincet,
Optatique aderunt in mea vota Duces.

40 Verum cur vanis imploro vocibus umbras,
Sive tuam Eugeni, Bavare sive tuam?
Cur precibus surdos Heroum provoco Manes,
Qui iam mortale hoc deseruere solum?
Est alius vivos inter, qui vincula solvat,
45 Est alius miserae qui mihi praestet opem;
Tu Vindex ille es Gedeon Dux maxime Loudon
Tu rumpes manibus barbara vincla tuis;
Tu meus Actor eris, columenque meum, atque Redemptor,
Per te Libertas sacra, salusque mihi.

50 Ergo age, rumpe moras Dux inclyte! Collige robur,
Afflictae tuis viribus adfer opem,
Ocius accelera naves, mox construe pontes,
Substernent famulas Savus et Ister aquas;
Tum gentes lauri cupidas transpone per undas,
55 Facque tui cingant maenia nostra greges;
Fac resonent tormenta suis explosa ministris,
Facque pices volitent undique, flamma, globi.
Armis conficiat, stragi me subdo cruentae,
A Te me vinci, vincere nunquid erit?
60 Per te consumar flammis, consumar et ense,
Occumbam, lunae luce cadente lubens.
Ipsa mihi tumultum condam, bustumque parabo,
Cui laeto inscribam talia verba stilo:
Hic iaceo in tenebris Urbs desolata, Micantis
65 Quae Lunae nequii sustinuisse faces,
Sim prostrata licet, non plango, nam Duce Loudon
E tumultu surgam mox rediviva meo.

II.

*Urbs Temesia Urbem Belgradum solatur, eandemque
in concepta spe libertatis proxime consequendae confirmat.*

Quod mihi Serviaco misisti littore scriptum
Chara Soror! fuerat littera grata mihi;
Littera grata mihi, quia fidi testis amoris,
5 Ac certum veteris pignus amicitiae.
Hac mihi, queis premeris, tua ferrea fata recenses,
Sortem deplorans compede vincta tuam
Solamen si forte petis, dabo: perlege versus,
Leniet his luctus nostra camoena tuos.
10 Chara Soror! depone metus absterge dolorem,
Nec crucient animum taedia plura tuum,
Tempus adest, quo, depulso maerore, licebit
Mox hilares vultus explicuisse tibi.

Noris, ut in mundo succedant tristia laetis,
15 Submoveatque iterum nubila, clara dies?
Sic, dum tristis hiems niveo velamine textit
Montes, ver rediens contegit arva rosis.

Sic, postquam Scythico Boreas bacchatus ab Austro est,
 Mox Zephyrus leni flamine gratus adest.
 Par quoque Sors tecum ludit, mox blanda micabit,
 20 Urgens exitium, quae fuit ante, tuum.
 Tempus adest, quo laeta tibi fero nuntia; vinclis
 Exsolvere tuis, lunaque victa gemet.
 Quod si forte meis non credis versibus: audi,
 Quae fuerant nuper Somnia laeta mihi.
 25
 Nox erat, et nitidas inter pulcherrima stellas
 Luna micans, radios ponere visa fuit.
 Quid quod et obscuris sensim vallata tenebris,
 Splendorem penitus perdidit illa suum.
 In que locum lunae se se subtruserat astrum
 30 Ignotum, fixa luce cometa fuit.
 Hic longam referens caudam, volitare per Urbem⁽³⁾
 Caeperat, ac medio substitit ille foro.
 Undique tum rubeo vidi sparsa agmina caelo,
 Cultu dixisses, Hungara turba fuit.
 35 Unus prae reliquis vultu spectabilis Heros
 Eminuit, famulis dans sua iura viris.
 Hic lauro cinctus praeiit stricto ense phalanges,
 Ad pugnam turmas exstimulando suas
 40
 Haec ego sollicito contemplans lumine dixi:
 Quid monstri hoc? Istaec quid sibi visa volunt?
 Tum mihi vox delata polo est, sic illa sonabat:
 Plaude urbs Belgradum, Dux Tibi Victor adest.
 Evigilans tandem, ludor, sunt somnia? Dixi:
 45 Non ludor, certum Morpheus omen habet.
 Scilicet ille tuus Vindex, Dux maximus ille
 Loudon adest, muris imminet ille tuis.
 Mox Victor tumidae confringet cornua Lunae
 Urbeque devictos coget abesse Getas.
 50 Laeta ego tunc pariter festiva voce sonabo;
 Plaude io! Belgradum Urbs libera! plaude Soror!

III.

Belgradum a Loudone interceptum sibi gratulatur, ac plaudit.

PLAUDITE! Fracta patet iam porta, venite cohortes
 Austriacae! captum Barbare cede locum.
 Vicisti Gedeon! Vicisti Maxime Loudon!
 Urbis Tu Victor, Tu meus Ultor eras.
 5 I, propera, conscende Arcem, conscende triumphum
 Praecingantque tuum laurea sarta caput.
 Sum tumulo rediviva meo; sim diruta quamvis
 Austria Vivo tibi! vivo Iosephe Tibi.
 10
 Iam liceat mihi disruptis quoque plaudere vinclis,
 Festivoque hilares ore ciere sonos.

⁽³⁾ Belgradum.

Vos una reliquiae plausus proferte Sorores,
Plaude Novi, Schabatz Dubitza, plaude Zetin,
Plaude Gradisca, Chotin, Tu plaude Temesia, reddat
Acceptos Echo terque quaterque sonos.

15 Vos quoque Victrices acies! Depellite curas,
Lassatosque artus exhilarate mero.
Gaudia nec desint, resonet quoque Musica dulci
Plectro; Victores carmina festa canant.
20 Quid quod et in spoliū licitū sit sumere vobis,
Quas urbe eiectus liquerat hostis, opes.
Et si quod vulnus vobis inflixerat ille,
Promptam Matris opem mox mea dextra feret.
Haud aberit medicina aegris, faeda ulcera tergam,
Sanabo manibus vulnera vestra meis.

25 Vos vero invicti Pugiles! qui ponere vitam
Non formidatis*, libera ut esse queam;
Quas vobis referam grates? quam promere laudes,
Pro meritis potero? Qualia dona feram?
30 Enectos mandabo solo, condamque trophaeum,
Affigens tumulis florida sarta novis,
His memori inscribam dextra isthaec verba: jacent** hic
Heroes, quorum mors mea vita fuit.

Ultima cura mei sit denique, Maesta ruina
Evertit nostras, tecta corusca, domos.
35 Sum cinis, ac lapidum fractorum tristis acervus,
Urbis nec species, quae fuit ante, mihi est.
Iam forma ac vires redeant, fac Maxime Caesar!
Urbs surgam muris fortior, Arxque novis.
40 Maenibus ac vallis sim hosti metuenda, sorores
Vi superam reliquas, sic reparata, meas.

E portis demum Lunae tollatur imago,
Affigesque Aquilas Magne Iosephe tuas.
Urbem defendent illae stridentibus alis
Curabuntque, rapax maenibus absit avis.
45 Denique sim ut poenitus Turcis incognita, Nomen
Da Caesar! mutem, quod fuit ante, meum.
Iam non Belgradum, dicar Loudonia posthac,
Palmas sub tanto Nomine tuta canam.

* formidastis [emend.]

** lacent [emend.]

IV.
*Urbs Belgradum inexpectatam Ducis ac Redemptoris
sui Loudonis mortem deplorat.*

5 Ite piae lacrymae, vivos sperate fluentes,
 Ite, dabunt famulas Savus et Ister aquas.
Ah! liceat dignis suffundam fletibus ora,
 Decurrat madidas impigra gutta genas.
10 Occubuit Dux ille meus, Dux inclytus ille
 Loudon, occubuit Gloria, amorque meus!
Occubuit, superasque adiit Dux Maximus oras,
 Virtutis capiens praemia digna suae:
15 Verum num poteras moriens Pater optime! Natam
 Prae reliquis charam deseruisse tuam?
Tu mihi; quam spiro, vitam vincendo dedisti,
 Hancque tua rursum tollere morte cupis?
Crudeles Parcae! quae vestrum scindere vitae
15 Est ausa immiti forfice fila Duci?
Abiecta de plebe hominum tot millibus ensis
 Nil nocuit vester, dextra benigna fuit;
At Ducis excelsi rupistis stamina, cuius
 Caro adeo nobis vita, salusque stetit.
20 Tu quoque saeve Charon! Manes num assumere Tanti,
 Perque stygem poteras transposuisse Ducis?
Cur non, versa illum Cymba, remeare per undas
 Iussisti, ac nostrum denuo adire solum?
Quam gratus nobis hospes, dulcisque fuisset
25 Advena de Stygiis hic rediturus aquis?
Qua pompa reducem Victorem, quove triumpho
 Ac plausu exciperent brachia nostra Ducem?
Festivae nunquid resonarent undique voces:
 Victor adest Gedeon! En redivivus adest!

30 Sed cur incuso Parcas? cur damno charontem?
 Hoc opus est o Mors invidiosa tuum.
Tu Tu crudeli stravisti falce legentem
 Victrici Martis laurea sertam manu,
Heroem invictum tu vincere nempe volebas,
 Displicuere tibi parta tropaea Ducis.
35 Erravi, non culpa tua est, sic iussa fuisti,
 Praestiteras, Magni quod voluere Dii,
Nempe ita constituit supremus Iupiter, ille
 Cuius sunt flexo iussa verenda genu.
40 Hic mundo ereptum voluit traducere ad astra,
 Ferret ibi ut meritis praemia digna suis.

45 Eia igitur Victor! Caelestes incole sedes,
 Aeternosque poli in vertice vive dies.
Unum Te supplex oro Dux inclyte! Natae
 In caelo residens sis memor usque tuae;
Urbs tua sum, tua dextra mihi fera vincula rupit,
 Excusso per Te libera vivo iugo.
Effice, sim manicis posthac quoque libera; fiet,
 Stem modo sub cura praesidioque tuo.

50

Ergo age! confer opem, caelestes exere vires,
Ac Urbem felix umbra tuere tuam!
Sicque Redemptoris qui vivus Nomen habebas,
Urbis eris Custos post tua fata tuae.

V.

*Belgradum corpus defuncti Loudonis ab Austria repetit,
eidemque suos intra muros nobile monumentum construit.*

5

10

15

AUSTRIA da veniam, litem tibi dicere cogor,
Quod mihi sustuleras, id mihi redde bonum.
Miraris fortasse tibi a me talia scribi,
Mentemque exsuperant haec mea verba tuam?
Accipe: Secretum pandet tibi nostra camaena,
Quidque petam, metris proferet illa suis.
Austria! Loudonis rapuisti triste cadaver,
Redde mihi hoc pignus funebre, redde, meum est.
Redde, volo bustum chari nobis Gedeonis,
Ossa Redemptoris, Vindicis atque Patris,
Redde Ducis cineres, triplici hos ego iure reposco,
Dignum pro tumulo prompta parabo locum.
Cur renuis, constansque negas quod posco sepulchrum?
Accipe: quod facio, Dux moriens voluit.
Nempe Hadersdorffi tumulum sibi struxit in horto.
Iussit ibi ut iaceant corporis ossa sui.

20

25

30

35

40

Dux Magne! Quid agis? sic ergo inglorius orbi
Esse tuo in tumulo post tua fata cupis?
Siccine sub vili iaceant ignobilis horti
Cespitem tam excelsi corporis exuviae?
O tantum probrum superi praevertite! tanto
Aut ipsi tumulum construitote Duci,
Aut Istri fidis undis committite corpus,
Belgradum placidis defluet illud aquis.
Vos tunc o Genii caelestes! Iungite navi,
Ac lintrem supera dirigitote manu,
Neve haec impingat scopulis, bene vertite cursum,
Salva fluat, vobis cura sit una, ratis.
Sic nostram felix attingit cymbula ripam
Excipiam cupida destua dona manu
Tum Ducis examinis deducam corpus in urbem,
Festivo laetos ore ciendo sonos.
Applaudent cives manibus, quin muneri adepto
Infigent placidis basia mille labris,
Tunc es, clamabunt, tua sunt haec ossa? Supreme
Dux Gedeon! Bustum corporis anne tui?
Sunt etenim. Dulce o pignus! Solamina vivus
Cum nequeas dare das corporis exuvias?
Tunc ego constructo condam sacra ossa sepulchro,
Innectam tumulo parta tropaea Ducis;
Una huic confractos enses, confracta tela,
Appendam Lunae cornua fracta simul

45 Ad tumuli dextram pario de marmore sculpta
 Exsurgat palmis inclyti imago Ducis;
 Huic ego, Victoris pateant ut grandia facta,
 Subscribam memori talia verba manu:
 Hic iacet invictus Gedeon, Dux maximus orbis
 Austriaci; hunc stupuit Brussia, Luna tremit
 50 Vincere quem nemo poterat, mors vicit inermem
 Exutumque sago, non superandum alias.

VI.

*Urbs Belgradum sparso rumore, quod per pacem proxime
 Conficiendam, Turcis denuo tradenda sit, multum afflicta,
 auxilium novi Regis ac Caesaris Leopoldi implorat.*

5 **Ⓞ SUPERI!** anne mei nulla est miseratio? rursum
 Sim Captiva? Truci compede vincta gemam?
 Cur mihi libertas concessa est? ponere vincla,
 Ac hilares cur sum vivere iussa dies?
 Rursus si tumida prosternat victima Lunae,
 Ac Scythico mandet subdere colla iugo?
 Me miseram! sim nempe tuus fors invida lusus,
 Fiam lunigeris ludibriumque viris?
 10 Non sic: Ah non sic pia Numina! vertite cursum
 Sortisque adversas tollite, quaeso, vices.

15 Ast cur incuso superos? Haud Numina fatis
 Sic statuere suis, sic statuunt homines.
 Fatales nexus! Hoc Brussia et Anglia poscunt,
 Isthoc Austriacis invida regna petunt.
 Verum num Reges potuerunt has scribere leges,
 Ferreque Caesareo talia iura throno?
 Absint Austriacis Aquilis haec probra! potentem
 Reges hi Dominum Te Leopoldi sciant.

20 Nec metuenda tibi sunt posthac Belgica Regna,
 Iam redeunt collum subiiciuntque suum.
 Te Regem laeta Bruxellae voce salutant,
 Moxque colet Dominum Belgia tota suum.
 Iam sunt compositi motus pax alma refulget,
 Iamque rebellantum robora fracta iacent.

25 Hungara quas tellus occultas nectere technas
 Dicta fuit, falsus non nisi rumor erat.
 Gens nulla est sacrae, quae sit tam fida coronae,
 Obsequio Regni non habet illa parem.
 30 Tu scis, quo plausu nuper Diademate cinctum
 Pannonii Regem Te voluere suum;

35 Quave fide ac studio, supremo pro Duce Regni
 Filium Alexandrum constituere tuum;
 Sanguinem, opes, vitam gens est haec fundere prompta
 Pro Te ac Imperio Rex Leopoldo tuo.
 Vis pugnare? Iube, En! aderunt mox millia centum,
 Insurgentque armis in tua iussa suis.

Unum id tota rogat Te natio; faedere pacto
Ne rursus Scythicum cogat adire iugum.

40 Denique Loudonis Rex Magne memento. Quid ille?
Campis si Elysiis haec tua pacta sciet?

Flebit maesta suos emensos umbra labores,
Palmasque evictas aggeret* illa Tibi.
Anne** ideo, dicet, pugnatum est? anne tot urbes,
45 Praesidia, ac Arces capta fuere tibi?
Hostibus ut reddas iterum tot sanguine parta,
Unde suo plaudat barbara turba sinu?

Haec si non moveant Te Caesar! percipe saltem
Tot gemitus lacrimas, tot pia vota, preces,
50 Quas miserae fundunt gentes, quae sede relictas,
Paupere transierant ad tua castra manu.
Serviacum liquere solum***, spernendoque Lunam,
Addixere tibi subdita turba fidem.
Atque has tu coges iterum remeare per Istrum,
Lunigerumque ut sint victima, adire iugum?
55 Absit. Non metuo: Pater es, Mens recta, benignum
Et pectus renuunt talia facta tuum.

Plaude misella cohors! sunt Regia corda Parentis
Iam flexa: En fletus respicit ille tuos!
60 Quos fundis gemitus placida Rex percipit aure,
Funestique movent Caesaris ima toni.
Nil metuas, Salva es, non vincla priora resumes,
Austriaco stabit Servia fulta thorno.
Vaticinor; caeli auspicio nova bella parabit
Caesar, se iunget Russia sida Aquilis,
65 Nec prius ac Turcas videat de limite pulsos
Europae, ponent martia tela manus.
Libera sic per Te Caesar quoque server ab hoste,
Nec stringat nostras faeda catena manus.

Quas Tibi tunc grates referam? quae munera pendam
70 Reddam o Rex! dextrae basia mille tuae.
In nova tunc cives vertentur gaudia, Factum
Quisque tuum Caesar! voce sonante, canet:
Ast ego Laurigerum statuam, media urbe, tropaeum:
Cui nitidis addam talia verba notis:
75 Libera sum Urbs! meus es Loudon Dux magne Redemptor,
Praesidium, Decus es, Rex Leopoldo meum.

* oggeret [emend.]

** Anno [emend.]

*** folum [emend.]

VII.
*Belgradum novae Electioni, qua Hungariae Proceres
Regium Principem Alexandrum, Regni sui Palatinum
constituerunt, festive applaudit, eidem se commendat, oratque:
ut Parentem Regem Leopoldum appositis rationibus ad rescindendam
Reichenbachensem conventionem inducere studeat.*

TER felix transacta tibi est Electio, Plaude
Regnum! Ac his votis Hungara plaude cohors,
Quem Tu communi statuisti voce praeesse,
Quique Palatini munia celsa gerat,
5 Est sexto genitus Leopoldi Caesaris ille
Natus, Alexandri cui grave nomen inest.
Hunc cultu reverere pio Gens Hungara, Regni
En! Erit ille tui gloria, honorque Patris
Huic tuto poteris Te felix credere Regnum,
10 Proteget is iusta patria iura manu.
Hoc dominante aderit Pax et concordia, eruntque
Inter subiectos iurgia nulla greges
Hoc Duce florescet virtus, doctrinaque, vires
Assument leges iuraque laesa suas.
15 Augurii quae causa huius? Dicam: Leopoldi
Est enim Alexander filius, haec ratio.

Vive igitur Princeps! Centenos vive per annos
Aspirent votis astra benigna tuis.
20 Vive tibi, ac Regno pietas tua dirigat illud,
Evadat sanctum denuo ut ante fuit.
Regie vive mihi Princeps quoque, vivere detur
Sub Patris Sceptro praesidioque tui.
Servia cuius ego pars una (?) adiecta coronae
25 En! Fuerat semper Regiae, eritque Sacrae,
Hungariae Regnum ut Matrem pia Nata colebam,
Ad tempus solum Luna noverca fuit.
Nunc erepta ferae manibus; sum subdita rursum,
Tu mihi eris Prorex, rex Leopoldus erit.
30 Et Patris et Nati Solers Sacra iussa verebor,
Urbs ero Caesareis obsequiosa Aquilis.

Denique Votorum quod summa est, inclyte Princeps!
Regem accede Patrem, voce precante tuum:
Huic notum solidis rationibus exime faedus
35 Nati forte preces audiet ille sui.

Hic addes Regni totius vota precesque
Queis Regem, ut revocet talia pacta, rogas
Demum commemora tot palmas, totque triumphos,
Quos victis referunt Russia Sceptra Getis.
40 Dices: Praecipue iam sunt victricibus armis
Captae Arces, Lunae gloria spreta iacet.
Iamque intercluso dominatur Russicus Istro
Miles, lunigeras respuit unda rates.
Quid quod tota Acies Victorum iam imminet urbi,
Quae a Constantino Caesare nomen habet.

45

Talia nunc Victrix operatur Russia, dices:
 Tu Rex Pannoniae, Tu Pater alme siles?
 Sic loquere o Princeps! Haec tu propone Parenti,
 Fors pectus subigent haec tua verba Patris.

50

Fallor, non Caesar, Victrix sed Russia finem
 Imponet liti, pactaque rumpet ovans,
 Haec Turcis scribet leges, haec foedera ponet,
 Anglia seu nolis, Brussia sive velis.
 Faedera sublatis, armis extorta valebunt,
 Haec ense efficient Russica Sceptra suo.

55

Luna quid expectas infelix? Fallere tentant
 Te Reges, quaerunt exitiumque tuum.
 Foedus ini potius, quod tecum Russia panget,
 Si renuis, lumen surripis ipsa tibi
 Consilium spernis? miseram te! Bella parantur
 En nova! ni sapias, interitura gemes.
 Russia collectis te viribus impetet, armis
 Palmas usque novas colliget illa suis,
 Huic Caesar Socium se iunget, bella resumet
 Ac Victor lauros carpet et iste novas.

65

Atque haec Tu videas immotus praelia Princeps?
 Absit. Laurigero Te quoque iunge gregi.
 Austriacos comitare choros, praecede phalanges,
 Hunnica stipabunt mox latus arma tuum.
 Exere magnanimos ausus, iuvenemque stupefiant
 Hostiles acies, lunaque victa tremat.
 Dum tibi certandum, impavidum mox erige pectus,
 Nominis ac celsi sis memor usque tui,
 Alter Alexander bello sis denique, Vince!
 Proregi applaudent Hungara Regna suo.

70